
ՍԲ ՄՈՎՍԷՍ
ԽՈՐԵՆԱՑԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2013

ՀՏԴ 01 : 941 (479.25)
ԳՄԴ 91.9 : 63.3 (2Հ)
Հ 854

Հովհաննիսյան Պ. Հ.
Հ 854 Մովսես Խորենացի: Մատենագիտություն / Պ. Հ. Հովհաննիսյան.- Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013, 436 էջ:

Գիրքն ընդգրկում է Մովսես Խորենացու երկասիրությունների մատենագիտությունը: Առանձին բաժնով տրված են նրա մասին հայերեն և օտար լեզուներով լույս տեսած գրքերն ու հոդվածները: Ունի «Հայոց պատմության» երկասիրողների կենսագրական բառարան:

Հասցեագրվում է հայագետներին:

ISBN 978-5-8084-1700-7

FUNDAÇÃO CALOUSTE GULBENKIAN

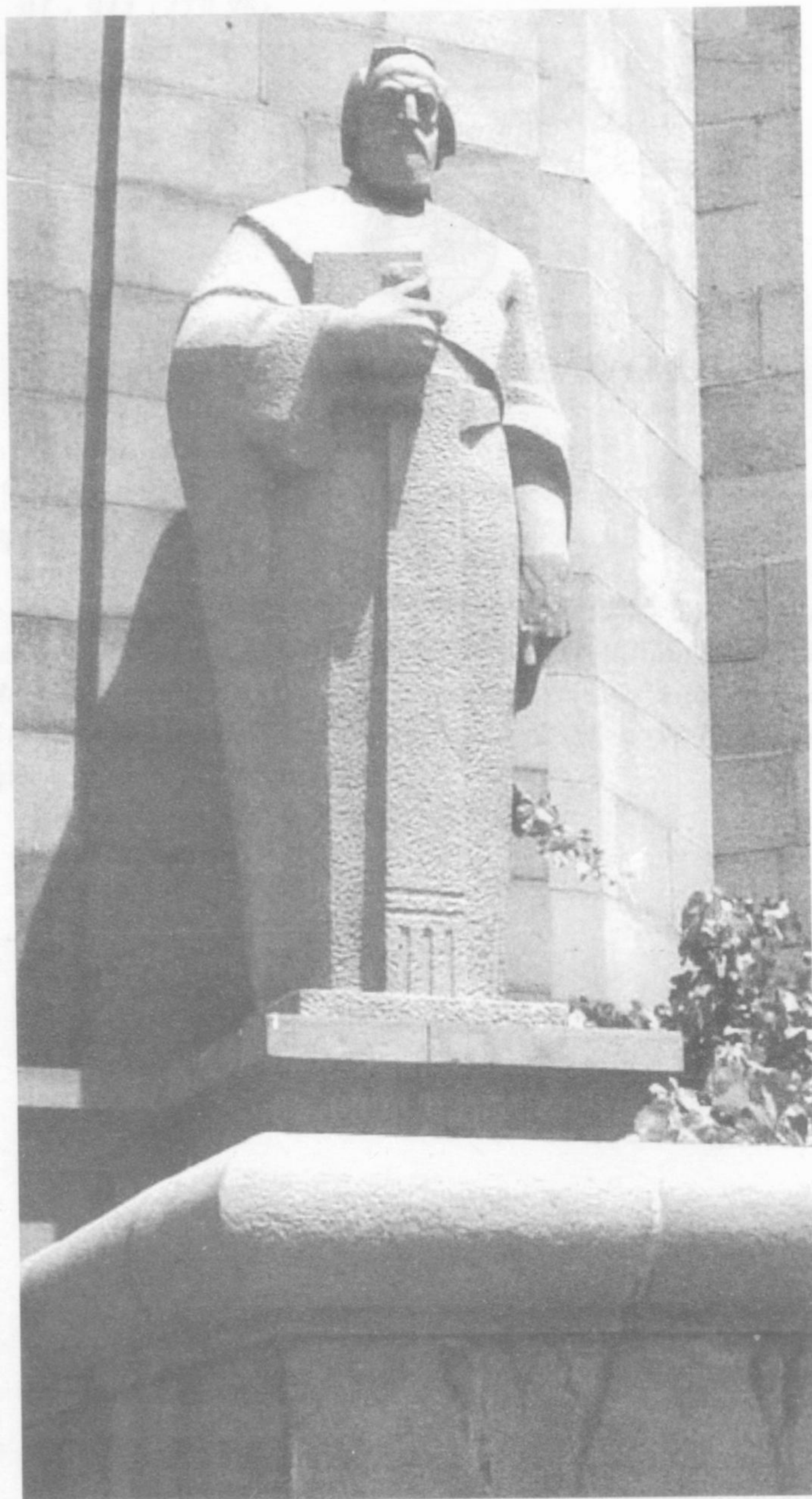
Հրատարակվում է ԵՊՀ
Հայոց պատմության ամբիոնի
երաշխավորությամբ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՄԱՍ ԵՐՐՈՐԴ

Քանդակը Երեմ Վարդանյանի, բազալտ, 1965

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1991 թվականին Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի տոնակատարության օրերին Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչությունը լույս ընծայեց մեր «Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը. երկասիրություններ» գիրքը[1]: Այն ընդգրկում էր Պատմահոր երկերի մատենագիտությունը՝ «Պատմութիւն Հայոց»-ի առաջին տպագրությունից (1695) մինչև 1981 թվականի հրատարակությունը: Բացի Պատմության բնագրի հրատարակությունների մատենագիտությունից, առանձին ներկայացված էին դրա աշխարհաբար և օտար լեզուներով, ինչպես նաև Պատմահոր այլևայլ և նրան վերաբերվող երկերի հրատարակությունների մատենագիտությունը: Գիրքը տպագրվել է առանց Խորենացու մասին լույս տեսած գրականության մատնանշման, որը, անշուշտ, զգալիորեն արժեզրկում է դրա մատենագիտական նշանակությունը:

Անցած տարիների ընթացքում զգալի աշխատանք է կատարվել այդ բացը լրացնելու ուղղությամբ: Հայաստանյան և արտասահմանյան ամենատարբեր գրադարաններից ու գրապահոցներից, լույս տեսած մատենագիտական ցանկերից ըստ հնարավորին առանձնացրել ու դասակարգել ենք թեմային վերաբերող նյութերը: Հասկանալի է, որ անհնարին էր տիրապետել գոյություն ունեցող ամբողջ տեղեկատվությանը, անշուշտ, կան մատենագիտական բազմաթիվ միավորներ, որոնք տեղ չեն գտել սույն գրքում: Խոսքս մասնավորապես վերաբերում է օտարալեզու միավորներին:

Առավել լիակատար ու ամբողջական է ներկայացված «Պատմութիւն Հայոց»-ի մատենագիտությունը: 1695 թ. Ամստերդամում հայ տպագրության մեծ երախտավոր Թովմաս Նուրիջանյանի աշխատասիրությամբ առաջին անգամ լույս տեսավ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: Անդրանիկ հրատարակությունից անցել է շուրջ

---

[1] Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը. երկասիրություններ, Երևան, 1991:

320 տարի: Հետագայում Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» (ամբողջական և հատվածաբար) հրատարակվել է բազմիցս, և թարգմանվել աշխարհի շատ լեզուներով:

Ստորև ներկայացվելու է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» և ընդհանրապես Պատմահոր երկասիրությունների (նաև վերագրվող) հրատարակությունների մատենագիտությունը՝ ըստ նրանց տպագրության ժամանակագրական կարգի: Մատենագիտությունում տրվում է յուրաքանչյուր հրատարակության նկարագրությունը, նշվում էջերի քանակը, տպագրության վայրն ու տարեթիվը և որոշ լրացուցիչ տվյալներ (օրինակ՝ գրախոսությունները): Միօրինակությունն ապահովելու մտահոգությամբ դասական ուղղագրությամբ հրատարակված նյութերը տրվում են ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում գործող ուղղագրությամբ:

Անշուշտ, նման մի մատենագիտություն առաջին անգամ չէ, որ կազմվում է: Գոյություն ունեն նաև այլ մատենագիտական ցանկեր, որոնցում կազմողները անդրադարձել են Խորենացու Պատմությանն ու նրա մասին ստեղծված գրականությանը: Այդ ցանկերը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկուսի՝ ընդհանուր մատենագիտական և ուղղակիորեն Մովսես Խորենացուն նվիրված: Ընդհանուր մատենագիտական ցանկերը բազմաթիվ են, սակայն դրանք հաճախ հակասական են ու պակասավոր: Գոյություն ունեցող բազմազան ցանկերից (Մ. Միանսարով, Ք. Պատկանյանց, Կ. Կոստանյանց, Ա. Սալմասլյան և ուրիշներ) կարելի է առանձնացնել Գ. Զարբհանալյանի[1] և հատկապես Ա. Ղազիկյանի[2] մեծարժեք, համարյա սպառիչ աշխատությունները, Գ. Տրումպֆի[3] և Հ. Պետրոսյանի[4] կազմած ցանկերը:

---

[1] *Գ. Զարբհանալյան, Հայկական մատենագիտություն, Վենետիկ, 1883: Նույնի՝ «Մատենադարան հայկական թարգմանությանց նախնյաց: Դար Դ–ԺԳ», Վենետիկ, 1889: Նույնի՝ «Պատմություն հայկական տպագրության», Վենետիկ, 1895:*

[2] *Ա. Ղազիկյան, Հայկական նոր մատենագիտություն և հանրագիտարան հայ կյանքի, հատ. 1, Վենետիկ, 1909–1913:*

[3] *Գ. Տրումպֆ, Ուսումնասիրությունք հայ լեզվի և մատենագիտության ի Արևմուտս: ԺԴ–ԺԹ դար, Վենետիկ, 1895:*

[4] *Հ. Պետրոսյան, Հայ հին և միջնադարյան գրականության համառոտ բիբլիոգրաֆիա (V–XIX դար), Երևան, 1941:*

Նշելի են նաև Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական այն ցուցակները, որոնցից քաղել ենք բազմաթիվ արժեքավոր տվյալներ Մովսես Խորենացու այս կամ այն հրատարակության վերաբերյալ[1]:

Միայն ու հատուկ Մովսես Խորենացուն նվիրված ցանկեր են կազմել բազմաթիվ ուսումնասիրողներ (Մ. Էմին, Վ. Լանգլուա, Գ. Գովրիկյան, Պ. Ֆեթթեր, Ն. Ստեփանե, Գր. Խալաթյանց, Ն. Բյուզանդացի, Հ. Արմեն ու ուրիշներ): Սակայն դրանցից առավել ամբողջական են միայն Մ. Աբեղյանի[2], Ստ. Մալխասյանցի[3], Ս. Մարաբյանի[4] և Պ. Խաչատրյանի[5] կազմած ցանկերը: Վերջիններս, ի դեպ, հենվում են Մ. Աբեղյանի, իսկ Աբեղյանն էլ, ինչպես ինքն է խոստովանում, Ա. Ղազիկյանի կազմած ցանկի վրա:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հրատարակությունների մատենագիտությունը կազմել ենք նաև մենք[6]: Այժմ ներկայացվում է այդ ցանկի առավել ճշգրտված ու ամբողջական տարբերակը: Իսկ ինչ վերաբերում է Մովսես Խորենացու մասին գոյություն ունեցող մատենագիտական ցանկերին, ապա դրանք ինչ-որ չափով առկա են Պատմահոր վերաբերյալ լույս տեսած ամենատարբեր հրատարակություններում (գիրք, հոդված, հրապա-

---

*[1] Տե՛ս «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ» (1512-1800), Երևան, 1963: **Հ. Դավթյան,** Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին: Մատենագիտություն, Երևան, 1967: **Ն. Ա. Ոսկանյան, Ք. Ա. Կորկոտյան, Ա. Մ. Սավալյան,** Հայոց գիրքը 1512-1800 թթ., Երևան, 1988: «Հայ գիրքը 1901-1920 թվականներին», կազմողներ՝ Օ. Գյուլումյան, Ա. Աղամյան, Ս. Թադևոսյան, Ա. Սավալյան, Մ. Սողոմոնյան, Ա. Սահակյան, Երևան, 2007 և այլն:*

*[2] **Մ. Աբեղյան,** [Մատենագիտություն Մովսես Խորենացու տպագրությունների], տե՛ս **Մովսես Խորենացի,** Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913, էջ ԾԳ-ԾԴ:*

*[3] **Ստ. Մալխասյանց,** Խորենացու Պատմության հրատարակությունները, թարգմանությունները, տե՛ս **«Մովսես Խորենացի,** Հայոց պատմություն», Երևան, 1940, էջ LXXXVIII-XC:*

*[4] **Ս. Մարաբյան,** [Մատենագիտություն Մովսես Խորենացու], տե՛ս **Լ. Հ. Բաբայան,** Դրվագներ Հայաստանի վաղ ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմագրության, Երևան, 1977, էջ 387-388:*

*[5] **Պ. Խաչատրյան,** [Մատենագիտություն Մովսես Խորենացու], տե՛ս **Կ. Քիպարյան,** Պատմություն հայ հին գրականության, 2-րդ հրատ., Վենետիկ, 1992, էջ 200-201:*

*[6] **Պ. Հ. Հովհաննիսյան,** Մատենագիտություն Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հրատարակությունների, տե՛ս **Մովսես Խորենացի,** Հայոց պատմություն. քննական բնագիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը, Երևան, 1981, էջ 556-569:*

րակում և այլն): Նման գրականությունից կարելի է առանձնացնել Մովսես Խորենացուն նվիրված Գ. Խ. Սարգսյանի, Լ. Փ. Շահինյանի, Ա. Վ. Մուշեղյանի, Ն. Է. Դանիելյանի և այլոց ուսումնասիրությունների մատենագիտական ցանկերը: Անշուշտ, այդ ցանկերը չեն կարող և հավակնություն էլ չեն ունեցել գոնե մոտավորապես սպառելու եղած վիթխարի նյութը: Այդ դերը մասամբ վերապահվել է ներկայացվող մատենագիտությանը: Ասել, թե սույն մատենագիտությունը զերծ չէ վրիպակներից ու բացթողումներից, ճիշտ չի լինի: Հայտնի է, որ չկան ու չեն կարող լինել անթերի, վերջնական մատենագիտական ցանկեր: Ուստի, շնորհակալությամբ կընդունենք սույն մատենագիտության վերաբերյալ ընթերցողների հայտնած դիտողությունները, լրացումներն ու ցանկությունները:

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ»-Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

Ա. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան յօրինեցեալ ի Մովսիսէ Խորենացւոյ, Ցեռամեծ Վարդապետէ, և Յոգներախտ Քերթողահօրէ:

Ի խնդրոյ պայազատասպետի Սահակայ Բագրատունւոյ: Հարազատ և բուն պատմութիւն նախնեացն առաջնոց, թագաւորաց, իշխանաց, նախարարաց, և հայրապետաց Արամեան ազգին:

Սկսեալ ի Հայկայ Քաջէ, մինչև ց'Արտաշիր թագաւորն մեր:

Ի լոյս ածեալ՝ տպիւք և ծախիւք Թօմայ Վանանդեցւոյ, վեհափայլի եպիսկոպոսի և բազմաջան վարդապետի:

Ի Հայրապետութեանն Սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Նահապետի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի:

Յամի Մարդեղութեան բանին, 1695: Յամստէլօդամի[1]:

10 չհամարակալված + 483 + 4 չհամարակալված էջ:

Այս հրատարակությունն իրականացվել է սխալաշատ ձեռագրից:

---

[1] *Ստ. Մալխասյանցը (**Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն, Երևան, 1968, Առաջաբան, էջ 58), **Ա. Առաքելյանը** («Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն», հատ. 1, Երևան, 1959, էջ 452), Լ. Հ. Բաբայանը («Դրվագներ Հայաստանի XIV-XVIII դարերի պատմագրության», Երևան, 1984, էջ 83), Ս. Մաքրյանը (**Լ. Հ. Բաբայան**, Դրվագներ Հայաստանի վաղ ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմագրության, էջ 387), Ն. Ադամյանը [«Армянская литература (библиографический указатель)», выпуск I, досоветский период, составители: Н. А. Адамян и др., Ереван, 1974, էջ 48] և ուրիշներ սխալմամբ հրատարակության թվականը համարում են 1685-ը, իսկ Լ. Տեր-Մկրտչյանը՝ 1696 թ. (տե՛ս **Л. Х. Тер-Мкртичян**, Армянские источники о Средней Азии, М., 1979, էջ 24):*

2. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն։

Ի Լոնտոն, 1736[1]*։*

XXIV + 331 էջ։

333-րդ էջից՝ «Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւոյ»։

Հայերեն բնագիրը և լատիներեն թարգմանությունը։ Առաջաբանը, ծանոթագրությունները ու ցանկերը միայն լատիներեն։ Այս հրատարակության մասին տե՛ս «Լատիներեն թարգմանություն Գուլիելմուս և Գեորգ Վիստոնների»։

3. Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան յօրինեալ ի Մովսէսէ Խորենացւոյ, Յեռամեծ Վարդապետէ, և Յոգներախտ Քերթողահօրէ։

Ի խնդրո պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ։

Տպագրեցեալ երկասիրութեամբ Սարգսի վարդապետի և արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպօլսեցւոյ։ Ըստ խնդրոյ Յովհաննէս Չէլէպւոյն՝ Հովուենց մահտեսի Յարութիւն գերապատիւ իշխանին ի Քրիստոս հանգուցելոյ։

Ի Հայրապետութեանն Սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Մինասայ Ակնեցւոյ՝ Հայոց կաթողիկոսի։

Յամի Տեառն 1752. ի մայիսի 12[2]*։ Ի Վենետիկ*[3]*. ի տպարանի Անտոնի Պօրթօլի։ Հրամանաւ Մեծաւորաց։*

---

[1] *Գ. Զարբհանալյանը [«Պատմություն հայերեն դպրության», հատ. Ա։ Հին մատենագրություն, Վենետիկ, 1865, էջ 265, հմմտ. նաև նույնի՝ «Հայկական հին դպրության պատմություն (Դ–ԺԳ դար)», Վենետիկ, 1886, էջ 354], Ս. Մարաքյանը (տե՛ս* **Լ. Հ. Բաբայան,** *նշվ. աշխ., էջ 388) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարում են 1726-ը, Ղ. Ալիշանը (տե՛ս «Բազմավեպ», 1847, № 10, էջ 155, ծան.)՝ 1728-ը, Մ. Ամիրխանյանը (***М. Амирханян,** Армения в русской литературе, Ереван, 1976, *էջ 7)՝ 1763-ը, Վ. Լանգլուան (տե՛ս «Ֆրանսերեն թարգմանություն Վ. Լանգլուայի», էջ 52)՝ 1737-ը, Մ. Մկրյանը (տե՛ս նույնի՝ «Մովսես Խորենացի», Երևան, 1970, էջ 181)՝ 1836-ը և այլն։*

[2] *Մ. Էմինը (տե՛ս «История Армении Моисея Хоренского», Москва, 1858, Առաջաբան, էջ 19, հմմտ. նաև «История Армении Моисея Хоренского», Москва, 1893, Առաջաբան, էջ XXI), Л. Тер-Мкртичян-ը (էջ 24) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարում են՝ 1762-ը, իսկ Ստ. Մալխասյանցը (***Մովսես Խորենացի,** *Առաջաբան, էջ 58)՝ 1753-ը։*

[3] *Պ. Ֆեթթերը (տե՛ս «Հայկական աշխատասիրությունք, Վիեննա, 1895», էջ 104) հիշատակում է Կ. Պոլսի 1752 թ. ինչ-որ հրատարակություն, որն, անշուշտ, թյուրիմացություն է, խոսքն, ըստ երևույթին, Վենետիկի 1752-ի հրատարակության մասին է։*

Նույն սխալը շրջանառության մեջ է դրել Ն. Մառը դեռևս 1890 թվականին (տե՛ս «Արաքս», պատկերազարդ հանդես, Գիրք Բ, Ս. Պետերբուրգ, 1890, էջ 114)։

XII + 424 էջ:

Որից հետո նոր տիտղոսաթերթով և նոր էջահամարով՝ «Հնութիւ համառօտ Պատմութիւն Աշխարհագրութեան: Արարեալ ի նոյնոյ հեղինակէ Մովսիսէ Խորենացւոյ, Քաջիմաստ և Ցօգնահանճար Վարդապետէ»:

«Պատմութիւն Հայոց»-ի այս հրատարակությունն արտատպությունն է ամստերդամյան տպագրության՝ բնագրական աննչան ուղղումներով:

4. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:

Ի Վենետիկ, ի Սուրբ Ղազար, ՌՄՀԶ (1827)[1]:

632 էջ[2]:

Տպագրությունը կատարվել է չորս ձեռագրերի բաղդատությամբ (աշխատասիրող՝ Արսեն Բագրատունի):

5. [Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն]:

Հատ. Ա, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1841:

XVIII + 389 + 15 չհամարակալված էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Սույն առաջին հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Ա և Բ գրքերը:

Հատ. Բ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1841[3]:

207 + 27 չհամարակալված էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Սույն երկրորդ հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Գ գիրքը:

---

[1] *Գ. Զարբհանալյանը (տե՛ս «Հայկական մատենագիտություն», էջ 269) հրատարակության թվական է նշում 1826-ը, որն, անշուշտ, ճիշտ չէ (հմմտ. **Հ. Դավթյան**, Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին, Երևան, 1967, էջ 130):*

[2] *Գրախոսությունը տե՛ս* **K. F. Neumann,** *«Hermes, oder Kritisches Jahrbuch der Literatur», Լայպցիգ, հատ. 33, էջ 177-204: Խորեն Ստեփանեն (տե՛ս* ***Մովսես Խորենացի,*** *Հայոց պատմություն, Բ տպ., ՍՊԲ, 1897, էջ Հ) սխալմամբ սա համարում է Պատմության երկրորդ տպագրությունը: Ս. Շտիկյանը (տե՛ս «Հայ նոր գրականության պատմություն», հ. 1, Երևան, 1962, էջ 537) նշելով 1826 թ. հրատարակության մասին՝ գրում է, թե նույնն անփոփոխ լույս է տեսել 1827 և 1849 թվականներին: Ակներև է, որ այս վրիպակները գալիս են Գ. Զարբհանալյանից:*

[3] *Վ. Լանգլուան (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 52), Խ. Ստեփանեն (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ Հ) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարում են 1842-ը, իսկ Մ. էմինը (տե՛ս* ***«Моисей Хоренский», М., 1858,*** *էջ 19)՝ 1844-ը:*

ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՏՈՀՄԻՆ

ՅԱԲԵԹԵԱՆ

Յօրինեցեալ 'ի Մովսիսէ
Խորենացւոյ, յեւսամեծ Վար
դապետէ, և յոգներախտ
Քերթողահօրէ։

Ի խնդրոյ Պայազատապետին
Սահակայ Բագրատունւոյ։

Հարազատ, և բուն Պատմութիւն Նախ
նեաց Հայոց, Թագաւորաց, Իշխանաց,
Նախարարաց, և Հայրապետաց
Արամեան Ազգին։

Մնեալ 'ի Հայկայ Բնիկէ, մինչև ց'Ար
տաշէս Թագաւորն մեր։

Ընդ այս ածեալ Տաղիւք, և Պատմիւք
Թովմայ Մանանդեցւոյ, Մեհարիայ
և Նախիճկոյսոփ, և բազմաջան
Վարդապետի։

Ի Հայրապետութեան Սրբոյ Էջմիածնի Տ՟Ն
Նահապետի մեծ Հայոց Կաթողիկոսի։

ՅԱՄԻ ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՆԻՆ. 1695։

ՅԱՄՍՏԵՐՕԴԱՄ

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» առաջին հրատարակության անվանաթերթը

Այս հրատարակության մասին տե՛ս «Ֆրանսերեն այլ թարգմանություն Պ. Ե. Լը Վայյան դը Ֆլորիվալի»:

6. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:

Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1843, ՌՄՂԲ» հատորում[1]:

277 էջ:

Որից հետո Խորենացու այլ երկասիրություններ և ցանկեր: Տպագրությունը կատարվել է վեց ձեռագրերի բաղդատությամբ: Տարընթերցվածները տրվում են էջի ներքևում իբրև ծանոթագրություններ:

7. [Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւնք

Հատ. Ա, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1845:

XII + 389 + 16 չհամարակալված էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Սույն առաջին հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Ա և Բ գրքերը:

Հատ. Բ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1845[2]:

---

[1] Գ. Զարբհանալյանը (տե՛ս «Հայկական մատենագիտություն...») երկու տարբեր, իրարամերժ թվականներ է նշում՝ 1844 (էջ 273) և 1845 (էջ 270): Խոսքն, անշուշտ, նույն 1843 թվականի հրատարակության մասին է (հմմտ. Հ. Դավթյան, նշվ. աշխ., էջ 307 և 322):

[2] ՀովՀ. Պետրոսյանը (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 23-25) սխալմամբ սա համարում է Պատմության վեցերորդ տպագրությունը: Մ. էմինը (տե՛ս «Моисей Хоренский», М., 1893, էջ XXI) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարել է 1844-ը, Գ. Զարբհանալյանը [«Հայկական հին դպրության պատմություն (Դ-ԺԳ դար)», Վենետիկ, 1886, էջ 354, հմմտ. նաև նույնի՝ «Պատմութիւն հայերեն դպրութեանց», հատ. Ա, էջ 373]՝ 1855-ը: Նույն սխալը կրկնվել է «Հայ ժողովրդի պատմություն» ակադեմիական հրատարակության V հատորում (Երևան, 1974, էջ 592): Գ. Զարբհանալյանը («Հայկական հին դպրության պատմություն», էջ 354), Մ. Աբեղյանը (տե՛ս Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913, էջ ՄԳ), Ստ. Մալխասյանցը (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 58), ՀովՀ. Պետրոսյանը (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 23-25), «Հայ ժողովրդի պատմություն» ակադեմիական հրատարակության V հատորի (էջ 592) հեղինակները և ուրիշներ սխալմամբ հրատարակության վայրն են համարել Փարիզը, մինչդեռ պետք է լինի Վենետիկ (տե՛ս ստորև, էջ 31 ծան. 1):

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

MOSIS CHORENENSIS
HISTORIÆ ARMENIACÆ
LIBRI III.

Accedit ejusdem Scriptoris

EPITOME GEOGRAPHIÆ.

PRÆMITTITUR

PRÆFATIO,

QUÆ DE

LITERATURA, ac VERSIONE SACRA ARMENIACA agit;

ET SUBJICITUR

APPENDIX,

QUÆ CONTINET

EPISTOLAS DUAS ARMENIACAS,

Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apostolum, Alteram, PAULI Apostoli ad CORINTHIOS; nunc primùm ex Codice MS integrè divulgatas.

Armeniacè ediderunt, Latinè verterunt, Notisque illustrârunt
GULIELMUS & GEORGIUS, GUL. WHISTONI Filii,
Aulæ Clarensis in Academiâ Cantabrigiensi aliquandiu Alumni.

Լաւ են երկու քան զմի, որոց գոն վարձք բարի 'ի վաստակս նոցա.
Αγαθοι ὁι δυο ὑπερ τον ἑνα, ὁις εςιν αυτοις μισθος αγαθος εν μοχθῳ αυτων. *Eccles.* IV. 9.

LONDINI:
Ex OFFICINA CAROLI ACKERS TYPOGRAPHI;
Apud JOANNEM WHISTONUM BIBLIOPOLAM.
MDCCXXXVI.

Վիստոնյան հրատարակության անվանաթերթը

207 + 29 չհամարակալված + IV էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Սույն երկրորդ հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Գ գիրքը: Սա վերատպությունն է Խորենացու Պատմության վենետիկյան 1841 թ. հայ-ֆրանսերեն հրատարակության:

Այս հրատարակության մասին տե՛ս «Պ. Ե. Լը Վայյան դը Ֆլորիվալի ֆրանսերեն երկրորդ թարգմանության երկրորդ հրատարակությունը»:

□ ***Մովսես Խորենացի,*** *Պատմութիւն Հայոց:*
Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1849[1]*:*

8. Սրբոյն հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:
Լույս է տեսել «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1865» հատորում[2]*:*

271 էջ:

Որից հետո Խորենացու այլ երկասիրություններ և ցանկեր: Սա Խորենացու 1843 թ. վենետիկյան «Մատենագրութիւնք»-ի անփոփոխ վերատպությունն է:

9. Սրբոյն հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:
Թիֆլիսի Հայոց հրատարակչական ընկերություն:
Տփխիս: Ի տպարանի Յովհաննու Մարտիրոսեանց: 1881[3]*:*
II + 417 + 18 չհամարակալված էջ:
Վերատպությունն է Վենետիկի 1865 թ. հրատարակության, առանց տողատակի տարընթերցվածների:

10. Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:
Ի Վենետիկ: Ի Վանս Մխիթարեանց: 1881-ՌՎԼ[4]*:*

---

[1] *Տրվում է ըստ Գ. Զարբհանալյանի (տե՛ս «Հայկական մատենագիտութիւն», Վենետիկ, 1883, էջ 269) և Մ. էմինի (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ XXI): Այսպիսի հրատարակության գոյությունը կասկածելի է (հմմտ. նաև Հ. Դավթյան, նշվ. աշխ., էջ 373):*

[2] *Խորեն Ստեփանեն (տե՛ս նշվ. աշխ., Առաջաբան, էջ Հ) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարել է 1864-ը:*

[3] *Գ. Զարբհանալյանը (տե՛ս «Հայկական մատենագիտութիւն», էջ 269) և Մ. էմինը (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ XXI) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարել են 1880-ը, իսկ Խորեն Ստեփանեն (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ Հ)՝ 1878-ը:*

[4] *Գ. Զարբհանալյանը (տե՛ս «Հայկական մատենագիտութիւն», էջ 269) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարել է 1880-ը, նույնը և Հ. Տաշյանը (տե՛ս* ***Մ. Աբեղյան,*** *նշվ. աշխ., Առաջաբան, էջ Զ):*

4 չհամարակալված + 656 էջ:

Այս հրատարակությունը կատարվել է 1843 թ. Վենետիկի տպագրության հիման վրա, սակայն օգտագործվել են նաև այլ ձեռագրեր, որոնց տարընթերցվածները տեղ-տեղ մտցված են բնագրի մեջ:

11. Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:

Հրատարակութիւն Գ. Գալստեանի, № 40: Թիֆլիս, էլեկտրաշարժ տպարան որ. Ն. Աղանեանցի, Պօլից. 7: 1910[1]*:*

422 էջ:

Վերատպությունն է Տփխիսի 1881 թ. հրատարակության, միայն ավելացվել է հատուկ անունների լիակատար ցանկը:

12. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:

Աշխատութեամբ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան: Ծախիւք Տեառն Սուքիասայ արքեպիսկոպոսի Պարզեանց: Տփղիս: Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի: Պուշկինեան փողոց, 3: 1913[2]*:*

ԿԴ + 396 էջ:

Լույս է տեսել «Պատմագիրք Հայոց, ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց» մատենաշարով, որպես երկրորդ հատորի առաջին գիրք: Սա գիտական հրատարակություն է, որն իրականացվել է 35 ձեռագիր և տպագիր օրինակների քննա-բաղդատական համեմատության հիման վրա:

13. Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:

Ղուկասեան մատենադարան: Ժ: Թիֆլիս, 1913:

431 էջ:

---

[1] *Գրախոսությունը՝* ***Ն. Ակինյան,*** *«Հանդես ամսօրյա», ամսագիր, Վիեննա, 1910, № 9, էջ 254 (ստորագր.՝ Հ. Ն. Ա.):*

[2] *Գրախոսությունները՝* ***Ն. Աղբալյան,*** *«Նոր հոսանք», գրական, գիտական, հասարակական և քաղաքական ամսագիր, Թիֆլիս, 1913, №№ 9–10, էջ 1513-1517 (ստորագր.՝ Ն. Ա.):* ***Հ. Ավգեր,*** *«Բազմավեպ», ամսագիր, Վենետիկ, 1914, №№ 3-4, էջ 183–184:* ***Ն. Ակինյան,*** *«Հանդես ամսօրյա»; 1914, №№ 10–11, էջ 681–692:* ***Պագլը Խան,*** *«Ավետաբեր», շաբաթական հանդես ընտանեկան, կրոնական, գիտական, քաղաքական, հատ. ԿԷ, Կ. Պոլիս, 1914, 7 փետրվարի, № 6, էջ 133-136: Նույնի՝ «Նոր այգ», հանդես գրական, գիտական, քաղաքական, Մարզվան, 1914, № 1-2, էջ 9–11:*

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ ԵՒ Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.

ԾԱԽԻՒՔ ՏԵԱՌՆ ՍՈՒՔԻԱՍԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՊԱՐԶԵԱՆՑ.

ՏՓՂԻՍ
ԱՐԱԳԱՏԻՊ ՄՆԱՑԱԿԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ
ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, Յ.
1913.

Մովսես Խորենացու Պատմության քննա-բաղդատական Հրատարակության անվանաթերթը

Վերատպությունն է Տփխիսի 1881 թ. հրատարակության[1]*։*

14. Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց։

Ի Վէննետիկ։ Ի Վանս Մխիթարեանց։ 1955-ՌՋԾԵ։

Ը + 698 էջ։

Վերատպությունն է Վեննետիկի 1881 թ. հրատարակության։

15. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց։

Քննական բնագիրը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի։ Երևանի համալսարանի հրատարակչություն։ Երևան, 1981։

588 էջ։

Վերատպությունն է Տփղիսի 1913 թ. քննական հրատարակության՝ հանդիպադրությամբ Ստ. Մալխասյանցի 1940 թ. աշխարհաբար թարգմանության, առանց ներածության, տարընթերցվածների և ցանկերի։ Հրատարակության է պատրաստել բան. գիտ. թեկն. Գ. Գ. Անանյանը։ Լույս է տեսել «Ուսանողի գրադարան» մատենաշարով։

16. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց։

Աշխատութեամբ Մ. Աբեղեան և Ս. Յարութիւնեան։

Դելմար (ԱՄՆ), 1981։

XXI + ԿԴ + 396 էջ։

Վերատպությունն է Տփղիսի 1913 թ. քննական հրատարակության, Հարվարդի (ԱՄՆ) համալսարանի պրոֆեսոր Ռոբերտ Թոմսոնի անգլերեն առաջաբանով։ Լույս է տեսել «Classical Armenian text» մատենաշարով։ [Moses Khorenatsi, Patmut'iwn Hayots' (History of the Armenins). Caravan books. Delmar, New York, 1981].

17. Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։

Քննական բնագիրը և ներածությունը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի։

Նմանհանություն։

Լրացումները Ա. Բ. Սարգսյանի։

---

[1] *Ստ. Մալխասյանցը (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 59) գրում է, որ սա Տփղիսի 1913 թ. քննական հրատարակության վերատպությունն է՝ առանց ծանոթագրությունների և առաջաբանի։ Սակայն դա թյուրիմացություն է, քանզի «Զեկուցումն»-ից առաջ (էջ 4) նշված է, որ վերատպությունը կատարված է Թիֆլիսի 1881 թ. Հայոց հրատարակչական ընկերության տպագրությունից։*

Հայկական ԽՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն: Երևան, 1991:
ԿԴ + 486 էջ[1]*:*

Վերատպությունն է Տփղիսի 1913 թ. քննական հրատարակության՝ իրականացված Պատմահոր գլուխգործոցի ստեղծման 1500-ամյա հոբելյանի առթիվ: Մեկ տասնյակ այլ ձեռագրերի և նույնքան հնագույն պատառիկների Ա. Բ. Սարգսյանի կատարած համեմատությամբ:

18. Մովսէս Խորենացի, Հայոց պատմութիւն:
Քննական բնագիրը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի: 1991 թ. հրատարակության Ա. Սարգսյանի լրացումները մուծված են տարընթերցումների մեջ: Ներածությունը՝ Պ. Մուրադյանի և Կ. Յուզբաշյանի:
Լույս է տեսել գրերի գյուտի 1600-ամյակի «Մատենագիրք Հայոց» մատենաշարով (Ե դար, Բ հատոր), Անթիլիաս-Լիբանան, 2003:
էջ 1739-2121:

Բ. «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ»-Ի ԲՆԱԳՐԻ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐ

1. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց:
Գիրք Ա (Ա-Լ տառեր):
Համաբարբառը կազմեցին՝
Օֆելյա Խաչատրյան (Ա-Դ տառեր):
Հեղինե Սարգսյան (Ե-Լ տառեր):
Խմբագրեց՝ Ժորա Թոսունյան:
Երևան, 1975:
881 էջ:

Գիրք Բ (Խ-Մ տառեր):
Համաբարբառը կազմեցին՝
Օֆելյա Խաչատրյան (Խ-Ճ տառեր),
Ամալյա Բաղարյան (Մ տառը):
Երևան, 1975:
450 էջ:

---

[1] Գրախոսությունը տե՛ս ***Р. Багдасарян***, *«Республика Армения», газета, 1991, 4 октября, № 187 (229), стр. 1.*

Գիրք Գ (Ց–Ֆ տառեր)։
Համաբարբառը կազմեց՝
Բամբիշ Եգանյան։
Երևան, 1976։
592 էջ։

2. Բառա-քերականական համաբարբառ։
Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց։
Տփղիս, 1913։
396 էջ։
Կազմեց՝ Օֆելյա Խաչատրյան։
Վերամշակեց և խմբագրեց՝ Պետրոս Բեդիրյան։
Քարտացանկը վերամշակեց՝ Բամբիշ Եգանյան։
Մասնագիտական կոնսուլտանտներ՝ Ա. Ա. Աբրահամյան, Պ. Ս. Բեդիրյան։
Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիա. Հայկական քարտաբան։
Երևան, 1972[1]։
476 էջ։

Գ. ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Թարգմանություն Խորեն Ստեփանեի.
Մովսես Խորենացու Հայկական պատմություն[2]։

---

[1] Գրախոսությունը՝ **O. Schütz**, «Acta Orient.», Budapest, 1975, t. XXIX, fasc. 3, p. 395–401։

[2] Գրախոսությունները՝ **Ս. Հախումյանց**, «Մշակ», գրական և քաղաքական լրագիր, Թիֆլիս, 1889, 12 դեկտեմբերի, № 142, էջ 1–3։ **Ն. Մառ**, «Արաքս», գրական-գեղարվեստական հանդես, Ս. Պետերբուրգ, 1889, Ա տարի, գիրք Բ, էջ 113–116 (ստորագր.՝ Նումեն)։ **[Անստորագիր]**, «Արձագանք», 1889, № 30, էջ 450։ **Մ. Աբեղյան**, «Նոր Դար», քաղաքական-գրական օրաթերթ, Թիֆլիս, 1890, 25 հունվարի, № 10, էջ 2, 27 հունվարի, № 11, էջ 3, 30 հունվարի, № 12, էջ 2–3, 1 փետրվարի, № 13, էջ 2–3, 3 փետրվարի, № 14, էջ 2–3 (ստորագր.՝ Վարսամ)։ **Ա. Արփիարյան**, «Մասիս», ազգային, գրական և քաղաքական երկշաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1890, 15 փետրվարի, № 3939, էջ 254–255։ Նույնի՝ «Մասիս», 4 հուլիսի, № 3944, էջ 343–344 (ստորագր.՝ Ա. Ա.)։ **Լ. Եսայան**, «Արևելք», ազգային, գրական և քաղաքական օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1890, 21 ապրիլի, № 1879, էջ 3։ **Ե. Դուրյան**, «Արևելք», 1890, 26 հունիսի, № 1933, էջ 3, 27 հունիսի, № 1934, էջ 3, 28 հունիսի, № 1935, էջ 3։ **Ղ. Աղայան**, «Աղբյուր», ամսագիր,

Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն ծայրագույն վարդապետ Ստեփանե: Ս. Պետերբուրգ: Տպարան Ի. Ն. Սկորոխոդովի, 1889[1]*:*
ՃԹ + Բ + 351 + 328 էջ:
Թարգմանչի առաջաբանով, ծանոթագրություններով և հավելվածներով: Թարգմանությունն իրականացվել է 1843 և 1881 թվականների վենետիկյան հրատարակությունների հիման վրա:

2. *Այլ թարգմանություն Խորեն Ստեփանեի.*
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն եպիսկ. Ստեփանե: (Հիմնովին սրբագրված և բարեփոխված Բ տպագրություն): Ս. Պետերբուրգ, տպ. Հ. Լիբերմանի, 1897[2]*:*
2 + ՃԺԴ + 560 էջ:

3. *Թարգմանություն Ստ. Մալխասյանցի.*
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Թարգմանություն, ներածություն և ծանոթագրություններ դոկտոր Ստ. Մալխասյանցի: Հայպետհրատ: Երևան, 1940[3]*:*

---

*Թիֆլիս, 1890, № 1, էջ 3-4: **Գ. Գալեմքեարյան**, «Հանդես ամսօրյա», 1890, № 5, էջ 113-115 (ստորագր.՝ Հ. Հ. Գ.): **[Անստորագիր]**, «Արձագանք», 1890, № 27, էջ 5: **Լ. Սարգսյան**, «Մուրճ», գրական, հասարակական և քաղաքական ամսագիր, Թիֆլիս, 1890, № 1, էջ 102-106 (ստորագր.՝ Լ. Ս.): **Ս. Տեր-Սարգսյանց**, «Նոր Դար», 1890, 8 դեկտեմբերի, № 195 էջ 3: **Գր. Խալաթյանց**, «Արաքս», Բ տարի, Գիրք Ա, 1890, էջ 113-151: Նույնը՝ նաև առանձին, Ս. Պետերբուրգ, 1890, 39 էջ: Նույնի՝ «Մշակ», 1891, 9 ապրիլի, № 40, էջ 2: **Ռ. Պերպերյան**, «Հանդես ամսօրյա», 1892, № 12, էջ 361-368: **Մ. Պալյան**, «Հանդես ամսօրյա», 1893, № 7, էջ 201-206: **[Անստորագիր]**, «Արձագանք», գրական և քաղաքական լրագիր, Թիֆլիս, 1895, 20 դեկտեմբերի, № 147, էջ 1: **[Անստորագիր]**, «Հանդես ամսօրյա», 1896, № 3, էջ 90:*

1 Հ. Տաշյանը (տե՛ս «Հայկականք աշխատասիրությունք հայագետ Պ. Ֆեթթերի», էջ 105) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարում է 1888-ը:

*2 Գրախոսությունները՝ **Ստ. Մալխասյանց**, «Մշակ», 1898, 11 ապրիլի, № 58, էջ 1-2: Նույնի՝ «Մշակ», 1902, 3 դեկտեմբերի, № 267, էջ 2-3: **Ա. Բ.**, «Մշակ», 1898, 20 հունիսի, № 107, էջ 3: **Հ. Տաշյան**, «Հանդես ամսօրյա», 1898, №№ 8-9, էջ 258-267 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.): **Բյութանացի**, «Բազմավեպ», 1898, № 6, էջ 291-296:*

*3 Գրախոսությունները՝ **Վ. Առաքելյան**, «Սովետական գրականություն», 1940, № 1, էջ 102-105: **Հր. Աճառյան**, «Տեղեկագիր» ԱրմՖանի, 1941, № 8 (13), էջ 89-90: **[Անստորագիր]**, «Ազդակ», օրաթերթ, Բեյրութ, 1942, 23 հուլիսի, № 37 (3485), էջ 2:*

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԴՈԿՏՈՐ ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆԻ

ՏՊԱՐԱՆ «ՅՈՒՍԱԲԵՐ»
ԳԱՀԻՐԷ
1953

Ստ. Մալխասյանցի աշխարհաբար թարգմանության երկր. տպագրության անվանաթերթը (Կահիրե, 1953)

XCIV + 2 չհամարակալված + 368 էջ:
Թարգմանչի առաջաբանով, ծանոթագրություններով և հավելվածներով: Թարգմանությունն իրականացվել է 1913 թ. Տփղիսի հրատարակության հիման վրա:

4. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության երկրորդ տպագրությունը.
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Տե՛ս «Հուսաբեր», օրաթերթ, Կահիրե, 1952-1953:
Թերթոն:
1953 թվականի № 118-ից՝ ծանոթագրություններ:
№ 155-157-ը հավելված - «Սինխրոնիկ աղյուսակներ Խորենացու Պատմության Բ և Գ գրքերի համար»:
№ 158-162-ը հավելված - «Առաջին սինխրոնիկ աղյուսակ Հայոց Պատմության ըստ օտարազգի և ստույգ աղբյուրների»:

5. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության երրորդ տպագրությունը.
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Կահիրե, տպ. «Հուսաբեր», 1953[1]:
20 + 581 էջ:
Տպագրությունը հին ուղղագրությամբ:

6. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության չորրորդ տպագրությունը.
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Հայպետհրատ: Երևան, 1961:
448 էջ:

Հ. Թիրաքյան, «Լրաբեր», օրաթերթ, Նյու Յորք, 1944, 24 հուլիսի, 3 օգոստոսի: **Վ. Մ. Քյուրքճյան**, «Նոր Գիր», եռամսյա հանդես գրականության և արվեստի, Նյու Յորք, 1944, № 2 (22), էջ 173-186, № 3 (23), էջ 255-256: **Ն. Ակինյան**, «Ազդարար», շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1944, 3 հունիսի, № 83, էջ 6, 10 հունիսի, № 84, էջ 6, 17 հունիսի, № 85, էջ 7-8, 24 հունիսի, № 86, էջ 2 (վերջ): Նույնը տե՛ս նաև «Սևան», պարբերագիրք գրականության և արվեստի, հատ. Ա, Հալեպ, 1946, էջ 91-94, հատ Բ, Հալեպ, 1946, էջ 98-101: **Գեղամ Գեղակ**, «Հայրենիք», օրաթերթ, Բոստոն, 1944, 13 սեպտեմբերի: **Վ. Մ. Քյուրքճյան**, «Նոր Գիր», ամսաթերթ, Նյու Յորք, 1944, № 2, էջ 173-186:

[1] Գրախոսությունները՝ **Գ. Գյուզալյան**, «Ակոս», ամսագիր, Բեյրութ, 1953, № 10, էջ 63-75: **Ա. Սաֆրաստյան**, «Հայաստանի կոչնակ», ազգային, քաղաքական, տնտեսական, գրական, գեղարվեստական, կրոնաբարոյական ամսագիր, Նյու Յորք, 1956, № 49, 8 դեկտեմբերի էջ 1156-1158, № 50, 15 դեկտեմբերի, էջ 1180-1183:

Հրատարակչությունն անհրաժեշտ է համարել որոշ կրճատումներ կատարել ծանոթագրությունների և խմբագրական ու ոճական փոփոխություններ՝ թարգմանության մեջ:

7. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության հինգերորդ տպագրությունը.
Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց:
«Հայաստան» հրատարակչություն: Երևան, 1968[1]:
419 էջ:
Լույս է տեսել «Հայ մատենագիրներ» մատենաշարով: Թարգմանությունը բնագրի հետ համեմատել ու խմբագրել են Վ. Դ. Առաքելյանը և Ա. Ա. Աբրահամյանը:

8. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության վեցերորդ տպագրությունը.
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Երևանի համալսարանի հրատարակչություն: Երևան, 1981:
426 էջ:
Լույս է տեսել «Ուսանողի գրադարան» մատենաշարով: Թարգմանությունը հրատարակության է պատրաստել բան. գիտ. թեկնածու Գ. Գ. Անանյանը:

9. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության յոթերորդ տպագրությունը.
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1981:
588 էջ:
Համդիպադրությամբ Տփղիսի 1913 թ. քննական հրատարակության: Առանց ներածության և ցանկերի: Հրատարակության է պատրաստել բանասիրական գիտ. թեկ. Գ. Գ. Անանյանը: Լույս է տեսել «Ուսանողի գրադարան» մատենաշարով:

10. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության ութերորդ տպագրությունը:
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:
«Հայաստան» հրատարակչություն: Խմբագիր՝ Գ. Խ. Սարգսյան: Երևան, 1990:
322 էջ:
Լույս է տեսել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ:

---

[1] Գրախոսությունները՝ **H. Berberian, «REArm», 1968, tome V,** էջ 495: **К. С. Карганов, «Литературная Армения», 1969, № 3,** էջ 85-86.

11. Թարգմանություն Արփիար Գարամանյանի.
Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց։
Արևելահայերենը արևմտահայերենի վերածում՝ Արփիար Գարամանյան։ «Հայոցի» մատենաշար, թիվ 4։
Բեյրութ, 1995։
232 էջ[1]։

12. Ստ. Մալխասյանցի թարգմանության իններորդ տպագրությունը։
Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։
«Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1997։ Խմբագիր՝ Գ. Խ. Սարգսյան։
552 էջ։
Լույս է տեսել Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին նվիրված մատենաշարով։
*Հավելումներ՝ **Գ. Խ. Սարգսյան,** Երկու խոսք, էջ 332-334։*
Հավելված Ա. Դրուագ չորրորդ - «Մովսէսի Խորենացւոյ վերադարձութիւն ի վերայ երեցունց դրուագեալ հատուածին»։ Բնագրի վերականգնման փորձ, ուսումնասիրություն և ծանոթագրություններ Արտաշես Մաթևոսյանի, էջ 336-511։
*Հավելված Բ. **Ա. Մաթևոսյան,** Մովսես Խորենացին և Աթանաս Տարոնացու ժամանակագրությունը, էջ 512-531։*
*Հավելված Գ. **Ա. Մաթևոսյան,** Մովսես Խորենացին Մեսրոպատեղծ գրերի մասին, էջ 532-550։*

*13. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց։***
Աշխարհաբար թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Բ. Ուլուբաբյանի։
Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն, 1999։ Խմբագիր՝ Մաթևոս Մաթևոսյան։
244 էջ։

14. Բ. Ուլուբաբյանի թարգմանության երկրորդ տպագրությունը։
Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց։
«Գասպրինտ» հրատարակչություն, Երևան, 2003[2]։ Խմբագիր՝ Կիմ Ղահրամանյան։

---

*[1] Գրախոսությունները՝ **Ռ. Հարությունյան,** «Գլաձոր», տարեգիրք, 1996, Զ տարի, Բեյրութ, էջ 103-107։ **Պ. Հ. Հովհաննիսյան,** «Ազգ», օրաթերթ, 1998, 29 հոկտեմբերի, № 202, էջ 6։ **Հ. Արսլանյան,** «Գլաձոր», տարեգիրք, Է տարի, Բեյրութ, 1998, էջ 101։*
*[2] Գրախոսությունը՝ **Պ. Հ. Հովհաննիսյան,** «Քրիստոնյա Հայաստան», երկշաբաթաթերթ, Ս. Էջմիածին, 2003, հոկտեմբեր, Բ, № 20 (160), էջ 8։*

Լույս է տեսել Հոգողությամբ Մեսրոպ արքեպ. Աչճյանի, մեկենասությամբ Հայկ և Անահիտ Մարգարյանների:
372 էջ:

Դ. ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՅԼ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ

1. Լատիներեն թարգմանություն Գուլիելմուս և Գեորգ Վիստոն եղբայրների.

Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae. Libri III. Accedit ejusdem Scriptoris Epitome Geographiae. Praemittitur Praefatio, quae de Litteratura, ac Versione Sacra Armeniaca agit... Armeniace ediderunt, Latine verterunt, Notisque illustrarunt Gulielmus et Georgius, Gul. Whisthoni Filii, Aulae Clarensis in Academia Cantabrigiensi aliquandiu Alumni.

Londini: Ex officina Caroli Ackers Typographi; Apud Joannem Whistonum Bubliopolam. MDCCXXXVI (1736)[1].

396 + 16 չհամարակալված էջ:

Հայերեն բնագիրը և լատիներեն թարգմանությունը: Թարգմանիչների առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Ամբողջական թարգմանություն, որը կատարվել է Հայերեն բնագրի առաջին՝ 1695 թ. Ամստերդամի հրատարակությունից: Վիստոն եղբայրներն օգտվել են նաև մեկ այլ ձեռագրից, որի տարընթերցվածները նշում են իբրև ծանոթություն: 333-րդ էջից՝ «Mosis Chorenensis. Epitome geographiae»:

2. Ռուսերեն թարգմանություն Հովսեփ Հովհաննիսյանի.

ա) **Армеиская исторія сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ съ краткимъ географическимъ описаніемъ Древней Арменіи. Переведъ съ Армѣнскаго на Россійскій языкъ архидіаконъ Іосиф Іоаннесовъ. Часть I. Санкт-Петербургъ, въ медицинской типографіи, 1809 года.**

6 չհամարակալված + IV + 355 + XIII էջ:

Սույն թարգմանության առաջին մասն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Ա և Բ գրքերը: Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունն իրականացվել է ըստ Վիստոնյան Հրատարակության:

---

[1] Մ. Աբեղյանը (Առաջաբան, էջ ՄԴ), Ա. Ղազիկյանը (էջ 2053), Վ. Լանգլուան (էջ 51), Ք. Պատկանյանցը («Библиографический очерк армянской исторической литературы», СПб., 1879, *էջ 31), Գ. Զարբհանալյանը («Հայկ. մատենագիտություն», էջ 270), Խորեն Ստեփանեն (էջ Հ), Ստ. Մալխասյանցը (Առաջաբան, էջ XC), Ա. Սալմասյանը (էջ 101), Ֆեթթերը (էջ 104), Լ. Տեր-Մկրտչյանը (էջ 24), Հրատարակության թվականը սխալմամբ համարում են 1733-ը: Ի դեպ, Սալմասյանն այս Հրատարակությունը [illegible] (էջ [illegible] և էջ 60), սխալմամբ կարծելով, թե դրանք տարբեր Հրատարակություններ են:*

АРМЕНСКАЯ ИСТОРІЯ

СОЧИНЕННАЯ

МОИСЕЕМЪ ХОРЕНСКИМЪ

СЪ КРАТКИМЪ

ГЕОГРАФИЧЕСКИМЪ ОПИСАНІЕМЪ

ДРЕВНЕЙ АРМЕНІИ.

ПЕРЕВЕЛЪ
съ Армянскаго на Россійскій языкъ
Архидіаконъ
Іосифъ Іоаннесовъ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ,
въ Медицинской Типографіи
1809 года.

Հովսեփ Հովհաննիսյանի ռուսերեն
թարգմանության անվանաթերթը

բ) Арменская исторія сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ. Перевелъ съ Армянскаго на Россійскій языкъ архидіаконъ Іосиф, Іоаннесовъ. Часть II. Санкт-Петербургъ. 1809 года.

4 չհամարակալված + 187 էջ:

Այս երկրորդ մասն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Գ գիրքը: Որից հետո մինչև 242-րդ էջը՝ «Моисея Хоренского Географія».

3. **Ֆրանսերեն թարգմանություն Պ. Ե. Լը Վայյան դը Ֆլորիվալի.**

Histoire d'Arménie de Moïse de Khorenatzi, auteur arménien classique du V-me siècle. Texte Arménien et traduction française Traduite par P. E. Le Vaillant de Florival, Paris, 1836.

IV + 218 էջ:

Բնագրին անհարազատ, սխալաշատ թարգմանություն, որը կատարվել է վենետիկյան 1827 թվականի տպագրությունից:

4. **Ֆրանսերեն այլ թարգմանություն Պ. Ե. Լը Վայյան դը Ֆլորիվալի:**

ա) Moïse de Khorène, auteur du V-e siècle. Histoire d'Arménie. Texte arménien, et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival, chevalier de la Légion d'Honneur, professeur d'Arménien à l'ecole royale et spéciale des languages orientales vivantes près la Bibliothèque du roi (à Paris), Membre de L' Académie Arménienne de Saint-Lazare, ancien élève pensionnaire de l'école royale des Chartes. Tome premier. Venise, typographie Arménienne de Saint-Lazare, 1841[1].

XVIII + 389 + 15 չհամարակալված էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Սա միանգամայն նոր և ընտիր թարգմանություն է՝ կատարված վենետիկյան 1827 թ. տպագրությունից՝ Գ. Այվազովսկու հսկողությամբ: Սույն առաջին հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Ա և Բ գրքերը:

բ) Moise de Khorène, auteur du V-e siècle. Histoire d'Arménie. Texte arménien, et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival. Tome second. Venise, typographie Arménienne de Saint-Lazare, 1841.

207 + 27 չհամարակալված էջ:

Սույն երկրորդ հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Գ գիրքը՝ Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը:

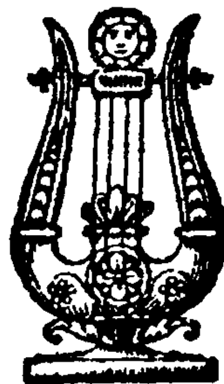
---

[1] Ք. Պատկանյանցը (տե՛ս «Библиографический очерк», էջ 30) սխալմամբ նշում է 1842 թվական:

ՄՈՎՍԻՍԻ

ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

ՌՄՀԶ

Արսեն Բագրատունու Հրատարակության անվանաթերթը (Վենետիկ, 1827)։

5. **Իտալերեն թարգմանություն Ն. Թոմմազեոյի.**

Storia di Mosè Corenese. Versione italiana, illustrata dai monaci Armeni Mechitaristi, ritoccata quanto allo stile da N. Tommasei (Collana degli storici armeni. Tradatti e illustrati, I). Venezia, typogrofia Armena di San Lazzaro, 1841[1].

XVIII + 403 + 16 չհամարակալված էջ:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունը կատարված է վենետիկյան 1827 թ. տպագրությունից՝ Գ. Այվազովսկու անմիջական հսկողությամբ[2]*:*

6. **Իտալերեն թարգմանություն Ջ. Կապելետտիի.**

Mosè Corenese, Storico armeno del quinto secolo. Versione di Giuseppe Cappelletti, Venice, G. Antonelli, 1841.

XVI + 320 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունը կատարված է 1827 թ. վենետիկյան տպագրությունից:

7. **Պ. Ե. Լը Վայյան դը Ֆլորիվալի ֆրանսերեն երկրորդ թարգմանության երկրորդ հրատարակությունը.**

ա) Moïse de Khorène, auteur du V-e siècle. Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française, avec notes explicatives et précis historique sur l'Arménie. Ouvrage dédié à S. M. Impériale Nicolas I-er empereur de toutes les Russies. Par P. E. Le Vaillant de Florival, professeur de l'Arménien à l'école Royale et spéciale des langues orientales vivantesprès la Bibliothèque Royale, membre de L' Académie Arménienne de S. Lazare de Venis. Tome premier Paris, cher M-me V-e Don-

---

[1] Գ. Զարբհանալյանը («Հայկական մատենագիտություն», էջ 270) սխալմամբ հրատարակության թվականն է համարում 1843-ը, իսկ Վ. Լանգլուան (էջ 52) և Ն. Ստեփաննեն («Առաջաբան», էջ Հ)՝ 1849-ը, Ք. Պատկանյանցը («Հայ պատմագիրների երկասիրությանց ցուցակը», էջ 10)՝ 1840-ը, իսկ «Библиографический очерк...» գրքում՝ 1849 (էջ 30):

[2] Հայագիտության մեջ տարածված է այն կարծիքը, թե իբր այս հրատարակության թարգմանիչը ոչ թե Թոմմազեոն է, այլ Գ. Այվազովսկին: Ըստ երևույթին այս կարծիքը հենվում է «Արևելյան մամուլում» վերջինիս մահվան կապակցությամբ տպագրված հոդվածի հետևյալ տողերի վրա՝ «Ի նմին նամականի հրատարակեաց և զիտալերէն թարգմանութիւնս Պատմութեանց Մովսիսի Խորենացւոյ և Ագաթանգեղոսի..., օգնական իւր ունելով զքաջանուն մատենագիրն իտալացի զԹոմմազէոյ» (1880, № 5, էջ 6-17): Սակայն, ինչպես ցույց ենք տվել վերևում, նման պնդումը թյուրիմացության արդյունք է:

dey-Dupré, Libraire, Rue des Pyramides, 8. Et cher l'auteur [Venise, 1845][1].

XII + 389 + 15 չհամարակալված էջ[2]:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Այս հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Ա և Բ գրքերը: Սա դը Ֆլորիվալի 1841 թ. վենետիկյան թարգմանության վերահրատարակությունն է՝ առանց փոփոխությունների:

բ) Moïse de Khorène, auteur du V–e siècle. Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française... Par P. E. Le Vaillant de Florival... Tome second... [Venise, 1845].

207 + 29 չհամարակալված + IV էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Այս հատորն ընդգրկում է Խորենացու Պատմության Գ գիրքը:

8. Ն. Թոմմազեոյի իտալերեն թարգմանության երկրորդ հրատարակությունը.

Storia di Mosè Corenese. Versione italiana, illustrata dai monaci Armeni Mechitaristi, ritoccata quanto allo stile da N. Tommaseo. Seconda edizione. Venezia, typografia Armena di San Lazaro, 1850[3].

XVIII + 403 + 16 չհամարակալված էջ:

Սա Թոմմազեոյի վենետիկյան 1841 թ. թարգմանության վերահրատարակությունն է:

9. Ռուսերեն թարգմանություն Մկրտիչ Էմինի.

Исторія Арменіи Моисея Хоренскаго. Перевелъ съ Арменска-

---

1 Տպագրության վայրը և տարեթիվը գրքի տիտղոսաթերթից բացակայում են: Հենվելով տիտղոսաթերթի վրա հիշատակված «Փարիզ» տեղեկության վրա՝ ուսումնասիրողներն այն համարել են փարիզյան հրատարակություն: Մինչդեռ, ինչպես ցույց է տվել Հ. Դավթյանը (էջ 320-321), այստեղ հիշատակված է գրավաճառի անունը և հասցեն: Գրքի հրատարակության վայրի ճշգրտման համար օգնություն է ցույց տալիս տիտղոսաթերթից առաջ եղած թերթիկի վրայի հետևյալ տողը. «Venise, imprimerie Arménienne de Saint-Lazare»: Տպագրության թվականը (1845) դրել ենք ըստ մատենագիտական աղբյուրների:

2 Գրախոսությունները տե՛ս [Անստորագիր], «Բազմավեպ», 1845, № 10, էջ 320: [Անստորագիր], «Ազգասեր», քաղաքական, բարոյական և բանասիրական հանդես, Կալկաթա, 1846, հատ. Բ, № 42, Մէ3 30, էջ 175:

3 «Հայ ժողովրդի պատմություն» ակադեմիական հրատարակության V հատորում սխալմամբ նշված է 1851 (էջ 592):

го и объяснил Н. Эминъ. Москва. Въ типографіи Каткова и К⁰, 1858[1].

384 + VIII էջ:

Թարգմանչի առաջաբանով, ծանոթագրություններով և հավելվածներով: Թարգմանության համար հիմք է հանդիսացել 1843 թ. վենետիկյան հրատարակությունը (Մ. Էմինի առաջաբանում սխալմամբ՝ 1846 թ., տե՛ս էջ 17):

10. Ֆրանսերեն թարգմանություն Վ. Լանգլուայի.

Moïse de Khorène Histoire d'Arménie en trois livres, traduction nouvelle. Accompagnée de notes historiques critiques et philologiques. (In: «Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie, publiée en français... par Victor Langlois»). Tome deuxième Première période. Historiens arméniens du cinquième siècle. Paris, Librairie de Firmin Didot Fréres Fils et Gie imprimeurs de L' Institut, rue Jacob 56, MDCCCLXIX 1869[2].

էջ 47-175:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով[3]: Թարգմանությունը կատարված է Վենետիկի 1865 թ. տպագրությունից:

11. Գերմաներեն թարգմանություն Մ. Լաուերի.

Des Moses von Chorene. Geschichte Gross-Armeniens. Aus dem Armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer. Regensburg. G. J. Manz. 1869[4].

IV + 240 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Սխալաշատ և խիստ վիճահարույց թարգմանություն է[5], որը կատարվել է 1865 թ. վենետիկյան տպագրությունից:

---

1 Գրախոսությունը՝ Զ. Մսերյանց, «Ծուաքաղ», ամսագիր, Մոսկվա, 1859, հատ. 1, էջ 255:

2 Խ. Ստեփանեն սխալմամբ հրատարակության թվականը համարել է 1857-ը (էջ Հ), իսկ Զարբհանալյանը («Պատմություն հայկական դպրության», էջ 374)՝ 1870-ը:

3 Գրախոսությունը՝ E. Prud'homme, «Journale Asiatique», 1869, № 1, հունվար, էջ 93-95:

4 Գրախոսությունը՝ Հայաստր, «Հայկական աշխարհ», 1869, № 9, էջ 328:

5 Մ. Լաուերը Խորենացու Պատմության Բ գիրքն ամբողջությամբ զետեղել է նաև իր կազմած «Armenische Chrestomathie, Vien, 1881, էջ 179» գրքում (տե՛ս ստորև էջ 46):

MOSES KHORENATS'I

PATMUT'IWN HAYOTS'

(History of the Armenians)

A FACSIMILE REPRODUCTION
OF THE 1913 TIFLIS EDITION
WITH AN INTRODUCTION BY
ROBERT W. THOMSON

CARAVAN BOOKS
DELMAR, NEW YORK
1981

*Քննա-բաղդատական Հրատարակության
երկրորդ տպագրության անվանաթերթը*

12. Հունգարերեն թարգմանություն Կրիշտոֆ Սոնգոտի.
Chorenei Mózes, Nagy - Örményország története.
Eredeti örményből forditotta és magyarázó jegyzetekkel ellátta,
Szongott Kristóf tanár, az «Armenia» szerkesztője.
Szamosújvártt, Todorán Endre «Aurora» Könyvnyomgája, 1892[1].
298 էջ:
Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունը կատարված է 1881 թ. վենետիկյան տպագրությունից:

13. Ռուսերեն այլ թարգմանություն Մկրտիչ Էմինի.
Исторія Арменіи Моисея Хоренскаго. Новый переводъ Н. О. Эмина. (С примъчаніями и приложеніями). Посмертное издание. Москва. Типография В. А. Гатцыкъ (Д. Чернышевский), Никитскій бульв., д. Гатцукъ, 1893[2].
XXXVI + 324 էջ:
Թարգմանչի առաջաբանով, ծանոթագրություններով և Հավելվածներով: Թարգմանության Համար Հիմք է Հանդիսացել 1865 թ. վենետիկյան տպագրությունը:

14. Պարսկերեն թարգմանություն Գրիգոր Եղիկյանի.
Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց:
Թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Գրիգոր Եղիկյանի:
Տե՛ս «Իրան - է - Բոնունի», ամսագիր, Թեհրան, 1942-1943:

15. Անգլերեն թարգմանություն Ռ. Թոմսոնի.
Moses Khorenats'i, History of the Armenians. Translation and Com-

---

*[1] Գրախոսությունները՝ **I. Simay**, «Armenia», Samosújvártt, 1891. № 12, էջ 353-355. [Անստորագիր], «Armenia», 1891, № 10, էջ 318. [Անստորագիր], «Armenia», 1892, № 12, էջ 374-381: [Անստորագիր], «Armenia», 1893, № 1, էջ 29-31, № 2, էջ 61-63. **Esztegár László**, «Armenia», 1893, № 3, էջ 87-90. **Gopcsa László**, «Armenia», № 3, էջ 90-92. **Kuun Géza**, «Armenia», 1893, № 5, էջ 236-243:*

*[2] Գրախոսությունները՝ **Ստ. Մալխասյանց**, «Տարազ», գեղարվեստական, գրական և քննադատական Հանդես, Թիֆլիս, 1893, № 26, էջ 413-416: [Անստորագիր], «Մշակ», 1893, 9 նոյեմբերի, № 5, էջ 2:*

mentarry of the Literary Sources by Robert W. Thomson. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, London, England, 1978[1].

VIII + 2 չհամարակալված + 408 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանով, ծանոթագրություններով և վերջաբանով: Թարգմանության համար հիմք է հանդիսացել Տփղիսի 1913 թ. գիտական հրատարակությունը:

16. **Ռ. Թոմսոնի անգլերեն թարգմանության վերահրատարակությունը.**

Moses Khorenats'i, History of the Armenians. Second printing. Harvard University Press. 1980.

VIII + 2 չհամարակալված + 408 էջ:

17. **Վրացերեն թարգմանություն Ա. Գ. Արդալաձեի.**

Մովսես Խորենացի, Հայոց Պատմություն: Վրացական ԽՍՀ ԳԱ հրատարակչություն: Թբիլիսի, 1984[2], *302 էջ:*

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով:

18. **Պարսկերեն թարգմանություն Գ. Մ. Նալբանդյանի.**

Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:

Թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները պրոֆ. Գ. Նալբանդյանի:

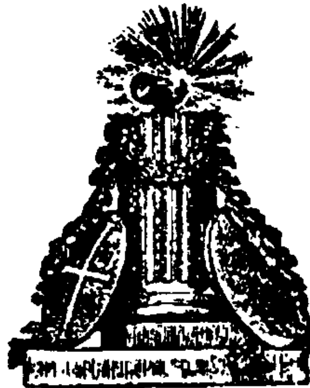
[1] Գրախոսությունները՝ **S. J. Poggi**, «Orientalia Christiana periodica», 1979, v. 45, p. 432-433. **V. Nersessian**, «Journal of Ecclesiastical history», v. 30, № 4, october, 1979, pp. 479-480. **H. Tretter**, «Ostkirchlicle Studian», Würzburg, 1979, t. 28, helf 2-3. **J.-P. Mahe**, «Journale Asiatique», Paris, 1979, t. 267, № 3-4, pp. 455-457. Նույնի՝ «Revue des Etudes Byzantines», t. 38, 1980, p. 301-302. **E. Schülz**, «Acta Orient. Hung.», XLI, 1987, p. 164. **Լ. Հ. Տեր-Պետրոսյան**, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1980, № 1, էջ 268-270: **Գ. Հ. Հովհաննիսյան**, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1981, № 3, էջ 237-239:

[2] Գրախոսությունները՝ **[Անստորագիր]**, «Ալիք», օրաթերթ, Թեհրան, 1985, 29 մայիսի, № 110, էջ 4: **Ш. Шавалашвили**, տե՛ս «Мир книг», газета, Тбилиси, 1985, 26 июня (վրացերեն):

ՍՐԲՈՅ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՅ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1843 ՔՄՂՐ

Մովսես Խորենացու Մատենագրության առաջին Հրատարա
անվանաթերթը (Վենետիկ, 1843)

Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն։

Երևան, 1984[1]*։*

340 էջ։

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով։

19. Ռուսերեն թարգմանություն Գ. Խ. Սարգսյանի.

Мовсес Хоренаци, История Армении в трех частях, рассказанная Мовсесом Хоренаци по просьбе Саака Багратуни.

Տե՛ս «Литературная Армения», 1990, № 6, էջ 85-103; № 7, էջ 90-112; № 8, էջ 80-98; № 9, էջ 68-98։

20. Գ. Խ. Սարգսյանի ռուսերեն թարգմանության երկրորդ տպագրությունը.

Мовсес Хоренаци, История Армении. Перевод с древнеармянского языка, введение и примечания Гагика Саркисяна.

Ереван, 1990.

L + 293 стр.[2]*.*

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով։ Թարգմանության համար հիմք է հանդիսացել Տփղիսի 1913 թ. գիտական հրատարակությունը։ Լույս է տեսել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ՝ Ս. Ս. Արևշատյանի խմբագրությամբ։

21. Ֆրանսերեն թարգմանություն Աննի և Ժան-Պիեր ՄաՀեների.

Moïse de Khorène. Histoire de L'Arménie. Nouvelle traduction de L'Arménien classique par Annie et Jean-Pierre Mahé (d'après Victor Langlois).

Avec une introduction et des notes.

NRF. L'aube des peuples. Collimard.

Paris, 1993.

456 էջ[3]*։*

---

[1] *Գրախոսությունները՝ Հ. Փափազյան, «Գրքերի աշխարհ», 1985, 16 հունիսի, № 6, էջ 5։ Ա. Պապոյան, «Գրական թերթ», 1985, 13 սեպտեմբերի, էջ 2-3։ Գ. Ասատրյան, «Գրական թերթ», 1989, 1 դեկտեմբերի, № 49, էջ 3։ К. Эйюби, «Коммунист», газета, Ереван, 1986, 23 февраля, № 44, էջ 3։*

[2] *Գրախոսությունը՝ [Անստորագիր], «Литературная Армения», 1991, № 11-12, стр. 168-169։*

[3] *Գրախոսությունները՝ Ա. Կռանյան, «Մասիս», շաբաթաթերթ, 1994, № 60 (1271), փետրվար, էջ 47 (ստորագր.՝ Հ. Ա. Կ.)։ Ա. Պերպերյան, «Սփյուռք», ամսագիր, Բեյրութ, 1994, ապրիլ-մայիս, № 4-5, էջ 82։*

22. Արաբերեն թարգմանություն Նիզար Խալիլի.

Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն. սկզբից մինչև հինգերորդ դարը:

Իչբիլիա հրատարակչություն:

Դամասկոս, 1999:

310 էջ[1]:

23. Վ. Լանգլուայի ֆրանսերեն թարգմանության երկրորդ հրատարակությունը.

Moïse de Khorène Histoire d'Arménie en trois livres, traduction nouvelle. Accompagnée de notes historiques critiques et philologiques. (In: «Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie, publiée en français... par Victor Langlois»). Tome deuxième Première période. Historiens arméniens du cinquième siècle. Paris, Librairie de Firmin Didot Fréres Fils et Gie imprimeurs de L' Institut, rue Jacob 56, MDCCCLXIX -1869.

Collection..., tome I et II. 2 ème Edition, Lusbone, 2001.

Bibliothèque Arménologique de la Fondation Calouste Gulbenkian.

էջ 47-175:

24. Պարսկերեն թարգմանություն Էդիկ Բաղդասարյանի (Էդ. Գերմանիկ).

Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց:

Թարգմանությունը, նախաբանը, հավելվածները և ծանոթագրությունները Էդիկ Բաղդասարյանի (Էդ. Գերմանիկ):

Թեհրան, 2002:

275 էջ:

25. Ռ. Թոմսոնի անգլերեն թարգմանության երկրորդ, բարեփոխված հրատարակությունը.

Moses Khorenats'i, History of the Armenians.

---

1 Գրախոսությունները՝ Ա. Փաչայան, «Ազգ», 1999, 31 օգոստոսի, № 150, էջ 6: Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Գ. Ցաղըճյան, տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 22 դեկտեմբերի, 1999, № 249, էջ 5: Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Գ. Ցաղըճյան, տե՛ս «Զարթօնք», օրաթերթ, Բեյրութ, 8 փետրվարի, 2000 թ., էջ 3: Լ. Սյուլահյան, տե՛ս «Կանչ», շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1999, 9 հոկտեմբերի, էջ 8: [Անստորագիր], «Սփյուռք», 1999, № 5-8, մայիս-օգոստոս, էջ 41: Թ. Թորանյան, «Զարթօնք», օրաթերթ, Բեյրութ, 2000, 8 օգոստոսի, էջ 5: Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Գ. Ցաղըճյան «Իրան-Նամե», 2000, № 35, էջ 70-71:

MOÏSE DE KHORÈNE

AUTEUR DU Ve SIÈCLE.

HISTOIRE D'ARMÉNIE.

TEXTE ARMÉNIEN,

ET

TRADUCTION FRANÇAISE

PAR

P. E. LE VAILLANT DE FLORIVAL

CHEVALIER DE LA LÉGION D'HONNEUR, PROFESSEUR D'ARMÉNIEN A L'ÉCOLE ROYALE ET SPÉCIALE DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES PRÈS LA BIBLIOTHÈQUE DU ROI (A PARIS), MEMBRE DE L'ACADÉMIE ARMÉNIENNE DE SAINT-LAZARE, ANCIEN ÉLÈVE PENSIONNAIRE DE L'ÉCOLE ROYALE DES CHARTES.

TOME SECOND.

VENISE,

TYPOGRAPHIE ARMÉNIENNE DE SAINT-LAZARE.

1841

Պ. Ե. Լը Վայյան դը Ֆլորիվալի ֆրանսերեն թարգմանության
երկրորդ հրատարակության անվանաթերթը

Translation and Commentary on the Literary sources by Robert W. Thomson. Revised Edition.

Caravan books ann Arbor, 2006.

XXI + 417 էջ:

26. Գ. Խ. Սարգսյանի ռուսերեն թարգմանության երրորդ տպագրությունը։

Мовсес Хоренаци, История Армении.

Перевод с древнеармянского языка, введение и примечания Г. Х. Саркисяна.

Издательство общественной организации «Союз армян России».

Москва, 2011.

LI + 278 էջ:

Մուտքի խոսքը Ռուսաստանի Հայերի միության նախագահ Ա. Ա. Աբրահամյանի:

Բացի վերոնշված թարգմանություններից, հայագիտության մեջ հիշատակվում են նաև Խորենացու Պատմության ինչ-ինչ թարգմանություններ ևս, որոնց գոյությունը, սակայն, կասկածելի է:

□ ***Թուրքերեն թարգմանություն Երեմիա Քեոմուրճյանի.***

*Հիշատակում է Մ. Չամչյանը («Պատմութիւն Հայոց», հատ. Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 723): Հմմտ. նաև **Հ. Գ. Մրմըրյան**, Ստվերք հին դեմքերու (1635-1900), Կ. Պոլիս, 1908, էջ 10: **Լեո**, Հայոց պատմություն, հատ. 3, գիրք առաջին, Երևան, 1969, էջ 359: Տե՛ս նաև նույնի՝ «Երկերի ժողովածու», հատ. 5, Երևան, 1986, էջ 275: **Հ. Սահակյան, Երեմիա Քեոմուրճյան**, Երևան, 1964, էջ 53-54: **Վ. Բրյուսով**, Հայաստանի և հայ կուլտուրայի մասին, Երևան, 1967, էջ 95 և այլն:*

*Իրոք, դեռևս XVII դարի վերջերին՝ Ե. Քեոմուրճյանի ժամանակներում, որոշակիորեն հիշատակություններ կան Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի նրա կատարած ինչ-որ թարգմանության մասին: Այսպես, «Ո՞րք են պատմագիրք Հայոց» բնագիրը, որ կազմվել է XVII դարի վերջերին, Հայոց պատմագիրների շարքում 33-րդը հիշատակում է Ե. Քեոմուրճյանին: այստեղ տրված են նրա 22 աշխատությունների խորագրերը: 18-րդը հիշատակվում է հետևյալ կերպ՝ «զՄովսիսին համառօտ» (տե՛ս «Հանդես ամսօրյա», 1952, էջ 63-65: Հմմտ. **Ն. Ակինյան**, Բաղեշի*

ИСТОРІЯ

АРМЕНІИ

МОИСЕЯ ХОРЕНСКАГО

ПЕРЕВЕЛЪ СЪ АРМЯНСКАГО И ОБЪЯСНИЛЪ

Н. ЭМИНЪ.

МОСКВА
Въ Типографіи Каткова и К°
1858

Մկրտիչ Էմինի ռուսերեն թարգմանության առաջին Հրատարակության անվանաթերթը

դպրոցը 1500-1704 թթ., Վիեննա, 1952, էջ 309-311: **Հ. Ս. Անասյան**, Հայկական մատենագիտություն, Հատ. Ա, Երևան, 1959, էջ LIII): Որևէ կասկած չկա, թե այստեղ խոսքը վերաբերում է Խորենացու Պատմությանը, կասկածը նրա բնույթի մեջ է՝ Սա Խորենացու Պատմության Համառոտագրությունն է, թե՞ ամփոփ թարգմանությունը: Մ. Չամչյանից վերը բերված վկայությունը հիմք ընդունելով, կարծում ենք, որ խոսքը Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի թուրքերեն համառոտ թարգմանության մասին է:

□ **Թուրքերեն թարգմանություն Ֆ. Է. Տուլցի.**

Հիշատակում է Լ. Մսերյանցը 1897 թ. սեպտեմբերի 13-ին Ն. Մառին ուղղված նամակում (տե՛ս «Հայագիտական հետազոտություններ», Հատ. Ա, Երևան, 1974, էջ 363):

□ **Գերմաներեն թարգմանություն Կարլ Նոյմանի.**

Տե՛ս **Գ. Ախվերդյան**, Նամակներ: Ծանոթագրեց Ա. Ավետիսյանը, Երևան, 1964, էջ 365:

□ **Գերմաներեն թարգմանություն Մաղաքիա Սամուելյանի.**

□ **Գերմաներեն այլ թարգմանություն Փիլիպպոս Ճամճյանի.**

Երկու թարգմանությունների ձեռագրերը գտնվում են Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության դիվանում (տե՛ս **Ն. Ակինյան**, Ակնարկ մը Վիեննական Մխիթարյան միաբանության գրական գործունեության վրա, Վիեննա, 1912, էջ 33):

□ **Շվեդերեն թարգմանություն.**

Հիշատակում է Վ. Բայբուրդյանը (տե՛ս «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», Հատ. VIII. Իրան, Երևան, 1975, էջ 122): Անտարակույս խոսքը Ստոկհոլմի բրեններյան հրատարակության մասին է:

□ **Ֆրանսերեն համառոտ թարգմանություն Ա. Ժ. Սեն-Մարտենի.**

Հիշատակում է Գ. Ա. Շրումպֆը (տե՛ս «Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզվի և մատենագրության արեւմուտս. ԺԴ-ԺԹ դար»: Թարգմ. և լրց. Գ. Զարբհանալյանի, Վենետիկ, 1895, էջ 178):

II. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ»-Ի ԱՌԱՆՁԻՆ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

Ա. ՀԱՅԵՐԵՆ

1. **Ազգաբանութիւն Թագաւորացն Հայոց. յորդւոց յորդիս։**
Համառօտեալ ի Մովսիսէ Խորենացւոյն:
Տե՛ս Մինաս Համդեցի, Ազգաբանութիւն Թագաւորացն Հայոց:
Կ. Պոլիս, 1735:
էջ 3-32[1]*:*

2. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ (Հայերեն բնագիրը և Ջ. Բայրոնի անգլերեն թարգմանությունը):
Տե՛ս Հ. Ավգերյան, Քերականութիւն Հայերէն եւ անգղիական:
Ի Վենետիկ, 1819:
էջ 202-208:

3. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Ընտրված հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ա, դ, թ, լ; Գիրք Բ, գլ. ժա, լգ, ծզ, ծէ, կբ, ձզ, ձը; Գիրք Գ, գլ. ա, ժե, ժէ, ծե, կբ:
Տե՛ս նախորդը:
էջ 223-241:

4. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ:

---

[1] *Մովսես Խորենացու Պատմությունը համառոտված է երկու փոքրադիր հատորներում՝ «Առաջին հատոր՝ Ազգաբանութեան Թագաւորացն Հայոց սկսեալ ի նախահօրէն Ադամայ» (էջ 3-17), «Երկրորդ հատոր՝ Գավազան Թագաւորութեան ազգին Արշակունեաց» (էջ 17-32):*

Գիրք Ա, գլ. ը, թ:
Տե՛ս № 2, Բ տպագրություն: Վենետիկ, 1832:
էջ 161-167:

5. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Ընտրված հատվածներ:
Տե՛ս նախորդը:
էջ 182-201:

6. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Գիրք Ա, գլ. ժ:
Տե՛ս ***J. H. Petermann,*** *Brevis linguae Armeniacae grammatica, litteratura, chrestomatia. Berolini, 1841.*
Բ. էջակալություն, էջ 21-22:

7. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Ընտիր հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. լա; Գիրք Բ, գլ. է, ը, կ, կա, կգ, կե, ձա, ձգ, ղբ; Գիրք Գ, գլ. ծ, ծե:
Տե՛ս «Ընտիր հատուածք քաղեալք ի գրոց նախնի և արդի մատենագրաց Հայոց», մասն Ա, Մոսկվա, 1848[1]*:*
էջ 157-169, 208-209:

8. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Ընտիր հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. լա; Գիրք Բ, գլ. է, ը, կ, կա, կգ, կե, ձա, ձգ, ղբ; Գիրք Գ, գլ. ծ, ծե:
Տե՛ս «Ընտիր հատուածք քաղեալք ի գրոց նախնի և արդի մատենագրաց Հայոց», Բ տպագրություն, Մոսկվա, 1849:
էջ 157-169, 208-209[2]*:*

9. **Մովսես Խորենացի:** *Ի վերադարձութեանց Պատմութեանն Հայոց Մովսիսի Խորենացոյ (sic):*
Յաղագս մահուանն Տրդատայ թագաւորի Հզօրի, Քաջի եւ Առաքինոյ:

---

[1] Թեև կազմողի անունը նշված չի, սակայն բանասիրության մեջ հայտնի է, որ սա լույս է տեսել Մկրտիչ էմինի աշխատասիրությամբ:

[2] Գրախոսությունը՝ [Անստորագիր], «Արարատ», շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1850, № 2:

Տե՛ս «Բազմավեպ», ամսագիր, Վենետիկ, 1851, 1 մարտի, № 5:
էջ 75:
Հրատարակիչ՝ Ղ. Ալիշան:

10. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց**
Հատուած Պատմութեանն Հայոց (Հայերեն բնագիրը և Ջ. Բայրոնի թարգմանությունը):
Գիրք Ա, գլ. ը, թ:
Տե՛ս «Մաղկաքաղ քերթողաց անգղիացւոց», Վենետիկ, 1852:
էջ 3-12:

11. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց**
Ասացուածք:
Տե՛ս Հ. Ալամաձյան, Հաւաքածոյ հայկական ասացուածոց ի պէտս նորավարժ ուսանողաց, Կ. Պոլիս, 1862:
էջ 1, 3, 4, 6, 8, 9, 13-15, 17-19, 21, 37, 38, 40, 42, 48, 52, 53, 55, 57, 58, 74, 81, 82, 87, 88, 94, 102, 106, 107, 109, 110, 116, 118, 132, 137, 139, 140, 142, 144, 145, 147, 148, 153, 154, 158, 162, 168:

12. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց**
Հատվածներ (Հայերեն բնագիրը և Ջ. Բայրոնի անգլերեն թարգմանությունը):
Գիրք Ա, գլ. ը, թ:
Տե՛ս «Lord Byron's Armenian exercises and poetry», Venice, 1870.
էջ 20-30:

13. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, իը, իթ: Գիրք Բ, գլ. ծ: Գիրք Գ, գլ. իէ, լգ, լէ:
Տե՛ս «Հաւաքածոյք յընտիր մատենագրաց, ի պէտս ազգային վարժարանաց, յորում պարունակին Հանդերձ ծանոթութեամբք ազգի, ազգի ընտրելագոյն Հատուածք ի Նախնի և յարգի Հեղինակաց կամ թարգմանչաց, արձակ և չափաւ»: Կազմեց Թորոս Նազարյան: Հատ. Ա-Բ, Կ. Պոլիս, 1870:
էջ 313-323:

14. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն**
Հատվածներ (Գիրք Ա, գլ. ա-դ):
Տե՛ս «Հայկական աշխարհ», գրական և մանկավարժական ամսա-

գիր, Թիֆլիս, 1871, № 1, հունվար, էջ 13-18, № 2, փետրվար, էջ 23-25, № 3, մարտ, էջ 45-50, № 4-5, ապրիլ-մայիս, էջ 69-75։
Թարգմանությունը գրաբարից աշխարհաբար և ծանոթագրությունները՝ Խորեն Ստեփաննի (ստորագր.՝ Ստեփանոս Ստեփանն)։

15. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։
Հատված։
Գիրք Ա, գլ. ժ։
Տե՛ս **J. H. Petermann,** *նշվ. աշխ. (№ 6)։ Berolini, Lipsiae, 1872։*
Բ էջակալություն, էջ 21-22։

16. Մովսես Խորենացի։
Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացւոյ, որ պակասին ի տպագիր Պատմութեան նորա։
«Ողբք»-ի շարունակությունը։
Տե՛ս «Փարոս», Հանդես բանասիրական գիտելյաց, տետր Գ, Մոսկվա, 1874, էջ 3։

17. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։
Ամբողջ Բ գիրքը՝ «Բան միջակ պատմութեան մերոցն նախնեաց» (գլ. ա-ղբ)։
Տե՛ս **M. Lauer,** Armenische Chrestomathie. Wien, *1881*[1].
էջ 1-93 (որից հետո ծանոթագրություններ, քերականական նյութեր և ցանկ, էջ 94-180)։

18. Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց։
Հատվածներ։
Գիրք Ա, գլ. իգ; Գիրք Բ, գլ. խ։
Տե՛ս **Կ. Կոստանյանց,** *Տաղկաքաղ արձակ և չափածո բանից ի պետս վարժարանաց։ Շրջան առաջին։ Տփղիս, 1881։*
էջ 64-69։

19. Մովսես Խորենացի։
ա. Մովսիսի Խորենացւոյ Ցաղագս մերոյս ի սկզբանն յայսմ բանիցս Սահակայ Բագրատունւոյ խնդրեալ.

---

[1] Գրախոսությունները՝ **K. Patkanian,** «Revue critique internationale», 1881. **A. Baumgartner,** *Dr. M. Lauer und das zweite Buch des Möses Chorenazi, Leipzig, 1895, 24 էջ։* **Հ. Հակոբոս Տաշյան,** *«Հանդես ամսօրյա», 1893, № 11, էջ 342։*

բ) Մովսիսի Խորենոյ Ցաղագս մերոյս յիսկզբանն յայսմ բանիցս Սահակայ Բագրատունւոյ խնդալ:
Տե՛ս «Արձագանք», ամսագիր, Թիֆլիս, 1888, № 9, էջ 113-114:
Հրատարակիչ՝ Գ. Աղանյանց:

20. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց:**
Հատված («Վաղարշակ թագաւոր առ եղբայրն իւր Արշակ»):
Տե՛ս Հ. Նազարյանց, Ընտիր հատվածներ, երկրորդ տպագրություն, Թիֆլիս, 1889:
էջ 502-503:

21. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված (Սասունի մասին):
Տե՛ս «Արձագանք», ամսագիր, Թիֆլիս, 1889, № 47:
էջ 708-709:

22. **Մովսես Խորենացի:**
Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացւոյ (№ 16-ի Բ տպագրութիւնը):
Տե՛ս «Հանդէս ամսօրյա», 1890, № 5, էջ 114-115:
Հրատարակիչ Ջ. Մսերյանց (ստորագր.՝ Մսուր դպիր Գրիգորյան Ջմյուռնացի):

23. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված («Վաղարշակ թագաւոր առ եղբայրն իւր Արշակ»):
Տե՛ս «Ընտիր հատվածներ» (քրեսթոմաթիա), Ա մասն, կազմեց Հ. Նազարյանց, երրորդ տպագրութիւն, Թիֆլիս, 1892[1]:
էջ 614-616:

24. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. իդ; Գիրք Բ, գլ. լա, լբ:
Տե՛ս ***Н. Я. Марр, Древнеармянская хрестоматия, С. Петербург,*** *1893.*
էջ 19-23[2]:

25. **Մովսես Խորենացի:** *Ի Մովսէս Քերթողահօրն Պատմութենէ վասն Կոստանդիանոսի Մեծի թագաւորին:*

---

[1] *Տե՛ս նաև նույնի չորրորդ հրատարակութիւնը (Թիֆլիս, 1899):*
[2] *Գրախոսութիւնը՝ Հ. Կ. Մ., «Հանդէս ամսօրյա», 1893, № 11, էջ 341-342:*

Տե՛ս «Արարատ», ամսագիր, Վաղարշապատ, 1894, № 5, մայիս, էջ 148-149[1]*:*
Հրատարակիչ՝ Կ. Տեր-Մկրտչյան (ստորագր.՝ Կ. Վ.):

26. **Մովսես Խորենացի։** *Մովսէսի Խոյորէնացւոյ ի Հայոց Պատմութենէ:*
Հատված[2]*:*
Տե՛ս «Արարատ», 1895, № 4, ապրիլ, Հավելված Գ, էջ 12:
Հրատարակիչ՝ Կ. Տեր-Մկրտչյան (ստորագր.՝ Կ. Վ.):

27. **Մովսես Խորենացի։** *Ի Մովսէսի Քերթողահօրն Պատմութենէ:*
Հատուածք:
Տե՛ս «Արարատ», 1896, № 7, հուլիս, էջ 318-320:
Հրատարակիչ՝ Կ. Տեր-Մկրտչյան (ստորագր.՝ Կ. Վ.):

28. **Մովսես Խորենացի։** *Ի վերադարձութեանց Պատմութեանն Հայոց Մովսիսի Խորենացոյ (№ 9-ի Բ տպագրութիւնը):*
Տե՛ս «Բազմավեպ», 1898, № 4, էջ 173:
Հրատարակիչ՝ Ղ. Ալիշան:

29. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Պատառիկ:
Գիրք Բ, գլ. ձա, ձբ:
Տե՛ս «Բազմավեպ», 1898, № 4, էջ 165-174:

30. **Մովսես Խորենացի։** *Մովսիսի Խորենացւոյ Ծննդաբանութիւն Հայոց Մեծաց:*
Հատված:
Գիրք Ա, գլ. ա:
Տե՛ս «Բանասեր», ամսագիր, Փարիզ, 1899, Գիրք Ա, պրակ 1, էջ 86-87:
Հրատարակիչ՝ Կ. Բասմաջյան:

31. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ:

---

[1] *Արտատպված է Փարիզի Ազգային Մատենադարանի № 44 ձեռագրից (գրված Հայոց ՈԽԳ = 1194 թվին), էջ 466բ:*

[2] *Հմմտ. **Մովսես Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, Գիրք Բ, գլ. ժդ:*

Գիրք Ա, գլ. գ, թ, ժ, ժա, ժբ, ժգ, ժե, ժզ, իդ, իզ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. ե, ը, թ, ժգ, լը, լթ, խե, ծ, ծբ, կ, կա, հթ, ձե, ղբ; Գիրք Գ, գլ. լէ, խե, ծգ, ծե, կե, կզ, կէ, «Ողբք»:
Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901:
էջ 2-156 (երբեմն՝ մեկընդմեջ):

32. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**
Հատվածներ: Ողբք:
Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում. Պատմութիւն Հայոց, Հատ. Ա: Վենետիկ, 1901 (փոքրադիր):
էջ 4-346 (մեկընդմեջ):

33. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**
Ա-Գ գրքերի համառոտագրություն արևմտահայ աշխարհաբարով:
Տե՛ս Հ. ***Թերճիմանյան,*** *Համառոտ պատմություն Հայոց: Դպրատանց տղոց համար: Յոթներորդ տպագրություն[1]:*
ա. Իշխանություն Հայկազանց,
բ. Թագավորություն Արշակունյաց:
Վենետիկ, 1901[2]:
էջ 9-54:

34. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**
Հատվածներ:
Գիրք Գ, գլ. ծբ, ծգ[3]:
Տե՛ս Գ. ***Տեր-Մկրտչյան,*** *Ղազար Փարպեցու ձեռագրերը, «Արարատ», 1901, № 11-12, էջ 546-547:*

35. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**
Հատվածներ:

---

[1] Տե՛ս նաև նախորդ վեց տպագրությունները՝ Վենետիկ, 1848, 1858, 1860, 1864, 1871, 1880:

[2] Հ. Թերճիմանյանի սույն գիրքը լույս է տեսել նաև արևելահայ աշխարհաբարով, որն իրականացրել է Իսրայել Տեր-Գրիգորյան-Մամիկոնյանց Շուշեցին (Շուշի, 1866, 200 էջ):

[3] Հատվածները քաղված են՝
ա) XVII դարի առաջին կեսի ձեռագրից,
բ) 1695 թ. հրատարակությունից (էջ 409-410),
գ) 1774 թ. ձեռագրից:

Արգարի և Տիբերիոս կայսեր թղթակցությունը (Ա. Ի. Թումանովի ռուսերեն թարգմանությամբ հանդերձ):
Տե՛ս «Сборник Кавказа», 32, Odt. 1.
էջ 1–14:

36. **Մովսես Խորենացի:** *Ի Մովսէսէ Քերթողահայրն Պատմութենէ վասն Կոստանդիանոսի Մեծի թագաւորին:*
Տե՛ս «Բանասեր», 1904, Գիրք Զ, պրակ 5-6, էջ 169–171[1]:
Հրատարակիչ՝ Կ. Բասմաջյան (ստորագր.՝ Կ. Յ. Բ.):

37. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ը, թ:
№ 12-ի Բ տպագրությունը, Venise, 1907:
էջ 18–26:

38. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Ողբ:
Տե՛ս **Վ. Փափազյան,** *Պատմություն հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Հավելվածով՝ Նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I (Սկզբից մինչև XVII դարը), Երևան, 1907:*
էջ 297–299:

39. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Ողբ:
Տե՛ս **Վ. Փափազյան,** *Պատմություն հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:*
Հավելված՝ Նմուշներ հին և միջնադարյան գրականությունից:
Թիֆլիս, 1910:
Հավելված, էջ 38–39:

40. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատվածներ (աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Մ. Կյուրճյան):

---

[1] Մոտավոր նմանություններ ունի Մովսես Խորենացու Պատմության Բ գրքի ձգ-ձթ գլուխների հետ:

Գիրք Գ, գլ. խէ, ծբ, ծգ, կ, կէ:
*Տե՛ս **Մ. Կյուրճյան (Հրանդ)**, Մեսրոպ և Սահակ. Հայ նշանագրերու պատմություն: Կորյուն, Ղազար Փարպեցի և Մովսես Խորենացի: Կ. Պոլիս, 1913:*
էջ 36-43:

41. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված. Շինուած Կարնոյ քաղաքին:
*Տե՛ս **Կ. Կոստանյանց**, Տաղկաքաղ արձակ և չափածո բանից: Շրջան առաջին. Դ տպագրություն, Մոսկվա, 1915:*
էջ 65-66:

42. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Ողբք:
*Տե՛ս **Ա. Միքայելյան**, Քաղաքական դեպքեր Հայոց պատմության մեջ, Հատ. Ա, Բոստոն, 1919:*
էջ 165-166:

43. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Բ, գլ. ա, ձգ; Գիրք Գ, գլ. ծդ, կ, Ողբք:
*Տե՛ս **Լ. Մելքիսեթ-Բեկ**, Տաղկաքաղ բանից նախնի Հայերեն. Հանդերձ Հայ-վրացերեն բառգրովք: Հատված առաջին: Տաղկաքաղ, Տփղիս, 1920[1]:*
էջ 33, 33-36, 53-56:

44. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ (գրաբար բնագիրը և Հ. Սուրխաթյանի աշխարհաբար թարգմանությունը):
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե; Գիրք Բ, գլ. ը: Գողթան երգեր:
*Տե՛ս **Հ. Սուրխաթյան**, Գրական գոհարներ: Հատ. 1: Թիֆլիս, 1922[2]:*
էջ 5, 8-16:

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Տ. Փիրումյան**, «Նոր աշխատավոր», օրաթերթ, Թիֆլիս, 1920, 10 օգոստոսի, № 101:

[2] Գրախոսությունը՝ **Մովսես Արազի**, «Դարբնոց», ամսագիր, Թիֆլիս, 1922, № 2-5, էջ 63-65:

45. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատված։

Ողբք։

Տե՛ս Վ. Փափազյան, Պատմություն Հայոց գրականության (№ 39-ի Բ տպագրությունը), Ստամբուլ, 1931։

էջ 318–319։

46. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. ժբ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. ծ, կա, կբ, կե։

Տե՛ս «Գրաբարի ծաղկաքաղ», կազմեց՝ Հր. Աճառյանը։

Երևան, 1931 (ապակետիպ)։

էջ 3–9, 143–144։

47. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. ժբ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. ծ, կա, կբ, կե։

Տե՛ս «Գրաբարի ծաղկաքաղ», կազմեց՝ Հր. Աճառյանը։

Երևան, 1936։

էջ 3–11, 66։

48. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատված։

Գիրք Բ, գլ. ձա, ձթ։

Տե՛ս «Գրական թերթ», 1938, 7 դեկտեմբերի, № 51, էջ 4։

Հրապարակումը՝ Հ. Մանվելյանի։

49. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատվածներ (գրաբար բնագիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը)։

Գիրք Ա, գլ. ժ, ժգ, ժե, ը, ի(իա), իզ(իէ), լա; Գիրք Բ, գլ. ժդ, խգ, ծ, կա։

Տե՛ս «Հին հայկական վիպասանքից և առասպելներից»։ Պատասխանատու թողարկող Ա. Խուդավերդյան։ Ռոտերի նկարներով։ Հայպետհրատ, Երևան, 1939։

էջակալումը բացակայում է։

Հրատարակվել է «Սասունցի Դավիթ» ժողովրդական էպոսի 1000-ամյակի կապակցությամբ։

50. **Մովսես Խորենացի, Հայկական պատմություն:**
Հատվածներ: Խորեն Ստեփանեի աշխարհաբար թարգմանու-
թյամբ:
Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, իդ, իե, իզ, իէ, իը, իթ; Գիրք Բ, գլ. խթ,
ծ*, ծա, ծդ, կ, կա*:
Տե՛ս «Գրականության քրեստոմատիա VIII դասարանի համար»,
կազմեց Մ. Մկրյանը:
Երևան, 1940[1]:
էջ 3-17:

51. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժգ, ժե, ի, իզ, լա, լ; Գիրք Բ, գլ. ժդ, լսզ, ծ, կա:
Տե՛ս «Հին հայկական վիպասանքից և առասպելներից»: Ռոստոմի
նկարներով: Հրատարակություն Ամերիկահայ առաջադիմական
միության:
Նյու Յորք, 1943:
էջակալումը բացակայում է (վերահրատարակությունն է Երևանի
1939 թ. տպագրության):

52. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատվածներ (արևմտահայ աշխարհաբար թարգմանություն):
Գիրք Ա, գլ. ա, բ, գ:
Տե՛ս «Հասկ», ամսագիր, Անթիլիաս, 1943, № 7-10:
էջ 241:

53. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Պատառիկ՝ «Թուղթ Սահակայ Հայոց Հայրապետի առ բարեպաշտ
թագաւորն Թեոդոս»:
Տե՛ս «Տեղեկագիր», ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1945, № 5, էջ 67,
69-70:
Աշխատասիրող՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյան:

---

* Քրեստոմատիայի բոլոր հրատարակություններում սույն գլուխներում զետեղված
Գողթան երգերը տողատակերում բերվում են նաև գրաբար բնագրով:

[1] Սույն հատվածները տե՛ս նաև Քրեստոմատիայի 1943 (էջ 14-31), 1946 (էջ 5-27),
1948 (էջ 3-23) թվականների հրատարակություններում: Տե՛ս նաև այլ վերահրատա-
րակություններ՝ 6-րդ (1950), 9-րդ (1953) և այլն:

54. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:

Հատվածներ:

Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժբ, ժե, ժզ, իդ, իե, իզ, իէ, իը, իթ, լ; Գիրք Բ, գլ. ը, լզ, խբ, խգ, խդ, խե, խզ, ծ, կ, կա, կգ, ձա, ձե; Գիրք Գ, գլ. լէ, ծե, ծթ; Ողբք:

Տե՛ս «Ընտիր էջեր Հայ գրականության». Հնագույն ժամանակնե-րից մինչ մեր օրերը: Խմբագրությամբ՝ Ավ. Իսահակյանի և այլոց: Երևան, ՌՋԽԶ (= 1946)[1]*:*

էջ 9, 131-152:

55. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:

Հատվածներ:

Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե; Գիրք բ, գլ. խզ: Գողթան երգեր:

Տե՛ս «Գրական գոհարներ», կազմող Կ. Սասունի, Բեյրութ, 1949:

էջ 379-388:

56. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:

Պատառիկներ (պատառիկն ու տպագիր բնագիրը հանդիպադիր):

Պատառիկ № 1221-ը համապատասխանում է տպագրի՝ էջ 95, 95-96, 96, 96, 99-100, 100: Պատառիկ № 9234-ը՝ էջ 12, 12-13, 13, 13, 359-360, 360, 360, 361, տե՛ս «Էջմիածին», ամսագիր, 1950, № 1-2, էջ 48-54:

Հրապարակումը՝ Ա. Գ. Աբրահամյանի:

57. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:

Հատվածներ (Ստ. Մալխասյանցի աշխարհաբար թարգմանու-թյամբ):

Գիրք Ա, գլ. թ, ժ, ժա, ժգ, ժդ, ժե, ժէ, ժը, իդ, իե, իզ, իէ, իը, իթ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. ը, լզ, լէ, լը, լթ, խ, խա, խբ, խգ, խդ, խե, խզ, խէ, խը, խթ, ծ, ծա, ծբ, ծգ, կ, կա, կե:

Տե՛ս «Հայ ժողովրդական բանահյուսություն». Քրեստոմատիա: Կազմեց և խմբագրեց Գր. Գրիգորյանը, Երևան, 1951[2]*:*

էջ 31-65:

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Ս. Սիմոնյան**, «Հասկ», ամսագիր, Անթիլիաս, 1947, № 4, ապ-րիլ, էջ 106-109:

[2] Գրախոսությունը՝ **Օ. Սարգսյան**, «Անի», ամսագիր, Բեյրութ, 1952, № 8, օգոս-տոս, էջ 442-446:

58. **Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց։**

Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, ժզ, ժէ; Գիրք Բ, գլ. լԹ, խբ; Գիրք Գ, գլ. լէ։

*Տե՛ս **Ա. Ա. Աբրահամյան,** Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1952։*

էջ 323–326, 378–391։

Բացատրություններ և ծանոթագրություններ՝ էջ 487–496։

59. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. ժբ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. ծ, կա, կբ, կե։

*Տե՛ս **Հր. Աճառյան,** Գրաբարի ուսուցիչ, Երևան, 1954։*

էջ 77–80, 129–130։

60. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե; Գիրք Բ, գլ. ը։ Գողթան երգեր։

Տե՛ս «Հատընտիր հայ ժողովրդական բանահյուսության», կազմեց՝ Գր. Գրիգորյան, Երևան, 1956։

էջ 41–53։

61. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, ժզ, ժէ; Գիրք Բ, գլ. լԹ, իբ; Գիրք Գ, գլ. լէ։

Տե՛ս, № 58-ի Բ տպագրությունը, Երևան, 1958։

էջ 357–370։

62. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։**

Հատվածներ (Ստ. Մալխասյանցի արևելահայ աշխարհաբար թարգմանությամբ)։

Գիրք Ա, գլ. ժ; Գիրք Բ, գլ. կգ; Ողբք։

Տե՛ս «Սփյուռք», շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1960, 26 մարտի, № 11, էջ 12։

63. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**

Հատված։

Գիրք Գ, գլ. կբ։

Տե՛ս «Ցուսաբեր», օրաթերթ, Կահիրե, 1961, 17 հունիսի, № 64, էջ 2։

64. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**։
Հատված։
Գիրք Գ, գլ. կբ։
Տե՛ս «Ցուսաբեր», օրաթերթ, Կահիրե, 1963, 15 հունիսի, № 64, էջ 2։

65. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**։
Հատվածներ։
Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, ժզ, ժէ; Գիրք Բ, գլ. լթ, խբ; Գիրք Գ, գլ. լէ։
Տե՛ս № 58-ի Գ տպագրությունը, Երևան, 1964։
էջ 287-288, 336-348։
Բացատրություններ և ծանոթագրություններ՝ էջ 436-444։

66. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**։
Հատվածներ։
Գիրք Գ, գլ. կէ, Ողբք։
Տե՛ս «Գրաբարի հատընտիր», Երևան, 1970։
էջ 40-44։

67. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**։
Հատվածներ։
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե, իե։ Գողթան երգեր։ Ողբք։
Տե՛ս «Հայ գրականության քրեստոմատիա», 8-րդ դասարանի համար։ Կազմեց Ա. Ճ. Մնացականյան, Երևան, 1970։
էջ 5-29, 52-56, 72-79։
Գրաբար բնագիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը։

68. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**։
Հատվածներ։
Գողթան երգեր։
Տե՛ս «Մարգարիտներ հայ քնարերգության», հատ. 1 (հնագույն շրջանից մինչև ԺԸ դար)։
Կազմողներ՝ Գ. Ա. Հակոբյան, Գ. Խ. Դևրիկյան, Լ. Վ. Միրիջանյան, Երևան, 1971։
էջ 3-4։

69. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**։
Հատվածներ։

Գիրք Ա, գլ. լա; Գիրք Բ, գլ. ծ:
Տե՛ս ***Ն. Պողարյան,*** *Հայ գրողներ (Ե-ԺԷ դար), Երուսաղեմ, 1971:*
էջ 16-17:

70. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Գիրք Գ, գլ. խէ:
Տե՛ս ***Э. Г. Туманян,*** *Древнеармянский язык, Москва, 1971.*
էջ 441:

71. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատուածք:
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե; Գիրք Բ, գլ. ծ:
Տե՛ս ***Գ. Ե. Ծարարխանյան,*** *Գրաբարի դասընթաց, Երևան, 1974:*
էջ 95-102:

72. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Բ, գլ. ծ, ձգ:
Տե՛ս ***R. W. Thomson,*** *An Introduction to classical Armenian, Delmar - New York, 1975:*
էջ 133-135:

73. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե, ժգ, ժէ; Գիրք Բ, գլ. լԹ, խբ; Գիրք Գ, գլ. լէ:
Տե՛ս № 58-ի Դ տպագրությունը, Երևան, 1976:
էջ 283-286, 329-340:
Բացատրություններ և ծանոթագրություններ՝ էջ 421-429:

74. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, ժգ, ժէ; Գիրք Բ, գլ. ծ; Գիրք Գ, գլ. լէ:
Տե՛ս ***Հ. Մ. Ավետիսյան, Ռ. Ս. Ղազարյան,*** *Գրաբարի ձեռնարկ: Երևան, 1976:*
էջ 103-104, 108-110, 117-118, 122-123, 125-127, 133-135, 263-264:

75. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա; Գիրք Բ, գլ. խբ; Գիրք Գ, գլ. լէ; Ողբ:

Տե՛ս «Ոսկեփորիկ». Նմուշներ հայ հին և միջնադարյան արձակից: Կազմեցին՝ Ա. Մադոյան և Վ. Ներսիսյան, Երևան, 1977: էջ 42-53:

76. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Երգք Գողթան Գուսանաց:
Տե՛ս «Հայոց հին և միջնադարյան բանաստեղծության քրեստոմատիա»: Կազմեցին՝ Ա. Գ. Մադոյան, Գ. Գ. Անանյան, Երևան, 1979: էջ 5-7:

77. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Բ, գլ. կէ, կը, հբ, հգ, հդ, ձա:
Տե՛ս **Л. Х. Тер-Мкртичян,** Армянские источники о Средней Азии. *V-VII вв., Москва, 1979.*
էջ 71-75:

78. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմութիւն:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. և, ը, թ, ժ, ժա, ժբ, ժգ, ժդ, ժե, ժզ, ի, իա, իբ, իդ, իե, իթ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. է, ը, ժբ, ժդ, ժե, ժզ, ժէ, ժը, ժթ, ի, իա, իբ, իգ, լէ, լթ, խ, խա, խբ, խգ, խդ, խե, խզ, խէ, խը, խթ, ծ, ծգ, ծզ, ծթ, կա, կզ, հա, հբ, հգ, հդ, հզ, հէ, հը, ձբ; Գիրք Գ, գլ. թ, ի, իէ, լէ, ծբ, ծե, ծէ, ծզ, ծը, կ, կգ, կդ; Ողբ:
Տե՛ս «Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա», հատ. 1 (Հնագույն ժամանակներից մինչև IX դարի կեսերը), կազմողներ՝ Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Գ. Աբրահամյան, Երևան, 1981:
էջ 94-95, 95, 95-97, 97-98, 98-100,100-103,118-120, 120-121, 121-123, 123-125, 125-126, 126-127, 127-128, 149-150, 150, 150-152, 184, 184-185, 185, 185-187, 187-188, 188, 188-189, 210, 299, 299-300, 300, 301, 301, 301-303, 303, 304, 304-305, 368-370, 370-374, 400, 400-401, 401, 402, 403-404, 404-405, 415, 415, 416, 416-417, 418-419, 420, 420-421, 423-425, 425, 427, 427-428, 428, 428-429, 429, 430, 436-437, 458-459, 470-471, 474-475, 498-501, 526-527, 527, 527, 528, 604-608, 623-624, 636-637:

79. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. բ, գ, զ, ժդ, լ, լբ; Գիրք Բ, գլ. ը, ծ, կա, կէ; Գիրք Գ, գլ. ա, կէ:

Տե՛ս «Հայ գրական քննադատության քրեստոմատիա», Հատ. 1, կազմեց և ծանոթագրեց Ժ. Ա. Քալանթարյան, Երևան, 1981[1]*:*
էջ 113-128:

80. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ա, գ, ժ, ժա, ժե, ժզ, ժէ, իդ, իե, իզ, իէ, իը, իթ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. լթ, խգ, խե, խզ, ծ; Գիրք Գ, գլ. լէ, կգ, կէ; Ողբք:
Տե՛ս «Հայոց Հին և միջնադարյան արձակի քրեստոմատիա», կազմեցին՝ Վ. Ներսիսյան և Ա. Մադոյան, Երևան, 1981:
էջ 110-143:

81. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ:
Գողթան երգեր (գրաբար բնագիրը և Լ. Միրիջանյանի աշխարհաբար թարգմանությունը):
Տե՛ս «Հայ քնարերգություն. Անտիկ շրջանից մինչև Ը դար», կազմողներ՝ Գ. Հակոբյան, Լ. Միրիջանյան, Երևան, 1981:
էջ 20-29:

82. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ:
Գողթան երգեր:
Տե՛ս «Հայ դասական քնարերգություն», Հատ. 1. Հին շրջան, միջին դարեր (V-XII), կազմեցին և ծանոթագրեցին՝ Լ. Մկրտչյան, Ա. Մադոյան, Երևան, 1986:
էջ 79-80:

83. **Մովսես Խորենացի, Հայոց Պատմություն։**
Հատված:
Ողբ (Ա. Թրթռյանի արևմտահայ աշխարհաբար թարգմանությամբ):
Տե՛ս **Ա. վրդ. Թրթռյան,** *Մաղկաքաղ կրոնաշունչ ընթերցվածներու Հայ Հին մատենագիրներեն, Անթիլիաս, 1986:*
էջ 73-79:

---

[1] **Գրախոսությունը՝ Ս. Փանոսյան, «Գրական թերթ», 1982, 12 մարտի:**

84. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**

Հատվածներ:

Գիրք Ա, գլ. թ, ժ, ժա, ժգ, իդ, իե, իզ, իէ, իը, լ; Գիրք Բ, գլ. լէ, լը, լթ, ի, խա, խբ, խգ, խդ, խե, խզ, խէ, խը, խթ, ծ, ծա, ծբ, ծգ, ծդ, ծե, ծզ, ծէ, ծը, ծթ, կ, կա:

Տե՛ս Գր. Գրիգորյան, Հայ ժողովրդական վիպերգերը և պատմական երգային բանահյուսությունը: Գիրք հինգերորդ. Բնագրեր: Երևան, 1986:

էջ 41–44, 47–68:

85. **Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**

Հատվածներ:

Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, ժէ; Գիրք բ, գլ. ծ; Գիրք Գ, գլ. լէ:

Տե՛ս Հ. Մ. Ավետիսյան, Ռ. Ս. Ղազարյան, Գրաբարի ձեռնարկ, երկրորդ հրատարակություն, Երևան, 1986:

էջ 103–104, 108–110, 117–118, 122, 125–127, 133–135, 138–139, 142–143:

86. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**

Հատվածներ:

Գողթան երգեր:

Տե՛ս «Հայ հին և միջնադարյան քնարերգություն», կազմեցին՝ Ս. Ս. Հակոբյան և է. Պ. Ջալիկյան, Երևան, 1987:

էջ 6–15:

Գրաբար բնագիրը և հանդիպադիր աշխարհաբար թարգմանությունը:

87. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**

Հատվածներ:

Գիրք Բ, գլ. ծ, կէ, կը:

Տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմության քրեստոմատիա»: Կազմեց՝ Պ. Ե. Շարաբխանյանը, Երևան, 1987:

էջ 78–85:

88. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց**

Հատվածներ (հիշատակարաններ):

Տե՛ս «Հայկական ձեռագրերի հիշատակարաններ». Ե–ԺԲ դարեր, Երևան, 1988:

էջ 2, 7–8:

Աշխատասիրությամբ՝ Ա. Ս. Մաթևոսյանի:

89. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Ողբք:
Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Հայոց լեզվի պատմության գործնական դասընթաց, Երևան, 1989:
էջ 148-151:

90. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատված:
Ողբ (Առաջաբանը և թարգմանությունը Վարուժան Այվազյանի):
Տե՛ս «Գարուն», ամսագիր, 1990, № 4, էջ 13-14:

91. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատված:
Հայկ և Բել (աշխարհաբար թարգմանությունը Ստ. Մալխասյանցի):
*Տե՛ս **Մովսես Խորենացի**, Հայկ և Բել. ասք, Երևան, «Արևիկ» հրատ., 1990:*
14 էջ:

92. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Ողբ (հատվածաբար):
Տե՛ս «Անդրադարձ», շաբաթաթերթ, Երևան, 1991, 7 մայիսի, № 16 (43), էջ 2:

93. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատված:
Ողբ:
Տե՛ս «Գրական թերթ», 1991, 20 սեպտեմբերի, № 27 (2430), էջ 2:

94. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատված:
Գիրք Ա, գլ. իդ:
Տե՛ս «Դպրություն», թերթ, 1991, 3 հոկտեմբերի, № 59-60 (3606-3607), էջ 3:

95. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատված («Տիգրանի մասին, թե ինչպես էր ամեն բանով»):
Գիրք Ա, գլ. իդ:
Տե՛ս «Երևանի համալսարան», շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 2:

96. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։**
Հատված։
Ողբ։
Տե՛ս «Տնտեսագետ», երկշաբաթաթերթ, 1991, 15 հոկտեմբերի, № 12 (481), էջ 3։

97. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։**
Հատված։
Ողբ (հատվածական)։
Տե՛ս «Մունետիկ», շաբաթաթերթ, 1991, 26 նոյեմբերի, № 9, էջ 1։

98. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ։
Գիրք Ա, գլ. է, իբ, իգ; Գիրք Բ, գ, ժդ, ժզ, ժթ, ի, իա, իդ, իզ, լգ, ծէ, կ; Գիրք Գ, գլ լե։
Տե՛ս ***Л. Х. Тер-Мкртичян,*** *Армянские источники о Палестине (V-XVIII вв.), М., 1991. Приложение.*
էջ 167, 173-183, 187։

99. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատված։
Ողբ (գրաբար բնագիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը)։
Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 1991։
15 էջ։
Տեքստը հրատարակության պատրաստեց Ն. Ս. Գարբինյանը, առաջաբանը՝ Ս. Շտիկյանի։

100. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ։
Գողթան երգեր; Ողբ։
Տե՛ս «Գանձարան»։ Գրական գոհարներ՝ հնագույն շրջանից մինչև մեր օրերը։ Կազմող՝ Մ. Գ. Նիկողոսյան, Երևան, «Շաղիկ» հրատ., 1992։
էջ 5-6, 10։

101. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ։
Գիրք Ա, գլ. գ, ժ, ժա, ժե, ժէ; գիրք Բ, գլ. ծ, կա; Գիրք Գ, գլ. լէ։
Տե՛ս Հ. Մ. Ավետիսյան, Ռ. Ս. Ղազարյան, Գրաբարի ձեռնարկ, 3-րդ հրատարակություն, Երևան, 1992։

էջ 102-103, 107-108, 116-117, 120-121, 123-125, 131-133, 136-137, 258-259:

102. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատված:
Ողբք:
*Տե՛ս **Թ. Տասնապետյան,** Հայ հայրաբանություն, Բեյրութ, 1994:*
էջ 25-26:

103. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ (գրաբար բնագիրը և Զ. Գազանճյանի արևմտահայ թարգմանությունը):
Գիրք Ա, գլ. ժ, ժա, ժե, ժգ, իդ, իե, իզ, իէ, իը, իթ, լ, լա; Գիրք Բ, գլ. ը, լգ, լե, լը, խգ, խդ, խե, խզ, ծ, ծա, կ, կա, կգ:
*Տե՛ս **Զ. Գազանճյան,** Հատընտիր հայ հին բանաստեղծության, հատ. Ա, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1995:*
էջ 14-69:

104. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։**
Հատվածներ (Գր. Շահինյանի արևմտահայ թարգմանությամբ):
Հայկական ավանդավեպեր - Հայկ Նահապետ, Արամ նահապետ, Արա Գեղեցիկ և Շամիրամ, Տիգրան Երվանդյան, Արտաշես Թագավոր, Անթիլիաս, 1996:
40 էջ:
Մանկավարժական պատշաճեցում Գր. Շահինյանի:

105. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։**
Հատվածներ:
Գողթան երգեր:
Տե՛ս «Հայ միջնադարյան քնարերգություն», կազմեցին և ծանոթագրեցին Լևոն Մկրտչյան, Արշակ Մադոյան, Երևան, 1996:
էջ 7-8:

106. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։**
Հատված:
Հայկ Նահապետի սերունդը:
Տե՛ս «Քրիստոնյա Հայաստան», երկշաբաթաթերթ, 1997, դեկտեմբեր Ա, № 19, էջ 8:

107. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն։**
Հատվածներ:

Գողթան երգեր: Գիրք Գ, գլ. լէ:
Տե՛ս «Եթեր +», շաբաթաթերթ, 1998, 8 հոկտեմբերի, № 41, էջ 18, 5 նոյեմբերի, № 45, էջ 17:

108. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատված:
Ողբ:
Տե՛ս «Եթեր +», շաբաթաթերթ, 1998, 15 հոկտեմբերի, № 42, էջ 17:

109. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ (գրաբար բնագիրը և Զ. Գազանճյանի արևմտահայ թարգմանությունը):
Տե՛ս № 103-ի Բ տպագրությունը, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1998:
էջ 14-69:

110. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
Գողթան երգեր, Ողբք (մասնակի կրճատումով):
Տե՛ս «Գանձարան հայ հին բանաստեղծության», աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, Երևան, 2000:
էջ 15-17, 47-51:

111. **Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց:**
Հատվածներ:
ա. Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն եւ զամբարտակ գետոյն եւ զիւր տունն (Գիրք Ա, գլ. ժզ),
բ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի պատերազմին յԱղուանս, յորում միջակտուր արար զթագաւորն Բասլաց (Գիրք Բ, գլ. ձե):
Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Խ. Պալյան, Դասական գրաբարի հատընտիր, Երևան, 2003:
էջ 56-61:

112. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն:**
Հատվածներ:
ա. Յաղագս պատերազմին եւ մահուանն Բելայ,
բ. Արտաշես և Սաթենիկ,
գ. Առեւանգումն Սաթինկան,
դ. Թեպետ եւ եմք ածու փոքր,
ե. Յաղագս շինուածոյ Երվանդաշատ քաղաքին:

Տե՛ս Գ. Բեդիրյան, Լեզու նախնեաց. Գրաբարի դասագիրք. երրորդ, վերամշակված հրատարակություն, Ս. Էջմիածին, 2006[1]*:*
էջ 15, 18, 51, 69, 149, 159:

113. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն**
Հատվածներ:
Գիրք Ա, գլ. ե, է, ը, թ, ժ, ժա, ժբ, ժգ, ժդ, ժե, ժզ, ի, իա, իբ, իդ, իե, իթ; Գիրք Բ, գլ. ժդ, ժե, ժզ, ժը, ժթ, ի, իա, իբ, իգ, լ, լա, լբ, լգ, լդ, լե, լզ, լէ, լթ, ծ, ծդ, ծզ, ծթ, կա, կզ, հա, հբ, հգ, հդ, հզ, հէ, հը:
Տե՛ս «Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա», հատ. 1 (Հնագույն ժամանակներից մինչև Ք. հ. 298 թվականը): Կազմողներ՝ Պ. Հ. Հովհաննիսյան և Ա. Ե. Մովսիսյան, Երևան, 2007:
էջ 10, 11, 12-13, 141-142, 143-144, 144-145, 145-148, 148, 203-204, 204-206, 232-233, 233, 233-235, 296, 301-302, 391, 392, 392-393, 393, 394-395, 395-396, 396-397, 397, 449-451, 451-455, 477, 478, 479, 480, 481,492-493, 493-494, 496, 501, 502, 504, 504, 504-505, 505, 506, 507, 507-508, 509-510:

114. **Մովսես Խորենացի**
Ի Մովսիսէ Քերթողահօրն Պատմութենէ վասն Կոստանդիանոսի Մեծի Թագաւորին (№ 25-ի Բ տպագրություն):
Տե՛ս Կ. Տեր-Մկրտչյան, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 317-318:

115. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն**
Հատվածներ:
ա. Յաղագս ապստամբութեանն Հայկայ,
բ. Յաղագս պատերազմին և մահուանն Բելայ,
գ. Յաղագս Արայի և մահուանն նորա,
դ. Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն և զամբարտակ գետոյն և զիւր տունն,
ե. Ողբք:
Տե՛ս Վ. Առաքելյան, Գրաբարի քերականություն, Երևան, 2010:
էջ 329-339:

116. **Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն**

---

[1] *Տե՛ս նաև սույն գրքի 1-ին (Երևան, 1997) և 2-րդ (Երևան, 2000) հրատարակությունները:*

Հատվածներ:
ա. Յաղագս պատերազմին եւ մահուանն Բնլայ,
բ. Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն:
Տե՛ս Ն. Պողոսյան, Գրաբարի ընթերցարան, Երևան, 2011:
էջ 70, 72:

Բացի վերոբերվածներից, գոյություն ունեն նաև այլևայլ հրատարակված «Պատմութիւն Հայոց»-ի բազմաթիվ հատվածներ՝ տպագրված ամենատարբեր ժողովածուներում, դասագրքերում, քրեստոմատիաներում, ամսագրերում, թերթերում և այլուր, որոնց սակայն չենք անդրադառնում:

Բ. ԱՅԼ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ

1. Լատիներեն թարգմանություն Հենրիկոս Բրենների և Հովհաննես Բարթուղիմեոսի.

Epitome commentariorum Moysis Armeni, de origine et regibus Armenorum et Parthorum[1].

Stoockholmiae. J. L. Horrn. Anno MDCCXXIII (1723)[2]:

108 էջ:

Պատմության Բ գրքի համառոտագրությունն է ընդարձակ ծանոթագրություններով ու մեկնաբանություններով:

2. Ռուսերեն թարգմանություն Վ. Վահանովի.

Плач о Армении.

Из сочинений славного Арменского историка Мовсеса Хоренацеса. Перевел с армянского на российский язык В(арлам) В(аганов).

В Санкт-Петербурге. Напечатано с дозволения Управы Благочиния. У Шпора, 1786.

27 էջ:

3. Անգլերեն թարգմանություն Ջ. Բայրոնի.

Corensis in his Armenian History.

Book I, 8-9.

---

[1] Մովսես Խորենացու մատենագիտությանը նվիրված մեր աշխատությունում այս թարգմանությունը սխալմամբ տեղադրել ենք բնագրի օտար ամբողջական թարգմանությունների բաժնում (էջ 17):

[2] Այս թարգմանության հանգամանքների մասին մանրամասն տե՛ս մեր հոդվածը՝ «Հենրիկոս Բրենները և Խորենացու Հայոց պատմության լատիներեն համառոտագրված առաջին թարգմանությունը», ՀՀՀ, հատ. ԺԹ, Բեյրութ, 1999, էջ 123-140:

ա. [Who found such tales and where],

բ. [The letter of Valarshak, king of Armenia, to Arshak the Great, king of Persia].

Տե՛ս Հ. Ավգերյան, Քերականութիւն Հայերէն և անգղիական:

Ի Վենետիկ, 1819:

էջ 202-208:

Հայերեն բնագիրը և անգլերեն թարգմանությունը:

*4. **Ռուսերեն թարգմանություն Մ. Գ.-ի.***

***Моисей Хоренский,** История Армении.*

Отрывок.

В болезненных родах лежали небо и земля.

Прозаический перевод.

Տե՛ս «Вестник Европы», лит.-художественный и научно-политический журнал, Москва, 1830, № 4, էջ 272-273:

*Թարգմանությունը բերված է Մ. Գ.-ի **«Армянская поэзия»** հոդվածում:*

*5. **Ջ. Բայրոնի անգլերեն թարգմանության երկրորդ տպագրությունը.***

Տե՛ս Հ. Ավգերյան, Քերականութիւն. Հայերէն եւ անգղիական:

Ի Վենետիկ, 1832:

էջ 161-167:

Հայերեն բնագիրը և անգլերեն թարգմանությունը:

*6. **Ջ. Բայրոնի անգլերեն թարգմանության երրորդ տպագրությունը.***

Տե՛ս «Beauties of english poets».

Venise, in the island of S. Lazzaro, 1852.

էջ 3-12:

Հայերեն բնագիրը և անգլերեն թարգմանությունը:

*7. **Ռուսերեն թարգմանություն Ա. Մուլիկովսկու.***

***Моисей Хоренский,** История Армении.*

Отрывок.

ա. Гайк и Бел,

բ. Легенда о царе Арташесе.

Прозаический перевод. Перевод с французского А. Муликовского.

COLLECTION
DES HISTORIENS ANCIENS ET MODERNES
DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE EN FRANÇAIS

SOUS LES AUSPICES DE

SON EXCELLENCE NUBAR-PACHA

MINISTRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES DE S. A. LE VICE-ROI D'ÉGYPTE

ET AVEC LE CONCOURS DES MEMBRES DE L'ACADÉMIE ARMÉNIENNE DE SAINT-LAZARE DE VENISE

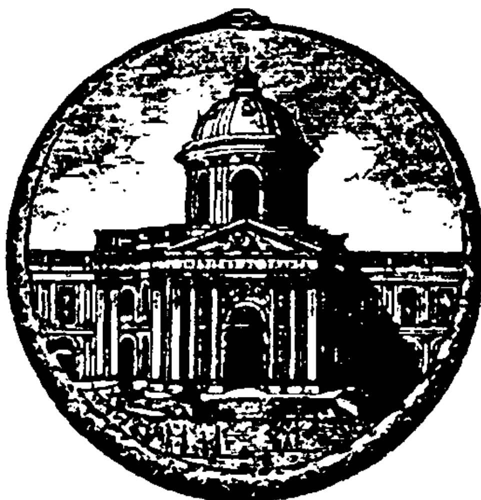
ET DES PRINCIPAUX ARMÉNISTES FRANÇAIS ET ÉTRANGERS

PAR

VICTOR LANGLOIS

TOME PREMIER

PREMIÈRE PÉRIODE. — HISTORIENS GRECS ET SYRIENS TRADUITS ANCIENNEMENT EN ARMÉNIEN

PARIS

LIBRAIRIE DE FIRMIN-DIDOT ET CIE

IMPRIMEURS DE L'INSTITUT, RUE JACOB, 56

M DCCC LXXX

Վիկտոր Լանգլուայի ֆրանսերեն թարգմանության անվանաթերթը

Տե՛ս «Кавказ», газета, Тифлис, 1853, 24 и 31 января.

Թարգմանությունները բերված են էդ. Դյուլորիեի «Народные песни Армении» հոդվածում:

8. *Ֆրանսերեն թարգմանություն Վ. Լանգլուայի.*

ա. Mar Apas Gatina. Histoire ansienne de L'Arménie, extraite de L'Histoire des premiers anċtres, traduite du chaldéen en grec par ordre D'Alexandre le Grand, et conservée en partie par Moise de Khorène. Traduction nouvelle en Français avec des notes historiques, critiques et philologiques par Victor Langlois.

Jn: «Collection des Historiens anciens et modernes de L'Arménie, publice en français ... par Victor Langlois». Tome Premier. Premiére période. - Historiens Grecs et Syriens traduist anciennement en Arménien.

Paris. Librairie de Firmin Didot Fréres Fils et G^{ie} imprimeurs de L'Institut, rue Jacob 56. MDCCCLXVII (1867)[1].

էջ 3-53:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունը կատարված է վեննետիկյան 1865 թ. տպագրությունից.

բ. Bardesane.

Geuvres historiques et philosophiquees. Publiées d. Après les sources arméniennes, grecques et syriaques.

Նույն տեղում:

էջ 57-67:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով:

գ. Moïse de Khorène. (Appendice).

Fragments d'Historiens grecs Perdus, conservés dans les oeuvres des écrivains Arménien.

Նույն տեղում:

էջ 385-398:

9. *Ջ. Բայրոնի անգլերեն թարգմանության չորրորդ տպագրությունը.*

Moses Corenensis. Armenian history.

Book I, 8-9.

---

1 Գրախոսությունները՝ [Անստորագիր], «Մասիս», 1868, 22 հունվարի, № 105, էջ 1-2: [Անստորագիր], «Հայկական աշխարհ», 1868, № 8, էջ 283-286: Գր. Արծրունի, «Հայկական աշխարհ», 1868, № 12, էջ 412-419 (ստորագր.՝ Գ. Ա.): G. Arzruni, «Göttingische Gelehrte Anzeigen», 24 Juni, 1868, № 26.

Տե՛ս «Lord Byron's Armenian exercises and poetry».
Venice, 1870.
էջ 21-31։
Հայերեն բնագիրը և անգլերեն թարգմանությունը։

10. ***Моисей Хоренский, История Армении.***
Отрывок.
Տե՛ս ***«Кавказская старина», жур., Тифлис, 1872, № 4-5,*** *էջ 117։*
Թարգմանությունը բերված է էդ. Դյուլորիեի ***«Важность изучения армянского языка и литературы»*** *հոդվածում։*

11. ***Моисей Хоренский, История Армении.***
Отрывок.
Рождение Ваагна.
Տե՛ս ***В. Зотов,*** *История всемирной литературы в общих чертах, биографиях, характеристиках и образцах, т. I.*
С. Петербург-Москва, 1877.
էջ 336։

12. Ռուսերեն թարգմանություն ***Ք. Պատկանյանցի.***
Моисей Хоренский, *История Армении.*
Отрывки.
ա. Рождение Ваагна,
բ. О царе Арташесе.
Տե՛ս «Всеобщая история литературы», под ред. В. Ф. Корша, т. I, ч. I.
Санкт-Петербург, 1880.
էջ 593-594։
Թարգմանությունը բերված է Ք. Պատկանյանցի «Очерк истории древней армянской литературы» բաժնում (էջ 589-608)։

13. ***Վ. Լանգլուայի ֆրանսերեն թարգմանության երկրորդ տպագրությունը.***
ա. ***Mar Apas Gatina,*** *Histoire ansienne de L'Arménie.*
Jn: «Collection des Historiens anciens et modernes de L'Arménie. Par Victor Langlois. Tome Premier.
Paris. MDCCCLXXXI (=1881).
էջ 3-53.

բ. ***Bardesane.*** *Fragments d'une histoire de L'Arménie.*

Նույն տեղում:
էջ 57-67:

գ. **Moïse de Khorène.** *(Appendice).*
Նույն տեղում:
էջ 385-398:

14. Հունգարերեն թարգմանություն Հ. Մարկովիչյանի.
Chorenei Mózes.
ա. Therben volta mindenség (Վահագնի ծնունդը):
Տե՛ս «Armenia», Szamosújváritt, 1888, № 2, էջ 38-39:

բ. Artáses ül sötét lován (Արտաշեսի մասին):
Տե՛ս նույն տեղում, 1890, № 12, էջ 373-374:

15. Հունգարերեն թարգմանություն Կ. Սոնգոտի.
Chorenei Mózes.
*Az örmények Trója ostrománál. (Mutatvány Chorenei müvèböl – **Մովսես Խորենացի,** Գիրք Ա, գլ. լբ):*
Տե՛ս «Armenia», 1891, № 12, էջ 359-360:

16. Անգլերեն թարգմանություն Մ. և Ի. Վարդրոպների.
Moses of Khorene.
*Life of St. Nino (**Մովսես Խորենացի,** Գիրք Բ, գլ. ձգ):*
Տե՛ս «Studia Biblicaet Ecclesiastica», etc. vol. V, part I.
Oxford, 1900.
էջ 65-66[1]*:*

17. Ռուսերեն թարգմանություն Ա. Ի. Թումանովի.
Моисей Хоренский, История Армении.
Отрывки.
Արգարի և Տիբերիոս կայսեր թղթակցությունները (Հայերեն բնագրով հանդերձ):
Տե՛ս «Сборник Кавказа», *32, Odt. 1:*
էջ 1-14:

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Н. Марр,** «Записки Восточного отделения императорского русского археологического общества», 1900, т. XIII, էջ 134-139. **А. Хаханов,** ИВ, 1901, февраль, էջ 774-776. **E. C. Buttler,** «Theol. stud.», 1901, № 3, էջ 152. **Բ. Հ. Ս. Սար.,** «Բազմավեպ», 1902, էջ 482: [Անստորագիր], ՀԱ, 1902, էջ 63: [Անստորագիր], «Anal. Boll.», 1902, № 20, էջ 339:

18. Ջ. Բայրոնի անգլերեն թարգմանության հինգերորդ տպագրությունը.

Corensis in his Armenian History.

Book I, 8-9.

Տե՛ս Հ. Ավգերյան, Քերականութիւն հայերէն եւ անգղիական:

Վենետիկ, 1907:

էջ 19-27:

Հայերեն բնագիրը և անգլերեն թարգմանությունը:

19. Ռուսերեն թարգմանություն Մ. էմինի.

Моисей Хоренский, История Армении.

Отрывки.

Книга I, гл. 6; кн. III, гл. 17, 60.

Տե՛ս «Восточный сборник в честь А. Н. Веселовского».

Москва, 1914.

էջ 409-410:

Թարգմանությունը բերված է Արսեն Թումանյանի «Армянские писатели V в. о маздеизме» հոդվածում

20. Ռուսերեն թարգմանություն Վ. Բրյուսովի.

Моисей Хоренский, История Армении.

Отрывки.

а. Арташес и Сатеник,

б. Рождение Ваагна.

Տե՛ս «Сборник армянской литературы». Под ред. М. Горького. Переводы В. Брюсова, специально для этого издания.

Петроград, 1916.

էջ L-LI.

21. Ռուսերեն թարգմանություն Վ. Բրյուսովի.

Моисей Хоренский, История Армении.

Отрывки.

Книга I, гл. 31; кн. II, гл. 50, 65.

Տե՛ս «Поэзия Армении. С древнейших времен до наших дней». Редакция, вступительный очерк и примечания Валерия Брюсова[1].

---

1 Տե՛ս նաև գրքի երկրորդ (Երևան, 1966) և երրորդ (Երևան, 1973) հրատարակությունները: Ինչպես նաև «Антология армянской поэзии» (Москва, 1940); «Армянская поэзия в переводах В. Брюсова» (Ереван, 1956); «Поэзия Армении

Москва, 1916[1].

էջ 97-98:

22. ***Անգլերեն թարգմանություն Զ. Բոյաջյանի.***

Moses of Khorene, *History of the Armenians.*

Book I, 15, 16, 31; Book II, 30, 31, 32, 50, 61.

Տե՛ս «Armenian legends and poems». Illustrated and compiled by Zabelle C. Boyajian.

London - New York, 1916[2].

էջ 10, 23-24, 33-34, 48-49, 65-66, 75-76.

23. ***Ռումիներեն թարգմանություն Մ. Գեորգիուի և Գր. Ավագյանի.***

Տե՛ս «Din lirica armenă». Traduceri Mircea Gheorghiu si Gr. Avakian.

Bucureştu, 1922.

24. Անգլերեն թարգմանություն Զ. Բոյաջյանի.

Moses of Khorene. *Artavast.*

Տե՛ս «The New Armenia», ամսագիր, vol. XIX, № 3, july-august-september, New York, 1927.

էջ 35:

25. ***Գերմաներեն թարգմանություն Հ. Զորյանի.***

Des Moses von Chorene Geschichte Cross-Armeniens.

Տե՛ս Armeniaca. Zeitschrifft für die Erforschung der Sprache und kultur Armeniens. Fasc. II, Leipzig, 1927.

էջ 17-18:

26. ***Ֆրանսերեն թարգմանություն Աստուր Նավարյանի.***

Moïse de Khorène. *Histoire d'Arménie.*

Հատված:

в переводах и оценках В. Я. Брюсова» (Ереван, 1963) և այլ հրատարակություններ:

[1] Գրախոսություններ՝ Հ. Սուրխաթյան, «Մշակ», 1916, 1, 3, 4, 6, 10, 11 հունվարի, № 1-6: **Ю. Веселовский**, ВЕ, 1917, а также «Армянский вестник», 1917, № 25, стр. 15-16; № 26, стр. 15-16. **К. Микаелян**, «Армянский вестник», 1916, № 9, стр. 18. **Ф. Батюшков**, «Армянский вестник», 1917, № 19, стр. 16. **В. Язвицкий**, «Армянский вестник», 1917, № 12, стр. 5-8:

[2] Գրախոսություններ՝ **Zavak**, «Ararat», London 1916, vol. IV, № 41, էջ 235-237: [Անստորագիր], «Армяне и война», жур., Одесса, 1916, № 6. [Անստորագիր], «Армянский вестник», 1916, № 29, стр. 17:

Տե՛ս **A. Navarian**, Antholoqie des poètes Arméniens.
Paris, 1928:

27. **Բուլղարերեն թարգմանություն Կոստա Դանկովի.**
Мовсес Хоренаци. История.
Հատված:
Տե՛ս **К. Даниловъ,** Арменска поэзия. Антология отъ найвиднеть арменски поети.
София, 1942.

28. **Իսպաներեն թարգմանություն:**
Տե՛ս «Antologia de poetas armenios». Por Jozefina Lerena Aceveda de Blixen.
Montevideo, 1943.

29. **Իսպաներեն թարգմանություն Գ. Խաչատրյանի.**
Vahagn.
Տե՛ս «Արարատ», ամսագիր, Բուենոս-Այրես, 1944, Հոկտեմբեր-նոյեմբեր:
էջ 177-178:

30. **Պարսկերեն թարգմանություն Աբրահամ Ավաստփյանի.**
Մովսես Խորենացի, Հայաստանի պատմություն:
Պարսկերեն է թարգմանել Աբրահամ Ավաստփյանը:
«Օփող» («Հորիզոն»), օրաթերթ, Արաք, 1952:

31. **Աբրահամ Ավաստփյանի պարսկերեն թարգմանության երկրորդ տպագրությունը.**
Մովսես Խորենացի, Հայաստանի պատմություն:
Արաք, տպարան Դավուդի, 1331 (= 1952):
40 էջ:
Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով:

32. **Ջ. Բոյաջյանի անգլերեն թարգմանության երկրորդ տպագրությունը.**
London-New York, 1958.
Տե՛ս 73-րդ էջ, № 22: Ամեն ինչ նույնությամբ:

33. **Ֆրանսերեն թարգմանություն Վահե Գոդելի.**
ա. La Naissance de Vahak,
բ. Ardaches,
գ. Ervantaquerd.
Տե՛ս **Vahe Godel,** Poemes d'Arménie.
Bruxelles, 1965.
էջ 15:

34. Ռուսերեն թարգմանություն Է. Գ. Թումանյանի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Отрывок.
(кн. III, гл. 47).
Տե՛ս **Э. Г. Туманян,** Древнеармянский язык.
Москва, 1971.
էջ 441:

35. Ռուսերեն թարգմանություն Վ. Դերժավինի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Война Гайка с Белом.
Տե՛ս «Из армянской поэзии».
Ереван, 1972.
էջ 45-50:

36. Ֆրանսերեն թարգմանություն Մարկ Դելուզի (Marc Delouze).
ա. La naissance de Vahagn,
բ. Artaches et Satenik.
Տե՛ս «La poésie Arménienne». Anthologie des origines à nos jours. Réalisée sous la direction de Rouben Melik.
Paris, 1973[1].
էջ 17-19:

37. Ռուսերեն թարգմանություն Մ. Էմինի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Отрывки.
Кн. II, гл. 67, 68, 72, 73, 74, 81.
См. **Л. Х. Тер-Мкртичян,** *Армянские источники о Средней Азии V-VII вв.*
Москва, 1979.
էջ 38-40, 42-46:

38. Ֆրանսերեն թարգմանություն Գր. Ճահինյանի.
ա. La naissance de Vahakn,
բ. Les regrets du roi Artachès.
Տե՛ս **K. Chahinian,** *Panorama de la Littérature.*

---

[1] Գրախոսություն՝ Գ. Գըլճյան, «Պայքար», օրաթերթ, Բոստոն, 1979, 25, 26 Հունվարի, № 18, 19:

Antélias, 1980.
էջ 12։

39. Ռուսերեն թարգմանություն Լ. Մ. Մկրտչյանի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Отрывок.
Рождение Ваагна.
Տե՛ս «От рождение Ваагна до Паруйра Севака». Антологический сборник армянской лирики в двух книгах. Книга первая. Древнейший период. Средние века. Вступительная статья, составление биографические справки и примечания Л. Мкртчяна.
Ереван, 1983.
էջ 39։

40. Ռուսերեն թարգմանություն Վ. Բրյուսովի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Отрывок.
О царе Арташесе.
Նույն տեղում։
էջ 39։

41. Ռուսերեն թարգմանություն Ա. Գ. Նովոսելցևի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Отрывки.
ա. О межевых камнях царя Арташеса,
բ. Об армянском язычестве (I),
գ. Об армянском язычестве (II),
դ. Сказание об Арташесе и Сатеник,
ե. О событиях в Армении в IV в.,
զ. Об изобретении армянского, грузинского и албанского алфавитов.
Տե՛ս «Материалы по истории СССР». Для семинарских и практических занятий», выпуск 1, под редакцией А. Д. Горского. Древнейшие народы и государства на территории СССР.
Москва, 1985.
էջ 51-62։

42. Ֆրանսերեն թարգմանություն Գր. Ծահինյանի.
ա. Au Sujet des Moeurs de nos premiers rois et princes qui n'aimaient pas la culture,
բ. Au Sujet de la guerre et de la mort de Bel,
գ. La mort du bienheureux Mesrop.

Տե՛ս **K. Chahinian**, *Oeuvres vives de la Littérature Arménienne. Antélias, 1988.*
էջ 78-82:

43. Ռուսերեն թարգմանություն Գ. Խ. Սարգսյանի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Плач об утрате Армянского царства родом Аршакуни и Патриаршества - родом Святого Григора.
Տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1989, № 4:
էջ 221-223:

44. Ռուսերեն թարգմանություն Մ. Էմինի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Айк и Бел.
Տե՛ս «Մովսես Խորենացի, Հայկ և Բել. Ասք»:
Երևան, «Արևիկ», Հրատ., 1990:
14 էջ:

45. Սերբերեն թարգմանություն.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Ражьданье Ваагна.
Տե՛ս **«Книжевна Реч», газета, Белград, 1991, 10 октября, № 383.**
էջ 1:

46. Ռուսերեն թարգմանություն Մ. Էմինի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Отрывки.
Кн. I, гл. 7, 8, 22, 23; кн. II, гл. 3, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 24, 26, 33, 54, 57, 60, 87; кн. III, гл. 35, 62.
Տե՛ս **Л. Х. Тер-Мкртичян, Армянские источники о Палестине (V-XVIII вв.), М., 1991.**
էջ 71-72, 79-89:

47. Ռուսերեն թարգմանություն Գ. Խ. Սարգսյանի.
Мовсес Хоренаци. *История Армении.*
Плач об утрате Армянского царства.
Տե՛ս **«Армянский вестник», ежемесячная газета, Москва, 1993, № 1(48), январь.**
էջ 1:

48. Վ. Լանգլուայի ֆրանսերեն թարգմանության երրորդ տպագրությունը.

ա. Mar Apas Gatina. Histoire ansienne de L'Arménie, extraite de L'Histoire des premiers anctres, traduite du chaldéen en grec par ordre D'Alexandre le Grand, et conservée en partie par Moise de Khorène. Traduction nouvelle en Français avec des notes historiques, critiques et philologiques par Victor Langlois.

Jn: «Collection des Historiens anciens et modernes de L'Arménie, publice en français ... par Victor Langlois». Tome Premier. Premiére période. - Historiens Grecs et Syriens traduist anciennement en Arménien.

Paris. Librairie de Firmin Didot Fréres Fils et G[ie] imprimeurs de L'Institut, rue Jacob 56. MDCCCLXVII (1867)[1].

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունը կատարված է վեննետիկյան 1865 թ. տպագրությունից.

էջ 3-53:

բ. Bardesane.

Geuvres historiques et philosophiquees. Publiées d. Après les sources arméniennes, grecques et syriaques.

Նույն տեղում:

էջ 57-67:

Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով:

գ. Moïse de Khorène. (Appendice).

Fragments d'Historiens grecs Perdus, conservés dans les oeuvres des écrivains Arménien.

Նույն տեղում:

էջ 385-398:

Collection ..., tome I et II, 2 ème Edition.

Lisbonne, 2001.

Bibliothèque Arménologique de la Fondation Calouste Gulbenkian.

Բացի վերոնշյալներից, գոյություն ունեն նաև Մովսես Խորենացու Պատմության առանձին հատվածների ռուսերեն և ուրիշ լեզուներով այլ թարգմանություններ ևս, որոնց չենք անդրադառնում:

---

[1] Հրատարակված է կրճատումներով:

III. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ԱՑԼԵՎԱՑԼ ԵՎ ՆՐԱՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ԵՐԿԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

1. ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ[1]

Ա. ԲՆԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ

Լոյս է տեսել «Գիրք Աշխարհաց եւ Առասպելաբանութեանց, որ է Աղուէսագիրք: Ի Հայրապետութեան տեառն Յակոբայ կաթողիկոսի Սրբոյ էջմիածնի: ՅԱմսթէլօտամում: Ի թուոյ Փրկչին 1668: Եւ Հայոց Ռճժէ. Հոկտեմբերի ամսոյ մէկ» գրքում[2]:

Հրատարակիչ՝ Ոսկան վրդ. Երեւանցի:

88 էջ:

Սույն հրատարակությունն իրականացվել է սխալաշատ մի ձեռագրից, որն ունեցել է արտագրողների կողմից ներմուծված հավելումներ և ընդմիջարկություններ:

2. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ

Լոյս է տեսել «Գիրք Աշխարաց եւ Առասպելաբանութեանց, որ է Աղուէսագիրք: Ի հայրապետութեան տեառն Եղէազարու ամենից Հայոց կաթողիկոսի Սրբոյ էջմիածնի: Եւ ի միապետութեան Լու-

---

[1] «Աշխարհացոյց»-ի ամբողջական մատենագիտությունը տե՛ս Անասյանակյան, «Դրազարկ», տարեգիրք, Անթիլիաս, 1969, Գ տարի, էջ 243-259:

[2] Լեոն («Պատմություն Հայոց», հատ. Գ, էջ 452) հրատարակության թվականը սխալմամբ համարում է 1669-ը: Ն. Մառը («Сборник притч Вардана», т. I, СПб., 1899, էջ 99), Ա. Ղազիկյանը («Հանրագիտարան», հատ. 1, էջ 2058), թեև հիշատակում են «Գիրք աշխարհաց»-ի 1676 (1678) Մարսելում լույս տեսած ինչ-որ հրատարակության մասին, սակայն նման հրատարակության գոյությունը կասկածելի է [տե՛ս Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հատ. Ա, էջ 1025, նաև՝ «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ (1512-1800)», Երևան, 1963, էջ 32]:

տովիկոսի չորեքտասաններորդի արքային Կալլիացւոց: Ի Մարսիլեայ: Յամի Ներմարդեղութեան տեառն 1683. Յուլիսի 1» գրքում[1]:

82 էջ:

Նախորդի անփոփոխ արտատպությունն է:

3. Աշխարհացոյց Մոսէսի Խորենացւոյ

Լոյս է տեսել «Գիրք Աշխարհաց և Առասպելաբանութեանց, որ է Աղուէսագիրք: Ի Սուրբ էջմիածին Երեմիայ վարդապետէ: Ի Հայրապետութեանն տեառն Նահապետի կաթողիկոսի ամենից Հայոց: Լիվոռնո: ՌՃԽէ, յունիս Ժ և ի թվին Փրկչին 1698. յունիսի. Ժ» գրքում[2]:

54 էջ:

Նախորդի անփոփոխ արտատպությունն է:

4. Աշխարհացոյ Մովսիսի Խորենացւոյ

Լոյս է տեսել Մովսես Խորենացու Պատմության Գուլիելմուս և Գեորգ Վիստոնների իրականացրած հրատարակության հետ մեկտեղ:

Ի Լոնտոն, 1736:

էջ 333-368:

Հայերեն բնագիրը և լատիներեն թարգմանությունը: Թարգմանիչների առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Արտատպությունն է Մարսելի 1683 թ. հրատարակության:

5. Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւոյ: Ցորում ընձեռի գձառանց աշխարհի և գնչանաւոր գաւառաց, քաղաքաց և գետոց:

Լոյս է տեսել Մովսես Խորենացու Պատմության հետ միասին՝ Սարգիս Սարաֆյանի աշխատասիրությամբ:

Պատմությունից հետո նոր տիտղոսաթերթով և նոր էջահամարով՝ «Հետեւի համառօտ Պատմութիւն Աշխարհագրութեան: Արարեալ ի նոյնոյ հեղինակէ Մովսիսէ Խորենացւոյ, քաջահմուտ և Յոգնահանճար վարդապետէ»:

---

[1] Գ. Զարբհանալյանը («Մատենագիտություն», էջ 320-321) թյուրիմացաբար գրքի հրատարակության վայրն է համարում Վենետիկը, իսկ Ք. Պատկանյանցը («Из нового списка географии, приписываемой Моисею Хоренскому», տե՛ս ЖМНП, СПб., 1883, июнь, № 226, էջ 21), Կ. Կրումբախերը («Geschichte der Byzantinischen Literatur», München. 1898, էջ 411) և Հ. Պետրոսյանը («Հայ հին և միջնադարյան...», էջ 26)՝ էջմիածինը:

[2] Տիտղոսաթերթում տպագրության վայրն ու տպարանի հիշատակությունը բացակայում են, նշել ենք ըստ մատենագրական տվյալների:

Տպագրեցաւ Հետեւալէս՝ աշխատասիրութեամբ և արդեամբ այնոցիկ, որոնց անուանքն նշանագրեցան ի յսկիզբսնն:

Յամի Տեառն 1752 Թ. ի մայիսի 12: Ի Վենետիկ. ի տպարանի Անտոնի Պոռթօլի: Հրամանաւ Մեծաւորաց:

92 էջ:

Արտատպությունն է Ամստերդամի 1668 Թ. Հրատարակության:

6. Աշխարհացոյց սուտ Մովսիսի Խորենացւոյ:

Լույս է տեսել Ա. Սեն-Մարտենի աշխատասիրած «Mémoires historiques et géographiques sur L' Arménie» երկասիրության 2-րդ Հատորում:

Փարիզ, 1819:

էջ 301-394:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն Թարգմանությունը: Արտատպությունն է Լոնդոնի 1736 Թ. Հրատարակության՝ ակներև վրիպակների ուղղմամբ:

7. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ:

Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1843, ՌՄՂԲ» Հատորում[1]:

էջ 585-616[2]:

Այս Հրատարակությունն իրականացվել է վեց ձեռագրերի Համեմատությամբ: Տարընթերցվածները տրված են էջի ներքևում իբրև ծանոթագրություններ:

8. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ:

Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1865» Հատորում:

էջ 585-616:

Սա Խորենացու 1843 Թ. Վենետիկյան «Մատենագրութիւնք»-ի անփոփոխ վերատպությունն է:

---

[1] *Գ. Զարբհանալյանը («Մատենդարան...», էջ 273) սխալմամբ Հրատարակության Թվականը Համարում է 1844-ը:*

[2] *Գրախոսությունը՝ Ք. Պատկանյանց, «Մասիս», լրագիր քաղաքական, ազգային բանասիրական և տնտեսական, Կ. Պոլիս, 1876, 23 Հոկտեմբերի, № 1896, էջ 2-3:*

EPITOME

COMMENTARIORUM MOYSIS ARMENI,

DE

ORIGINE & REGIBUS ARMENORUM

ET

PARTHORUM,

ITEM

SERIES PRINCIPUM IBERIÆ

ET

GEORGIÆ,

CUM NOTIS & OBSERVATIONIBUS

HENRICI BRENNERI,

Acceſſit ejusdem EPISTOLA

Ad plur. reverend. & celeberrim.

Doct. ERICUM BENZELIUM

DE PRÆSENTI STATU QUARUNDAM GENTIUM ORIENTALIUM.

STOCKHOLMIÆ,

Typis ac impenſis JOH. LAURENT. HORRN, Reg. Antiq. Arch. Typogr. Anno MDCCXXIII.

Յո. Բրենների Հրատարակության անվանաթերթը

9. Աշխարհացոյց Է դարու։ [Վերագրված Մովսես Խորենացուն]։

*Լույս է տեսել Ք. Պատկանյանցի աշխատասիրությամբ հետևյալ հրատարակությունում՝ «**Армянская география VII века по Р. Х.** (приписываемая Моисею Хоренскому)»:*

Ս. Պետերբուրգ, 1877[1]:

XVIII + 84 + 26 էջ:

Հայերեն բնագիրը և ռուսերեն թարգմանությունը: Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Արտատպությունն է Վենետիկի 1843 թ. հրատարակության:

10. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ։

Լույս է տեսել Ա. Սուքրյանի աշխատասիրությամբ հետևյալ հրատարակությունում՝ «Géographie de Moïse de Corène»:

Վենետիկ: Ի տպարան Մխիթարեանց, 1881[2]:

46 էջ:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը: Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Հրատարակությունն իրականացվել է բոլորովին նոր ձեռագրից, որտեղ բնագիրն ավելի ընդարձակ է:

11. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ։

Նախորդի Բ տպագրությունը:

Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1967[3]:

էջ 2-47:

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը:

12. Աշխարհացոյց Է դարու։

Ք. Պատկանյանցի հրատարակության Բ տպագրությունը, որն իրականացրել է Բ. Հ. Հարությունյանը:

Տե՛ս «Մատենագիրք Հայոց», Բ հատոր, Ե դար, Անթիլիաս-

---

[1] *Գրախոսությունները՝ **Ստ. Պալասանյան**, Փորձ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1877, № 4, էջ 330-339 (ստորագր.՝ Գրիչ). **В. Григорьев**, «Известия императорского Русского археологического общества», т. X, С. Петербург, 1881, էջ 182-184:*

[2] *Գրախոսությունները՝ **Աղ. Երիցյանց**, «Արձագանք», ամսագիր, Թիֆլիս, 1882, № 2, էջ 26-28: **K. Patkanian**, «Le Muséon», t. 2, Louvain, 1882, էջ 447-452 (ստորագր.՝ K. de Raistaing):*

[3] *Գրախոսությունը՝ **G. R. Cardona**, Una recente ristampa dell' Asharhacoʹycʹ Armeno, «Annali Instituto orientale di Napoli (Naples)», vol. 18 (1968), էջ 204-206:*

Լիբանան, 2003:
էջ 2162–2175:
Հայերեն բնագիրը՝ հրատարակչի առաջաբանով:

13. Արսեն Սուքրյանի հրատարակության Բ տպագրությունը.
Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացւոյ յաւելուածովք նախնեաց:
Հրատարակությունն իրականացրել է Բ. Հ. Հարությունյանը:
Տե՛ս «Մատենագիրք Հայոց», Բ հատոր, Ե դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003:
էջ 2137–2161:

Բ. ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՅԼ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ

14. Լատիներեն թարգմանություն Գուլիելմուս և Գեորգ Վիստոնների.
Mosis Chorenensis. *Epitome geographiae.*
Լույս է տեսել Մովսես Խորենացու Պատմության հետ միասին: Londini, MDCCXXXVI (1736).
էջ 333–368:
Հայերեն բնագիրը և լատիներեն թարգմանությունը:

15. Ռուսերեն թարգմանություն Հովսեփ Հովհաննիսյանի.
Моисея Хоренского География.
Լույս է տեսել Մովսես Խորենացու Պատմության հետ միասին՝ ***«Армянская история сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ. Часть II, Санкт-Петербургъ, 1809 года»*** *հրատարակությունում:*
188–242 էջ:
Թարգմանչի առաջաբանով և ծանոթագրություններով: Թարգմանությունն իրականացվել է ըստ Վիստոնյան հրատարակության:

16. Ֆրանսերեն թարգմանություն Անտուան Սեն-Մարտենի.
Geographie attribuée á Moyse de Khoren.
Լույս է տեսել Սեն-Մարտենի աշխատասիրած երկհատոր՝ «Mémoires historiques et géographiques sur L' Arménie», ժողովածուի երկրորդ հատորում:
Tome II, Paris, 1819:
էջ 301–394:
Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությու

17. Ռուսերեն այլ թարգմանություն Ք. Պատկանյանցի.

Армянская география VII века по Р. Х. (приписываемая Моисею Хоренскому). Текст и перевод, с картинами и примечаниями. С. Петербург, 1877.

84+26 էջ:

Հայերեն բնագիրը և ռուսերեն թարգմանությունը:

18. Ֆրանսերեն այլ թարգմանություն Արսեն Սուքրյանի.

Géographie de Moïse de Coréne. D'Après Ptolémée.

Texte arménien, traduit en français par le P. Arsène Soukry Mékhitariste.

Venise. Imprimezie Arménienne, 1881.

VIII + 62 էջ: (Վերատպությունները՝ Venise, 1967; Delmar, New York, 1994):

Հայերեն բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը:

19. Անգլերեն թարգմանություն Ռոբերտ Հյուսենի.

The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac'oyc'). The long and the short Recensions. Introduction, translation and commentary by Robert H. Hewsen. Wiesbaden, 1992.

467 էջ:

Գ. ՀԱՏՎԱԾԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

20. Լատիներեն հատվածական թարգմանություն *Մ. Վ. Լա Կրոզի.*

***Mosis Choronensis**, Geographiae (Asiae).*

Jn.: «Appendix altera in qua Misellanea quaedam Geographica utriusque Armeniae et. Vicinarum regionum. Descriptio Asiae ex opusculo geographico Mosis Choronensis editio Amstelodami, 1668».

Berlin, 1713[1].

21. Մովսիսի Խորենացւոյ Յաղագս աշխարհական չափու:

*Տե՛ս **Հ. Ավգերյան**, Բացատրութիւն չափուց եւ կշռոց նախնեաց. առաջնորդութեամբ Եպիփանու, Խորենացւոյ և Շիրակացւոյ: Ի Վենետիկ, 1821:*

էջ 33-36:

---

[1] *Թարգմանության ձեռագիրը գտնվում է Վիեննայի նախկին կայսերական Մատենադարանում՝ Cod. Arm., 23 (տե՛ս Գ. Ճրումպֆ, էջ 55):*

23. Մովսես Խորենացի: Աշխարհագրություն Հայաստանի. Մեծ Հայք:

Տե՛ս **Վ. Փափազյան,** *Պատմություն Հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Մասն Ա (սկզբից մինչև XVII դարը), Երևան, 1907:*

էջ 299–300:

24. Մովսես Խորենացի, Աշխարհագրություն Հայաստանի. Մեծ Հայք:

Տե՛ս **Վ. Փափազյան,** *Պատմություն Հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը, Թիֆլիս, 1910:*

Համեմված, էջ 40–41:

2. ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՅԻՑ

Ա. ԲՆԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Սրբոյ Քերթողահօր մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ նախակրթութիւն Հռետորական ասացեալ Գիրք Պիտոյից:

Զգուշաւոր բաղդատութեամբ զանազան օրինակաց ի լոյս ընծայեալ և քննողական ծանօթութեամբք մեկնաբանեալ: Աշխատասիրութեամբ Տեառն Հ. Յովհաննէս Վարդապետի Զոհրապեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ:

Յամին 1796: Եւ ի Թուականիս Հայոց ՌՄԽԵ: Ի Վենետիկ, ի վանս սրբոյ Ղազարու: Հրամանաւ մեծաւորաց[1]*:*

488 էջ[2]*:*

2. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Յաղագս Պիտոյից:

Լոյս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատե-

---

[1] Հ. Պետրոսյանը («Հայ հին և միջնադարյան գրականության...», էջ 26) թյուրիմացաբար հրատարակության թվական է համարում 1790 թվականը, իսկ գրքի էջերի քանակը՝ 448, փխ. 488:

[2] Գրախոսությունը՝ **A. Baumgartner,** Üeber Das Buch «Die Chrie», տե՛ս «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», Bd. XL, Heft III, Leipzig, 1886, էջ 457-515: Տե՛ս նաև նույնն առանձին գրքով՝ Leipzig, 1886: Տե՛ս նաև նույնի հայերեն թարգմանությունը՝ «Բազմավեպ», 1887, № 10-12, էջ 306-314; 1888, № 1-3, էջ 20-30, № 7-9, էջ 203-211, № 10-12, էջ 323-328:

նագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1843[1], ՌՄՂԲ» հատորում:

էջ 339-579:

Որից հետո «Մովսէսի Քերդողի արարողի Պիտոյիցս տառի Խրատաբանութիւն յորդորական առ Թէոդորոս ումն աշակերտ իւր ներկրթիլ քաջուշիմն վարժիւք յիմաստս ճարտասանական արհեստիս» (էջ 580-581):

3. Սրբոյն հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Յաղագս Պիտոյից:

Լույս է տեսել «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք»: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1865» հատորում:

էջ 339-581[2]:

4. Գիրք Պիտոյից:

Քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Գոհար Մուրադյանի: ՀԳ ազգային ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1993:

363 էջ[3]:

5. Գիրք Պիտոյից:

Գ. Մուրադյանի կազմած քննական բնագրի Բ հրատարակությունը:

Տե՛ս «Մատենագիրք Հայոց», է հատոր, Ը դար (Հավելված), Անթիլիաս-Լիբանան, 2007:

էջ 749-798:

---

[1] *Վ. Լանգլուան («Collections des historiens anciens et modernes de L'Arménie», tom II, 49, not. 2) սխալմամբ հիշատակում է «Գիրք Պիտոյից»-ի ինչ-որ 1841 թ. հրատարակության մասին: Այս վրիպակը գալիս է Գ. Զարբհանալյանից (տե՛ս «Պատմութիւն հայերեն դպրութեանց», հատ. Ա, Վենետիկ, 1865, էջ 272):*

[2] *«Գիրք Պիտոյից»-ի թատերագիտական և գեղագիտական նյութերի վերլուծությունը մանրամասն տե՛ս* **Г. Гоян, 2000 лет армянского театра, т. 2, М., 1952, с. 78-127:**

[3] *Սույն քննական բնագիրը կազմված է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 26 ձեռագրերի հիման վրա: Աշխատասիրողի կարծիքով, բանասիրական կռվանները բավարար չեն ապացուցելու, թե «Պիտոյից գրքի» հեղինակը Մովսես Խորենացին է: Գ. Մուրադյանի կարծիքով «Պիտոյից գիրք»-ը Մովսես Խորենացու անվան հետ կապող ավանդական վարկածն ամրապնդելու կոչված՝ հետազոտողների առաջ քաշած փաստարկներն անբավարար են: Մյուս կողմից,- գրում է հայագետը,- կան փաստեր, որոնք թեև նույնպես բավարար չեն ապացուցելու համար հակառակը, սակայն ստիպում են կասկածի ենթարկելու ավանդույթը:*

6. Ռուսերեն թարգմանություն Գոհար Մուրադյանի.

Книга хрий.

Перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии Гоар Мурадян, Ереван, 2000.

300 էջ[1]*:*

Բ. ՀԱՏՎԱԾԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մովսես Խորենացի, Ցաղագս Պիտոյից:

Հատված:

Տե՛ս «Հայ գրական քննադատության քրեստոմատիա», Հատ. 1, Երևան, 1981:

էջ 128-135:

2. Մովսես Խորենացի, Գիրք Պիտոյից:

Հատվածներ:

Տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմության քրեստոմատիա», կազմեց Գ. Ե. Ծարաքյանյան, Հատ. 1, Երևան, 1987:

էջ 102-107:

Յ. ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ-ԴԱՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ

1. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ. Պատասխանի թղթոյն Սահակայ յորում եւ բանք մարգարէականք եւ վասն փոխման Աստուածածնին թէ որպէս եղեւ կամ որպէս չնորհեցաւ անարատ տիպ պատկերին ի փայտն եւ թէ յոյր ձեռն եւ զինչ եղեւ պատճառք խնդրոյն կամ թէ յումմէ բերաւ ի Հայս:

Լույս է տեսել «Սրբոյն Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1843, ՌՄՂԲ» Հատորում:

էջ 283-296[2]*:*

---

[1] *Գրախոսություններ՝* **Ա. Դոլուխանյան, «Գրական թերթ», 2000, 30 նոյեմբերի: Ա. Դոլուխանյան, ՀԱ, 1999, № 1-12, էջ 503-507:**

[2] *Արդի Հայ աստվածաբանական միտքն անառարկելի է Համարում այս և սորև տրվող Թղթերի՝ Խորենացու գրչին պատկանելու իրողությունը:*

ՍՐԲՈՅ ՔԵՐԹՈՂԱՀՕՐ ՄԵՐՈՅ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

ՆԱԽԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ՀՌԵՏՈՐԱԿԱՆ

ԱՍԱՑԵԱԼ

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՅԻՑ

Զգուշաւոր բաղդատութեամբ զանազան օրինակաց 'ի լոյս ընծայեալ, և քննողական ծանօթութեամբք մեկնաբանեալ.

Աշխատասիրութեամբ Տն Հ. Յովհաննէս Վ̃պի Զօհրապեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ, 'ի միաբանութենէ ամենապատիւ Տն Մխիթարայ մեծի Աբբայի։

Եւ տպագրեալ նորատառութեամբ ծախուց ուրումն բարեպաշտի.

Ի Հայրապետութեան Տն Ղուկասու Հայոց Կաթուղիկոսի։

Յամին 1796. Իսկ 'ի Թուականին Հայոց ՌՄԽԵ։

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

Հրամանաւ Մեծաւորաց.

«Գիրք Պիտոյից»-ի առաջին հրատարակության անվանաթերթը

Որից առաջ զետեղված է՝ «Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի առ երանելի վարդապետն Մովսէսի Խորենացի» բնագիրը:
էջ 281–282[1]*:*

2. Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ. Պատասխան թղթոյն Սահակայ...:
Լույս է տեսել «Սրբոյն հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1865» հատորում:
էջ 283–296:
Որից առաջ զետեղված է՝ «Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի առ երանելի վարդապետն Մովսէս Խորենացի» բնագիրը:
էջ 281–282:

3. (Մովսէսի Խորենացւոյ) Պատմութիւն վերափոխման Սրբուհւոյ կուսին Մարիամու մաւր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:
Տե՛ս «Բազմավէպ», ամսագիր, Վենետիկ, 1887, № 1–3:
էջ 97–116[2]*:*

4. Մովսես Խորենացի, Պատասխան թղթոյն Սահակայ Արծրունւոյ. յորում եւ բանք մարգարէականք. եւ պատմութիւն վասն սուրբ պատկերին Տիրամօրն ի Մովսէսէ Խորենացւոյ արտայայտեալ:
Տե՛ս «Լումա», ամսագիր, 1900, Գիրք Ա:
էջ 302–309:
Հրատարակիչ՝ Գյուտ Աղանյանց:

5. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն պատկերի Տիրամօրն:
Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901:
էջ 50–51:

6. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Սրբուհւոյն Աստուածածնի եւ պատկերի նորան:
Քննական բնագիրը, աշխատասիրությամբ Թամար Տասնապետյանի:

---

[1] *Տե՛ս նաև Մովսես Խորենացուն ուղղված Սահակ Արծրունու թղթի հետևյալ հրատարակությունը՝ «Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի առ երանելի վարդապետն Մովսէս Խորենացի», «Բազմավեպ», 1886, № 1, էջ 5: Նաև «Ընտիր հատվածներ» (քրեստոմաթիայ), Ա մաս, կազմեց Հ. Նազարյանց, Թիֆլիս, 1883, էջ 361–362; Թիֆլիս, 1892, էջ 316–320:*

[2] *Հմմտ. Բ. Սարգիսյան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վենետիկ, հատ. 1, Վենետիկ, 1914, էջ 338, տե՛ս նաև «Բազմավեպ», 1954, մայիս, էջ 151: Մովսես Խորենացու սույն Թղթի մանրակրկիտ քննությունը կատարել է Բ. Սարգիսյանը, տե՛ս «Բազմավեպ», 1887, № 1–3, էջ 97–116:*

Անթիլիաս, Կաթողիկոսարանի տպարան, Բեյրութ, 1994։
66 էջ։

7. Մովսես Խորենացի, Սահակի Թղթի պատասխանը, որի մեջ [գրված] են մարգարեական խոսքեր, նաև՝ Աստվածածնի վերափոխման մասին, թե ինչպես եղավ, կամ պատկերի անարատ կերպարանքն ինչպես շնորհվեց փայտի վրա և թե՝ ում ձեռքով և ինչը եղավ խնդրի պատճառը, կամ էլ ում կողմից բերվեց Հայք։
Տե՛ս «Գանձասար», աստվածաբանական հանդես, հատ. Բ, Երևան, 1992։
էջ 6-17։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։
Որից առաջ զետեղված է՝ «Սահակ Արծրունյաց իշխանի Թուղթը նրանելի վարդապետ Մովսես Խորենացուն» բնագրի աշխարհաբար թարգմանությունը։
էջ 5։

8. Սուրբ Մովսես Խորենացի, Սահակի Թղթի պատասխանը, որի մեջ գրված են մարգարեական խոսքեր, նաև՝ Աստվածածնի վերափոխման մասին, թե ինչպես եղավ, և թե՝ ում ձեռքով, և ինչ եղավ խնդրի պատճառը, կամ էլ ում կողմից բերվեց Հայք, տե՛ս «Գարուն», ամսագիր, 2001, № 7։
էջ 61-64։

9. Մովսես Խորենացի, Սահակի Թղթի պատասխանը, որի մեջ [գրված] են մարգարեական խոսքեր, նաև՝ Աստվածածնի վերափոխման մասին, թե ինչպես եղավ, կամ պատկերի անարատ կերպարանքն ինչպես շնորհվեց փայտի վրա և թե՝ ում ձեռքով և ինչը եղավ խնդրի պատճառը, կամ էլ ում կողմից բերվեց Հայք։
*Տե՛ս **Սուրբ Մովսես Խորենացի**, Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2001։*
էջ 4-18։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։
Որից առաջ զետեղված է՝ «Սահակ Արծրունյաց իշխանի Թուղթը...» բնագրի աշխարհաբար թարգմանությունը։
էջ 3։

10. Սահակի Թղթի պատասխանը, որի մեջ [գրված] են մարգարեական խոսքեր, նաև՝ Աստվածածնի վերափոխման մասին, թե ինչպես եղավ, կամ պատկերի անարատ կերպարանքն ինչպես շնորհվեց փայտի վրա և թե՝ ում ձեռքով, և ինչը եղավ խնդրի պատճառը, կամ էլ ում կողմից բերվեց Հայք։

Տե՛ս Սուրբ Մովսես Խորենացի, Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2007:

էջ 11-26:

Թարգմանությունը գրաբարից՝ Գ. Գասպարյանի:

Որից առաջ զետեղված է՝ «Սահակ Արծրունյաց իշխանի Թուղթը երանելի վարդապետ Մովսես Խորենացուն» բնագրի աշխարհաբար թարգմանությունը:

11. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Սրբոյն Հռիփսիմեանց:

Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1843, ՌՄՂԲ» հատորում:

էջ 297-303:

12. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Սրբոց Հռիփսիմեանց:

Տե՛ս «Ընտիր հատուածք ի գրոց նախնի և արդի մատենագրաց Հայոց», մասն Ա, Մոսկվա, 1848:

էջ 69-73:

13. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Սրբոց Հռիփսիմեանց:

Տե՛ս «Ընտիր հատուածք քաղեալք ի գրոց նախնի և արդի մատենագրաց Հայոց», մասն Ա, Բ տպագրութիւն, Մոսկվա, 1849:

էջ 69-73:

14. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Սրբոց Հռիփսիմեանց:

Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւն: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Յամի 1865» հատորում:

էջ 297-303:

---

[1] Սույն բնագիրը Մովսես Խորենացուն է վերագրել դեռևս Հովհաննես Երզնկացին, որն այն զետեղել է իր կազմած «Ոսկեփորիկ» («Տօնամանակ») ժողովածուի մեջ հետևյալ խորագրի ներքո՝ «Յաղագս Սուրբ Հռիփսիմէեանց ի ճշմարիտ մատենագրացն Յունաց գտեալ Մովսիսի Խորենացւոյ. զոր քաղեալ համառօտեցի նուաստ Յովհաննէս Եզնկայեցի» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 2020, էջ 86ա-89բ):

15. Մովսես Խորենացի, Գալուստ Հռփսիմեանց ի Հայս։
Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901։
էջ 76-79[1]*։*

16. Մովսես Խորենացի, Սուրբ Հռիփսիմյանների պատմությունը։
Տե՛ս «Գանձասար», տարեգիրք, Հատ. Գ։
Երևան, 1993։
էջ 7-12։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։

17. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Սրբոց Հռիփսիմեանց։
Քննական բնագիրը։ Աշխատասիրությամբ Թամար Տասնապետյանի։ Անթիլիաս, Կաթողիկոսարանի տպարան, Բեյրութ, 1995։
էջ 42-51։

18. Մովսես Խորենացի, Սուրբ Հռիփսիմյանների պատմությունը։
Տե՛ս ***Սուրբ Մովսես Խորենացի,*** *Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2001։*
էջ 32-38։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։

19. Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Սրբոց Հռիփսիմեանց։
Տե՛ս «Մատենագիրք Հայոց», Բ Հատոր, Ե դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003։
էջ 2193-2196։

20. Մովսես Խորենացի, Սուրբ Հռիփսիմյանների պատմությունը։
Տե՛ս ***Սուրբ Մովսես Խորենացի,*** *Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2007։*
էջ 41-48։
Թարգմանությունը գրաբարից՝ Գուրգեն Գասպարյանի։

21. Ճառ ներբողական. Ի Հանդէս երջանիկ կուսանացն Սրբոց Հռիփսիմեանց Հրաշազարդ յօրինուածովք։ Արարեալ Խորենացւոյ երանելւոյն Մովսիսի Քերթողահօրն ի փառս Աստուծոյ և ի պայծառութիւն ազգիս։
Հրամանաւ Ադրիանուպօլսեցի Տեառն Պօղոսի երանաշնորհ Արքեպիսկոպոսի և արժանընտիր պատրիարգի մեծի Պօլսոյ։
Կ. Պօլիս։ Յամի Տեառն 1817։ Նոյեմբեր 1։ Իսկ ըստ Հայոցս Թուականի ՌՄԿԶ։ Ի տպարանի Մայր Սուրբ Աստուածածնի։

47 էջ:
Մեկ ընտիր ձեռագրից (1317 թ.) Հրատարակությունը իրականացրել է Անդրեաս Պոլսեցին:

22. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ ճառ ի Հիշատակի Սրբոյն Հռիփսիմեայ եւ նորուն վկայակացն. Ներբողեան ի Համղէս նոցա Հրաշազարդ յօրինուածովք:
Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Ցամի 1843, ՌՄՂԲ» Հատորում:
էջ 304-325:

23. Սրբոյն Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ ճառ ի Հիշատակի Սրբոյն Հռիփսիմեայ եւ նորուն վկայակացն. Ներբողեան ի Համղէս նոցա Հրաշազարդ յօրինուածովք:
Լույս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու: Ցամի 1865» Հատորում:
էջ 304-325:

24. Մովսես Խորենացի, Ներբող ի Սուրբ Հռիփսիմէ:
Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901:
էջ 82-84:

25. Մովսես Խորենացի, Սուրբ Հռիփսիմեի և նրա վկայակիցների Հիշատակին և նրանց նահատակությանը [նվիրված] ներբողյան՝ Հրաշազարդ Հորինվածներով:
Տե՛ս «Գանձասար», տարեգիրք, Հատ. Գ, Երևան, 1993:
էջ 13-30:
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը:

26. Մովսես Խորենացի, Ներբող ի Սուրբն Հռիփսիմէ:
Քննական բնագիրը: Աշխատասիրությամբ Թամար Տանտպետյանի: Անթիլիաս, Տպարան Կաթողիկոսության Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիո, Բեյրութ, 1995:
էջ 3-41:

27. Մովսես Խորենացի, Սուրբ Հռիփսիմեի և նրա վկայակիցների Հիշատակին և նրանց նահատակությանը [նվիրված] ներբողյան՝ Հրաշազարդ Հորինվածներով:

*Տե՛ս **Սուրբ Մովսես Խորենացի,** Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2001:*
էջ 39-63:
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը

28. Մովսես Խորենացի, Ներբողեան ի յիշատակի Սրբոյն Հռիփսիմեանց եւ նորուն վկայակացն *(հատվածներ):*
Տե՛ս «Ընտրանի Հայ եկեղեցական մատենագրության», աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի և Հակոբ Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2003:
էջ 103-107:
Հատվածները քաղված են «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք» հատորից, Վենետիկ, 1865:

29. Մովսես Խորենացի, Սուրբ Հռիփսիմեի և նրա վկայակիցների հիշատակին և նրանց նահատակությանը [նվիրված] ներբողյան՝ հրաշազարդ հորինվածներով:
*Տե՛ս **Սուրբ Մովսես Խորենացի,** Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2007:*
էջ 49-74:
Թարգմանությունը գրաբարից՝ Գ. Գասպարյանի:

30. Սրբոյն հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ ճառ Յաղագս Վարդավառին խորհրդոյ:
Լոյս է տեսել «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ: Ի տպարանի Սրբոյ Ղազարու: Յամի 1843, ՌՄՂԲ» հատորում:
էջ 326-338:

31. Ճառ ի մեծի աւուր Տապանակին՝ Երանելւոյն Մովսիսի Խորենացւոյ, Սուրբ և ընտրեալ վարդապետի արարեալ, որ ի Կարնաթաղիմ, որ բերէ զտօն Վարդավառի:
Լոյս է տեսել «Սոփերք հայկականք: Հատոր ԺԸ: Վենետիկ, 1854» հրատարակությունում[1]*:*

---

[1] *Հովհ. Պետրոսյանը («Հայ հին և միջնադարյան գրականության...», էջ 27) սխալմամբ հրատարակության թվականը համարում է 1898-ը: Սույն ճառի մասին տե՛ս **Բ. Սարգիսյան,** Մ. Խորենացվո կարծեցյալ Վարդավառի ճառն և Ս. Հովհ. Դամասկացի, «Բազմավեպ», 1889, № 10, էջ 305-313, № 11, էջ 353-361:*

էջ 71-86։
Հրատարակիչ՝ Ղ. Ալիշան։

32. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ ճառ Յաղագս Վարդավառին խորհրդոյ։
Լոյս է տեսել «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք։ Ի Վենետիկ։ Ի տպարանի Սրբոյ Ղազարու։ Յամի 1865» հատորում։
էջ 326-338։

33. Մովսես Խորենացի, Վարդավառի խորհրդի մասին։
Տե՛ս «Մաշտոց», անկախ տասնօրյա թերթ, 1991, № 11, 25 դեկտեմբերի։
էջ 14։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։

34. Մովսես Խորենացի, Վարդավառի խորհրդի մասին։
Տե՛ս «Գանձասար», տարեգիրք, հատ. Բ, Երևան, 1992։
էջ 18-27։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։

35. Մովսես Խորենացի, Վարդավառի խորհրդի մասին։
Տե՛ս **Սուրբ Մովսես Խորենացի**, Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2001։
էջ 19-31։
Գրաբարից փոխադրեց Գուրգեն Գասպարյանը։

36. Մովսես Խորենացի, Յաղագս Վարդավառին խորհրդոյ (հատվածներ)։
Տե՛ս «Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության», աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի և Հակոբ Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2003։
էջ 103-109։
Հատվածները քաղված են «Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք» հատորից, Վենետիկ, 1865։

37. Մովսես Խորենացի, Վարդավառի խորհրդի մասին։
Տե՛ս **Սուրբ Մովսես Խորենացի**, Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2007։
էջ 27-40։
Թարգմանությունը գրաբարից՝ Գ. Գասպարյանի։

38. Սրբոյ Վարդապետացն Հայոց Մովսիսի և Դաւթի Հարցմունք ըստ երկաբնակացն[1]**։**

Տե՛ս «Գիրք ժողովածոյ ընդդեմ Երկաբնակաց. մանաւանդ աշխարհաւեր ժողովոյն Քաղկեդոնի, արարեալ սրբազանից վարդապետաց։ Նախ տրամաբանութիւն Մովսէսի և Դաւթի», Նոր Ջուղա, տպարան Ս. Ամենափրկիչ վանքի, 1688[2]*։*

էջ 3-272։

39. Ցաղագս Սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի։

Տե՛ս Գ. Սրվանձտյանց, Հնոց և Նորոց. Պատմութիւն վասն Դաւթի եւ Մովսէսի Խորենացւոյ, Կ. Պոլիս, 1874։

էջ 39-87[3]*։*

40. Սրբոց վարդապետաց Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի Հարցմունք ըստ երկաբնակացն։

Տե՛ս Արարատ, ամսագիր, Վաղարշապատ, 1879, № 4, էջ 180-189, № 5, էջ 210-219 (որից հետո՝ ծանոթություն ներկա ձեռագրի առթիվ, էջ 217-219)։

Հրատարակիչ՝ Կ. Կոստանյանց (ստորագր.՝ Կ. Կ.)։

41. Աւանդութիւն վասն Մովսիսի Խորենացւոյ։

Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901։

էջ 195-196։

42. Սրբոյ վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի Հարցմունք ընդ երկաբնակ չարափառսն։

Տե՛ս ՀԱ, 1903, № 5։

էջ 152-155։

Հրատարակիչ՝ Ֆ. Կոնիբեր։

---

[1] *Սույն թղթի մասին տե՛ս Ա. Ղազիկյանի (էջ 206), Ա. Երիցյանի («Փորձ», ամսագիր, 1881, № 4, էջ 15), Ֆ. Կոնիբերի (ՀԱ, 1903, № 5, էջ 152-155) և այլոց հատուկ ուսումնասիրությունները։*

[2] *Գ. Զարբհանալյանը («Մատենագիտություն...», էջ 131) տպագրության տարեթիվը սխալմամբ համարում է 1681-ը, Գ. Լևոնյանը («Հայ գրքի ...», էջ 90)՝ 1686-ը, տե՛ս նաև «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ» (1512-1800), Երևան, 1963, էջ 42։*

[3] *Գրախոսությունը՝ «Արշալույս Արարատյան», օրաթերթ, Զմյուռնիա, 1875, 9 օգոստոսի, № 1020, էջ 3։*

43. Սրբոյ վարդապետաց Հայոց Մովսիսի եւ Դաւթի Հարցմունք ընդ երկաբնակ չարափառսն (Հիշատակարան)։

Տե՛ս «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. Ե-ԺԲ դարեր», Երևան, 1988։

էջ 13-14։

Աշխատասիրությամբ՝ Ա. Ս. Մաթևոսյանի։

44. Երանելոյն Մեծի Քերթողահօրն Մովսէսի (Խորենացի) եպիսկոպոսի Ցաղագս ի յոլովիցն կատարեալ կենդանի, ընդէ՞ր մի բնութիւն. այլ միոյ կենդանւոյն հարկ է և բնութիւն մի լինել։

Լոյս է տեսել «Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ։ Վաղարշապատ։ Ս. էջմիածնի տպարան։ 1893» գրքում։

էջ 255-261[1]*։*

Ա. Տեր-Միքելյանի աշխատասիրությամբ։

45. Երանելի Մեծի Քերդողահաւրն Մովսէսի Խորենացի, եպիսկոպոսի Թուղթ։

Լոյս է տեսել «Գիրք Թղթոց։ Թիֆլիս, 1901» հրատարակությունում։

էջ 22-28[2]*։*

46. Մովսեսի Քերդողահաւրն Հայոց վարդապետի և Իմաստասէրի Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ։

Տե՛ս «Հատընտիր բանք եւ ճառք ի մատենագրութեանց նախնեաց», Վենետիկ, 1919։

էջ 7-10։

47. Մովսեսի Քերդողահաւրն Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ։

Տե՛ս Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ, 1935, № 1-2։

էջ 30-33։

Աշխատասիրությամբ՝ Հ. Քյուրտյանի։

---

[1] *Սույն թղթի մասին լայնորեն տե՛ս* **Մ. Աբեղյան**, *Երկեր, հատ. Գ, էջ 394-396, 653-657։*

[2] *Գրախոսությունները՝ «Բյուզանդիոն», 1901, № 1384։* **Ստ. Մալխասյանց**, *«Մուրճ», 1901, № 11։* **H. Gousson**, *«The revue», 1903, p. 225-229։*

48. Սրբոյն Թէոդորոսի ծնընդեանն եւ անընդեանն եւ վարուց նորա ի Մովսէսի Խորենացւոյ:

Տե՛ս Արարատ, ամսագիր, Վաղարշապատ, 1895, ապրիլ, № 4:

Հավելված, էջ 11-12[1]*:*

Հրատարակիչ՝ Կ. Կոստանյանց:

49. Երանելոյն Մեծի Քերդողահաւրն Մովսէսի (Խորենացի) եպիսկոպոսի Թուղթ:

Տե՛ս «Գիրք Թղթոց», Բ Հրատարակություն, Երուսաղեմ, 1994:

էջ 163-171:

Դ. ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ, ՏԱՂԵՐ, ԵՐԳԵՐ, ՆՎԱԳՆԵՐ

1. Սուրբն Մովսէս Քերթող (Մովսես Խորենացի), Շարականք:

զՃրագալուցի ուրախացիրն, զԿարգ ծննդեանն և զԱնթառամն. զՏեառնընդառաջին, զՅարութեան Հարցսն, և զԱռաջին պատկերսն Հոգւոյ գալստեան. զՎարդավառի և զՎերափոխման. և զՄեծացուցէքն:

Իսկ Սուրբ Անտօնին, զԹագաւորացն, զԱռաքելոցն, զՅօհաննուն, ոմանք Անանիայի տան, և ոմանք Խորենացւոյն[2]*:*

Տե՛ս «Շարակնոց: Երաժշտական երգեցմունք Հոգևորականք. աստուածայնոց և նրջանկաց սրբոց վարդապետաց Հայոց Թարգմանչաց: զԿարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ վայելչացուցան ողաց», Ամստերդամ, 1664-1665[3]*:*

---

[1] Տե՛ս նաև սույն առաջին Հրատարակությունը՝ «Սոփերք Հայկականք», Հատ. ԺԶ, Վենետիկ, 1854, էջ 55-87, սակայն առանց Մովսես Խորենացու Հեղինակության Հիշատակության («Պատմութիւն Ամասիա քաղաքի եւ յաղագս սննդեան եւ վարուց սրբոյն Թէոդորոսի զօրավարին», ինչպես նաև երրորդը՝ Ղ. Ալիշան, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901, էջ 42-43, 106-107 («Շինութիւն Ամասիայ քաղաքի», «Ս. Թէոդորոս Զինւոր Ամասիացի եւ Վիշապն»):

[2] Մովսես Խորենացուն վերագրվող շարականների մասին լայնորեն տե՛ս Ն. ԹաՀմիզյան, Մովսես Խորենացին և Հայ Հին ու վաղ միջնադարյան երգարվեստը, Էջմիածին, ամսագիր, 1979, № 6, էջ 25-33, № 7, էջ 44-53: Հմմտ. Գ. Հակոբյան, Շարականների ժանրը Հայ միջնադարյան գրականության մեջ, Երևան, 1980: Այստեղ (Հավելված 1) տե՛ս նաև Մովսես Խորենացուն վերագրվող երկու շարականների բնագրերը:

[3] Նույնը տե՛ս նաև Ամստերդամ, 1685, 1692, 1702-1703, 1712, 1718: Նաև՝ Կ. Պոլիս, 1710-1711, 1730, 1768, 1790, 1802, 1815, 1826, 1853: Վաղարշապատ, 1789: Երուսաղեմ, 1936 և այլն:

2. Մեղեդի Սուրբ Լուսավորչին: Մովսես Քերթողին ոգեալ:

Տե՛ս «Բազմավեպ», ամսագիր, Վենետիկ, 1849, № 4:

էջ 53[1]*:*

3. Մովսես Խորենացի, Շարականք:

ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...

բ. Այսօր յարեաւ ի մեռելոց փեսայն անմահ...

գ. Այսօր տօն է ծննդեան, աւետիս...

Տե՛ս «Քնար Հայկական», ժողովածու, խմբագրեց Մ. Մ. Միանսարյանց, Ս. Պետերբուրգ, 1868:

էջ 88-91:

4. Մովսես Խորենացի, Շարականք:

Տե՛ս Ձայնագրեալ շարական Հոգևոր երգոց, Վաղարշապատ, 1875:

էջ 58-65, 66-112, 113-119, 120-124, 124-125, 462-465, 667-669, 739-748 (ըստ Ն. Թահմիզյանի):

5. Մովսես Խորենացի, Շարականք:

զԾրագալուցի ուրախացիրն, զԿարգ ծննդեանն և զԱնթառամն. զՏեառնընդառաջին, զՅարութիւն Հարցսն և զԱռաջին պատկերն Հոգւոյ գալստեան, զՎարդավառի և զՎերափոխման. և զՄեծացուցէքն:

Տե՛ս «Ձայնքաղ Շարականք յորում բովանդակին Հոգենուագ պաշտօներգութիւնք Սուրբ եկեղեցւոյ Հայաստանեայց ի փառաբանութիւն Աստուծոյ եւ ի մեծարանս սրբոց նորա: Կարգաւորեալ ըստ պատշաճի իւրաքանչիւր աւուր հանդերձ խորհրդաւոր քաղուածովք ի դիւրութիւն երգեցողաց»:

Երկրորդ տպագրություն: Վաղարշապատ: Ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկե էջմիածնի, 1888-ՌՅԼԷ:

էջ 19-20, 22-24, 28-29, 40-42, 352-354:

6. Մովսես Խորենացի, Ներբող Մարգարէից սա սերմանումն:

Գտնված Մովսես Խորենացու Պատմությունից վերցված հատ-

---

[1] *Հմմտ. «Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկարնակաց», Նոր Ջուղա, 1688, էջ 268-269: Նաև՝ Գ. Սրվանձտյանց, Հնոց և Նորոց. Պատմութիւն վասն Դաւթի և Մովսէսի Խորենացւոյ, Կ. Պոլիս, 1874, էջ 83 (սակայն իբրև Գյուտ կաթողիկոսին ձոնված) և այլն:*

վածների շարքում՝ ձեռագրների մեջ, որի սկզբնատառերը կազմում են՝ «Մովսէսի է սա»:

Տե՛ս Արարատ, ամսագիր, 1893, № 3:

էջ 283-284:

Աշխատասիրությամբ՝ Ա. Տեր-Միքելյանի[1]*:*

7. Մեղեդի Սուրբ Լուսաւորչին: Մովսես Քերթողին ոգեալ: (Տաղ ձխե):

Տե՛ս Արարատ, ամսագիր, 1895, № 6:

էջ 202-203:

Հրատարակիչ՝ Ն. Քարամյան (ստորագր.՝ Ն. Ք.):

8. Մեղեդի Տրդատայ Թագաւորին եւ նմաննեաց իւրոց ի Մովսէս Քերթողէ:

Տե՛ս Ա. Չոպանյան, Հայ էջեր: Մեր նախնյաց բանաստեղծությունն ու արվեստը, Փարիզ, 1912:

էջ 3:

9. Մովսես Խորենացի, Տաղական:

Երանելւոյն Գրիգորի Սքանչելագործի խաւսք ի ծնունդն Քրիստոսի:

Տե՛ս Ա. Վարդանյան, Դասական մանր բնագրեր և ձեռագրական համեմատություններ, Վիեննա, 1913:

էջ 29-41:

10. Մովսես Խորենացի, Ով արքայակերպ. Տեր քահանայապետ:

Տե՛ս «Գրական թերթ», շաբաթաթերթ, 1967, 28 ապրիլի, № 18 (1372):

էջ 4:

Հրապարակումը՝ Ա. Մնացականյանի:

11. Մովսես Խորենացի, Տաղականք:

ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...

բ. Սիւն լուսոյ և ամպհովանի, սուրբ կոյս...

Տե՛ս «Մարգարիտներ հայ քնարերգության», հատ. 1 (հնագույն

---

[1] *Տե՛ս նաև նույնի Բ տպագրությունը՝* **Ա. Տեր-Միքելյան**, *Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 451:*

չրջանից մինչև ԺԸ դարը), կազմողներ՝ Գ. Ա. Հակոբյան, Գ. Խ. Դևրիկյան, Լ. Մ. Միրիջանյան, Երևան, 1971։
էջ 37։

12. Մովսես Խորենացի, Շարականք։
ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...
բ. Սիւն լուսոյ և ամպհովանի, սուրբ կոյս...
Տե՛ս «Հայոց հին և միջնադարյան բանաստեղծության քրեստոմատիա», կազմեցին՝ Ա. Գ. Մադոյան, Գ. Գ. Անանյան, Երևան, 1979։
էջ 15։

13. Մովսես Խորենացի, Շարական։
Խորհուրդ մեծ և սքանչելի։
Տե՛ս Գ. Ա. Հակոբյան, Շարականների ժանրը հայ միջնադարյան գրականության մեջ (V–XV դդ.), Երևան, 1980։
էջ 397–398։

14. Մովսես Խորենացի, Շարականներ։
Տե՛ս «Հայ քնարերգություն. Անտիկ շրջանից մինչև Ը դար», կազմողներ՝ Գ. Հակոբյան, Լ. Միրիջանյան, Երևան, 1981։
էջ 82–125։
Գրաբար բնագիրը և Լ. Միրիջանյանի աշխարհաբար թարգմանությունը։

15. Մովսես Խորենացի, Շարականներ։
ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...
բ. Ուրախացիր սրբուհի...
Տե՛ս «Հայ երգի գոհարներ»։ Ոսկեփորիկ, կազմեց և խմբագրեց Ն. Թահմիզյանը, Երևան, 1982։
էջ 16–17։

16. Մովսես Խորենացի, Շարականներ։
Տե՛ս «Մաղկաքաղ շարականաց, երգոց և աղօթից», Հանդերձ աշխարհաբար թարգմանութեամբ, Անթիլիաս, 1982։
Աշխարհաբար թարգմանությունները՝ Փ. Մելքոնյանի և Ն. Պողարյանի։

17. Մովսես Խորենացի, Շարականներ։
ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...
բ. Սիւն լուսոյ և ամպհովանի, սուրբ կոյս...

Տե՛ս «Հայ դասական քնարերգություն», Հատ. 1 (Հին շրջան. միջին դարեր՝ V–XII), կազմեցին և ծանոթագրեցին Լ. Մկրտչյան, Ա. Մադոյան, Երևան, 1986:
էջ 145:

18. Մովսես Խորենացի, Շարականներ:
ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...
բ. Լոյս, լուսոյ մայր...
Տե՛ս «Հայ հին և միջնադարյան քնարերգություն», կազմեցին՝ Ս. Ս. Հակոբյան և Է. Պ. Զալիկյան, Երևան, 1987:
էջ 68–71:
Գրաբար բնագիր և աշխարհաբար թարգմանությունը:

19. Մովսես Խորենացի, Շարական սուրբ ծննդյան:
Տե՛ս «Երևանի համալսարան», գիտաինֆորմացիոն հանդես (լրատու), 1990, № 3 (68):
էջ 23:

20. Մովսես Խորենացի, Շարականներ:
Տե՛ս «Musique contemporane Armeniene» («Արդի հայ երաժշտություն»), OEMME, V. 7, Milano, 1991:
Արևմտահայ թարգմանությունը Գրիգոր Պլտյանի:

21. Մովսես Խորենացի, Շարական:
Տե՛ս «Գանձարան». Գրական գոհարներ՝ հնագույն շրջանից մինչև մեր օրերը: Կազմող՝ Մ. Գ. Նիկողոսյան, Երևան, 1992:
էջ 9–10:

22. Մովսես Խորենացի, Շարականք:
ա. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի...
բ. Սիւն լուսոյ և ամպհովանի...
Տե՛ս «Հայ միջնադարյան քնարերգություն», կազմեցին և ծանոթագրեցին Լևոն Մկրտչյան, Արշակ Մադոյան, Երևան, 1996:
էջ 71:

23. Մովսես Խորենացի, Շարականք:
1. Ծագումն հրաշալի,
2. Ով երջանիկ Տեր Սուրբ Գրիգոր,
3. Խորհուրդ մեծ և սքանչելի,
4. Ուրախացիր, սրբուհի,

5. Զանձառնելի լուսոյ մայր,

6. Լոյս ի լուսոյ,

7. Անթառամ ծաղիկ:

Տե՛ս «Հոգևոր երգեր», կազմեց և խմբագրեց Աննա Արևշատյանը, Երևան, 1998:

էջ 21-33:

24. Մովսես Խորենացի, Տաղական:

(Հատված Սուրբ Մննդյան շարականից):

Տե՛ս «Քրիստոնյա Հայաստան», երկշաբաթաթերթ, 1999, Հունվար Ա, № 1 (145):

էջ 3:

25. Սուրբն Մովսէս Քերթող (Մովսես Խորենացի), Տաղականք:

Տե՛ս «Զայնքաղ Տաղական ...», երրորդ տպագրություն: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, 1999 - ՌՆԽԹ:

էջ 19-20, 22-24, 28-29, 40-42, 352-354:

26. Մովսես Խորենացի, Տաղականք:

Տե՛ս «Գանձարան Հայ Հին բանաստեղծության», աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, Երևան, 2000 (14 Հատ):

էջ 15-17:

27. Մովսես Խորենացի, Նվագներ:

ա. Մեղեդի առ Գիւտ Արահեզացի քահանայապետն:

բ. Մեղեդի Տրդատայ Թագաւորին և նմանեաց իւրոց:

Տե՛ս «Գանձարան Հայ Հին բանաստեղծության», աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, Երևան, 2000:

էջ 45-47:

28. Մովսես Խորենացի, Տաղական:

Անսկիզբն էակից:

Տե՛ս Դանիել Երաժիշտ, Հայաստանը երգերում, Երևան, 2001:

էջ 34-40:

29. Մովսես Խորենացի, Հոգևոր երգեր:

ա. Կանոն Սուրբ Ծննդեան,

բ. Կանոն Աստուածայայտնութեան առաջին աւուրն,

գ. Կանոն վեցերորդ աւուրն,

դ. Կանոն Տյառնընդառաջին,
ե. Կանոն Պենտեկոստէին առաջին աւուրն,
զ. Կանոն Վարդավառի առաջին աւուրն,
է. Կանոն վերափոխման Սուրբ Աստուածածնին առաջին աւուրն:
Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Խ. Պալյան, Դասական գրաբարի հատընտիր, Երևան, 2003:
էջ 62-67:

30. Մովսես Խորենացի, Շարականներ:
Տե՛ս «Ճողակն Արարատյան», երկշաբաթաթերթ, 2004, Հուլիս Բ, № 14 (105):
էջ 6:

31. Moses Chorenensis. Canon de la Nativité de S. Jean-Baptiste.
Lettre au R. P. en lui envoyant une traduction française des cantiques arméniens, composés dans les V. et VI. S. pour les fêtes de la Nativité da S. Jean-Baptiste et du mystère de la Présentation au temple.
Jn.: «Mémoires de Trévoux», Paris, 1735, № 8.
էջ 689:
Գ. Վիլֆուայի աշխատասիրությամբ[1]:

32. Моисей Хоренский, Шараканы.
Канон на Усекновение главы Иоанна Предтечи. Ему же приписывают каноны:
на Богоявление,
на сретение Господне,
св. Пророкам,
св. Отцам (трех первых вселенских соборов).
Приписываются св. Моисею Хоренскому и католикосу Ионну Мандакуни каноны: царю Феодосию, всем апостолам, на первый день Пятдесятницы, второй канон св. Григорию Просветителю.
Приписываются св. Моисею Хоренскому, Нерсесу Благодатному и католикосу Ионну Мандакуни канон: св. Антонию Пустынику.

---

[1] Հովհաննես Կարապետի ծննդյան կանոնը Գ. Վիլֆուան վերագրում է Մովսես Խորենացուն կամ Անանիա Շիրակացուն:

Տե՛ս «Шаракан. Богослужебные каноны и песни Армянской Восточной церкви». Перевел с древнеармянского языка Н. Эмин. Москва, 1879[1].

33. Моисей Хоренский, Шараканы.

Տե՛ս «Шаракан. Богослужебные каноны и песни Армянской Восточной церкви». Перевел с древнеармянского языка Н. Эмин, 2-ое издание, под редакцией К. Костанянца.
Москва, 1914[2].

34. Моисей Хоренский, Шаракан.

а. Возседаешь на престол...
Перевел Н. Реулло.
Տե՛ս «Армянский вестник», еженедельный журнал, Москва, 1916, № 27.
էջ 20:

35. Моисей Хоренаци, Шаракан.

а. Великое, дивное тайнство было сегодня. явлено...
Перевод С. Золяна.
Տե՛ս «Литературная Армения», 1989, № 3.
էջ 106-107:

36. Моисей Хоренаци, Шараканы.

Տե՛ս «Шаракан. Из армянской поэзии V-XV вв.».
Переводы Сурена Золяна.
Ереван, 1990.
էջ 37-41:

37. Moïse de Khorène, Les Charakans.

Տե՛ս K. Chahinian, Oeuvres vives de la Littérature Arménienne, Antélias, 1988.
էջ 48-50:

38. Movses Khorenatsi, Sharakans.

---

[1] *Գրախոսությունները՝ Ձ. Մսերյանց, «Փարոս», տարեգիրք, Մոսկվա, 1873, տետր Բ, էջ 40-42: Եմմ. Նազարյան, «Արարատ», ամսագիր 1904, № 7-8, էջ 677-681; 1905, № 1, էջ 72-81:*

[2] *Գրախոսությունը՝ Մ. Ծովրյան, «Հովիտ», 1915, № 19, էջ 302-303:*

ա. Pillar of Light,

բ. Rejoice, Mary.

Translated by Samuel Mkrtichian.

Տե՛ս «Selected Armenian Poets», edited by Samuel Mkrtichian, Erevan, 1993.

էջ 19:

Ե. ԿԵՂԾ-ԿԱԼԼԻՍԹԵՆԵՍԻՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑՒՈՅ» ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԲՆԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Պատմութիւն Մեծի աշխարհակալին Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ. կեանք վարուց քաջութեան և գործք արիականք, նա և վախճան նխանօք: Վենետիկ, 1842:

204 էջ[1]:

Տեքստաբանական աշխատանքները, գրաբար, առաջաբանն ու ծանոթագրությունները՝ Ռափայել Թրյանցի[2]:

2. Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ:

Հայկական խմբագրություններ: Աշխատասիրությամբ Հասմիկ Սիմոնյանի:

Հայկական ԽՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1989[3]:

647 էջ[4]:

---

[1] Բնագիրը՝ էջ 1-186: Որտեղից հետո Խաչատուր Կեչառեցու «Բարանութիւնք ի մահն Աղեքսանդրի» երկասիրությունը (էջ 187-198), այնուհետև ցանկը (էջ 199-204):

[2] Աշխատասիրողի անունը գրքում նշված չէ, տալիս ենք ըստ Հ. Սիմոնյանի: Ս. Շտիկյանը («Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն. 1801-1850», Երևան, 1973, էջ 253) որպես աշխատասիրող հիշատակում է Արսեն Բագրատունուն:

*Այս թարգմանության ժամանակի, թարգմանչի և հարակից խնդիրների վերաբերյալ տե՛ս **Հ. Սիմոնյան**, Հայ միջնադարյան կաֆաներ, Երևան, 1975, էջ 46-47 և հտ.:*

[3] Սույն բնագրի, նրա հեղինակի, հայերեն թարգմանության և թարգմանչի հանգամանքների մասին մանրամասն տե՛ս աշխատության երկասիրողների՝ Ռ. Թրյանցի և Հ. Սիմոնյանի, առաջաբանները:

*[4] Գրախոսությունը՝ **Ա. Ա. Խուդավերդյան**, ԲԵՀ, 1992, № 3, էջ 182-185:*

Բ. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ՕՏԱՐԱԼԵԶՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հունարեն թարգմանություն Ռիխարդ Ռաաբեի.

Die armenische Übersetrung der sagenhaften Alexander Biographie (P-C) auf ihre mutmassliche Crundlage zurückgeführt.

Leipzig, 1896.

2. Անգլերեն թարգմանություն Ալբերտ ՈւլոՀոջյանի.

The romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes. Translated from the Armenian version with an Introduction by A. M. Wolohojian, Columbia university press.

New York and London, 1969.

6. ՔԵՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ

1. Մովսեսի Քերդողի Մեկնութիւն քերականին։

Տե՛ս **Ն. Ադոնց,** *Արուեստ Դիոնիսեայ Քերականի եւ Հայ մեկնութիւնք նորին։*

Պետրոգրադ, 1915։

էջ 159-179։

2. Նույնի բ տպագրությունը։

Տե՛ս **N. Adontz,** *Denys de Thrace et les commentateurs arméniens. Réedition de l'édition de 1915 (St. Petersbourg), aves tràduction de l'introduction en frabçais par René Hotterbeck. Preface M. Leroy.*

Louvain, 1970.

էջ 159-179։

3. Նույնի Գ տպագրությունը։

Տե՛ս **Ն. Ադոնց,** *Երկեր հինգ հատորով, հատ.* **Գ** *(Հայերենագիտական ուսումնասիրություններ)։*

Երևան, 2008։

էջ 159-179։

4. Մովսեսի Քերդողի Մեկնութիւն քերականին։

Տե՛ս **Ն. Ադոնց,** *Արուեստ Դիոնիսեայ Քերականի եւ Հայ մեկնութիւնք նորին։*

Պետրոգրադ, 1915:
էջ LXIV-LXV[1]*:*

5. Նույնի Բ տպագրությունը:
Տե՛ս ***N. Adontz****, Denys de Thrace et les commentateurs arméniens. Louvain, 1970.*
էջ LXIII-LXIV:

6. Նույնի Գ տպագրությունը:
Ն. Ադոնց*, Երկեր Հինգ Հատորով, Հատ. Գ, Երևան, 2008:*
էջ LXX-LXXI:

7. ԱՅԼ ԵՐԿԵՐ

1. Աղօթք Մովսէսի Քերթողի Սուրբ Հօրն:
Տե՛ս «Համառօտ գիրք աղօթից: Արարեալ յառաջին ուղղափառ եւ յԱստուածարան վարդապետաց», Կ. Պօլիս, տպ. Մարտիրոս Սարգսյանի, 1721:
էջ մլա-մլդ (= 231-234):

2. Աղօթք Մովսէսի Քերթողի Սուրբ Հօրն:
Տե՛ս «Գիրք աղօթից: Ասացեալ յառաջին ուղղափառ եւ յԱստուածարան վարդապետաց», Կ. Պոլիս, տպարան Մարտիրոս Սարգսյանի, 1747:
224 էջ:

3. Մովսես Խորենացի, Կարգաւորութիւն աւրհնութիւնաքեր ցուցակի (Հիշատակարան):
Տե՛ս ***Գ. Զարբհանալյան****, Հայկականք թարգմանութիւնք նախնեաց, Վենետիկ, 1889:*
էջ 246-248:

4. Մովսես Խորենացի, Ցուղարկաւորութիւն Տրդատայ:
Տե՛ս ***Ղ. Ալիշան****, Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901:*
էջ 104-105:

---

[1] *Այս բնագրի քննությունը տե՛ս* ***Գ. Բ. Ջահուկյան****, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները Հին և միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, 1954, էջ 324 և այլն:*

5. Մովսես Խորենացի, Կարգաւորութիւն աւրհնութիւնաբեր ցուցակի (Հիշատակարան)։

Տե՛ս «Հայկական ձեռագրերի հիշատակարաններ». Ե–ԺԲ դարեր, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Ս. Մաթևոսյանի, Երևան, 1988։
էջ 338–339։

6. Մովսես Քերթողահայր, «Երեք մանուկներ»-ի երգի մեկնությունը։

Տե՛ս «Մեկնություն ժամանակագրության», Ս. Էջմիածին, 1997։
էջ 37–42։
Աշխատասիրությամբ՝ Վ. Միրզախանյանի։

8. ԱՍՈՒՅԹՆԵՐ, ԽՈՀԵՐ, ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄՆԵՐ

1. Սրբոյ Հօրն մերոյ Մովսէս Խորենացւոյ Մտքի ծաղիկներն

Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայ միտքը։ Թիվ 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 211, 212, 245, 246, 355, 356, 357, 358, 409, 435, 482, 483, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 550, 551, 552, 595, 596, 711, 712, 760, 798, 800, 801, 802, 803, 804, 805։
Վենետիկ, 1906։

2. Մովսես Խորենացի, Ասույթներ։

Տե՛ս «Հովիվ», շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1907, 30 դեկտեմբերի, № 49–50։
էջ 775։

3. Մովսես Խորենացի, Բանք։ Ասույթներ։

Տե՛ս «Գրքերի աշխարհ», ամսաթերթ, 1977, 15 հուլիսի, № 7 (107)։
էջ 8։
Քաղեց Ժ. Թոսունյանը։

3. Մովսես Խորենացի, Ասույթներ։

Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», ամսագիր, 1982, № 11, նոյեմբեր։
էջ 27։

4. Մովսես Խորենացի, Ասույթներ։

Կազմող՝ Գ. Բ. Թոսունյան։
Հայաստանի ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1991։
60 էջ (հանդիպադիր գրաբար-աշխարհաբար բնագրերով)։

6. Մովսես Խորենացի, Ասույթներ։

Տե՛ս «Երևանի Համալսարան», շաբաթաթերթ, 1991, 12 Հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 2։

7. Մովսես Խորենացի, Ասույթներ։

Տե՛ս «Դպրություն», շաբաթաթերթ, 1991, 3 Հոկտեմբերի, № 59-60 (3606-3607)։

էջ 3։

8. Մովսես Խորենացի, Ասույթներ, խոհեր, բնութագրումներ։

Կազմեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց Պ. Մ. Խաչատրյանը։

Երևանի պետական Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1992։

72 էջ (Հանդիպադիր գրաբար-աշխարհաբար բնագրերով)։

Գործ Միհրան Սոսոյանի

*Մովսես Խորենացին, Սահակ Բագրատունին և պատվիրատու Ներսես Գնունեցին. Խիզան, 1567 թ.
(Երևան, Մատենադարան, ձեռ. 2865, թերթ 4բ)*

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

I. ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՏՊԱԳԻՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ
(V-XVII դարեր)

***Ղազարայ Փարպեցւոյ* Պատմութիւն Հայոց և Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան։ Աշխատութեամբ Գ. Տեր-Մկրտչեան եւ Ստ. Մալխասեանց, Տփղիս, 1904։**
էջ 202։

***Աթանաս Տարոնացի,* Ժամանակագրութիւն։**
Տե՛ս Ա. Մաթևոսյան, Մովսես Խորենացին և Աթանաս Տարոնացու ժամանակագրությունը։
Տե՛ս ՊԲՀ, № 1, 1989։

***Պատմութիւն Սեբէոսի։* Աշխատասիրությամբ Գ. Վ. Աբգարյանի, Երևան, 1979։**
էջ 55։

***Գիրք Թղթոց,* երկրորդ հրատարակություն, Երուսաղեմ, 1994։**
էջ 163։

***Յովհաննու Իմաստասէրի Աւձնեցւոյ* Մատենագրութիւնք։ Ի Վենետիկ, 1833։**
էջ 66։

***Մովսես Կաղանկատուացի,* Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի։ Քննական բնագիրը և ներածությունը՝ Վարագ Առաքելյանի, Երևան, 1983։**
էջ 12։

***Թովմա Արծրունի և Անանուն,* Պատմութիւն տանն Արծրունեաց։ Քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Մ. Հ. Դարբինյան-Մելիքյանի, Երևան, 2006։**
էջ 11, 15, 31, 68, 85, 86։

Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցւոյ Պատմութիւն Հայոց։ Թիֆլիս, 1912։
էջ (4), 53։

Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական։ Աշխատասիրութեամբ Ստ. Մալխասյանցի, Ս. Պետերբուրգ, 1885։
էջ 7, 53, 77, 79, 80, 82։

Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը։ Աշխատասիրությամբ՝ Կ. Կոստանյանցի, Ալեքսանդրապոլ, 1910։
էջ 9, 24, 55, 63, 84։

Ուխտանես եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց։ Վաղարշապատ, 1871։
էջ 22, 30, 35 (56), 58, 111։

Գրիգոր Տղա, Բանաստեղծություններ և պոեմներ, աշխատասիրությամբ Ա. Ծ. Մնացականյանի, Երևան, 1972։
էջ 207։

Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898։
էջ 299։

Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ։ Աշխատասիրութեամբ՝ Արշակ Տեր-Միքելյանի, Վաղարշապատ, 1893։
էջ 3, 10, 31, 44, 46, 63, 71, 73։

Մխիթար Անեցի, Մատեան աշխարհավէպ հանդիսարանաց։ Աշխատասիրությամբ Հ. Գ. Մարգարյանի, Երևան, 1983։
էջ 73, 74, 75, 81, 82, 87, 88։

Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեալ։ Ի Վենետիկ, 1862։
էջ 51, 52, 54, 55։

Նորին Վարդանայ Վարդապետի (Վարդան Արևելցի) ասացեալ բան զովեստի պատմագրաբար վասն սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոպայ եւ այլոց Թարգմանչացն։ Աշխատասիրութեամբ Փայլակ Անթաբյանի։
Տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», 1967, № 7։
էջ 382, 393։

Կիրակոսի վարդապետի Համառօտ պատմութիւն ժամանակաց ի Սրբոյն Գրիգորէ մինչեւ ցյետին աւուրս թեւացեալ: Աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961:
էջ 6, 28, 36, 38, 331:

Մխիթար Այրիվանեցւոյ Պատմութիւն Հայոց: Ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ էմին, Մոսկվա, 1860:
էջ 23, 28 (*), 47:

Հովհաննես Ավագերեց, Ժամանակագրութիւն:
Տե՛ս Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, հատ. Բ, Երևան, 1956:
էջ 15:

Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց, Թիֆլիս, 1910:
էջ 24, 38, 56, 454:

Ներսես Պալիենց, Իշխանութիւնք եւ թագաւորք Հայոց:
Տե՛ս Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, հատ. Բ, Երևան, 1956:
էջ 196, 199:

Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագրութիւն: Աշխատասիրությամբ Լևոն Խաչիկյանի, Երևան, 1999:
էջ 54:

Սիմէօն վարդապետի Ապարանցւոյ Վիպասանութիւն սակս Պահլաւունեացն զարմի եւ Մամիկոնեանցն սեռի: Վաղարշապատ, 1870:
էջ 8, 28, 36:

Սիմեոն Ապարանեցի, Բանաստեղծություններ: Աշխատասիրությամբ Կարապետ Սուքիասյանի, Երևան, 1976:
էջ 85, 94, 99, 100:

Առաքել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց: Աշխատասիրությամբ Լ. Ա. Խանլարյանի, Երևան, 1990:
էջ 88:

Դավիթ Բաղիշեցի, Ժամանակագրութիւն:

Տե՛ս Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, Հատ. Բ, Երևան, 1956:
էջ 305, 322, 326, 328:

Հակոբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց։
Տե՛ս Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, Հատ. Բ, Երևան, 1956:
էջ 549, 567, 573, 577:

Երեմիա Քեօմիւրճեան, Պատմութիւն Համառօտ Դ՟Ճ տարւոյ Օսմանցոց Թագաւորացն։ Աշխատասիրությամբ Ժ. Մ. Ավետիսյանի, Երևան, 1982:
էջ 103:

Օրագրութիւն Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի։ Աշխատասիրությամբ Մեսրոպ արքեպ. Նշանյան, Երուսաղեմ, 1939:
էջ 421, 488:

Զաքարեայ Սարկաւագի Պատմագրութիւն, Վաղարշապատ, 1870:
էջ 1:

Բացի նշված տպագիր սկզբնաղբյուրներից, Մովսես Խորենացու մասին արժեքավոր վկայություններ են պարունակում նաև XIII-XVII դարերի «Պատմագիրք Հայոց», «Ժարականագիրներ» և մատենագրական այլ ցանկեր[1]:

II. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ա. ՀԱՅԵՐԵՆ

Ա. Մովսես Խորենացուն նվիրված Ս. Պարոնյանի Հոդվածների առթիվ: (Բանասեր, 1900, պրակ 4; 1901, պրակ 1). - [Գրախոսություն]: - Բազմավեպ, 1901, № 10, էջ 335-336:

---

[1] Այդ ցանկերը տե՛ս Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Հատ. Ա, Երևան, 1959, էջ L, LI, LII, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXIII: Հմմտ. **Ղ. Ալիշան**, Հայապատում, մասն Ա, Վենետիկ, 1901, էջ 13: **Ն. Ակինյան**, Բաղեշի դպրոցը 1500-1704 թթ., Վիեննա, 1952, էջ 309: **Բ. Կյուլեսերյան**, Ցուցակ ձեռագրաց Անկիւրիոյ, Անթիլիաս, 1957, էջ 699-702: **Մ. Պոտուրյան**, Առաքել Սյունեցի և իր քերթվածները, Վենետիկ, 1914, էջ 321: **Հ. Թոփչյան**, Ցուցակ ձեռագրաց Արմաշի վանքին, Վենետիկ, 1962, էջ 190, 350: **Հ. Տաշյան**, Ցուցակ ձեռագրաց..., էջ 60, 76 և այլն:

Ա. Ա. Carriere A., *La legende d' Abgar dans L'Histoire d'Arménie de Moise de Khoren, Paris, impr. nationale. - [Գրախոսություն]: - Մուրճ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1896, № 1, էջ 116-122 (Հեղինակը Ա. Արասխանյանն է):*

Ա. Ա. *Հայր Ներսես Ակինյանի վերջին հետազոտությունները: (**Ն. Ակինյան,** Մատենագրական հետազոտություններ: Քննություն և բնագրեր, հատ. Գ, Ղևոնդ Երեց պատմագիր: Ղևոնդ Երեց և Մովսես Խորենացի: Հայ Բագրատունիների տոհմածառը, Վիեննա, 1930).- [Գրախոսություն]: - Հայրենիք, ամսագիր, Բոստոն, 1931, Թ տարի, № 9 (105), հուլիս, էջ 174-176 (Հեղինակը Ա. Աբեղյանն է):*

Ա. Ա. *Հայր Վարդան Հացունիի «Մովսես Խորենացին կը դառնա ի հինգերորդ դար» գրքույկի մասին. - [Գրախոսություն]: - Հայրենիք, ամսագիր, 1937, ԺԵ տարի, № 11 (179), սեպտեմբեր, էջ 175-176 (Հեղինակը Ա. Աբեղյանն է):*

Ա. Բ. *Նամակ խմբագրության: (Խորեն Ստեփանեի՝ Մովսես Խորենացու Պատմության աշխարհաբար թարգմանության Բ տպագրության մասին).- [Գրախոսություն]: - Մշակ, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1898, 20 հունիսի, № 107, էջ 3:*

Ա. Խ-ՌՎ. *Մատենախոսական. Նորագույն աղբերք Մ. Խորենացւոյ:- ՀԱ, 1894, № 6, էջ 178 (թարգմ.՝ Կ. Տյուրյան):*

Ա. Ց. Տ. *Սկսնակ Բանասերին պատմական ուրվագծին վրա տեսություն մը: (Մ. Խորենացու Պատմության վավերականության խնդիրը): - Բանասեր, ամսագիր, Փարիզ, 1904, Գիրք Զ, պրակ 1-2, էջ 52-54:*

Ա. Ս. Հ. Պ. *Բանասիրական: Մովսես Խորենացի: - Նոյյան Աղավնի, շաբաթագիր, Կ. Պոլիս, 1853, № 70, էջ 2-3:*

Ա. Տ. Պ. *Ակնարկ հին հայ բանահյուսության վրա (հարևանցի ակնարկ), Ս. Պետերբուրգ, 1904, 40 էջ:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *Մամիկոնյանների զրույցի հնագույն աղբյուրը հայ*

մատենագրության մեջ: (Բուզանդարանի կորած դպրությունների կապակցությամբ): - ԲՄ, № 7, 1964, էջ 237-269:

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *«Սեբեոսի Պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965, 254 էջ*[1]:

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *Մասիսի ավանդությունները ըստ Մովսես Խորենացու և Անանունի: - Էջմիածին, 1971, № 12, էջ 25-30:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *Մի հոդվածի առիթով [Մովսես Խորենացուն նվիրված Բագրատ Ուլուբաբյանի հոդվածի վերաբերյալ]: - ԳԹ, 1989, 12 դեկտեմբերի, № 50 (2404), էջ 2:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *Հինգ թագավորների առեղծվածը: - Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1981, № 3, էջ 78-92:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մի քանի մեկնությունների շուրջ: - ՊԲՀ, 1987, № 4, էջ 113-129:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Գ. Վ. *Կարճեցյալ ժամանակագիր Աթանաս Տարոնացին: - ՀԱ, 2002, № 1-12, էջ 229-248:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Վ. Գ. *Ճենաստանը Խորենացու և մյուս մատենագիրների երկերում: - Երիտասարդ գիտաշխատողների 20-րդ նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, նոյեմբերի 3-5, 1986, Երևան, 1986, էջ 3-5:*

ԱԲԳԱՐՅԱՆ Վ. Գ. *Հայոց արքայատոհմերը և նրանց ծագումը ըստ Ստրաբոնի և Մովսես Խորենացու: - Էջմիածին, ամսագիր, 2005, № Բ-Գ, էջ 104-114:*

---

1 Գրախոսությունները՝ ***И. Давтян,*** *Коммунист, газ. 1965, 25 июля.* ***К. С. Корганов,*** *Литературная Армения, жур., Ереван, 1965, № 12, с. 87-88: Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1967, 1, 2 մարտի, № 275, 276:* ***Գ. Անանյան,*** *Բազմավեպ, 1969, № 8-10, էջ 262-267:* ***Վ. Առաքելյան,*** *ՍՀ օրաթերթ, 1966, 21 հուլիսի:* ***Մ. Գրիգորյան,*** *ՀԱ, 1966, № 10-12, էջ 545-558:* ***Խ. Թորոսյան,*** *ԲՄ, 1969, № 9, էջ 59-100:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Ա. *Ազգագրությունը Հայոց մեջ (Ակնարկ Հայ ազգագրության վրա. սկզբից մինչև մեր օրերը): - Հայրենիք, ամսագիր, Բոստոն, 1931, № 2, էջ 136-148:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Ա. *Ազգագրական առասպելական տարրը Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ: - Հայրենիք, ամսագիր, 1932, Ժ տարի, № 9 (117), Հուլիս, էջ 137-150:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Ա. *Հ. Մանանդյանի «Խորենացու առեղծվածի լուծումը» գրքի մասին. - [Գրախոսություն]: - Հայրենիք, ամսագիր, 1935, № 10 (154), օգոստոս, էջ 158-160:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *«Մովսես Խորենացու Հայոց պատմություն»: Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, Ս. Պետերբուրգ, 1889. - [Գրախոսություն]: - Նոր Դար, Թիֆլիս, 1890, 25 Հունվարի, № 10, էջ 2, 27 Հունվարի, № 11, էջ 3, 30 Հունվարի, № 12, էջ 2-3, 1 փետրվարի, № 13, էջ 2-3, № 3, 14 փետրվարի, էջ 2-3 [վերջ: Ստորագր.՝ Վարսամ][1]:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ. Քննադատություն և ուսվածք: - Արարատ, ամսագիր, Ս. Էջմիածին, 1899, № 1, էջ 30-37, № 2, էջ 81-87, № 3-4, էջ 136-142, № 5, էջ 200-207, № 6, էջ 246-256, № 7, էջ 304-310, № 8, էջ 360-367, № 10-11, էջ 459-467, № 12, էջ 529-535; 1900, № 1, էջ 32-39, № 2, էջ 86-92, № 3, էջ 140-144, № 4, էջ 193-205, № 5, էջ 264-267, № 6, էջ 302-307, № 7, էջ 354-361, № 8-9, էջ 415-425, № 10, էջ 484-495, № 11, էջ 548-558, № 12, էջ 623-631; 1901, № 2, էջ 107-118, № 3, էջ 174-180, № 4, էջ 250-257 (վերջ)[2]:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը առանձին, Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, 1899, 602 էջ[3]:*

---

1 Տփղիսի 1913 թ. քննական հրատարակության առաջաբանում թյուրիմացաբար գրախոսության հեղինակ է նշված Ս. Տ. Սարգսյանը (էջ ԿԲ), մինչդեռ վերջինիս գրախոսությունը տպագրվել է Նոր Դար-ի № 195-ում:

2 Գրախոսությունը՝ Մուրճ, 1901, № 1, էջ 284:

*3 Գրախոսությունները՝ **Ստ. Մալխասյանց**, Մշակ, 1902, 6 Հունվարի, № 12, էջ 12: **Н. Адонц**, ВВ, 1904, т. 11, с. 316-317.*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնի կրճատված ու վերամշակված տարբերակը: -* ***Մ. Աբեղյան,*** *Հայ վիպական բանահյուսություն (****Մ. Աբեղյան,*** *Երկեր, հատ. Ա, Երևան, 1966, էջ 15-180)*[1]*: Հմմտ. նաև ԶԳԱԹ, Մ. Աբեղյանի փոնդ, № 29/24:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նախնական առասպելապատմական բանահյուսություն; Հին առասպելներ; Ավանդական վեպ: -* ***Մ. Աբեղյան,*** *Հայոց հին գրականության պատմություն, հատ. Ա, Երևան, 1944, էջ 7-69:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը: -* ***Մ. Աբեղյան,*** *Երկեր, հատ. Գ, Երևան, 1968, էջ 17-83*[2]*:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Դ տպագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2004, էջ 19-71:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Հայ ժողովրդական վեպը: Հին վեպ (աղբյուրներ՝ Խորենացի, Սեբեոս): - Ազգագրական հանդես, Թիփլիս, 1907, Գիրք 16, էջ 69-117:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Համառոտություն հայ ժողովրդական վեպի և հին գրականության պատմության: (Գողթան երգեր: Մովսես Խորենացի), Երևան,1923, էջ 1-8, 26-29 [վիմատիպ: Ձեռագրի իրավունքով]:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի: [Կենսագրական: Ժամանակի խնդիրը: Մ. Խորենացին և Սահակ Բագրատունին: Աղբյուրները: Մար Աբաս: Աղբյուրների գնահատություն: Ժողովրդական բանահյուսություն և Մ. Խորենացու հայացքն առասպելի վրա և առասպելների մեկնություն: «Հիսումն Պիտոյից»: «Պիտոյից գիրք»: Ներբողյան Մեծն Տիգրանի: Խորենացու հայացքը հայոց պատմության շրջանների վրա: Պատմության առաջին գրքի նյութը: Արշակունի հարստության դարաշրջան: Պատմական արժեքը հնումն և նորումս: Քերթողահայրը և նրա «Հայոց*

---

[1] *Գրախոսություններ՝ Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1967, 20 մարտի, № 291; 1967, 5 սեպտեմբերի, № 131:*

[2] *Գրախոսություններ՝* ***Ս. Հարությունյան,*** *ԳԹ, 1967, 14 ապրիլի, № 16, էջ 2:*

*պատմությունն» իբրև գրական երկ]: - **Մ. Աբեղյան**, Հայոց հին գրականության պատմություն, Հատ. Ա, Երևան, 1944, էջ 258-305*[1]*:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Բեյրութ, տպարան «Սևան», 1955, էջ 19-72, 259-306:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Գ տպագրություն: - **Մ. Աբեղյան**, Երկեր, Հատ. Գ, Երևան, 1968, էջ 276-321*[2]*:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Դ տպագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2004, էջ 258-305:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Քերթողահայր Մովսես Խորենացի եպիսկոպոսի թղթի վավերականությունը: - **Մ. Աբեղյան**, Հայոց հին գրականության պատմություն, Հատ. Ա, Հավելված չորրորդ, Երևան, 1944, էջ 653-658:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Բեյրութ, 1955, էջ 653-658:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Գ տպագրություն, Երևան, 1968, էջ 653-658:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *Նույնը, Դ տպագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2004, էջ 655-659:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. *«Ուղղափառությունն» ըստ Ղ. Փարպեցու և Մ. Խորենացու և Հայոց եկեղեցու դավանությունը 5-րդ դարի երկրորդ կեսին: - **Մ. Աբեղյան**, Հայոց հին գրականության պատմություն, Հատ. Ա, Հավելված հինգերորդ, Երևան, 1944, էջ 667-675:*

---

*1 Գրախոսությունները՝ **Խ. Ս. Սարգսյան**, ԳԹ, 1945, 10 փետրվարի: Նաև՝ Մարմարա, Ստամբուլ 1945, 11, 12 դեկտեմբերի: Հմմտ. **Խ. Ս. Սարգսյան**, Տասնամյակների միջով, Երևան, 1966, էջ 82-120: **Հ. Հախնազարյան**, Ալիք, Թեհրան, 1946, 1, 2, 3, 4, 5, 6 սեպտեմբերի, № 192-197: **Գ. Տեր-Վարդանյան**, Հայրենիք, ամսագիր, 1948, 26-րդ տարի, № 11 (274), նոյեմբեր, էջ 111: **Հր. Բալույան**, Յուսաբեր, 1954, 13 փետրվարի, № 266:*

*2 Գրախոսությունը տե՛ս **Ս. Բ. Հարությունյան**, ԳԹ, 1967, 14 ապրիլի, № 16, էջ 2:*

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. Նույնը, Բ տպագրություն, Բեյրութ, 1955, էջ 666-673:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. Նույնը, Գ տպագրություն: - **Մ. Աբեղյան,** Երկեր, Հատ. Գ, Երևան, 1968, էջ 665-674:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. Նույնը, Դ տպագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2004, էջ 667-675:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացի: - Սփյուռք, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1960, մարտ 26, Բ տարի, № 11, էջ 3:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ., ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. I. Մ. Խորենացու Հայոց պատմության տպագիրներն ու ձեռագիրները; II. Մատենագիտություն: - Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Մ. Աբեղյան և Ս. Հարությունյան, Տփղիս, 1913, Առաջաբան, էջ Ա-ԿԴ:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ., ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Նույնը: - Moses Khorenats'i, Pat'mut'iwn Hajots'. (History of the Armenians). A facsimile reproduction of the 1913 Tiflis edition with an introduction by Bobert W. Thomson. Caravan books. Delmar, New York, 1981. («Classical armenian text» մատենաշար), էջ Ա-ԿԴ [լուսատիպ]:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ., ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Նույնը, Գ տպագրություն, Երևան, 1991, էջ Ա-ԿԴ [նմանահանություն]:

ԱԲԵՂՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» աշխատության գիտական հրատարակության տեքստային տարբերությունները, Թիֆլիս 1912: - ՉԳԱԹ, Մ. Աբեղյանի ֆոնդ № 29/24:

ԱԲՈՎՅԱՆՑ ԳԵՎՈՐԳ. Համառոտություն Հայոց ազգի պատմության [համաձայն Մովսես Խորենացու], Թիֆլիս (Տփխիս), 1869, 277 էջ:

ԱԲՈՎՅԱՆՑ ԳԵՎՈՐԳ. Նույնը, Բ Տպագրություն, Տփխիս, 1877, էջ 21-131[1]:

---

[1] Տե՛ս նաև սույն գրքի 3-րդ (1884) և 4-րդ (1894) հրատարակությունները: Գրախոսությունը՝ Արմենիա, լրագիր, Մարսել, 1886, № 33:

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ա. Գ. *Խորենացուն վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի շուրջը, Երևան, 1940, 124 էջ*[1]*:*

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ա. Գ. *Խորենացու Պատմության մագաղաթյա հնագույն պատառիկներ: - Էջմիածին, 1950, № 1-2, էջ 44-57:*

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ա. Գ. *Մովսես Խորենացի, Երևան, 1959, 79 էջ:*

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ա. Գ. *Մովսես Խորենացի: - Սփյուռք, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1960, 26 մարտի, Բ տարի, № 11, էջ 6-7, 15:*

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ռ. *Ֆերդովսին և յուր Շահնամեն (ծննդյան 1000-ամյակի առթիվ): - Վեմ, ամսագիր, Փարիզ, 1934, № 5, էջ 20-29:*

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ռ. *Ֆերդովսին և յուր Շահնամեն, հատ. Ա, Թեհրան, 1934, էջ 141-144:*

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ Ռ. *- [Գրախոսություն]:* **Ա. Գ. Աբրահամյան,** *Մովսես Խորենացուն վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի շուրջը, Երևան, 1940 - Լույս, ամսագիր, Թեհրան, 1944, Գիրք 7, էջ 23-26:*

ԱԳՈՒԼԵՑԻ. *Օրվան խնդիրներ. Եղիշե և Մովսես Խորենացի: - Պայքար, օրաթերթ, Բոստոն, 1931, 5 ապրիլի, № 80 (7010), էջ 1:*

ԱԴՈՆՑ Ն. *Ղևոնդ և Խորենացի: (Քննություն հայր Ն. Ակինյանի տեսության): - Հայրենիք, ամսագիր, 1933, 11-րդ տարի, № 8, էջ 79-90, № 9, էջ 120-126:*

ԱԴՈՆՑ Ն. *Նույնը, տե՛ս* **Ն. Ադոնց,** *Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 323-351:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Ռ. Աբրահամյան,** *Լույս, ամսագիր, Թեհրան, 1944, Գիրք 7, էջ 23-26:*

ԱԴՈՆՑ Ն. *Փոքր Սոկրատի հեղինակը [Մովսես Խորենացու և Փոքր Սոկրատի աղերսակցության հարցը]: - Սիոն, 1936, № 10, էջ 300-304:*

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 352-359:

ԱԴՈՆՑ Ն. *Մ. Խորենացվո «Հայոց պատմության» թվականի մասին: - (Պարոն Հանս Լևվիի մեկ հոդվածին առթիվ):- Սիոն, Երուսաղեմ, 1936, № 10, էջ 335-336:*

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 313-315:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Հայաստանի ոսկեհանքը, կազմել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 93-96:

ԱԴՈՆՑ Ն. *Մովսես Խորենացու վերաբերմամբ պ. Լևվիի նոթին մասին: - Սիոն, 1937, № 11, էջ 224-225:*

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 316-318:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Հայաստանի ոսկեհանքը, կազմել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 97-99:

ԱԴՈՆՑ Ն. *Խորենացիական հարցն ու հայր Վարդան Հացունի: - Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ, 1938, հունվար-ապրիլ, № 1-3, էջ 85-87*[1]*:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ Բազմավեպ, 1938, № 10-12, էջ 268-276:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց,** Քննություն Մովսես Կաղանկատվացու, աշխատասիրել, ծանոթագրել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը. Հավելված 2, Ս. Էջմիածին, 2005, էջ 159-163:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց,** Հայաստանի ոսկեհանքը, կազմել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 100-104:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց,** Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 319-322:

ԱԴՈՆՑ Ն. Մեր եզրակացությունները Խորենացու համեմատությամբ: Խորենացին նախարարության պատմիչ: - **Ն. Ադոնց,** Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում. Քաղաքական կացությունը ըստ նախարարական կարգերի, Երևան, 1987, էջ 543-549:

ԱԴՈՆՑ Ն. [Խորենացու հարցի մասին]: - **Ն. Ադոնց,** Քննություն Մովսես Կաղանկատվացու: - Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ, 1939, № 3, էջ 69-77:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց,** Քննություն Մովսես Կաղանկատվացու, աշխատասիրել, ծանոթագրել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2005, էջ 13-23:

ԱԴՈՆՑ Ն. Նույնը, տե՛ս **Ն. Ադոնց,** Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 360-369:

ԱԴՈՆՑ Ն. «Հայոց նախնական պատմությունը» Սեբեոսի երկում և դրա աղբյուրները Մովսես Խորենացու և Փավստոս Բուզանդի երկասիրությունների հետ: - **Ն. Ադոնց,** Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 243-293:

ԱԴՈՆՑ Ն. Գրախոսություն՝ Գր. Խալաթյանցի «Հայ Արշակունիները Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության մեջ» (Մոսկվա, 1903) մենագրության վերաբերյալ:- **Ն. Ադոնց,** Երկեր հինգ հատորով, հատ. Բ (Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ), հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2006, էջ 294-312:

ԱԴՈՆՑ Ն. Դիոնիսիոս Թրակացին և հայ մեկնիչները [Մովսես Խորենացի, Մովսես Քերական, Մովսես Քերթող, Մովսես Քերթողահայր]:- **Ն. Ադոնց,** Երկեր հինգ հատորով, հատ. Գ (Հայերենագիտական ուսումնասիրություններ), հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2008, էջ XIII-CLXXXIII:

ԱԹԺՅԱՆ Լ. Ազգային-եկեղեցական բանաստեղծության պատմական զարգացումը. Խորենացին և Կոմիտաս կաթողիկոս, Հռիփսիմյանց ճառը և Շարականը: - Բազմավեպ, 1914, № 8-10, էջ 374-377:

ԱԼԱԺԱԺՅԱՆ Հ. Մովսես Խորենացի: - **Հ. Ալաճաճյան,** Հավաքածո հայկական ասացվածոց, ի պետս նորավարժ ուսանողաց, Կ. Պոլիս, 1862, 170 էջ:

ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Ա. Վ. Պաշտոնական նամակները V դարի հայ պատմագրության համակարգում և նրանց վավերականության խնդիրը: - ՊԲՀ, 1987, № 2, էջ 126-138:

ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Ա. Վ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժանրային առանձնահատկության մասին: - ՊԲՀ, 1990, № 2, էջ 135-148:

ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Ա. Նամակը 5-րդ դարի հայ գրական-պատմական հուշարձաններում (Մովսես Խորենացի): - **Ա. Ալեքսանյան,** Հայ միջնադարյան նամակը (IV-XIV դարեր), Երևան,1997, էջ 32-57:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Մովսես Խորենացի և իր Հայոց պատմությունը: - Բազմավեպ, 1847, № 9, 15 մայիսի, էջ 150-155 (ստորագր.՝ Հ. Ղ. Ա.):

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Նույնը: - **Ղ. Ալիշան,** Երկեր, Երևան, 1981, էջ 136-144:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Մովսես Քերթողահայր Հայոց: - Բազմավեպ, 1849, № 1, 15 փետրվարի, էջ 51-54 (ստորագր.՝ Հ. Ղ. Մ.):

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Նույնը: - **Ղ. Ալիշան,** Երկեր, 1981, էջ 165-169:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Ազգային վիպասանություն: - Բազմավեպ, 1850, դեկտեմբեր, էջ 340-345; 1851, հունվար, էջ 6-9 (ստորագր.՝ Հ. Ղ. Մ.):

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Նույնը, **Ղ. Ալիշան,** Յուշիկք հայրենեաց Հայոց, հատ. Բ, Վենետիկ, 1870, էջ 103-127:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Նույնը, Բ տպագրություն, Վենետիկ, 1921:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Նույնը, Գ տպագրություն, Վենետիկ, 1944:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Յաղագս Մովսիսի Խորենացւոյ Դ անվանեալ գրոցն պատմութեան: - Բազմավեպ, 1851, № 5, 1 մարտի, էջ 69-75:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Ազգային վիպասանություն: - «Յուշիկք հայրենեաց Հայոց», հատ. Բ, Վենետիկ, 1870, էջ 103-120:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Մեսրոպյան դար հայկական լեզվի: - Բազմավեպ, Վենետիկ, 1875, № 1, էջ 7-16:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Մովսես Խորենացի: - «Ընտիր հատվածներ» (քրեստոմաթիա), Ա մասն, կազմեց Հ. Նազարյանց, Տփխիս, 1883, էջ 361-362:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Նույնը Գ տպագրություն, Թիֆլիս, 1892, էջ 410-412[1]:

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 5-6, 10-11, 13, 25, 27 և հտ.[2]:

---

[1] Տե՛ս նաև սույն գրքի Դ հրատարակությունը՝ Թիֆլիս, 1899:

[2] Գրախոսությունը՝ **Ա. Արասխանյան,** Մուրճ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1890, № 9, էջ 1313-1315 (ստորագր.՝ Ա. Ա.):

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. *Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօնք Հայոց, Վենետիկ, 1895, էջ 292-295 և այլուր*[1]*:*

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. *Հին պատառիկ մի Մովսիսի Խորենացվո: - Բազմավեպ, 1898, № 4, էջ 165-174:*

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. *Մովսես Խորենացի: -* ***Էմմ. Նազարյանց,*** *Ընտիր հատվածներ. Քրեստոմատիա հայ դպրոցների համար, մասն Ա - արձակ, չորրորդ տպագրություն, Թիֆլիս, 1899, էջ 266-268:*

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. *Արշալույս քրիստոնեութեան Հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 171:*

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. *Մովսես Խորենացի: -* ***Ղ. Ալիշան,*** *Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւնք Հայոց, մասն Ա, Վենետիկ, 1901, էջ 51-56*[2]*:*

ԱԼԻՇԱՆ Ղ. *Նույնը, փոքրադիր, հատ. Ա, Վենետիկ, 1901, էջ 32-48, 87-92, 113-128:*

ԱԽՎԵՐԴՅԱՆ Գ. *Պատմական երգերի նշանակությունը Խորենացու Պատմության մեջ և Մ. Էմինի դիտողությունններն այդ մասին: -* ***Գ. Ախվերդյան,*** *Նամակներ, Երևան, 1964, էջ 202-209*[3]*:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Պետրոս եպիսկոպոս Սյունյաց: - ՀԱ, 1903, № 8, էջ 245-252; 1904, № 1, էջ 18-22, № 3, էջ 77-83, № 4, էջ 105-113 (վերջ: Ստորագր.՝ Ն. Ա.):*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ [Անստորագիր], Մշակ, 1890, 21 Հուլիսի, № 81:* ***Լեո,*** *Մշակ, 1896, 18 Հունվարի, № 7 (ստորագր.՝ Լ.): Նույնը՝ նաև* ***Լեո,*** *Երկերի ժողովածու, հատ. 9, Երևան, 1989, էջ 30-31:*

[2] *Գրախոսությունները՝* ***Լեո,*** *Մշակ, 1901, 31 մարտի № 72:* ***Հ. Առաքելյան,*** *Մշակ, 1902, 8 նոյեմբերի, № 248:* ***Ե. Մ. Գ.,*** *Բազմավեպ, 1902, № 9-10, էջ 457-459:* ***Բանասեր,*** *1903, հատ. Ե, պրակ 6-7, էջ 223:* ***Կեռիկ,*** *ՀԱ, 1904, № 2, էջ 58-62, № 3, էջ 89-93, № 4, էջ 125-128:*

[3] ***Բնագիրը՝ ռուսերեն:*** *- Նույն տեղում, № 16՝ Թարգմանությունը հայերեն: Ռուսերեն բնագիրը: - ՀՀ ԿՊԱ, ֆոնդ 38, գործ 4, էջ 3-7:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացին և Բ. Տինգերական ժողովը: - ՀԱ, 1904, № 2, էջ 38-46:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Տիմոթեոս Կուզ Հայ մատենագրության մեջ. քննական ուսումնասիրություն (Մովսես Խորենացի), Վիեննա, 1909, 60 էջ:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացվո «Հայոց պատմութեան» բնագրի վերակազմության խնդիրը (առթիվ նոր Հրատարակության): - ՀԱ, 1914, № 10-11, էջ 681-692:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Սեբեոս, Խորենացի և Մարաբայ մատյանը: -* **Ն. Ակինյան,** *Սեբեոս Եպիսկոպոս Բագրատունյաց և յուր Պատմությունն ի Հերակլն: - ՀԱ, 1923, № 9-10, էջ 407-420:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Նույնը, տե՛ս* **Ն. Ակինյան,** *Մատենագրական Հետազոտություններ. քննություն և բնագիր, Հատ. Բ, Վիեննա, 1924, էջ 79-102:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացի, Պատմություն, Գիրք Ա, գլ. լա (Վահագնի երգի երկու տողի մասին՝*
«Ապա թէ բոց ունէր մաւրուս.
Եվ աչքունքն էին արեգակունք»: -
ՀԱ, 1929, № 5, էջ 320[1]*:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Ղեոնդ Երեց պատմագիր: - ՀԱ, 1929, № 6-7, էջ 330-348, № 10-11, էջ 593-619, № 12, էջ 705-718:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Դարձյալ Մովսես Խորենացու Ա գրքի լա գլխի մասին: - ՀԱ, 1929, № 10-11, էջ 698-702:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացվո ժամանակն և անձնավորությունը: - Անահիտ, Հանդես, Փարիզ, Ա տարի: Նոր շրջան, 1929, № 4, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 67-77:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Գ. Սարգսյան,** *Բազմավեպ, 1929, № 7-8, էջ 211-212:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացվո «Ողբը» Ղևոնդ Երեցի Պատմության վերջաբանն է: - ՀԱ, 1930, № 1-2, էջ 8-41:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացի և Ղևոնդ երեց. երկու պատմագիրներու նույնության հարցը: - ՀԱ, 1930, № 3-4, էջ 129-156, № 5-6, էջ 257-273, № 7-8, էջ 381-405 (վերջ):*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Նույնը, տե՛ս* **Ն. Ակինյան,** *Մատենագրական հետազոտություններ. Քննություն և բնագիր, հատ. Գ, Վիեննա, 1930, էջ 127-291*[1]*:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Սասանյան արքաներու և հայ թագավորություններու արքայացանկը (226-296 թթ.): - Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1935, 6 հուլիսի:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Բյուրասպի Աժդահակ և համայնավարն Մազդակ հայ ավանդավեպի մեջ ըստ Մովսես Խորենացվո: - ՀԱ, 1936, № 1-3, էջ 1-21:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Նույնը, տե՛ս* **Ն. Ակինյան,** *Մատենագրական հետազոտություններ, հատ. Դ, Վիեննա, 1938, էջ 201-238*[2]*:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Դարձյալ Մազդակ և Մովսես Խորենացի: - ՀԱ, 1936, № 7-9, էջ 349-351:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Փավստոս Բուզանդ և իր Պատմության խարդախողը: (Նախընթաց զեկույց): - Ծիածան, Գրականության և գեղարվեստի պարբերաթերթ, Բեյրութ, Ա տարի, 1939-1940, № 5, նոյեմբեր, էջ 11-14:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Դարձյալ Մովսես Խորենացի: (Դոկտոր Ստ. Մալխասյանցի երկու նոր հրատարակություններու առիթով): - Ազդարար, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1944, 3 հունիսի, № 83, էջ 6, 10 հունիսի, № 84, էջ 6, 17 հունիսի, № 85, էջ 7-8, 24 հունիսի, № 86, էջ 2:*

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Ա. Ա.,** Հայրենիք, 1931, № 9 (105), հուլիս, էջ 174-176: **Ս. Մանուկյան,** Սիոն, 1931, № 8, էջ 251-253:

[2] Գրախոսությունը՝ **Ա. Ա.,** Հայրենիք, 1939, № 6 (198), ապրիլ, էջ 172-173:

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Դարձյալ Մովսես Խորենացի: - Սևան, պարբերագիրք գրականության և արվեստի, Հատ. Ա, Հալեպ, 1946, էջ 91-94; Հատ. Բ, Հալեպ, 1946, էջ 98-101:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Կարնամակ. «Արտաշիր Բաբականի վեպը» Հունարեն Ագաթանգեղոսի մեջ: - ՀԱ, 1947, № 10-12, էջ 567-581:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Փոքր Սոկրատ. Համառոտողն ու խմբագիրը: - ՀԱ, 1948, № 1-2, էջ 15-68:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Փոքր Սոկրատ և Մովսես Խորենացի:- ՀԱ, 1948, № 3-6, էջ 173-191, № 7-8, էջ 341-347:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. *Ահարոն Վանանդացի և Պատմութիւն Ս. Խաչին Նունեի (Ահարոն և Մովսես Խորենացի, Մովսես Խորենացի և Մեծ Սոկրատ, Մովսես Պատմագիր և Ահարոն): Փոքր Սոկրատ և Մովսես Խորենացի: -* **Ն. Ակինյան,** *Քրիստոնեության մուտքը Հայաստան և Վրաստան, Վիեննա, 1949, էջ 119-151, 259-288:*

ԱԿԻՆՅԱՆ Ն. Տեր-Պողոսյան Պ., *Մատենագրական հետազոտություններ. Թադեոսի և Սանդուխտի վկայությունը: - ՀԱ, 1969, №10-12, էջ 399-426; 1970, № 1, էջ 1-34, № 4-6, էջ 129-148 (վերջ):*

ԱՂԱՋԱՐՅԱՆ Ա. *Արտավազդ Բ-ն ըստ Խորենացու «Հայոց պատմության»: - Երիտասարդ գիտաշխատողների 25-րդ նստաշրջանի զեկուցումների հիմնադրույթներ. Երևան, 1997, 12-13 մայիսի, Երևան, 1997, էջ 3-4:*

ԱՂԱՅԱՆ Ղ. *Մովսես Խորենացու Հայկական պատմություն (Մատենախոսություն): - Աղբյուր, ամսագիր, Թիֆլիս, 1890, № 1, էջ 3-4:*

ԱՂԱՅԱՆ Ղ. *Նույնը, տե՛ս* **Ղ. Աղայան,** *Երկեր, Հատ. 3, Երևան, 1963, էջ 429-431:*

ԱՂԱՅԱՆ Ղ. *Նույնը, այլ հրատարակություն:-* **Ղ. Աղայան,** *Երկերի ժողովածու, Հատ. 3, Երևան, 1974, էջ 205-207:*

ԱՂԱՆՅԱՆՑ Գ. *Հայ գրչագիրներ և հիշատակարաններ (ա. «Մովսիսի Խորենացոյ յաղագս մերոյս խնկըրանն յայսմ բանիցս Սահակայ Բագրատունւոյ խնդրեալ», բ. «Մովսիսի Խորենոյ յաղագս մերոյս խնկըրանն յայսմ բանիցս Սահակայ Բագրատունոյ խնդալ»): - Արձագանք, 1888, № 9, էջ 113-114:*

ԱՂԱՆՅԱՆՑ Գ. *Հայ գրչագիրներ («Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւոյն»): - Արձագանք, 1888, № 15, էջ 204-205:*

ԱՂԱՎՆՈՒՆԻ Մ. *Մատենագրական նշմարներ. Համեստ, Համեստական (**Մովսես Խորենացի,** Գիրք Գ, գլ. 65): - Սիոն, 1932, նոյեմբեր, № 11, էջ 344-346:*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. *Ընդհանուր հայացք հայոց գրականության վրա (5-րդ դարից սկսած): - Հորիզոն, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1913, № 230, 232, 258, 275 (ստորագր.՝ Ն. Ա.):*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Մատիկյան Ա., *Անանուն կամ Կեղծ Սեբեոսը, Վիեննա, 1913, է + 91 էջ.- [Գրախոսություն]: - Նոր Հոսանք, ամսագիր, Թիֆլիս, 1913, № 2, ապրիլ, էջ 436-437:*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. *Նույնը, տե՛ս* **Ն. Աղբալյան,** *Գրական-քննադատական երկեր, Բեյրութ, 1959, էջ 359-361:*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացի: (Մատենաշար «Պատմագիրք Հայոց», հատ. 2, գիրք Առաջին, Տփղիս, 1913): - Նոր Հոսանք, 1913, № 9-10, էջ 1513-1517 (ստորագր.՝ Ն. Ա.):*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. *Գողթան երգերի մասին: - Հայրենիք, ամսագիր, 1927, Ե տարի, հուլիս, № 9 (57), էջ 46-52; 1927, Ե տարի, № 10 (58), էջ 48-54 (վերջ):*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. *Ոլիմպիոդորոս, Գորգի, Բանան, Դավիթ, Տարբան, Տարոն: (Խորենացու մեկ հատվածը բացատրելու համար): - Սիոն, 1927, դեկտեմբեր, № 12, էջ 376-378; 1928, հունվար, № 1, էջ 26-28, փետրվար, № 2, էջ 52-55 (վերջ):*

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. *Պատմություն հայ գրականության (Նախագրական*

շրջան. ա. Բանավոր ստեղծագործություն, Վահագնի երգը, Արտաշեսի երգերը): - Ազդարար, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, Ա տարի, 1943, 16 հունվարի, № 12, էջ 7-8:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Նույնը, տե՛ս Ն. Աղբալյան, Դասախոսություններ Հայ մատենագրության մասին, Բեյրութ, 1951, էջ 54-64:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Նույնը, տե՛ս Յուսաբեր, 1957, 21, 23, 24 սեպտեմբերի, № 144, 145, 146:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Նույնը, տե՛ս Ն. Աղբալյան, Ամբողջական երկեր, հատ. 4, Բեյրութ, 1970, էջ 271-283:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Մովսես Խորենացի: - Ազդարար, 1944, 11 մարտի, № 71, էջ 4-5, 18 մարտի, № 72, էջ 2-3, 25 մարտի, № 73, էջ 2-3, 1 ապրիլի, № 74, էջ 2 (վերջ):

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Նույնը, տե՛ս Ն. Աղբալյան, Դասախոսություններ Հայ մատենագրության մասին, Բեյրութ, 1951, էջ 167-182:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Նույնը, տե՛ս Ն. Աղբալյան, Ամբողջական երկեր, հատ. 4, Բեյրութ, 1970, էջ 396-413:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Պատմություն Հայոց գրականության, Բեյրութ, 1947, էջ 74, 104 և հտ.:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Դիտողություններ Մ. Խորենացու Պատմության մասին: - Ակոս, 1946, ԺԲ գիրք, էջ 103-112:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Նույնը, տե՛ս Ն. Աղբալյան, Ամբողջական երկեր, հատ. 4, Բեյրութ, 1970, էջ 485-495:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ Ն. Մովսես Խորենացի: - Սփյուռք, 1960, 26 մարտի, Բ տարի, № 11, էջ 8:

ԱՂՎԱՆՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացի: - ՉԳԱԹ, Գ. Սրվանձտյանցի ֆոնդ, ց. 4, գործ 8, 9:

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. «Ասպարեզը» Խորենացիին քով: (Լեզվաբանա-

կան)։ - Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ, Դ տարի, նոյեմբեր, 1932 - ապրիլ, 1933, № 3-6, էջ 17-18։

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. ***Մովսես Խորենացի,*** *Հայոց պատմություն: Աշխարհաբար թարգմանությունը Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1940. - [Գրախոսություն]: - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ, 1941, № 8 (13), էջ 89-91։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Մովսես Խորենացի: -* ***Հր. Աճառյան,*** *Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. 4, Երևան, 1946, էջ 421-434։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Նույնը, Բ տպագրություն, Բեյրութ, 1972, էջ 421-434։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Նույնը, Գ տպագրություն, Հալեպ, 2006, էջ 421-434։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Հայկականք Գ (Armeniaca)։ 14. Մեր առաջին պատմագրերի թվականը: - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ, 1945, № 3-4, էջ 47-50։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Նույնը: -* ***Հր. Աճառյան,*** *Բանասիրական ուսումնասիրություններ, Երևան, 1976, էջ 201-206*[1]*։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Վիպասանական հայերեն: - Գիտական-բանասիրական հետախուզումներ, ժողովածու, Գիրք I, Երևան, 1946, էջ 163-173։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Վիպասանական հայերեն: (Մովսես Խորենացի): - Սիոն, 1948, № 7-8, հուլիս-օգոստոս, էջ 230-234, № 9-10, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 271-272։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Մովսես Խորենացի: - Հասկ, ամսագիր, Անթիլիաս, 1950, № 2, էջ 49-55։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Մովսես Խորենացի: - Սփյուռք, ամսագիր, Բեյրութ, 1960, 26 մարտի, Բ տարի, № 11, էջ 10։*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ Ալիք, օրաթերթ, Թեհրան, 1976, 4 սեպտեմբերի, № 199, էջ 5։*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Մովսես Խորենացի: - Հր. Աճառյան, Հայոց գրերը, Երևան, 1968, էջ 40-42 և այլուր:*

ԱՃԱՌՅԱՆ Հր. *Նույնը, տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայոց գրերը, Երևան, 1984, էջ 37-41 և այլուր:*

ԱՃԵՄՅԱՆ Հ. *Խորենացին և Ֆերդովսին: - Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1935, 3, 5, 6, 7 օգոստոսի, №№ 105, 106, 107, 108 (վերջ):*

ԱՃԵՄՅԱՆ Շ., *Խորենացին և Աստվածաշունչը: - «Աստվածաշնչական Հայաստան», միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, Օշական, 1999, Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 58-59:*

ԱՃԵՄՅԱՆ Շ., *Նույնը: - Աստվածաշնչական Հայաստան, ժողովածու, Երևան, 2005, էջ 534-540:*

ԱՄԱՏՅԱՆ Ս. *Քննական ակնարկ մը Հայ դիցաբանության վրա: - Դաշինք, օրաթերթ քաղաքական և գրական, Զմյուռնիա, Գ տարի, 1911-1912, № 616:*

ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ Խ. Ջ. *Պարսկաստանում պարթևական տիրապետության սկզբնական շրջանի իրադարձությունների արտացոլումը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ: - ԵԳ, 1971, № 1, էջ 25-35:*

ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ Խ. Ջ. *Հին բաբելոնական Բել աստծու կերպարը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ: - Էջմիածին, 1971, № Ջ-Է, էջ 77-82:*

ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ Ս. *Խորենացուն նվիրված ուսանողական մրցույթ: - ԳԹ, 1991, 17 մայիսի, № 17 (2420), էջ 4:*

ԱՄՈՒՐՅԱՆ Ա. *Սեմիրամիս (ըստ Մովսես Խորենացու), տե՛ս Ա. Ամուրյան, Գրական էջեր, Թեհրան, 1971, էջ 12-18:*

ԱՄՈՒՐՅԱՆ Ա. *Հայ նախարարների ցեղային ծագումը ըստ Մովսես Խորենացու, Թեհրան, տպարան, «Ալիք», 1975, 67 էջ:*

ԱՄՈՒՐՅԱՆ Ա. Վանանդացի նախարարների ցեղային ծագումը (ըստ Մովսես Խորենացու): - Ալիք, 1976, 10 հուլիսի, № 153, էջ 3:

ԱՅՎԱԶՅԱՆ Ա. Մովսես Խորենացու ողբը: - Գարուն, ամսագիր, Երևան, 1990, № 4, էջ 12-13:

ԱՅՎԱՏՅԱՆ Մ. Ազգային մատենագրություն (Մովսես Խորենացի): - Մասիս, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1853, 27 մայիսի, էջ 2, 3:

ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ. Անավարտ երկխոսություն (Սահակ Բագրատունի - Մովսես Խորենացի):- Գարուն, 1997, № 8, էջ 74-81:

ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ. Նույնը: - **Գ. Գ. Անանյան**, Ի սկզբանէ էր Բանն, Երևան, 1998, էջ 46-71:

ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ. Ինչո՞ւ է հալածվել Մովսես Խորենացին: - Հայագիտական հանդես, 2005, № Ա(Գ), էջ 3-10:

ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ. Ակնարկներ Հայոց հին և միջնադարյան հրապարակախոսության (Մովսես Խորենացի), Երևան, 2005:

ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ. V դարի հայ մատենագրության հրապարակախոսական բնույթը (Մովսես Խորենացի): - 1600. Հայոց գրեր: Միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Հայոց գրերի գյուտի 1600-ամյակին. Զեկուցումների ժողովածու, Երևան, 12-17 սեպտեմբերի, 2005 թվական, Երևան, 2006, էջ 239-247:

ԱՆԱՆՅԱՆ Պ. Հայկական աղբյուրները Հ. Մանանդյանի պատմական ճշգրտումներու լույսին տակ (Մովսես Խորենացի): - **Պ. Անանյան**, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռնադրության թվականը և պարագաները, Վենետիկ, 1960, էջ 82-84 և այլուր:

ԱՆԱՆՅԱՆ Պ. Սեբեոսի Պատմության առաջին չորս գլուխները: - Բազմավեպ, 1971, № 1-2, էջ 9-24, № 3-4, էջ 181-194; 1972, № 1, էջ 13-36:

ԱՆԱՆՅԱՆ Պ. «Գիրք Թղթոց»-ի քանի մը խնդրական հարցեր: Բաբգեն կաթողիկոսի երկու նամակները. Ամպեղիս եպս. Քերսոնի և

Անատոլիս Երևց. Մովսես Խորենացի և Հովհ. Եպիսկոպոսապետի գրությունները. «Գիրք Թղթոց»-ի հիշատակարանը: - Բազմավեպ, 1985, № 3-4, էջ 238-266:

ԱՆԱՆՅԱՆ Պ. *Մովսես Քերթողահայր և Մովսես Խորենացի: - Բազմավեպ, 1991, № 1-2, էջ 7-25:*

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆ, *«Աշխարհացոյց»-ի հարցը (հեղինակի խնդիրը): - Դրազարկ, տարեգիրք, 1969, Գ տարի, էջ 243-259:*

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆ, *Ղևոնդ Պատմիչ և Մովսես Խորենացի: - Դրազարկ, տարեգիրք, 1970, Դ տարի, էջ 217-222:*

ԱՆԱՍՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացու ժամանակագրական համակարգի հարցը. - [Գրախոսություն]: - Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1966, № 1, էջ 94-101:*

ԱՆԱՍՅԱՆ Հ. *Նույնը, տե՛ս Հ. **Անասյան,** Մանր երկեր, Լոս Անջելես, 1987, էջ 379-392:*

ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի:- **Ա. Անդրեասյան,** Ուրվագիծ հայոց պատմության և հայկական մշակույթին, Բոստոն, 1968, էջ 333-335, 364:*

ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: - **Ա. Անդրեասյան,** Խոհեր, Բեյրութ, 1968, էջ 88-91:*

ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: - **Ա. Անդրեասյան,** Գրականության և գրողների մասին. Դատումներ և գնահատումներ, Լոս Անճելըս, 1988, էջ 138-140:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Հայ հեթանոս բանաստեղծություն: - Բազմավեպ, 1902, № 11, էջ 542-546:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Մամբրե Վերծանողը: - Բազմավեպ, 1904, № 7, էջ 298-304, № 8, էջ 352-358:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Դիտողություն մը «Պատմութիւն Ամասիա քաղաքի» գրության վրա: - Բազմավեպ, 1905, № 10, էջ 441-448:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Դիտողություններ Գողթան երգերու վրա: - Բազմավեպ, 1906, № 3, էջ 105-107*[1]*:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Գեղեցիկը լեզվին մեջ. (Հայրենի ամենեն հին հիշատակները՝ Գողթան երգերը, Վահագնի երգը և այլն): - Բազմավեպ, 1906, № 9-10, էջ 385-389:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Գեղեցիկը լեզվին մեջ: (Մովսես Խորենացի: Խորենացիի ուսման միջավայրը: Լեզվի երփնավորումները Խորենացիի գործերուն մեջ և այլն): - Բազմավեպ, 1908, № 2, էջ 79-83:*

ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ Ն. *Ուրվագիծ հայ մատենագրության (Գողթան երգիչներ, պատմական երկեր և այլն): - Բազմավեպ, 1911, № 7, Հուլիս, էջ 301-306:*

ԱՆԹԱՐՅԱՆ Փ. *«Պատմութիւն երկրին Տարօնոյ» երկը: - Սիոն, ամսագիր, Երուսաղեմ, 1978, № Դ-Զ, էջ 122-130:*

ԱՆԹԱՐՅԱՆ Փ. *Վարդան Արևելցու «Պատմության» աղբյուրները (Մովսես Խորենացի): - ԲՄ, 14, Երևան, 1984, էջ 84-87:*

ԱՆՍՈՒՐՅԱՆ Հ. *Ուրախ լե՛ր Խորենացի: - Ցուսաբեր, 1969, 6 օգոստոսի, № 104, էջ 1:*

ԱՆՏՈՆՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի: -* **H. Andonian,** Modern Armenian, *New York, 1966, էջ 139:*

ԱՋՈՅԱՆ Ս. *Անթեղված ոգի. Թերթելով Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: - Դպրություն, Թերթ, 1991, 3 հոկտեմբերի, № 59-60 (3606-3607), էջ 3:*

ԱՊՐՍԱՄ *Գրական զրույցներ. (Խորենացու նկատմամբ Գր. Խալաթյանցի վերաբերմունքի քննադատությունը): - Արևելյան մամուլ, Զմյուռնիա, 1896, 1 օգոստոսի, էջ 470-472 (Հեղինակն է՝ Մ. Մամուրյանը):*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Բ. Գևորգյան,** *Հովիվ, 1906, 19 մարտի, № 9, էջ 133-135:*

ԱԳՐՍԱՄ, Գրական զրույցներ. (Մ. Խորենացու քննադատության շուրջ): - Արևելյան մամուլ, 1897, 15 հոկտեմբերի, էջ 685-687 (Հեղինակը՝ Մ. Մամուրյանն է):

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Ա. Կրթությունը և դաստիարակությունը հին Հայաստանում: - Գիտական աշխատությունների ժողովածու, Երևանի Հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի, Երևան, 1945, № 2, էջ 3-12:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Ա. Մովսես Խորենացի, տե՛ս **Ա. Առաքելյան,** Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն (I դար մ. թ. ա. - XIV դար), Երևան, 1959, էջ 449-452[1]:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Բ. Շահագործման մի ձևի մասին հին Հայաստանում: (Մովսես Խորենացի, Գիրք Բ, գլ. ձա):- Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1946, № 10, էջ 61-64:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Բ. Դիտողություններ Վիշապաքաղ Վահագնի մասին: - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1951, № 2, էջ 75-81:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Գ. Անդրադառնալով հոգևոր արժեքներին: (Պ. Հ. Հովհաննիսյանի՝ «Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը» գրքի առթիվ): - Երկիր, օրաթերթ, Երևան, 1991, 19 սեպտեմբերի, № 39, էջ 4:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Հ. Մովսես Խորենացին և նրա քննադատները: - Մշակ, 1902, 10 հոկտեմբերի, № 224, 11 հոկտեմբերի № 225:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Հ. Մովսես Խորենացին և նրա քննադատները: (Ն. Մառի՝ «Արաբական քաղվածքներ Մարիբասի սիրիական քրոնիկոնից» երկի առթիվ): - Ազդարար, օրաթերթ, Ստամբուլ, 1930, 28 օգոստոսի № 1167, էջ 2, 29 օգոստոսի № 1168, էջ 2:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Վ. Դ. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն: Թարգմանություն, ներածություն և ծանոթագրություններ

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Ա. Տեր-Խաչատուրյան,** Ակոս, ամսագիր, Բեյրութ, 1959, № 8-9 (120), էջ 118-124:

Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1940. – [Գրախոսություն]: – ՍԳ, 1940, № 1, էջ 102-105:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Վ. Դ. *Խորենացու լեզուն և ոճը: – ՊԲՀ, 1975, № 2, էջ 105-120:*

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Վ. Դ. *Խորենացու լեզուն և ոճը: –* **Վ. Դ. Առաքելյան,** *Ակնարկներ Հայոց գրական լեզվի պատմության, Երևան, 1981, էջ 174-190:*

ԱՍԱՏՐՅԱՆ Գ. *Արժեքավոր ներդրում (Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության Գ. Նալբանդյանի պարսկերեն թարգմանության առթիվ): – ԳԹ, 1989, 1 դեկտեմբերի, № 49 (2369), էջ 3:*

ԱՍԻԱՑԻ. *Մովսես Խորենացու գրքի «Ողբում եմ քեզ Հայոց աշխարհ» գլուխը: – «Մշակ», 1886, 25 հոկտեմբերի, № 120, էջ 1-2:*

ԱՍԼԱՆՅԱՆ Ա. և Մ. *Խնդիրը չդնենք մամլիչի տակ (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին նվիրված գիտաժողովների մասին): – ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 3 դեկտեմբերի, № 259 (322), էջ 3:*

ԱՍԼԱՆՅԱՆ Դ. *Պատմությունը կերտում են արքաները: (Խոհեր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» շուրջ): – Ազատամարտ, շաբաթաթերթ, 1992, 1 հունվարի, № 1 (44), էջ 8:*

ԱՍՏՈՒՐՅԱՆ Հ. *Հավելված Ջ. Հայոց պատմիչները (Դ. Մովսես Խորենացի): – Քաղաքական վերաբերությիւններ ընդմեջ Հայաստանի և Հռովմա. 190 թ.-են ն. Ք. մինչև 428 թ. հ. Ք., Վենետիկ, 1912, էջ 358-375:*

ԱՍՏՈՒՐՅԱՆ Հ. *Հին երգերու փոփոխակներ (Վահագնի ծնունդը): – Հայ կեղրոն, ամսագիր կրոնական, գրական, կրթական, Բուենոս Այրես, 1940, ապրիլ, № 4, էջ 16-20:*

ԱՍՏՈՒՐՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի: –* **Հ. Աստուրյան,** *Պատմություն Հայոց. Քննական հիմով, Բուենոս Այրես, 1947, էջ 137-138:*

ԱՎԳԵՐ Հ. *Մովսես Խորենացի. (Քննական բնագիրը, Տփղիս, 1913). –*

[Գրախոսություն]: - Բազմավեպ, 1914, մարտ-ապրիլ, էջ 183-184:

ԱՎԳԵՐ Հ. Քարերու աղաղակը ի պաշտպանություն Մովսես Խորենացվո: - Բազմավեպ, 1937, № 6-9, էջ 129-137:

ԱՎԳԵՐ Հ. Խորենացվո պատմական աղբյուրները, տե՛ս **Հ. Ավգերյան**, Մեմնոն և Զարմայր: - Բազմավեպ, 1946, № 8, էջ 197-204, № 9-10, էջ 232-241; 1947, № 5-6, էջ 97-107:

ԱՎԳԵՐՅԱՆ Հ. Բացատրութիւն չափուց և կշռոց նախնեաց, առաջնորդութեամբ Եպիփանու, Խորենացւոյ և Շիրակացւոյ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1821, 207 էջ:

ԱՎԳԵՐՅԱՆ Մ. Վարք սրբոց վարդապետաց մերոց Եղիշէի, Մովսեսի Քերթողի և Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի: - **Մ. Ավգերյան**, Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, Հատ. 5, Վենետիկ, 1813, էջ 309-320:

ԱՎԳԵՐՅԱՆ Ն. Մովսես Խորենացի: - **Ն. Ավգերյան**, Ընդհանուր պատմություն Հին ազգաց, Վիեննա, 1861, էջ 54-62, 281-299, 383-390:

ԱՎԳԵՐՅԱՆ Ն. Ֆեթթեր և Հին Հայոց ազգային երգերը: - ՀԱ, 1894, № 5, էջ 133-137, № 6, էջ 165-170, № 7, էջ 197-200, № 8, էջ 229-233 (վերջ):

ԱՎԳԵՐՅԱՆ Ն. Ուղղելիք («Ֆեթթեր և Հին Հայոց ազգային երգերը» հոդվածի առթիվ): - ՀԱ, 1894, № 9, էջ 286:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Թ. Բանասերի օրագրից, Գ. Կունդ Արամազդ (սույն բառը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Ա գրքի լա (լբ) գլխում): - ՀԱ, 1926, № 7-9, էջ 391-396:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Թ. Նույնը: - **Թ. Ավդալբեգյան**, Անհայտ աղանդավորներ Հայոց մեջ ԺԶ և ԺԷ դարերում: Հավելված՝ «Բանասերի օրագրից», Վիեննա, 1926, էջ 53-57, 61-62, 75:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Թ. Նույնը: - **Թ. Ավդալբեգյան**, Հայագիտական

Հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 137-141:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Թ. Խորենացու «Պատմության» ժամանակաբանական սկզբնագիրը վերականգնելու նոր փորձ: - ՊԲՀ, 1964, № 4, էջ 206-212:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Թ. Նույնը, տե՛ս **Թ. Ավդալբեգյան,** Հայագիտական Հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 102-111:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Թ. Խորենացու «Պատմության» լեզուն Հունաբան դպրոցի շրջանների կապակցությամբ: - **Թ. Ավդալբեգյան,** Հայագիտական Հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 112-131:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Մ. Թ. Մանուկ Աբեղյանն իբրև Հայոց Հին գրականության պատմաբան: - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1965, № 6, էջ 59-68:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Մ. Թ. Հայ գեղարվեստական արձակի սկզբնավորումը (V դար), Երևան, 1971, 302 էջ[1]:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ Մ. Սիրո ծառը («Զարտախուր խաւարծի»): - ԳԹ, 1969, 9 մայիսի, № 19:

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ Զ. «Բարձրասցուք ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ». այսպես խոսեց Խորենացին: - ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 18 սեպտեմբերի, № 197 (260), էջ 1, 3:

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ Զ. Մովսես Խորենացի: - **Զ. Ավետիսյան,** Մարդը Ե դարի Հայ գրականության մեջ, Անթիլիաս, 1994:

ԱՏՈՄ Գ. Գողթան երգեր: - Մասիս, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1882, № 3173 (Հեղինակը՝ Ե. Տեմիրճիպաշյանն է):

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Ա. Ս. Մովսես Խորենացու Հիմներգական ժառանգությունը: - «Մովսես Խորենացու» Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը». Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 6-7:

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Ա. Ս. Նույնը:- Բազմավեպ, 1992, № 1-4, էջ 138-146:

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Վ. Ս. Ներսիսյան,** ՀԶ, 1972, 28 Հունիսի: **Վ. Սաֆարյան,** Յուսարեր, 1972, 3 Հոկտեմբերի, № 149, էջ 2:

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Ս. Ս. *Մովսես Խորենացին ազգային ինքնիշխանության մասին: - ՊԲՀ, 1990, № 3, էջ 18-25:*

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Ս. Ս. *Մովսես Խորենացու սոցիալ-քաղաքական հայացքները: - «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը». Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 8-9:*

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Ս. Ս. *Մովսես Խորենացին ազգային ինքնիշխանության և պետականության մասին: - «Մովսես Խորենացին և միջնադարյան հայ պատմագրությունը: Միջազգային գիտաժողով, Նյու Յորք, 1992 թ. մայիսի 22-23», Նյու Յորք, 1992, էջ 9:*

ԱՐԻԱԶՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: - Պայքար, բացառիկ տարեգիրք, Բոստոն, 1958, էջ 129:*

ԱՐԻԱԶՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: -* **Ա. Արիազն** *(Ա. Տերյան), Սրտիս դիվանը (1930-1954), Վենետիկ, 1965, էջ 249-250:*

ԱՐՄՐՈՒՆԻ Ադ. *Հայր Մեսրոպ վարդ. Տեր-Մովսիսյանի՝ «Սոկրատա Սքոլաստիկոսի եկեղեցական պատմություն» գրքի հրատարակության քննադատությունը: - Արարատ, 1899, № 11-12, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 527-536:*

ԱՐՄՐՈՒՆԻ Վ. *Մովսես Խորենացի: -* **Վ. Արմրունի,** *Գլխավոր մատենագիրներ հայկական դպրության Դ-Ի դար: (Հայ վարժարաններու բարձրագույն դասընթացներուն և զարգացելոց համար), Աղեքսանդրիա, 1944, էջ 29-31:*

ԱՐՄԱՇԵՑԻ. *Աղեքսանդրյան դպրոցն ու հայոց հին մատենագրությունը: - Արևելք, օրաթերթ, 1900, № 4511, էջ 12:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Մովսես Խորենացի: - Հայրենիք, ամսագիր, Բոստոն, 1945, 23-րդ տարի, № 4 (249), հուլիս-օգոստոս, էջ 47-59, 1945, № 5 (250), սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 66-83, 1945, № 6 (251), նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 104-109 (վերջ):*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Խորենացի, Եղիշե և Հ. Ներսես Ակինյան: - Սիոն, 1951,*

փետրվար, № 1-2, էջ 24-29, մարտ, № 3, էջ 88-93, № 4, էջ 114-116, № 5, էջ 147-149, № 6, էջ 171-173, № 7, էջ 208-212, № 8, էջ 239-241, № 10, էջ 304-307 (վերջ)[1]*:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Նույնը առանձին, Երուսաղեմ, 1951, 109 էջ:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Պատմություն Խորենացիի քննադատության: - Սիոն, 1953, № 11-12, էջ 307-313; 1954, № 1, էջ 14-17, № 2, էջ 54-55, № 3, էջ 84-87, № 4-5, էջ 124-129 (վերջ):*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Նույնը առանձին, Երուսաղեմ, 1954, 98 էջ*[2]*:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Մովսես Խորենացի: -* **Հ. Ք. Արմեն,** *Պապ Արշակունի, Երուսաղեմ, 1958, էջ 305-306:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Խորենացիի Պատմության չորրորդ գիրքը: - ՊԲՀ, 1960, № 2, էջ 174-185:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Նույնը, տե՛ս* **Հ. Ք. Արմեն,** *Պատմական քննարկումներ, Բեյրութ, 1968, էջ 69-87:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Խորենացիի Պատմագրքի գրության թվականը: - ՊԲՀ, 1961, № 3-4, էջ 291-296:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Խորենացին և աղբյուրների ընտրությունը: - ՊԲՀ, 1964, № 4, էջ 212-217:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Խորենացի և Փավստոս: - ՊԲՀ, 1965, № 4, էջ 129-139:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Նույնը, տե՛ս* **Հ. Ք. Արմեն,** *Պատմական քննարկումներ, Բեյրութ, 1968, էջ 88-118:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. *Մովսես Խորենացի. առաջին Հայ ազգայնականը: - Պայքար, բացառիկ տարեգիրք, Բոստոն, 1958, էջ 8-17:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Հ. Քյուրտյան,** *Հայրենիք, 1952, 30-րդ տարի, № 2 (313), փետրվար, էջ 110-112:*

[2] *Գրախոսությունը՝* **Հ. Քյուրտյան,** *Հայրենիք, 1955, № 11 (357), նոյեմբեր, էջ 112:*

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. Նույնը, տե՛ս Հ. Ք. Արմեն, Պատմական քննարկումներ, Բեյրութ, 1968, էջ 13-35:

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. Նույնը՝ կրճատումներով: - Դարձ, Ազգայնական ակումբի հրատարակություն, Երևան, 2000, դեկտեմբեր, № 15, էջ 12-14:

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. Խորենացին և Աստվածաշնչի Հայերեն Թարգմանությունը: - ՊԲՀ, 1969, № 1, էջ 127-138:

ԱՐՄԵՆ Հ. Ք. Նույնը: - Նոր օր, օրաթերթ, Լոս Անճելես, 1969, 14 Հոկտեմբերի, № 72, էջ 3, № 74-75, էջ 3:

ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ Ա. Մ. Մովսես Խորենացու պատմածը Արտավազդի մասին: - **Ա. Մ. Արշարունի,** Հայ ժողովրդական Թատերախաղեր, Երևան, 1961, էջ 183-205:

ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ Ա. Մ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» ռուսերեն: - **Ա. Արշարունի,** Նշանավոր գրքերի ճակատագրերը, Երևան, 1973, էջ 52-61:

ԱՐՓԻԱՐՅԱՆ Ա. Աշխարհահարառ Խորենացի: - Մասիս, Հանդես, Կ. Պոլիս, 1890, № 3939, 15 ապրիլի, էջ 254-255 (ստորագր.՝ Ա. Ա.):

ԱՐՓԻԱՐՅԱՆ Ա. Ազգային տեսություն (Մովսես Խորենացի): - Մասիս, Հանդես, Կ. Պոլիս, 1890, № 3944, 1 Հուլիսի, էջ 329-336:

ԱՐՓԻԱՐՅԱՆ Ա. Փոքրիկ պատգամախոսեն առ մեծ պատգամախոսն: (Խորեն Ստեփանեի Թարգմանության առթիվ է. Մ. Եսայանի գրած գրախոսականի կապակցությամբ): - Մասիս, 1890, 4 Հուլիսի, № 3944, էջ 343-344 (ստորագր.՝ Ա. Ա.):

ԲԱԲԱԽԱՆՅԱՆ Ս. Հայաստանի լեռներուն ավանդությունները (Մասիսն ըստ Խորենացու), Կահիրե, 1931, էջ 37-44:

ԲԱԲԱՅԱՆ Լ. Պրոֆեսոր Հեյգեյը և մի հատված Հայոց պատմությունից: - Արձագանք, 1894, 3 Հուլիսի, № 75, էջ 2:

ԲԱՐԱՅԱՆ Լ. Հ. Պատմահայրը և նրա Հայոց պատմությունը: Մովսես Խորենացի: - Լ. Հ. Բաբայան, Դրվագներ Հայաստանի վաղ ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմագրության, Երևան, 1977, էջ 123-206:

ԲԱՐԱՅԱՆ Լ. Հ. V դարի հայ պատմագրության քաղաքական նպատակասլացությունը (Մովսես Խորենացի): - ՊԲՀ, 1980, № 3, էջ 58-67:

ԲԱՐԱՅԱՆ Լ. Հ. Քաղաքական կողմնորոշման արտացոլումը V-VII դարերի հայ պատմագրության մեջ: - ՊԲՀ, 1983, № 4, էջ 82-93:

ԲԱՐԱՋԱՆՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացի Քերթողահայր: - Մ. Բաբաջանյան, Վարք Սրբոց կամ Հայազգի տոնելի սրբերի համառոտ վարքը ըստ Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցու ժամակարգության, Երևան, 1998, էջ 41:

ԲԱԴԱԼՅԱՆ Խ., ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Ա. Կոչեմ ապրողաց: (Ուսանողը առաջարկում է. Մովսես Խորենացու հուշարձանի մասին): - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 30 նոյեմբերի, № 37 (1713), էջ 2:

ԲԱԽՉԻՆՅԱՆ Հ. Գ. Մի նոր արժեքավոր մենագրություն: (**Մ. Մկրյան**, Մովսես Խորենացի, Երևան, 1970).- [Գրախոսություն]: - ԳԹ, 1970, 16 հոկտեմբերի, № 42, էջ 2:

ԲԱԽՉԻՆՅԱՆ Հ. Քերթողահայր Մովսես Խորենացու օրհներգությունը: - ՀՀՀ, հատ. ԼԱ, Բեյրութ, 2011, էջ 49-71:

ԲԱԿ. «Թունլեացն երգք»: (Մովսես Խորենացի, Գիրք Ա, գլ. լա): - Հասկ, ամսաթերթ պաշտոնական հրատարակություն Կիլիկիո կաթողիկոսության, 1932, № 11, էջ 47:

ԲԱԿ. Հայ մշակույթը: [Քերթողահայր Մովսես]: - Հասկ, ամսագիր, Բեյրութ, 1935, № 11-12, էջ 123-125:

ԲԱՀԱԹՐՅԱՆ Ավ. Հին Հայոց տաղաչափական արվեստը: Քննական տեսություն, Շուշի, 1891, 138 էջ[1]:

---

[1] Սույն աշխատության վերաբերյալ տե՛ս Մ. Խրիմյանի և Թ. Թերզյանի կարծիքնե-

ԲԱՀԱԹՐՅԱՆ Ավ. *Նույնը, վերահրատարակություն, Երևան, 1984, XXXIV + 138 էջ:*

ԲԱՀԱԹՐՅԱՆ Ավ. *Գողթան երգերի առթիվ: (Նամակ «Հովիվ» շաբաթաթերթի խմբագրությանը): - Հովիվ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1908, 20 հուլիսի, № 26, էջ 415-416:*

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ Ա. *Խորենացին՝ նորովի: - Յուսաբեր, 1970, 17 սեպտեմբերի, № 140, էջ 2:*

ԲԱՍՄԱՋՅԱՆ Կ. Հ. *Քննություն ողբույն Մ. Խորենացվո: - ՀԱ, 1891, № 3, էջ 362-364:*

ԲԱՍՄԱՋՅԱՆ Կ. Հ. *Մովսես Խորենացի: -* **Կ. Հ. Բասմաջյան,** *Պատկերազարդ պատմություն Հայոց. սկզբեն մինչև մեր օրերը, Կ. Պոլիս, 1911, էջ 232-233:*

ԲԱՍՄԱՋՅԱՆ Կ. Հ. *Եղասիո թագավորությունը և Աբգար:- Հայրենիք, օրաթերթ, Բոստոն, 1912, № 684:*

ԲԱՍՄԱՋՅԱՆ Կ. Հ. *Իսկական պատմություն Հայոց (Բ. արձանագրության շրջան; Գ. Ավանդական շրջան: Ի՞նչ կըսե Խորենացի և ի՞նչ կչիտ ունի իր կարծիքը: Մ. Խորենացի և իր Պատմության արժեքը: Մար-Աբաս Կատինա: Հայոց նախնական պատմության գյուտը: Խորենացիի գլխավոր աղբյուրը: Քննադատություն Մովսես Խորենացու), Կ. Պոլիս, 1914, էջ 17-131:*

ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ Հր. Մ. *Տորք (Տուրք) Անգեղի առասպելի վերապրուկները «Շերեֆ-նամե»-ում: -* **ՊԲՀ,** *1963, № 2, էջ 264-265:*

ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ Հր. Մ. *Նույնը: -* **Հր. Մ. Բարթիկյան,** *Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հատ. Ա, Երևան, 2002, էջ 111-112:*

ը՝ ներկայացված Հ. Իզմիրյանց կտակի Սահակ-Մեսրոպյան մրցանակաբաշխությանը, Մուրճ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1889, № 8, էջ 1257-1269: Նաև՝ Արևելք, 1889, № 1639: Արձագանք, 1889, № 17: Նոր Դար, 1889, № 128: ՀԱ, 1892, № 5, էջ 146-147 (տորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ Հր. Մ. *Գառնիի հունարեն արձանագրությունը և Մովսես Խորենացին: – ՊԲՀ, 1965, № 3, էջ 229-234:*

ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ Հր. Մ. *Նույնը: –* **Հր. Մ. Բարթիկյան,** *Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հատ. Ա, Երևան, 2002, էջ 147-152:*

ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ Հր. Մ. *«Տուհաց գաւառի» տեղադրության հարցի շուրջ: – ՊԲՀ, 1976, № 4, էջ 199-202:*

ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ Բ. *Դիցաբանություն, Կ. Պոլիս, 1898, 103 էջ:*

ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ Լ. Ա. *Հայերի մարդաբանական կերպարը Մովսես Խորենացու նկարագրությամբ: – ԳՏ, 1968, № 7, էջ 10-13:*

ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ Լ. Ա. *Մովսես Խորենացու վկայությունները հայ ժողովրդի ծագման մասին: Մովսես Խորենացու «Հայոց մեծերի ծննդաբանության» շուրջը: –* **Լ. Ա. Բարսեղյան,** *Հայ ժողովրդի ծագման և կազմավորման հարցերը պատմագիտության մեջ, Երևան, 1996, էջ 109-139:*

ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ Հ. Գ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» երկու բառակապակցության թարգմանության հարցի շուրջը: – Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողով. Երևան, 21-23 սեպտեմբերի 1987 թ.: Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1987, էջ 32-33:*

ԲԱՈՒՄԳԱՐՏՆԵՐ Ա. *Քննադատություն Մովսիսի Խորենացվո Պիտոյից գրոց վրա: – Բազմավեպ, 1887, № 10-12, էջ 306-314; 1888, № 1-3, էջ 20-30, № 7-9, էջ 203-211, № 10-12, էջ 323-328 (թարգմ.՝ Հ. Ս. Սարյան):*

ԲԺՇԿՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի: –* **Մ. Բժշկյան,** *Համառոտ նկարագիր վարուց երևելի արանց, Վենետիկ, 1850, էջ 558-559:*

ԲԺՇԿՅԱՆ Վ. *Մովսես Քերթողահոր գրած շարականները: –* **Վ. Բժշկյան,** *ուսումնասիրություն շարականաց: – Սիոն, 1984, № 10-12, հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 225-226:*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Հայկական բառաքննություն. Ուղղությունք ընթերցվածոց մատենագրությանց նախննաց և նշանակություն բառից ինչ. Մովսես Խորենացի, Կ. Պոլիս, 1880, էջ 71-76[1]:*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Խորենացի յորում ամի գրած է զյուր Պատմությունը: - Քննասեր, ամսագիր, Ստոքհոլմ, 1887, տետր Ա-Բ, էջ 7, 29:*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Մովսես Խորենացի և թարգմանությունք յուր: - Քննասեր, Ստոքհոլմ, 1887, տետր Բ, էջ 29-63:*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Հայերեն բնագիրներու սրբագրությունը: (Մովսես Խորենացու բնագրի մասին): - Արձագանք, ամսագիր, Թիֆլիս, 1893, 14 մարտի, № 31, էջ 3:*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Ղ. Փարպեցվո և Մ. Խորենացվո մեկ աղերսը: - Բյուրակն, ամսագիր, Կ. Պոլիս, 1898, էջ 559:*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Հայերեն հին գրականության խնդիրներ: Ա-Մովսես Խորենացի: - Մշակ, 1898, 23 հոկտեմբերի № 192, էջ 1-2, 24 հոկտեմբերի, № 193, էջ 1-2, 28 հոկտեմբերի, № 195, էջ 1-3, 7 նոյեմբերի, № 203, էջ 1-2, 12 նոյեմբերի, № 206, էջ 1-3, 26 նոյեմբերի, № 216, էջ 1-3, 27 նոյեմբերի, № 217, էջ 1-3, 25 դեկտեմբերի, № 237, էջ 1-3; 1899, 28 հունվարի, № 16, էջ 1, 2, 29 հունվարի, № 17, էջ 1, 2 (վերջ):*

ԲՑՈՒՋԱՆԴԱՑԻ Ն. *Նույնը: - Ազդարար, օրաթերթ, Ստամբուլ, 1930, 24 հուլիսի, № 1137, էջ 2, 25 հուլիսի, № 1138, էջ 2, 26 հուլիսի, № 1139, էջ 2, 2 օգոստոսի, № 1145, էջ 2, 3 օգոստոսի, № 1146, էջ 2, 5 օգոստոսի, № 1147, էջ 2, 6 օգոստոսի, № 1148, էջ 2, 7 օգոստոսի, № 1149, էջ 2, 8 օգոստոսի, № 1150, էջ 2, 9 օգոստոսի, № 1151, էջ 2, 10 օգոստոսի, № 1152, էջ 2, 12 օգոստոսի, № 1153, էջ 2, 13 օգոստոսի, № 1154, էջ 2, 14 օգոստոսի, № 1155, էջ 2, 15 օգոստոսի, № 1156, էջ 2, 16 օգոստոսի, № 1157, էջ 2, 17 օգոստոսի, № 1158, էջ 2 (վերջ):*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **Մերենց**, *Մեղու Հայաստանի, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1880, 26 ապրիլի, № 30:* **Ս. Պարոնյան**, *Արևելյան մամուլ, Զմյուռնիա, 1880, ապրիլ, էջ 531-554:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն. *Իմ կարծիք զկրկին Հայ թարգմանութեանց «եկեղեցական պատմութեան» Սոկրատա Սքոլաստիկոսի և զնոցին թարգմանութեանց: – ՀԱ, 1893, № 9, էջ 273-278:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն. *Սրբագրութիւններ Մ. Խորենացու: – Հայրենիք, օրաթերթ, 1893, №№ 401, 420:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն. *Սրբագրութիւններ Մ. Խորենացու: – Արձագանք, 1893, № 31:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն. *Ընդդեմ Կարիերյանց: (Մովսես Խորենացու ժամանակաշրջանի վերաբերյալ): – ՀԱ, 1894, էջ 19-28:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն. *Մեկնութիւն Հատուածի իրիք Պատմութեան Թովմայ Արծրունւոյ, յորում եւ զՉորրորդ գրոց Պատմութեանն Մ. Խորենացւոյ: –* ***Նորայր Ն. Բյուզանդացի,*** *Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնք, Տփղիս, 1900, էջ 390-396[1]:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն., ՄԻՆԱՍՅԱՆ Մ. *Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց (ժողովածու), Ժնև, Հրատ. Ղուկասյան եղբայրների Հաստատության, 1991, 337 էջ:*

ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑԻ Ն. *Նախնիք: (Մովսես Խորենացի): – Մ. Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի արխիվային բաժին, Նորայր Բյուզանդացու փոնդ, թղթ. 235, III, վավ. 264 (մանրաժապավեն):*

ԲՅՈՒԹԱՆԱՑԻ. *Ազգային մեծ մատենագիր մը: (Մովսես Խորենացի): – Բազմավեպ, 1897, էջ 233-237 (Հեղինակը՝ Հ. Թորոսյանն է):*

ԲՅՈՒԹԱՆԱՑԻ. *Մովսես Խորենացու Հայոց պատմություն: Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն Եպս. Ստեփանե, Բ տպագրություն, ՍՊԲ, 1898. – [Գրախոսություն]: – Բազմավեպ, 1898, № 6, էջ 291-296 (Հեղինակը՝ Հ. Թորոսյանն է):*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **Հ. Ս. Սար.,** *Բազմավեպ, 1901, № 6, էջ 250-255:* **Ն. Քարամյան,** *Լումա, 1900, Գիրք Բ:* **Գ. Մալխ.,** *ՀԱ, 1902, № 5, 7, 8:*

ԲՈՂՈՅԱՆ Ա. *Հայոց ոգու հարատևության գաղտնիքը (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակի առթիվ): - ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 24 սեպտեմբերի, № 204, էջ 3:*

ԲՈՂՈՅԱՆ Ա. *Թագավորական իշխանության ըմբռնումը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» երկում: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի զրույթներ, Երևան, 1991, Երևան, 1991, էջ 10-11:*

ԲՐՈՒՏՅԱՆ Ա. *Ուսանողական միջբուհական գիտական նստաշրջան՝ նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակին: - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 1:*

ԲՐՈՒՏՅԱՆ Ա. *Նույնը: - Տնտեսագետ, երկշաբաթաթերթ, 1991, 15 հոկտեմբերի, № 12 (481), էջ 4:*

Գ. Ա. *Հայկական պատմիչների հրատարակություն ֆրանսիական լեզվով. (**V. Langlois**, Collection ..., t. 1, 1867). - [Գրախոսություն]: - Հայկական աշխարհ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1868, № 12, դեկտեմբեր, էջ 412-419 (հեղինակը՝ Գր. Արծրունին է):*

Գ. ԱՍՏ. *Տեր-Մկրտչյան Գ. Հայկականք. Ա-ԺԲ.- [Գրախոսություն]: - Մուրճ, 1895, № 3-4, էջ 474-475:*

Գ. Ե. Տ. *«Խորենացու առեղծվածի շուրջ», գրեց՝ ակադ. Ստ. Մալխասյանց. - [Գրախոսություն]: - Արարատ, հանդես ամսօրյա, Բ տարի, № 12, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, Բուենոս-Այրես, 1944, էջ 153-163:*

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ Հ. *V դարի ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարախոսները. (Եղիշե և Խորենացի): - **Հ. Գաբրիելյան,** Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմություն, հատ. 1, Երևան, 1956, էջ 208-269:*

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի: - Սփյուռք, ամսագիր, 1960, 26 մարտի, Բ տարի, № 11, էջ 13:*

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ Հ. Գ. *Մովսես Խորենացի:– Հ. Գ. Գաբրիելյան, Հայ պատմա-փիլիսոփայական մտքի քննական տեսություն, Երևան, 1966, էջ 287–294:*

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ Ս. Մ. *Հայ բնիկ տաղաչափության վրա նոր դիտողություն մը: – Ամենուն տարեցույց, Կ. Պոլիս, 1913, էջ 37–49:*

ԳԱԶԱՆՃՅԱՆ Կ. *Մովսես Խորենացի: – Կ. Գազանճյան, Պատմություն Հայ գրականության (սկզբեն մինչև ԺԹ դար), Հատ. Ա, Բեյրութ, 1970, էջ 33–34:*

ԳԱԹԸՐՃՅԱՆ Հ. *Տիեզերական պատմություն ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցմեր ժամանակը, Հատ. Ա, Վիեննա, 1849, էջ 87–107 և հտ.*[1]*:*

ԳԱԹԸՐՃՅԱՆ Հ. *Պատմություն մատենագրության Հայոց: (Անգիր ժամանակ, երգեր), Հատ. Ա, Վիեննա, 1851, էջ 9–10, 21–29, 45–62:*

ԳԱԹԸՐՃՅԱՆ Հ. *Հինգերորդ դարու չորս Հայ պատմագրությանց ժամանակները: Գ. Մովսես Խորենացի: – ՀԱ, Ա տարի, 1887, № 1, էջ 11:*

ԳԱԼԱՅԱՆ Հ. Մ. *Խորենացվո «Գիտութեանց դասաւորման» առեղծվածը: – Հասկ, 1954, № 3, էջ 107–109:*

ԳԱԼԱՆՈՍ ԿՂԵՄԵՍ. *Մովսես Քերթող: – Կ. Գալանոս, Միաբանութիւն Հայոց Սուրբ եկեղեցոյն ընդ մեծի Սուրբ եկեղեցոյն Հռովմայ, Հատ. Ա, Հռոմ, 1650, էջ 63, 208:*

ԳԱԼԵՄՔԵԱՐՅԱՆ Գ. *«Մովսես Խորենացի. Պատմություն Հայոց», Թարգմ. գրաբարից Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, ՍՊԲ, 1889.– [Գրախոսություն]: – ՀԱ, 1890, № 5, էջ 113–115 (ստորագր.՝ Հ. Հ. Գ.):*

ԳԱԼԵՄՔԵԱՐՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացվո անունով Հասած գրքերու Հեղինակը: – Տաճար, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1912, Գ տարի, № 20, էջ 285–287:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ Եվրոպա, շաբաթաթերթ, Վիեննա, 1849, 17 Հուլիսի, № 29, էջ 120:*

ԳԱԼՈՒՍՏՅԱՆ Ծ. *Մովսես Խորենացի Պատմահայր: -* ***Ծնորհք արքեպ. Գալուստյան,*** *Հայազգի սուրբեր, Իսթանպուլ, 1982, էջ 76-77:*

ԳԱԼՈՒՍՏՅԱՆ Ծ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Երևան, 1997, էջ 100-106:*

ԳԱԼՈՒՍՏՅԱՆ Ծ. *Նույնը, Գ տպագրություն, Թեհրան, 2008, էջ 102-105:*

ԳԱԼՓԱԿՋՅԱՆ Տ. *Ուսմունք և ընթերցանություն: (Մովսես Խորենացու Պատմության հրապարակ գալու նախադրյալները): - Արծուի Վասպուրական, ամսաթերթ, Վարագ, 1859, № 5, էջ 163-164:*

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու ըմբռնումը պատմության մասին: - Հայրենիք, ամսագիր, 1929, է տարի, № 8 (80), Հունիս, էջ 17-127:*

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու պատմական աշխարհայացքը: -* ***Ա. Գասպարյան,*** *Հայ դեմքեր (աշխարհայացքների բնութագրումներ), Թեհրան, 1961, էջ 5-23:*

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ Ա. *Ե դարու հայ մտավորական շարժումը: - Հասկ, 1970, № 11-12, էջ 456-460:*

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ Ս. Ե. *Վահագն աստծո պաշտամունքի հարցը, «Հայաստան», հրատ., Երևան, 1993, 58 էջ:*

ԳԱՎՈՒՔՃՅԱՆ Մ. Ս. *Մովսես Խորենացի: -* ***Մ. Ս. Գավուքճյան,*** *Արմեն և հայ անունների ծագումը և Ուրարտուն, Բեյրութ, 1973:*

ԳԱՎՈՒՔՃՅԱՆ Մ. Ս. *Հայկ և Բել զրույցի պատմական հիմքը: - Ծիրակ, ամսագիր, Բեյրութ, 1980, № 11-12, էջ 54-66:*

ԳԱՎՈՒՔՃՅԱՆ Մ. Ս. *Հայ ժողովրդի ծագումը, Մոնթրեալ, 1982, 135 էջ:*

ԳԱՎՈՒՔՃՅԱՆ Մ. Ս. *Նույնը Բ տպագրություն: -* ***Մ. Ս. Գավուքճյան,*** *Ուսումնասիրություններ հայոց հնագույն պատմության, Երևան, 2010, էջ 7-150:*

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի ի Մարիբաս Կատինա: – **Ա. Գարագաշյան,** Քերականական լուծում և Համառոտ ծաղկաքաղ ի նախննեաց, Կ. Պոլիս, 1861, էջ 141–146:*

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. *Քննական պատմություն Հայոց ըստ նորագույն պատմական, լեզվաբանական և բանասիրական տեղեկության, Հատ. Ա (Մար Իբաս կամ Խորենացին. Քննադատություն Մարիբասյան պատմության, Արշակունիք ըստ Խորենացվույն և այլն), Կ. Պոլիս, 1880, 281 էջ*[1]*:*

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. *Նույնը, Բ տպագրություն, Թիֆլիս, 1895, էջ 88-220*[2]*:*

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. *Արտաշես Բ ըստ Խորենացվոյն: – Նույնը, Հատ. Բ, Թիֆլիս, 1895, էջ 193–250:*

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. *Քննադատություն Բ դպրության Խորենացվույն, ԺԴ գլխեն մինչև ի վախճան պատմությանն: – Նույնը, Հատ. Գ, Թիֆլիս, 1895, էջ 236–281*[3]*:*

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. *Մատենագրական չարժումն: (ԿԱ գլուխ Գ դպրության Խորենացվույն, և Հետին մատենագիրք զԹարգմանչաց: Խորենացվույն Գ դպրության ԿԱ գլխույն վրա: Ժամանակագրական խնդիր զառաքմանէ աշակերտաց յԱղեքսանդրիա ըստ Խորենացվոյն: Հավանական ժամանակ գրության ԿԱ գլխոյ Գ դպրության Խորենացվոյն և Ողբին: Խորենացի և Գործք որ կ'ընծայվին նմա: Պատմութիւն պատկերին: Պատմութիւն Հռիփսիմեանց: Ճառք Հռիփսիմեանց և Վարդավառին:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝ Մասիս, 1880, № 2540: **Մ. Մամուրյան,** Արևելյան մամուլ, 1881, Հունիս, էջ 231–232: **Ս. Վ. Պարոնյան,** Արևելյան մամուլ, 1881, Հունիս, էջ 233–240, Հուլիս, էջ 278–280, նոյեմբեր, էջ 433–440; 1882, մարտ, էջ 129–144, ապրիլ, էջ 185–192, մայիս, էջ 233–240:*

[2] *Գրախոսությունները՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Մուրճ, 1895, № 6, էջ 809–821, № 7, էջ 962–978, նույնը տե՛ս նաև **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 435–465: **Ա. Խաչատրյանց,** Լումա, 1896, Գիրք Ա, էջ 263–304:*

[3] *Գրախոսությունը՝ ՀԱ, 1896, № 11, էջ 53:*

Գիրք Պիտոյից: Աշխարհացոյցն): - Նույնը, հատ. Դ, Թիֆլիս, 1895, էջ 5-110:

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. Պատմություն Հայոց, Կ. Պոլիս, 1886 (Մովսես Խորենացի)[1]:

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. Նույնը Բ տպագրություն, Կ. Պոլիս, 1888:

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. Հայ մատենագրություն ի սկզբանն անտի մինչև առաջին կես Ե դարու: - Ճաշակ ոսկեղեն դպրության, ամսագիր, Կ. Պոլիս, 1887, № 1, էջ 3-5, № 2, էջ 17-21, № 3, էջ 33-37, № 4, էջ 53-57, № 5, էջ 67-72, № 6, էջ 85-89, № 7, էջ 101-104, № 8, էջ 118-121, № 9-10, էջ 133-139, № 11, էջ 165-171 (ստորագր.՝ Ա. Մ. Գ.):

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. Մովսես Խորենացի: - Ճաշակ ոսկեղեն դպրության, Կ. Պոլիս, 1889, էջ 2-11:

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. Պատմություն հայ դպրության (Հայ հին վիպասանություն. Մովսես Խորենացի): - Ծաղիկ, մանկանց, շաբաթական հանդես, Կ. Պոլիս, 1891, № 20, 17 մայիսի, էջ 312-313, № 21, 24 մայիսի, էջ 331-332, № 22, 31 մայիսի, էջ 344-348:

ԳԱՐԱԳԱՇՅԱՆ Ա. Ստեփանն Խ. ծ. վ., Մովսես Խորենացվո աշխարհաբար թարգմանությունը: - ՀԱ, 1891, № 4, էջ 114:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. Մեծը: (Մովսես Խորենացի): - Հայաստանի կոչնակ, թերթ, Նյու Յորք, 1923, № 34, էջ 1093-1094 (հատված «Տարոնաշունչ» անտիպ երկից):

ԳԵԼՑԵՐ Հ. Հետազոտություն հայ դիցաբանության, Վեննետիկ, 1897, 136 էջ[2] (թարգմ.՝ Հ. Թորոսյան):

ԳԵԼՑԵՐ Հ. Մովսես Խորենացի, տե՛ս Հ. Գելցեր, Համառոտ պատմություն Հայոց: - ՀԱ, 1897, № 3, էջ 76-77 (թարգմ.՝ Գր. Գալեմքարյան):

---

[1] Գրախոսությունը՝ Երկրագունդ, 1886, էջ 523:

[2] Գրախոսությունը՝ Մասիս, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1897, № 112:

ԳԵԼՑԵՐ Հ. *Նույնը՝ առանձին, Վիեննա, 1897, էջ 26-28 էջ*[1]*:*

ԳԵՂԱՄ ԳԵՂԱԿ, *Պատմական անճշգրտւթյուն մը (Մովսես Խորենացու ծննդավայրի վերաբերյալ): - Հայրենիք, օրաթերթ, Բոստոն, 1944, 13 սեպտեմբերի:*

ԳԵՂԱՄՅԱՆՑ Ե. *Նամակ [«Հովիվ» շաբաթաթերթի] խմբագրությանը. Գողթան երգերի մասին: - Հովիվ, 1908, 15 Հունիսի, № 21, էջ 335-336:*

ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻ Գ. *Հին Հայ բանաստեղծությունը. Գողթան երգեր, Սոֆիա, 1936, 62 էջ*[2]*:*

ԳԵՎՈՐԳ-ՄԵՍՐՈՊ, *Մովսես Խորենացի: - Հայ գրականություն, Հանդես, գրական, գիտական, գեղարվեստական, Ա տարի, Զմյուռնիա, 1911, դեկտեմբեր, № 6, էջ 27-31:*

ԳԵՎՈՐԳ-ՄԵՍՐՈՊ, *Հայոց ավանդական պատմություն (Համաձայն Մովսես Խորենացու): -* **Գեորգ-Մեսրոպ,** *Հայոց պատմություն, Կ. Պոլիս, 1924, 141 էջ:*

ԳԵՎՈՐԳ-ՄԵՍՐՈՊ *Հայոց ավանդական պատմության աղդակները (Մովսես Խորենացի): -* **Գեորգ Մեսրոպ,** *Հայկարան, պարբերագիրք, Սոֆիա, 1931, էջ 70-72:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Խորենացուն Խորենացով պետք է հասկանալ, Հատ. Ա, Վաղարշապատ, 1899, 108 էջ*[3]*:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). «Լումա» հանդեսի մատենախոսական ակնարկի առթիվ: (Ա. Տեր-Միքելյանի գրախոսության կապակցությամբ): - Արարատ, ամսագիր, 1900, № 2, փետրվար, էջ 96:*

---

[1] Գրախոսությունները՝ Մշակ, 1897, № 101: Արևելյան մամուլ, 1897, էջ 687:

[2] Գրախոսությունը՝ **Ա. Ա.** Հայրենիք, ամսագիր, 1936, № 10 (166), օգոստոս, էջ 168 (Հեղինակը՝ Ա. Արեղյանն է):

[3] Գրախոսությունները՝ **Կ. Տ. Ս.,** Բազմավեպ, № 5, էջ 226-229: **Ա. Տեր-Միքելյան,** Լումա, 1900, Գիրք Ա, էջ 321-327: ՀԱ, 1900, № 2, էջ 86:

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Խորենացուն Խորենացով պետք է Հասկանալ, Հատ. Բ, Թիֆլիս, 1902, 203 էջ*[1]*:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Մի պատասխանի առթիվ (Մովսես Խորենացու առթիվ): - Նոր Դար, 1903, 5 Հունիսի, № 96, էջ 2, 6 Հունիսի, № 97, էջ 2:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Խորենացին և Աստուածաշնչի «Մնացորդաց գրքերի» առաջին Հայ թարգմանողը ասորերէն բնագրից. Ա: - Տարազ, 1905, № 12, էջ 145-147:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Նույնը: - Բազմավեպ, 1905, № 9, էջ 426-432:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Խորենացին է Աստուածաշնչի «Մնացորդաց գրքերի» առաջին Հայ թարգմանողը ասորերէն բնագրից. Բ: - Հովիվ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1906, 5 մարտի, № 7, էջ 102-103:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Իրացնում են ուրիշի վաստակը: [Ն. Անդրիկյանի՝ «Դիտողութիւններ Գողթան երգերու վրա» Հոդվածի առթիվ (Բազմավեպ, 1906, № 3)]: - Հովիվ, 1906, 19 մարտի, № 9, էջ 133-135:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Խորենացին Ե դարի առաջին քառորդի մատենագիր, Վաղարշապատ, 1908, 20 էջ:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Բ. *(Ճուղուրյանց). Յուրացնում են այլոց վաստակը. ակամա պատասխան: (Սիոն վարդապետի՝ «Մովսես Խորենացի, թե Խորին?» Հոդվածի դեմ): - Արարատ, 1911, № 4, ապրիլ, էջ 319-324, № 5, մայիս, էջ 389-394:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Է. *«Արա Գեղեցիկ» առասպելի Հնդկարական մշակումը: - Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1974, № 8, էջ 53-59:*

---

[1] *Գրախոսություններ՝* **Մ. Ս.,** *Տարազ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1902, № 48, էջ 365: Լումա, 1903, № 1, էջ 267-274:* **Գ. ՆաՀապետյան,** *Հովիվ, 1906, 11 Հունիսի, № 21, էջ 335, 18 Հունիսի, № 22, էջ 345-346:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Է. *Նույնը: - Ցուսաբեր, 1974, 16 նոյեմբերի, № 183, էջ 4, 18 նոյեմբերի, № 184, էջ 4, 20 նոյեմբերի, № 185, էջ 4 (վերջ):*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Է. *Նույնը: - Ալիք, 1975, 4 հունվարի, № 2, էջ 5, 6:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Մ. *Իտալացի գիտնականն ուսումնասիրում է Խորենացին: - ՀՁ, շաբաթաթերթ, Երևան, 1991, 5 հունվարի, № 1 (1326), էջ 7:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Մ. *Գիտաժողով Խորենացիի «Հայոց պատմության» առթիվ: - Սփյուռք, պարբերաթերթ, 1990, հոկտեմբեր, № 16, էջ 12-13:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Վ. *Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» բնագրի հարցի շուրջը: - ԳՏ, Երևանի պետական համալսարանի, 1963, հատ. 85, պրակ 3, էջ 3-36:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Վ. *Նույնը՝ առանձին, Երևան, 1963, 56 էջ:*

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆՑ Լ. *Հարևանցի հայացք հայոց հին գրականության վրա, տետր Ա, Տփղիս, 1898, 30 էջ*[1]*:*

ԳԻՇԵՐՈՒԿ ԳԻՇԵՐԿԱՑ. *Քննության արժանի կետ մը «Արա Գեղեցիկ» ավանդավեպին մեջ: - ՀԱ, 1898, № 2, էջ 41-44:*

ԳՅՈՒԶԱԼՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացի: -* **Գ. Գյուզալյան,** *Հինգերորդ դարի հայոց կրոնական և քաղաքական շարժումները, Բեյրութ, 1947, էջ 83-85:*

ԳՅՈՒԶԱԼՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու նոր թարգմանությունը: (Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն: Թարգմանություն, ներածություն և ծանոթագրություններ դոկտոր Ստ. Մալխասյանցի: Տպարան «Ցուսաբեր», Գահիրե, 1953). - [Գրախոսություն]: - Ակոս, ամսագիր, Բեյրութ, 1953, № 10, էջ 63-75:*

---

1 *Գրախոսությունները՝* **Ստ. Մալխասյանց,** *Մշակ, 1898, №№ 201, 202, 204, 205: Նոր Դար, 1898, № 192: Բազմավեպ, 1898, № 12, էջ 601:*

ԳՅՈՒԼՆԱԶԱՐՅԱՆ Մ. *Նոր բառարան: (**Օ. Մ. Խաչատրյան,** Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» համախականության բառարանը).- [Գրախոսություն]: - ԳԹ, 1987, 4 սեպտեմբերի, էջ 2:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր. *Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը, Երևան, 1960, էջ 154-179*[1]*:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր. *Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 1967, էջ 45-160*[2]*:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր. *Նույնը, Բ տպագրություն, Երևան, 1980, էջ 39-163:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր. *Հայ ժողովրդական վիպերգերը և պատմական երգային բանահյուսությունը, Գիրք Ա (հին շրջան), Երևան, 1972, 398 էջ*[2]*:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր. *Հայ ժողովրդական վիպերգերը և պատմական երգային բանահյուսությունը, Գիրք Բ (միջին շրջան), Երևան, 1980:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր. *Այո՛, Անպայման: (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» 1500-ամյակի տոնակատարության մասին): - ԵԵ, օրաթերթ 1990, 28 օգոստոսի, № 194, էջ 3:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գր., ԽՍՐԱՅԵԼՅԱՆ Հ. *Մեր հավերժական ուղեկիցը (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ): - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 28 սեպտեմբերի, № 29 (1706), էջ 2:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գ. Ա. *Նոր մենագրություն Պատմահոր մասին (**Մ. Մըկըրյան,** Մովսես Խորենացի). - [Գրախոսություն]: - ՍՀ, օրաթերթ, 1970, 22 օգոստոսի:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **Ս. Ղ. Ղազարյան,** *ՍՀ, օրաթերթ, 1960, 6 օգոստոսի:* **Բ. Տ. Յուզբաշյան,** *Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1960, № 11, էջ 82-87:*

[2] *Գրախոսությունները՝* **Վ. Վ. Ղազանչյան,** *ՍԳ, 1968, № 5, էջ 141-144:* **Մ. Ս. Մկրտչյան,** *ԳԹ, 1968, 7 հունիսի:*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Գ. Ա. Նույնը: - Ալիք, օրաթերթ, 1970, 23 սեպտեմբերի, № 212, էջ 1, 4:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Հ. Բ. Հիանալի նվեր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյա հոբելյանին.- [Գրախոսություն]: - **Պ. Հ. Հով-հաննիսյան,** Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ: - ԵՀ, հանդես (լրատու), 1991, № 3 (71), էջ 25-27:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Մ. Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացվո, որք պակասին 'ի տպագիր պատմության նորա: - Փարոս, տարեգիրք, Մոսկվա, 1874, տետր Գ, էջ 2-4 (ստորագր.՝ Մսուր դպիր Գրիգորյան Զմյուռնացի):

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Մ. Գ. Մովսես Խորենացին քաղկեդոնական չէ, Սփյուռք, 1959, 31 դեկտեմբերի, Ա, № 46-52, էջ 43-44:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Մ. Գ. Մովսես Խորենացին քաղկեդոնական չէ: (Պատասխան ընդդիմախոսի մի): - Սփյուռք, 1960, 27 փետրվարի, Բ տարի, № 7, էջ 6, 11:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Մ. Գ. «Հայոց պատմության» գրության հազար հինգ հարյուրամյակին առթիվ - Մովսես Խորենացի և Տիմոթեոս Աղեքսանդրիացիի «Հակաճառութիւն»-ը: - Սփյուռք, 1960. 9 ապրիլի, Բ տարի, № 13, էջ 4, 11; 16 ապրիլի № 14, էջ 10:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Մ. Գ. Կես շլմորած, կես այլայլված: (Պատասխան Մ. Վ. Ճուղյանին Մովսես Խորենացու կապակցությամբ): - Սփյուռք, 1960, 23 հուլիսի, Բ տարի, № 28, էջ 8-9:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Շ. Ս. Վահագնյան վիպերգի և նրա շուրջը ծավալված բանավեճերի պատմությունից: - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1963, № 5, էջ 69-84:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Շ. Ս. Մովսես Խորենացի: - **Շ. Ս. Գրիգորյան,** Հայոց հին գուսանական երգերը, Երևան, 1971, էջ 24-104 և հտ.:

ԳՈՒՏՇՄԻԴ Ա. Թէ՞ Մովսես Խորենացվո «Հայոց պատմության» որչափ հավատք պետք է ընծայել: («Գերմանացի Կուդշմիտ գիտ-

նականին Խորենացվո վրա բրած դատաստանը»)։ – Բազմավեպ, 1877, № 1-3, էջ 45-51, № 4-6, էջ 110-116, № 7-9, էջ 213-222, № 10-12, էջ 289-302 (թարգմ.՝ Ն. Ծնտոյան)։

ԳՈՒՏՇՄԻԴ Ա. *Մատյան Իմաստության։ (Ասույթ Մովսես Խորենացու մասին)։ – Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում, ամսագիր, Երևան, 1983, № 3, էջ 30։*

ԳՈՒՐԳԵՆ Հ. *Համառոտ պատմություն Հայ մատենագրության ի սկզբանն մինչև ցմեր ավուրս։ –* ***Հ. Գուրգեն,*** *Պատկեր աշխարհիկ գրականության արևմտյան Հայոց ի վերջ կոյս ԺԹ դարու, Հատ. Բ, Հավելված (Գողթան երգերի մասին), Կ. Պոլիս, 1893-1895, էջ 195-208*[1]*։*

ԳՈՒՐՅԱՆ Խ. *Աստվածաշունչի պատմական քննությունը, Կահիրե, տպարան «Նուբար», 1942, էջ 18-20։*

ԴԱՂԲԱՇՅԱՆ Հ. *Փավստոս Բուզանդացի և յուր Պատմության խարդախողը։ – ՀԱ, 1897, № 3, էջ 83-88, № 4, էջ 118-123, № 5, էջ 137-145, № 6, էջ 183-186, № 7, էջ 193-197, № 9, էջ 257-264, № 11, էջ 331-337; 1898, № 1, էջ 5-10, № 2, էջ 38-41, № 6, էջ 169-173, № 7, էջ 193-198 (վերջ)։*

ԴԱՂԲԱՇՅԱՆ Հ. *Փավստոս Բուզանդացի և յուր Պատմության խարդախողը. Քննություն Մ. Խորենացու Պատմության աղբյուրների մասին, Վիեննա, 1898, Թ+175 էջ*[2]*։*

ԴԱՂԲԱՇՅԱՆ Հ. *Ընդդիմախոսություն։ (Իր «Փավստոս Բուզանդ և յուր Պատմության խարդախողը» աշխատության մասին Ստ. Մալխասյանցի գրախոսականի քննադատությունը)։ – ՀԱ, 1899, № 4, էջ 116-122։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Պարթևական պետության պատմության որոշ դրվագներ Մովսես Խորենացու լուսաբանությամբ, ՊԲՀ, 1976, № 3, էջ 157-170։*

---

[1] Գրախոսություններ՝ Լույս, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1895, № 1-2։ Ծաղիկ, Հանդես, Կ. Պոլիս, 1895, № 6։

[2] Գրախոսություններ՝ Բազմավեպ, 1898, № 11, էջ 547-552։ Կ., ՀԱ, 1899, № 1, էջ 28։

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Փրկիչ մեր Քրիստոսի խոսքը Հայոց արքա Աբգարին (Մովսես Խորենացի)։ - ԳՏ, ամսագիր, Երևան, 1995, № 7-9, էջ 3-7։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Մովսես Խորենացի։ - Հայոց պատմություն, ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 1993, էջ 116-118։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Նույնը։ - Հայոց պատմություն. Հնագույն ժամանակներից մինչև ԺԷ դարավերջ, Երևան, 2000, էջ 133-134։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Մովսես Խորենացին Հայոց արքա Աբգարի մասին։ - ՔՀ, երկշաբաթաթերթ, 2001, մարտ Բ, № 6 (98), էջ 4։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. ***Արամ Թոփչյան,*** *Մովսես Խորենացու Հունական աղբյուրների խնդիրը, Երևան, 2001, 192 էջ։ [Գրախոսություն]։ - ՊԲՀ, 2002, № 1, էջ 276-280։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Հայ ազգի ծննդաբանությունը՝ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» արտացոլմամբ։- ՔՀ, 2002, փետրվար Ա, թիվ 3 (119), էջ 4։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Մովսես Խորենացու ավանդազրույցի Սիսակ-Առանյան ճյուղի «նորագույն քննադատության» սնանկությունը։ - ՊԲՀ, 2008, № 2, էջ 178-197։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Է. Լ. *Հայ գրի, թարգմանական և ինքնուրույն գրականության պատմական նշանակությունը քաղաքակրթությունների երկխոսության տեսանկյունից։ - «21-րդ դար», շաբաթաթերթ, 2010, № 1, էջ 13-24։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ժ. *Հայկական դիցաբանություն։ - Նավասարդ, պարբերաթերթ, Բեյրութ, 1962, № 1, էջ 39-50։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. *Մովսես Խորենացու ուսումնական ճանապարհորդությունը Մերձավոր Արևելք և Եվրոպա։ - ԳՏ, 1996, № 7-9, էջ 25-27։*

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. *Ծննդոց գրքի ազգաբանության մեկնությունը*

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն»-ում: - Երիտասարդ գիտաշխատողների 25-րդ նստաշրջանի զեկուցումների հիմնադրույթներ. Երևան, մայիսի 12-13, 1997, Երևան, 1997, էջ 6-7:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ում Աստվածաշնչյան և առասպելաբանական պատկերացումների արտացոլման հարցի շուրջը: - Լրաբեր, ՀՀ ԳԱ, 1997, № 3, էջ 136-147:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Աստվածաշունչը և հունական ու իրանական դիցաբանությունների արտացոլումը Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ում: - ԳՏ, ամսագիր, 1997, № 4-6, էջ 38-40:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը և դպրության զարգացումը Հայաստանում: - Հայաստանը XXI դարի շեմին. Գիտական կոնֆերանսի զեկուցումների թեզիսներ, Հայկական բաց համալսարան, Երևան, 2000, էջ 1-2:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության փուլերի մասին: - ՊԲՀ, 2001, № 1, էջ 3-16:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Աստվածաշնչին անդրադառնալու Մովսես Խորենացու պատմահամեմատական մեթոդը: - Հայոց պատմության հարցեր, ԳԱ Պատմության ինստիտուտի գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2001, № 2, էջ 6-13:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Աստվածաշնչի թարգմանությունը և Մովսես Խորենացին: - Մաշտոցյան Գ ընթերցումներ. զեկուցումների հիմնադրույթներ, Ս. Մեսրոպ Մաշտոց դպրատուն, Օշական, 2001, էջ 12:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ը և Աստվածաշունչը: Պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2001, 31 էջ:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Ն. Է. Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի պատմահոգևոր համակարգը և Աստվածաշունչը, Երևան, 2011, 224 էջ:

ԴԱՇՏԵՆՑ Խ. Ո՞րն է Պատմահոր ծննդավայրը: - ՍՀ, օրաթերթ, 1969, 12 հունվարի, № 10, էջ 4:

ԴԱՇՏԵՆՑ Խ. Նույնը: - Ցուսաբեր, 1969, 24 հունվարի, № 247, էջ 1:

ԴԱՇՏԵՆՑ Խ. Նույնը: - Զարթոնք, օրաթերթ, 1969, 7 մարտի:

ԴԱՎԹՅԱՆ Ե. Մովսես Խորենացի (Ե դար): - Շողակն Արարատյան, երկշաբաթաթերթ, 2004, հուլիս Բ, № 14, էջ 6:

ԴԱՎԹՅԱՆ Ե. Նամակ Ներքին Ագուլիսից. («Տենչայ Սաթենիկ տիկին» հատվածի առթիվ): - Արձագանք, 1888, № 39, էջ 503:

ԴԱՎԹՅԱՆ Հ. «Թուելեաց» երգերի անվանման առթիվ: (Մովսես Խորենացու մոտ): - Էջմիածին, 1974, № 7, էջ 46-48:

ԴԱՎԻԹՅԱՆ Գ. Ոսկեդար հայկական դպրության (Մովսես Խորենացի): - Ամենուն նոր տարեցույց, Ա տարի, Բեյրութ, 1937, էջ 110-112:

ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացին Տարոնցի է: - Լույս, ժողովածու գրականության և գիտության, Թեհրան, 1945, Գիրք 2, էջ 39-47:

ԴԱՐՄԱՆՅԱՆ Մ. Ո՞րն է Մովսես Խորենացիի ծննդավայրը: - Հայրենիք, ամսագիր, 1953, 31-րդ տարի, № 11 (333), էջ 66-73:

ԴԵՏ. Ինչո՞ւ հեռուն երթալ: (Մովսես Խորենացու ժամանակաշրջանի վերաբերյալ Հ. Համբարյանի տեսակետների մասին): - Ազդարար, Ստամբուլ, 1930, 10 հուլիսի, № 1125, էջ 2:

ԴՈԼԵՆՍ Ն., ԽԱՉ Ա. Քննադատություն հայ պատմիչների (Մովսես Խորենացի): - **Ն. Դոլենս, Ա. Խաչ,** Պատմություն հին հայերի, պրակ երրորդ, Թիֆլիս, 1910, էջ 240-247:

ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ Ա. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» պարսից առասպելների հարցի շուրջ: - «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ. Երևան, 1991, Երևան, 1991, էջ 14-15:

ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ Ա. *Հետազոտական անուրանալի վաստակ. Վիկտոր Լանգլուան Մովսես Խորենացու և նրա «Հայոց պատմության» մասին: - ԳԹ, 1991, 14 հունիսի, № 9 (2422), էջ 4:*

ԴՈՒՐԳԱՐՅԱՆ Կ. *Պատմահայր Մովսես Խորենացու (ծննդյան 1575-ամյակի առթիվ): - Բանվոր, օրաթերթ, Լենինական, 1985, 13 հունվարի:*

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. *Պատմություն հայ մատենագրության (Առաջաբան):- Երկրագունդ, Երկամսյա հանդես, Կ. Պոլիս, 1885, № 11, էջ 520-525:*

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. *Պատմություն հայ մատենագրության ի վաղ ժամանակաց մինչև մեր օրերն (Մովսես Խորենացի), Կ. Պոլիս, 1885, էջ 6-8, 22-25:*

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. *Նույնը, Բ տպագրություն (Մովսես Խորենացի, Անգիր ժամանակ և Գողթան երգեր, Խորենացիի և Փավստոսի վկայությունները, Վիպասանաց երգերը, Թուլլաց երգեր և այլն):- Ամբողջ երկեր Եղիշե պատրիարք Դուրյանի, Երուսաղեմ, 1933, էջ 111-118 և այլն[1]:*

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. *Արգար և Լաբուբնիա կամ Հայոց եկեղեցին: - Երկրագունդ, Երկամսյա հանդես, Կ. Պոլիս, 1887, էջ 209-221:*

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. *Սահակ-Մեսրոպյան մրցանակաբաշխություն: (Խորեն Ստեփաննեի՝ Մովսես Խորենացու Հայոց Պատմության թարգմանությունը մրցանակաբաշխության ներկայացնելու կապակցությամբ): - Արևելք, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1890, 26 հունիսի, № 1933, էջ 3, 27 հունիսի, № 1934, էջ 3, 28 հունիսի, № 1935, էջ 3 (վերջ):*

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. *Նույնը, Բ տպագրություն: -* ***Ե. Դուրյան,*** *Ամբողջական*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* ***Հ. Քյուրդյան,*** *Բազմավեպ, 1934, № 2-3, էջ 113-114:* ***Ն. Աղբալյան,*** *Հայրենիք, 1936, № 3 (159), հունվար, էջ 169-176: Հմմտ. նաև* ***Ն. Աղբալյան,*** *Գրական-քննադատական երկեր, Բեյրութ, 1959, էջ 378-392: Տե՛ս և սրա ընդդիմախոսությունը՝* ***Թ. Գուշակյան,*** *Սիոն, 1936, մարտ, էջ 87-94, մայիս, էջ 153-157 (ստորագր.՝ Նոտար): Տե՛ս և պատասխանը՝* ***Ն. Աղբալյան,*** *Յուսաբեր, 1936, 28 մարտի, 30 մարտի, 31 մարտի, 1 ապրիլի, № 305, 306, 307 և ԻԲ տարի, № 1: Հմմտ. նաև* ***Ն. Աղբալյան,*** *Նշվ. աշխ., էջ 433-445:*

Երկեր, Հատ. Ձ. Ուսումնասիրություն և քննադատություն, Երուսաղեմ, 1935, էջ 32-33:

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. Մովսես Խորենացվո ազ[գային] Պատմության Աշխարհաբարը, Հանդերձ ներածությամբ և ծանոթագրություններով. գործ Տ. Խորեն ծայր. վրդ. Ստեփանեի: - **Ե. Դուրյան,** Ամբողջական երկեր, Հատ. Ձ. Ուսումնասիրություն և քննադատություն, Երուսաղեմ, 1935, էջ 65-79:

ԴՈՒՐՅԱՆ Ե. [Մովսես Խորենացի]: Նահապետական զրույցք: Հայոց թագավորության սկզբնավորումն՝ ըստ Մովսես Խորենացվո: Վահագնի երգը և դիցաբանական Հանգամանքը: Ծագումն Հայ Արշակունի Հարստության ըստ Խորենացվո (քննական դիտողություն): Արտավազդի Հաջորդները ըստ Խորենացվո (քննադատական դիտողություն): - **Ե. Դուրյան,** Ազգային պատմություն, Երուսաղեմ, 1934, էջ 5-20, 25-26, 54-61, 120-126 և այլն:

Ե. Մ. Զենոբ Գլակ և Մովսես Խորենացի: - ՀԱ, 1890, № 1, էջ 4-5 (Հեղինակը՝ Ե. Մաղատյանն է):

Ե. Մ. Փավստոս Բուզանդ, Վիեննա, տպ. Մխիթարյան, 1890, VIII+52 էջ (Հեղինակը՝ Ե. Մաղատյանն է):

Ե. Մ. Փիրմիլիանոսը Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ: - Արարատ, 1894, № 1, Հունվար, էջ 26-27 (Հեղինակը՝ Ե. Մաղատյանն է):

ԵԱԶԸՃՅԱՆ Գ. Գ. Խորենացիի «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի նշումը Հայրենիքին մեջ: - Սփյուռք, պարբերաթերթ, 1991, Հոկտեմբեր, № 10, էջ 15:

ԵԶԵԿՅԱՆՑ Ա. Մ. (Պրոյան). Դյուցազունք ըստ Խորենացվո: Հայկ, Արամ, Վահագն: Պատկերներ պատմական կյանքից, Թիֆլիս, տպ. Մովսես Վարդանյան, 1881, 30 էջ (ստորագր.՝ Ա. Մ. Ե. Պ.):

ԵԶԵԿՅԱՆՑ Ա. Մ. Մատենագրություն: Մովսես Խորենացի և նահապետական ազգաբանություն: (Ա. Կարիերի գրքի գրախոսականը): - Մշակ, 1891, 26 սեպտեմբերի, № 108, էջ 1-2, 24 Հոկտեմբերի, № 120, էջ 1-2, 2 նոյեմբերի, № 124, էջ 1:

ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Վ. *Նախամաշտոցյան շրջանի նախաքրիստոնեական պատմագիրները Մովսես Խորենացու աղբյուր: - Գիտաժողովի նյութեր նվիրված Մովսես Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին, Վանաձոր, 2011, էջ 95-107:*

ԵՂԻԱՅԱՆ Բ. *Խորենացիի ակնարկությունը հայոց անիմաստասիրության: -* **Բ. Եղիայան,** *Դաստիարակությունը հեթանոս հայոց մեջ: - Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, Անթիլիաս, 1948, էջ 146-147:*

ԵՂԻԱՅԱՆ Բ. *Թէոփնայ ճարտասանական ուսումը և Մովսես Խորենացի: -* **Բ. Եղիայան,** *Տրամաբանության ուսումը հայոց մեջ: - Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, Զ տարի- 1994, Անթիլիաս, 1995, էջ 11-13:*

ԵՍԱՅԱՆ Է. *«Մասիս»-ի մեջ հրատարակյալ աշխարհաբառ Խորենացի հոդվածին պատասխան մը: (Լեզվական հարցեր): - Արևելք, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1890, 21 ապրիլի, № 1879, էջ 3:*

ԵՐԵՄՅԱՆ Հ. Ա. *Մեր գրականության ծագումը և ձգտումը: (Գողթան երգեր. Մովսես Խորենացի): - Բազմավեպ, 1914, № 3-4, մարտ-ապրիլ, էջ 136-155:*

ԵՐԵՄՅԱՆ Ս. Տ. *Նոր աշխատություն մը Մովսես Խորենացիի մասին: (***Գ. Խ. Սարգսյան,** *Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական սիստեմը).- [Գրախոսություն]: - Ցուսաբեր, 1966, 24 օգոստոսի, № 117, էջ 1, 4:*

ԵՐԵՄՅԱՆ Ս. Տ. *Գրողի և պատմաբանի գրչով: (Հ. Խաչատրյանի՝ «Բերթողահայրը» վեպի մասին). - [Գրախոսություն]: - ԳԱ, 1985, 17 մարտի, էջ 4:*

ԵՐԵՄ[ՅԱՆ] Ս. *Հայ միտքը (Մովսես Խորենացի), Վեննետիկ, 1906*[1]*:*

ԵՐԻՑՅԱՆ Աղ. *«Աշխարհացոյց Մովսես Խորենացւոյ», հավելվածովք նախնեաց, ֆրանսերեն հրատ., Վեննետիկ, 1881, VIII+62+46. - [Գրախոսություն]: - Արձագանք, 1882, № 2, էջ 26-28:*

---

1 Գրախոսությունը՝ Շիրակ, ամսաթերթ, Կահիրե, 1906, № 5, հոկտեմբեր, էջ 308-309:

ԵՐԻՑՅԱՆ Աղ. *Ղազար Փարպեցի և պ. Գր. Խալաթյանց: - Արձագանք, 1883, № 47, էջ 672-675, № 48, էջ 693-694, № 49, էջ 708-711, № 51, էջ 736-738, № 52, էջ 735-757 (վերջ)*[1]*:*

ԵՐԿԱՆՅԱՆ Ս. *Մար Աբաս Կատինա ըստ Վիկտոր Լանգլուայի: - Հայրենիք, ամսագիր, 1942, 20-րդ տարի, № 2 (229), մարտ-ապրիլ, էջ 65-69:*

ԵՐԿԱՆՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացի ըստ Լանգլուայի: - Հայրենիք, ամսագիր, 1943, 21-րդ տարի, № 6 (239), նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 95-100:*

ԵՐՎԱՆԴՅԱՆ Ռ. *Հայ հին կյանքի հանրագիտարանը (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության»): - Տնտեսագետ, երկշաբաթաթերթ, 1991, 15 հոկտեմբերի, № 121 (481), էջ 2-3:*

ԶԱՄԻՆՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: -* **Ա. Զամինյան,** *Հայ գրականության պատմություն, հատ. Ա, Նոր-Նախիջևան, 1914, էջ 71-78:*

ԶԱՄԻՆՅԱՆ Ա. *Նույնը, Բ տպագրություն, Բեյրութ, 1941, էջ 95-104:*

ԶԱՄԻՆՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի. իր ժամանակը, ընկերակիցներն ու գործերը: - Անահիտ, 1931, սեպտեմբեր-դեկտեմբեր, № 3-4, էջ 117-136:*

ԶԱՐԳՈՒՆ-ԶԱՐԵՀ. *Անգիր դպրություն. Գողթան երգեր: - Ազդակ շաբաթօրյակ, Բեյրութ, 1951, 19 հոկտեմբերի, № 34 (398), էջ 2, 26 հոկտեմբերի, № 35, էջ 3, 2 նոյեմբերի, № 36, էջ 3, 9 նոյեմբերի, № 37, էջ 7, 16 նոյեմբերի, № 38, էջ 3, 23 նոյեմբերի, № 39, էջ 7, 30 նոյեմբերի, № 40, էջ 2, 7 դեկտեմբերի, № 41, էջ 7 (վերջ):*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Պատմություն հայերեն դպրությանց ի պետս ուսման ազգային վարժարանաց, հատ. Ա. Հին մատենագրություն Հայոց (Դ-ԺԳ դար), Վենետիկ, 1865, էջ 45-61, 63-72, 243-277*[2]*:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Գր. Խալաթյանց** *- Արձագանք, 1884, № 16, էջ 250-252:*
[2] *Գրախոսությունը՝ Բազմավեպ, 1865, № 7, էջ 243-244:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Նույնը, Բ տպագրություն. Վենետիկ, 1886, էջ 329-367:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Նույնը, Գ տպագրություն, Վենետիկ, 1897, էջ 135-171, 334-387:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Նույնը, Դ տպագրություն: Գողթան երգեր: Թունկեաց Երգք: Մարիբաս Կատինա: Մովսես Խորենացի. Խորենացի և իր ուսումնական դաստիարակությունն և ճանապարհորդությունք: Դարձն ի Հայրենիս և կրած նեղությունները: Երկասիրությունները: «Պատմութիւն Հայոց»: Աղբերք: Արտաքին պատմիչք: Սուրբ գրոց հետևողության մանավանդ ի ժամանակագրական մասին: Իր Պատմության գրոց նյութը: Չորրորդ գիրք իր այս երկասիրության: Խորենացվույն արժեքը իբրու պատմաբան և ժամանակագիր: Եվրոպական և ազգային բանասիրության կարծիքը: Պատմության գրոց տպագրությունք և թարգմանությունք: Աշխարհագրությունն ու անոր հարազատությունը: Պիտոյից գիրք: Հռիփսիմեանց ճառ: Վարդավառի ճառ: Այլ և այլ մանր երկասիրությունք: Իրեն ընծայված անհարազատ գրվածք: Վենետիկ, 1932, էջ 135-171, 350-387:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Գողթան երգեր: - «Քնար Հայկական», խմբագրեց Մ. Մ. Միանսարյանց, Ս. Պետերբուրգ, 1868, էջ 48-58:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Խորենացի Մովսես: -* **Գ. Զարբհանալյան,** *Հայկական մատենագիտություն. (Bibliographie Armenienne): Այբուբենական ցուցակ տպագրության գյուտեն առ մեզ եղած հայերեն հրատարակությանց, Վենետիկ, 1883, էջ 267-276*[1]*:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Մատենադարան հայկական թարգմանությանց նախնեաց (դար Դ-ԺԳ), Վենետիկ, 1889, էջ 54-57 և այլուր:*

ԶԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. *Պատմություն հայերեն դպրության ի սկզբ*

---

[1] Գրախոսությունները՝ Արևելք, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1884, № 4, 5, 6: Արձագանք, 1885, № 7:

ուսման ազգային վարժարանաց, Հատ. Բ, Նոր մատենագրություն, Վեննետիկ, 1878[1], էջ 255-256 և այլն:

ՉԱՐԲՀԱՆԱԼՅԱՆ Գ. Նույնը, Բ տպագրություն: Հավելվածովք: Հայ քերականություններ: Մովսես Խորենացի, Դավիթ և այլն, Վեննետիկ, 1905, էջ 213, 346-347 և այլուր:

ՉԵՔԻՅԱՆ Լ. Մովսես Խորենացու աշխարհայացքը և պատմության ըմբռնումը: - ՍՀ, ամսագիր, 1988, № 4, էջ 30-31:

ՉԵՔԻՅԱՆ Լ. Մովսես Խորենացու աշխարհայացքը և պատմության ըմբռնումը: - ՀՀՀ, հատ. ԺԱ, Բեյրութ, 1991, էջ 253-280:

ՉԵՔԻՅԱՆ Լ. Նույնը: - **Հ. Լևոն Չեքիյան,** Հայապատում... ներբողային, Լոս Անջելես, 2001, էջ 169-177:

ՉԵՔԻՅԱՆ Լ. Նորից Մովսես Խորենացու «Պատմության» մասին: - ՊԲՀ, 1993, № 1-2, էջ 27-34:

ԷԹԻԵՄԵՉՅԱՆ Վ. Խորենացիի հետքերով: - Ազդակ, օրաթերթ, Բեյրութ, 1979, 7 հոկտեմբերի:

ԷԼՉԻԲԵԿՅԱՆ Ժ. Գ. Հովսեպոս Փլավիոսը Մովսես Խորենացու աղբյուր: - Լրաբեր, ՀԽՍՀ ԳԱ, 1975, № 5, էջ 71-82:

ԷՄԻՆ Մ. Վեպք հնոյն Հայաստանի, Մոսկվա, 1850, 98 էջ[2]:

ԷՄԻՆ Մ. Նույնը: - «Մ. Էմինի երկասիրությունները հայոց լեզվի, գրականության և պատմության մասին (1840-1855 թթ.)», Մոսկվա, 1898, էջ 91-156:

ԷՄԻՆ Մ. «Գողթան երգն» ի «Բանասեր» օրագրին (1851 թ.): - Նույն տեղում, էջ 157-163:

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Ստ. Պալասանյան,** Փորձ, 1880, № 6, էջ 174-215 (ստորագր.՝ Գրիչ): Փարոս Հայաստանի, տարեգիրք, Մոսկվա, 1880, № 2:

[2] Գրախոսությունները՝ **Գ. Պատկանյան,** Արարատ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1850, № 2, սեպտեմբերի 9, էջ 25, № 6, 14 հոկտեմբերի, էջ 96: Հայաստան, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1850, № 45, և № 23-75: **Ed. Dulaurier,** JA, Paris, 1852, p. 1-54:

ԷՄԻՆ Մ. Հնախօսութիւնք ի վերայ Հայկական Հեթանոսութեանց: Թարգմ. ի գաղղ. բնագրէ Յովհաննէս Պրուս. Տէրոյենց, Արմաշ, 1875, 77+2 չհ. էջ:

ԷՄԻՆ Մ. Հետազօտութիւնք ի վերայ Հայկական Հեթանոսութեան, Կ. Պոլիս, 1877, 79 էջ:

ԷՄԻՆ Մ. Մովսես Խորենացին և Հայոց հին վեպերը: Թիֆլիսում կայանալիք Ե. Հնագիտական ժողովի առթիվ գրված, Մոսկվա, 1881, 82 էջ:

ԷՄԻՆ Մ. Մովսես Խորենացի և Հայոց հին վեպերը, Թիֆլիս, 1886 (Հավելված «Արձագանք» լրագրի, թարգմ.՝ Գր. Խալաթյանց), 84 էջ:

ԷՄԻՆ Մ. Մովսես Խորենացի և հին հայկական վեպը, Թիֆլիս, տպարան Հովհաննես Մարտիրոսյանցի, 1887, 71 էջ (թարգմ.՝ Խաչատուր Հովհաննիսյանց):

ԷՄԻՆ Մ. [Մովսես Խորենացի].- **Մ. Էմին,** Երկասիրություններ, հատ. 4, Մոսկվա, 1898[1]:

ԷՄԻՆ Մ. - տե՛ս նաև **Մկրտիչ Էմին:**

ԸՍՏԿԱՐՅԱՆ Վ. Մովսես Խորենացի: - **Վ. Ըստկարյան,** Եկեղեցական պատմություն հանդերձ ազգային եկեղեցական պատմությամբ, Վիեննա, 1872, էջ 164:

Թ. Տոնին խմբանկարը (Սուրբ Մովսես Քերթող Խորենացի): - Սիոն, 1935, նոյեմբեր, № 11, էջ 335-337:

ԹԱԹՈՒԼ ՎԱՀՐԱՄ. Ըսէ՛, Մովսես Խորենացի (բանաստեղծություն): - Անահիտ, 1939, № 4-5, էջ 32:

ԹԱՀՄԻԶՅԱՆ Ն. Մովսես Խորենացին և հայ հին ու վաղ միջնադարյան երգարվեստը: - Էջմիածին, 1979, № 5, էջ 25-33, № 6, էջ 44-53:

---

[1] Գրախոսություն՝ **Ս. Մ.,** Արարատ, 1898, № 7, Հուլիս, էջ 320-323:

ԹԱՀՄԻԶՅԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացին և Ծննդյան ու այլ տոների շարականները: -* **Ն. Թահմիզյան,** *Գրիգոր Նարեկացին և Հայ երաժշտությունը V-XV դդ., Երևան, 1985, էջ 145-185:*

ԹԱՂԻԱԴՅԱՆՑ Մ. *Դիցաբանություն, Կալկաթա, 1830, 161 էջ:*

ԹԱՂԻԱԴՅԱՆՑ Մ. *Վեպ Վարդգիսի տեառն Տուհաց, Կալկաթա, 1846, 168 էջ:*

ԹԱՂԻԱԴՅԱՆՑ Մ. *Պատմութիւն պարսից, հատ. Ա, Կալկաթա, 1846, էջ 6 և հտ.:*

ԹԱՂԻԱԴՅԱՆՑ Մ. *Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, հատ. Ա, Կալկաթա, 1847:*

ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ Հր. Ս. *Մովսես Խորենացի: -* **Հր. Ս. Թամրազյան,** *Ուրվագծեր հայ գրական քննադատության պատմության, Երևան, 1981, էջ 10-40:*

ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ Հր. *Հայ քննադատություն, Գիրք Ա. Գրական մտքի ակունքները և ձևավորումը (V դար), Երևան, 1883, 442 էջ*[1]*:*

ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ Հր. *Հայ և համաշխարհային գիտության ու գրականության գնահատությունը և Մովսես Խորենացու ավանդների վերածնունդը: - Նույն տեղում, Գիրք Բ (VI-XV դարեր), Երևան, 1985, էջ 186-196*[2]*:*

ԹԱՇՃՅԱՆ Բ. *(Բարենց). Խորենացին արժանհավատ: Առեղծված Մար-Աբայի և «Հայոց պատմությունը» և այլն: -* **Բ. Թաշճյան,** *Արշակունի Հայաստանի հազարամյա փառքը, Կահիրե, 1950, էջ 346-393, 538-557:*

---

1 Գրախոսությունները՝ **Վ. Դավթյան,** *ԳԱ, 1983, № 6:* **Հ. Սահյան,** *ԳԱ, 1983, № 6:* **Հ. Խաչատրյան,** *ՍՀ, 1983, 30 օգոստոսի:* **Բ. Ուլուբաբյան,** *ԳԹ, 1983, 16 սեպտեմբերի:* **Գ. Խաչատրյան,** *ՍԳ, 1984, № 1, էջ 128-132:* **Ժ. Քալանթարյան,** *ՀՁ, 1984, 1 օգոստոսի:* **Կ. Դանիելյան,** *ԳԹ, 1986, 5 սեպտեմբերի:* **Ս. Փանոսյան,** *ՍԳ, Երևան, 1986, №7, էջ 135-142:*

2 Գրախոսությունները՝ **Կ. Դանիելյան,** *ԳԹ, 1986, 5 սեպտեմբերի:* **Ա. Մարտիրոսյան,** *ԳԱ, 1986, № 1:* **Լ. Ներսիսյան,** *ԳԹ, 1986, № 1:* **Բ. Ուլուբաբյան,** *ԳԱ, 1986, № 1:* **Ս. Փանոսյան,** *ՍԳ, 1986, № 5, 135-138:*

ԹԱՇՅԱՆ Բ. *Մեր պատմիչները իբրև քննադատ: - Համազգային տարեգիրք, Ա տարի, Կահիրե, 1936, էջ 279-287:*

ԹԱՇՅԱՆ Բ. *Մովսես Խորենացի և Հրաշքը: - Ցուսաբեր, ամսագիր, Կահիրե, 1944, № 3, էջ 16-19, № 4, էջ 19-23:*

ԹԱՇՅԱՆ Բ. *Բանասիրական մանրուք: (Խորենացու չորրորդ գիրքը): - Հայրենիք, օրաթերթ, Բոստոն, 1962, 25 փետրվարի:*

ԹԱՇՅԱՆ Բ. *Մեծ «Անծանոթը» (Մովսես Խորենացի): - Ցուսաբեր, 1967, 20 մարտի, № 291:*

ԹԱՇՅԱՆ Բ. *Դասակարգում պատմիչներու (Մ. Խորենացի): - Ցուսաբեր, 1970, 10 հոկտեմբերի, № 160, էջ 1:*

ԹԵՐԶԻՄԱՆՅԱՆ ՀԱՄ. *Համառոտ պատմություն Հայոց (համաձայն Մովսես Խորենացու), Վեննետիկ, 1901, 102 էջ* [1]*:*

ԹԻՐԵԱՔՅԱՆ Մ. *Ի՞նչ է եղած Խորենացիին բաժինը Աստվածաշունչի Հայերեն թարգմանության մեջ: - ՊԲՀ, 1970, № 3, էջ 249-250:*

ԹՂԹԱԿԻՑ. *Բանասիրական ասուլիս (Ն. Ադբալյանի՝ «Դիտողություններ Մովսես Խորենացիի պատմության մասին» զեկուցման առթիվ): - Ազդարար, շաբաթաթերթ, 1945, Բեյրութ, 22 դեկտեմբերի, № 164, էջ 5:*

ԹՂԹԱԿԻՑ. *Հոբելյանական հանդիսություն նվիրված՝ Մեսրոպ Մաշտոցի և Մովսես Խորենացիի (նախաձեռնությամբ «Սփյուռք» հանդեսի և «Վերածնունդ» միության): - Սփյուռք, 1960, 9 ապրիլի, Բ տարի № 13, էջ 11:*

ԹՈՌՆՅԱՆ Ս. *Արտաշեսյան Արտավազդա բարքն ու վախճանը, Վիեննա, 1852, 84 էջ:*

ԹՈՍՈՒՆՅԱՆ Գ. *Մի գրախոսության առիթով: [Մ. Գյուլնազարյան,*

---

[1] *Տե՛ս նաև նախորդ հրատարակությունները՝ Վենետիկ, 1848, 1858, 1860, 1864, 1871, 1880: Տե՛ս նաև գրախոսությունը՝ Մուրճ, 1901, № 8, № 332-333:*

Օ. Մ. Խաչատրյան, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Համախականության բառարան, Երևան, 1986]: - ԳԹ, 1988, 25 մարտի, էջ 4:

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ (**Թ. Գուշակյան**). *Մովսես Խորենացի: -«Ամբողջական երկեր Տ. Թորգոմ պատրիարքի», Բ. Սուրբք և տոնք Հայաստանեայց եկեղեցվո, Երուսաղեմ, 1939, էջ 217-218:*

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ (**Թ. Գուշակյան**). *Նույնը, Բ տպագրություն, Երուսաղեմ, 1957, էջ 184-185:*

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ (**Թ. Գուշակյան**). *Նույնը, Գ տպագրություն, Անթիլիաս, 1981, էջ 187-188:*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. *Հայաստանի բնությունը ըստ Մովսես Խորենացու (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ): - Հայաստանի բնություն, նյութերի ժողովածու, պրակ 1, Երևան, 1986, էջ 33:*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Լ. *Օտարները Հայերուս մասին (Բրիտանական Հանրագիտարանը Մովսես Խորենացու մասին), Վիեննա, 1989, էջ 110-112:*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի: -* **Հ. Թորոսյան**, *Ընտիր Հայկազունք, Վենետիկ, 1873, էջ 1-4:*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի, Նույնը Բ տպագրություն, Վենետիկ, 1891, էջ 231-242*[1]*:*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. *Նույնը, Գ տպագրություն, Վենետիկ, 1903, էջ 231-244:*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. *Հին պատարիկ մի Մովսիսի Խորենացվո: - Բազմավեպ, 1898, № 4, էջ 165-174 (Հեղինակը նշված չէ):*

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ., Մալխասյանց Ստ., *Սեբեոսի պատմությունը և Մով-*

---

[1] *Գրախոսություն՝ Հայաստան, ամսագիր, Լոնդոն, 1891, № 1:*

սես Խորենացի, Թիֆլիս, 1899. - [Գրախոսություն]: - Բազմավեպ, 1899, № 6, էջ 282-286:

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. Հայագիտությունը Եվրոպայի մեջ: (Մովսես Խորենացու մասին զանազան կարծիքներ): - Որբունի, ամսագիր, Վենետիկ, 1900, 18 Հուլիսի, № 14, էջ 13-15:

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. Արսեն Սուքրիի գրական աշխատությունները. Թարգմանությունք: - Բազմավեպ, 1933, № 4, էջ 148-153:

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Հ. Մովսես Խորենացի: - Նոր Գեղի, ազգագրական Հանդես, Բեյրութ, 1965, Բ տարի, էջ 153-155:

ԹՈՓԱԼՅԱՆ Ն. Մովսես Խորենացի Պատմությունը լույս կը զգենու: - Նազարեթ Թոփալյան, Թերթոն Արևազալ. Գեղոն ի պատիվ Հայաստանի, Փարիզ, 2009, էջ 397-402:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Հոմերոսի պոեմների և Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի մի առանձնահատկության մասին: - Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1984, № 4, էջ 58-67:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Լույսի գեղագիտական ըմբռնումը անտիկ Հունաստանում և Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի մեջ: - ԲԵՀ, 1985, № 1, էջ 127-137:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. Մովսես Խորենացու Հիշատակած Հունական մի քանի աղբյուրների մասին: - Աշտանակ, Հայագիտական պարբերագիրք, Հատ. Ա, Երևան, 1995, էջ 75-84:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. Փիրմիլիանոսի «Պատմությունը» որպես Մովսես Խորենացու աղբյուր: - ՀԱ, 1997, № 1-12, էջ 65-88:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Մարաբասյան մի Հատված: - Աշտանակ, Հատ. Բ, Երևան, 1998, էջ 56-62:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. Փիրմիլիանոսի «Պատմությունը» որպես Մովսես Խորենացու աղբյուր: - ՊԲՀ, 1999, № 1, էջ 220-236:

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու հիշատակած մի քանի պատմիչների մասին (Բերոսոս, Ալեքսանդր, Բազմավեպ, Աբիդենոս և Կափելիոն), ՀԱ, 1999, № 1-12, էջ 115-186:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. *Հուլիոս Աֆրիկանոսի «ժամանակագրությունը» և Մովսես Խորենացին: - ՊԲՀ, 2000, № 2, էջ 128-159:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու մի մեջբերման շուրջ («Այսոցիկ վկայէ և կնփաղիովն...»): - ՊԲՀ, 2000, № 3, էջ 152-160:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հունաբանությունները: - Աշտանակ, Հայագիտական պարբերագիրք, Գ, Երևան, 2000, էջ 71-83:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու հունական աղբյուրների խնդիրը (ատենախոսության սեղմագիր), Երևան, 2001, 24 էջ:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու հունական աղբյուրների խնդիրը, Երևան, հրատ. «Սարգիս Խաչենց», 2001, 192 էջ:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Հ. *Մարիբաս: - Արարատ, 1903, հունիս, № 6, էջ 526-534, № 7, հուլիս, էջ 621-628:*

ԹՈՓՉՅԱՆ Հ. *Երգք թռչելեացն: - Նոր Դար, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1903, № 101, էջ 2, № 111, էջ 2:*

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ Գ. *«Վարդգես Մանկան» վիպական պատառիկի նոր մեկնաբանություն: - ՊԲՀ, № 2, 2012, էջ 198-209:*

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ՀՈՎՀ. *Խորենացու «Տենչայր Սաթենիկ» հատվածի առթիվ: - Հորիզոն, Գրական հանդես, Թիֆլիս, 1894, № 1, էջ 168-178:*

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ՀՈՎՀ. *Նույնը: - «Թումանյանը քննադատ», Երևան, 1939, էջ 23-31:*

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ՀՈՎՀ. *Նույնը: - Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. 4. Քննադատություն և հրապարակախոսություն (1892-1921), Երևան, 1951, էջ 13-21:*

---

[1] Գրախոսություն՝ Ա. Դոլուխանյան, «Գրական թերթ», 2001, № 13, էջ 6-7:

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ՀՈՎՀ. Նույնը: - Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. 6. Քննադատություն և հրապարակախոսություն (1887-1912): Երևան, 1994, էջ 18-27:

Ժ. Դ., Հովհաննիսյան Պ. Հ., Մատենագիտություն Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հրատարակությունների, Երևան, 1991, 88 էջ. - [Գրախոսություն]: - Մասիս, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1992, 22 փետրվարի, № 13-14, էջ 31 (հեղինակն է՝ Ժ. Դանիելյանը):

ԺԱՄԿՈՉՅԱՆՑ Մ. Այցելություն շիրիմի Ս. Վարդապետին մերոյ Քերթողահօր Մովսիսի Խորենացւոյ, որ է Տարօն: - Ծոպքաղ, ամսագիր բանասիրական, 1861, Մոսկվա, մայիս, № 20:

ԻՆՃԻՃՅԱՆ Ղ. Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822, էջ 330-338:

ԻՆՃԻՃՅԱՆ Ղ. Մովսես Խորենացի: Վրիպակք աշխարհագրութեան Խորենացւոյն տպագրելոյ յամի 1752: Վրիպակք պատճառացն բերելոց ի Սէն Մառդէնէ: - **Ղ. Ինճիճյան,** Հնախօսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշխարհի, հատ. Գ, Վենետիկ, 1835, էջ 303-314: (Տե՛ս նաև սույն աշխատության Ա-Բ հատորները, Վենետիկ, 1835)[1]:

ԻՇԽԱՆ ՄՈՒՇԵՂ. Մովսես Խորենացի և Պարույր Հայկազն (թատերգություն), Բեյրութ, 1978:

ԻՇԽԱՆ ՄՈՒՇԵՂ. Հայրենասիրության և հերոսության զգացումը մեր հին մատենագիրներուն մոտ. Մովսես Խորենացի: - Ազդակ շաբաթօրյակ, Բեյրութ, 1981, ԺԲ տարի, № 45-46, 22 նոյեմբերի, էջ 917-918:

ԻՇԽԱՆ ՄՈՒՇԵՂ. Նույնը: - Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1982, 16 փետրվարի, № 229:

---

1 Գրախոսությունը՝ **C. F. Neumann,** *Zeitschriff für die Kunde des Morgenlandes,* ամսագիր, *Göttingen, 1837, S. 240-254, 378-397:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Հնագարյան վավերագրերը և Մովսես Խորենացու մատյանը: - **Ռ. Իշխանյան,** Արարատի թագավորությունը և Մեծ Հայքի միավորումը: - ՍՀ, ամսագիր, 1983, № 12, էջ 14, 16-17, 20-21:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Նույնը: - Ալիք, օրաթերթ, Թեհրան, 1984, 11 օգոստոսի, № 169, էջ 3, 6, 12 օգոստոսի, № 170, էջ 3:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Հնագարյան հայոց որմնանկարները և Խորենացին: - ՀՁ, շաբաթաթերթ, 1984, 11 ապրիլի:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Հայոց հնագույն պատմությունը և Մովսես Խորենացին: - ՀՁ, 1987, 18 փետրվարի, № 8 (1124), էջ 5-6:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Ճիշտ ընթերցենք Մովսես Խորենացուն: - **Ռ. Ա. Իշխանյան,** Հայ ժողովրդի ծագման ու հնագույն պատմության հարցեր, Բեյրութ, 1988, էջ 94-105:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Լսենք Մովսես Խորենացուն: - **Ռ. Ա. Իշխանյան,** Պատկերազարդ պատմություն Հայոց, Գիրք առաջին, Երևան, 1989, էջ 48-52 և հտ.:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Նույնը, Բ տպագրությունը, Երևան, 1990, էջ 48-52:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Բաց նամակ պրն. Պ. Մուրադյանին (Խորենացու առթիվ): - ԵԵ, օրաթերթ, 1991, 5 սեպտեմբերի, № 164 (10139), էջ 3:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Խորենացին հորեյանից հետո: - ԵԵ, օրաթերթ, 1991, 7 նոյեմբերի, № 201 (10176), էջ 3:*

ԻՇԽԱՆՅԱՆ Ռ. *Մովսես Խորենացի: - **Ռ. Ա. Իշխանյան,** Պատկերազարդ պատմություն Հայոց, Գիրք երկրորդ, Երևան, 1997, էջ 105-109:*

ԼԱԼԱՅԱՆ Եր. *Համառոտ տեսություն հայ ազգագրության: (Համառոտ ակնարկ Գողթան նրգերի աղբյուրների, տեղի, հեղինակի, ժամանակի և այլնի մասին): - Ազգագրական հանդես, Գիրք Ա, Շուշի, 1895, էջ 7-26:*

ԼԱՆԳԼՈՒԱ Վ. *Մովսես Խորենացի և նրա պատմությունը, Թիֆլիս, տպ. Համբարձում էնֆիանջյանցի, 1860, 63 էջ (թարգմ.՝ Մ. Աղաբեգյան):*

ԼԱՆԳԼՈՒԱ Վ. *Մովսես Խորենացի և նրա Պատմությունը: - Կռունկ Հայոց աշխարհի, ամսօրյա հանդես, Թիֆլիս, 1863, № 4, ապրիլ-մայիս, էջ 241-247, № 5, հունիս-հուլիս, էջ 356-382:*

ԼԱՆԳԼՈՒԱ Վ. *Մովսես Խորենացի և նրա Պատմությունը, 1863, 64 էջ (ֆրանսերեն բնագրից արևմտահայերեն թարգմանեց և ծանոթագրեց Ստ. Պալասանյանը):*

ԼԱՆԳԼՈՒԱ Վ. *Մովսես Խորենացին և նրա Պատմությունը: -* **Հ. Նազարյանց,** *Ընտիր հատվածներ, քրեստոմատիա հայ դպրոցների համար, մասն Ա: Արձակ, Թիֆլիս, 1883, էջ 316-320*[1]*:*

ԼԵՈ. *Մովսես Խորենացու Պատմագրության առաջին տպագրությունը. այդ գործի նշանակությունը. Խորենացին և նրա կատարած դերը մեր գրականության մեջ. Խորենացու տպագրության անմիջական հետևանքները: -* **Լեո,** *Հայկական տպագրություն, հատ. 1 (XVI-XVII դար), Թիֆլիս, 1901, էջ 336-343:*

ԼԵՈ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Թիֆլիս, 1904, տպարան «Հերմես», էջ 415-449:*

ԼԵՈ. *Նույնը, Գ տպագրություն: -* **Լեո,** *Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. 5, Երևան, 1986, էջ 297-301:*

ԼԵՈ. *Մովսես Խորենացի: -* **Լեո,** *Հայոց պատմություն, 1-ին հատոր (հին պատմություն), Թիֆլիս, 1917, էջ 4-6, 518-529 և այլուր:*

ԼԵՈ. *Նույնը, Բ տպագրություն: -* **Լեո,** *Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. 1, Երևան, 1966, էջ 4-5 և հտ.:*

ԼԵՈ. *Մովսես Խորենացի: -* **Լեո,** *Հայոց պատմություն, հատ. 2, Երևան, 1947, էջ 358-363:*

---

[1] *Տե՛ս նաև սույն գրքի Բ (Թիֆլիս, 1889), Գ (Թիֆլիս, 1892), և Դ (Թիֆլիս, 1899) հրատարակությունները:*

ԼԵՈ. *Մովսես Խորենացի, Նույնը, Բ տպագրություն: - **Լեո,** Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. 2, Երևան, 1967, էջ 346-351:*

ԼԻՄԱ Վ. *Մովսես Խորենացի և Պարույր Հայկազն: - Ալիք, 1983, 13 դեկտեմբերի, № 269, էջ 5:*

ԼԻՍԻՑՅԱՆ Ստ. *Հայրենի առասպելներից և վեպերից, Տփղիս, 1907, 80 էջ:*

ԼԻՍԻՑՅԱՆ Ստ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Երևան, 1940, 104 էջ:*

ԼՈՐԵԼԼԻ Ս. *Նորայրյան նամականի. Միքայել Թամամչյան և Խորենացու Պատմության Լամբրոնացու ձեռագիրը: - Սիոն, 1950, մարտ, № 3, էջ 90-92:*

ԼՈՐԻԿ. *«Մովսես Խորենացի և Պարույր Հայկազն», թատերգության առթիվ: - Ալիք, 1983, 14 դեկտեմբերի, № 270, էջ 4:*

ԼԵՎՈՆՅԱՆ Խ. *Արայի և Շամիրամի վեպին մեկ վարիանթը՝ քրդական աղբյուրն: - Վան-Տոսպ, կիսամսյա հանդես, Ա տարի, Վան, 1911-1912, № 1:*

Խ. *Բացատրություն մի Մար Աբասու գյուտին մասին: - Բազմավեպ, 1897, № 1, էջ 42-45:*

Խ. Դ. *Ալեքսանդրիո դպրոցն և Հայոց հին մատենագրությունը: - Բյուրակն, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1900, № 41, 42, 44:*

Խ.-Վ. Ա. *Նորագույն աղբերք Մ. Խորենացվո: (Մովսես Խորենացու աղբյուրներին նվիրված Ա. Կարիերի հոդվածաշարի վերաբերյալ). - [Գրախոսություն]: - ՀԱ, 1894, № 6, էջ 178 (հեղինակը Ա. Վ. Խախանովն է, թարգմ.՝ Կ. Տյուրյան):*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Բ. *Աղբյուրներ Հայոց պատմության: (Մովսես Խորենացի): - ՀԱ, 1903, № 10, էջ 289-296, № 11, էջ 331-333*[1]*:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Սկանակ Բանասեր,** Բազմավեպ, 1904, № 4, էջ 165-174:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Բ. Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1903, 35 էջ:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Բ. Հին Հայոց ժողովրդական վեպերը և Մովսես Խորենացին: Ա. Մովսես Խորենացու անգիր ավանդության աղբյուրները: - ՀԱ, 1904, № 1-2, էջ 14-18: Բ. Հայկ.: - ՀԱ, 1904, № 4, էջ 102-105, № 5, էջ 146-149, № 7, էջ 204-206[1]:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Բ. Ընդդիմախոսություն. «Սկսնակ բանասերներ» հայ քննադատության բեմի առջև: - ՀԱ, 1904, № 9, էջ 276-281:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացի («Գործք Խորենացւոյ» են): - **Գր. Ա. Խալաթյանց,** Ղազար Փարպեցի և գործք նորին: Պատմական և գրական քննություն, Մոսկվա, 1883, 133 էջ[2]:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Դարձյալ երկու խոսք Ղազար Փարպեցու մասին: (Պատասխան պարոն Աղ. Երիցյանի քննական հոդվածների առթիվ): - Արձագանք, 1884, № 16, էջ 250-252:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացու Հայկական պատմություն: Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, Ս. Պետերբուրգ, 1889. - [Գրախոսություն]: - Արաքս, Հանդես, Ս. Պետերբուրգ, Գիրք Ա, 1890, էջ 113-151[3]:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությունը Խորեն ծ. վ. Ստեփանեի թարգմանությամբ: Քննադատություն, Ս. Պետերբուրգ, տպ. Ի. Ն. Սկորոխոդովի, 1890, 39 էջ[4]:

---

1 Գրախոսությունը՝ **Հ. Կ. Տ. Սահակյան,** Բազմավեպ, 1904, № 11, էջ 515-520:

2 Գրախոսությունները՝ **Աղ. Երիցյան,** Արձագանք, 1883, № 47, էջ 672-675, № 48, էջ 693-694, № 49, էջ 708-711, № 51, էջ 736-738, № 52, էջ 755-757: **Հայկունի,** Մեղու Հայաստանի, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1883, 24 հուլիսի № 76: **Գր. Տեր-Պողոսյան,** ՀԱ, 1902, էջ 125: **Ստ. Մալխասյանց,** ՀԱ, 1902, էջ 190:

3 Ն. Մառի «Ընտիր աշխատությունններ» ռուսերեն հրատարակությունում (т. I, М., 1933, էջ XI) այս գրախոսությունը սխալմամբ վերագրվել է Ն. Մառին (հմմտ. նաև **Ա. Գ. Աբրահամյան,** Մառը և հայ մատենագրությունը, «Ն. Մառի անվ. կարինետի աշխատությունններ», հատ. 1, Երևան, 1945, էջ 39, հմմտ. նաև՝ «Նիկողայոս Յակովլևիչ Մառ», ներածականը և բիբլիոգրաֆիաները՝ Հ. Հ. Կոստանյանի, Երևան, 1965, էջ 70-71):

4 Գրախոսությունները՝ Նոր Դար, 1890, № 195; 1891, № 36, 62: Մշակ, 1891, № 27, 40:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Նամակ խմբագրին. (Խորեն Ստեփաննի՝ Մովսես Խորենացու Պատմության թարգմանության առթիվ): - Մշակ, 1891, 9 ապրիլի, № 40, էջ 2:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Նամակ առ խմբագրություն Եղիշեի աղբյուրների առթիվ (Մովսես Խորենացի): - ՀԱ, 1895, № 4, էջ 113-116:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մի բացատրություն: (Մովսես Խորենացու աղբյուրների առիթով): - Մշակ, 1896, 18 հունիսի, № 70, էջ 1:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացու նորագույն աղբյուրների մասին: - ՀԱ, 1897, № 10, էջ 289-293, № 11, էջ 337-343, № 12, էջ 353-359[1]:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1898, է + 56 էջ[2]:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացի և յուր աղբյուրները: (Գրիգոր Աստվածարան): - Արարատ, Հավելված, 1897, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, № 11-12, էջ 531-539:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Նույնը, առանձին, Վաղարշապատ, 1898, 9 էջ[3]:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Հայկական վեպ ի Հայոց պատմության Մ. Խորենացվո. փորձ քննադատության աղբերաց: - Բազմավեպ, 1896, № 6, էջ 285-286, № 7, էջ 330-333, № 12, էջ 578-585; 1897, № 3, էջ 97-103, № 12, էջ 578-585 (թարգմ.՝ Հ. Դիոնեսիոս Գաղատոսյան):

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մարաբա Մծուրնացի կամ Կեղծ-Ագաթանգեղոս. Համեմատական ուսումնասիրություն: (Հատված Գր. Խալաթյանցի՝ «Հայոց վեպը Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, Մոսկվա, 1896» գրքից): - Բազմավեպ, 1898, № 2, 60-65, № 3, էջ 136-140, № 5, էջ 213-220, № 12, էջ 577-579; 1899, № 6, էջ

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Հ.Կ.Տ.Ս.,** Բազմավեպ, 1904, № 11, էջ 515-520:

[2] Գրախոսությունը՝ ՀԱ, 1898, № 3, էջ 91-92:

[3] Գրախոսությունը՝ **Գ. Մեն.,** ՀԱ, 1898, № 5, էջ 152-153 (Հեղինակը՝ Գ. Մենեվիշյանն է):

274-279, № 9, էջ 413-418 (վերջ, թարգմ.՝ Լ. Նազարյանց)։

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *Նույնը, առանձին, Վեննետիկ, 1898, 111 էջ (թարգմ.՝ Լ. Նազարյանց)։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *Մովսես Խորենացի։ - Բանասեր, Հանդես, Փարիզ, 1900, էջ 277-291 (թարգմ.՝ Հայկ Դատյան)*[1]*։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *Հայ Արշակունիք Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ։ Մասն II-ի նյութեր։ Տիտղոսաթերթը ռուսերեն։ Բնագիրը հայերեն և ռուսերեն, Մոսկվա, 1903, 142 երկսյուն էջ։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *Կյուրոսին Հաղթողը Հայոց Արտաշես թագավո՞րն էր։ - ՀԱ, 1903, № 12, էջ 353-358։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *«Հիպպողիտեայ ժամանակագրութեան» հայ թարգմանության վրա։ - ՀԱ, 1904, № 1-2, էջ 46-48։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *Հայ Արշակունիք ըստ Մ. Խորենացվո (Հատվածներ մենագրությունից)։ Ա. Ս. Սահակի և Ս. Մաշտոցի գործունեությունը հօգուտ հայ լուսավորության։ - ՀԱ, 1904, № 9, էջ 257-262, № 12, էջ 361-367*[2]*։ Բ. Արտաշիր և Արշակունյաց հարստության անկումը Հայաստանում։ - ՀԱ, 1905, № 4, էջ 116-122, № 6, էջ 172-177։ Գ. Մեծն Տրդատ։ - ՀԱ, 1905, № 8, էջ 234-240։ Դ. Գահ-նամակի մասին, տե՛ս ՀԱ, 1905, № 11, էջ 336-339։ Գ. Մեծն Տրդատ (շարունակությունը)։ - ՀԱ, 1906, № 4, էջ 115-123, № 6, էջ 174-176 [վերջ, թարգմ.՝ Ա. Սարկ. (= Ա. Սիմոնյանց)]։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. *Հայ Արշակունիք ըստ Մ. Խորենացվո կամ նոր ուսումնասիրություններ Մով. Խորենացվո մասին, Վիեննա, 1906, Ը + 124 էջ (թարգմ.՝ Ա. Սիմոնյանց)*[3]*։*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ Մշակ, 1901, № 120։*

[2] *Գրախոսությունը՝* ***Մ. Ծովրյան,*** *Բազմավեպ, 1904, № 6, էջ 269-274։*

[3] *Գրախոսությունը՝* ***Ա. Ք.,*** *Մշակ, 1906, 28 հունիսի, № 138 (հեղինակը՝ Ա. Քալանթարն է)։*

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Նյութեր Մովսես Խորենացու մասին: - ՁԳԱԹ, Գր. Խալաթյանցի ֆոնդ, 69, բաժին I, № 1, 128 թերթ:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Խորենացու աղբյուրների մասին: - ՁԳԱԹ, ֆոնդ 69, բաժին I, № 7, 33 էջ (1909 թ.):

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Սկիզբն գրականության պատմության (Մար Աբաս Կատինա): - ՁԳԱԹ, ֆոնդ 69, բաժին I, № 32, 32 էջ:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Թովմա Արծրունին Խորենացու չորրորդ գրքի մասին. քննադատական հոդված: - ՁԳԱԹ, ֆոնդ 69, բաժին II, № 9, 4 թերթ (անավարտ):

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Մովսես Խորենացվո և Անդրեասի: - ՁԳԱԹ, ֆոնդ 69, բաժին I, № 3, 48 էջ:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Համեմատական ուսումնասիրություն Մ. Խորենացվո «Պատմութիւն Հայոց»-ի: - ՁԳԱԹ, ֆոնդ 69, բաժին I, № 4, 119 էջ:

ԽԱԼԱԹՅԱՆՑ Գր. Աշխարհագրական անունք Մ. Խորենացու Պատմության մեջ: - ՁԳԱԹ, ֆոնդ 69, բաժին I, 12 էջ (Մոսկվա, 1893):

ԽԱՆՁԱԴՅԱՆ Ս. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Վ., ՄԿՐՏՉՅԱՆ Լ., Ինչո՞ւ արդեն 85 տարի է Խորենացին չի հրատարակվում ռուսերեն: - ԳԹ, 1978, 15 դեկտեմբերի, № 149, էջ 3:

ԽԱՆՁԱԴՅԱՆ Ս. Արժեքավոր ու արժանավոր աշխատություն:- **Լ. Միրիջանյան,** Պատմության և առասպելի սահմանները, Երևան, 1987. - [Գրախոսություն]: - ՍԳ, 1987, № 11, էջ 117-119:

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Աստ. Մատենախոսական Ա. Գարագաշի «Քննական պատմություն Հայոց» գործին: - Լումա, 1896, էջ 263-304:

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Աստ. «Տորք Անգեղեայ» հայ հին մատենագրության և նոր բանասիրության մեջ: - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ Գիտության և արվեստի ինստիտուտի, 1931, № 5, էջ 40-64:

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» երկի բայական և անվանական համակարգերի քերականական անկանոնությունները: - Գիտաժողովի նյութեր նվիրված Մովսես Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին, Վանաձոր, 2011, էջ 4-19:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Ժ. Դ. *Հայաստանի անտիկ շրջանի քաղաքաշինությունը և Մովսես Խորենացու վկայությունները: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի զրույթներ, Երևան, 1991, էջ 16-18:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Ժ. Դ. *Հայաստանի անտիկ շրջանի քաղաքներն ու քաղաքաշինությունն ըստ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության»: - ՊԲՀ, 1998, № 2, էջ 179-188:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500 տարին: - Ավանգարդ, օրաթերթ, 1990, 24 հոկտեմբերի, № 121, էջ 4:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. *Նույնը: - ԵԵ, օրաթերթ, 1990, 25 հոկտեմբերի, № 244, էջ 3:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. *Նույնը: - Հայաստան, օրաթերթ, Երևան, 1990, 26 հոկտեմբերի, № 44, էջ 3:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. *Նույնը: - ԳԹ, 1990, 26 հոկտեմբերի, № 44, էջ 1:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. *Նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին: - ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 1 հոկտեմբերի, № 209 (272), էջ 4:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. Հ. *Քերթողահայրը: (Մովսես Խորենացի: Հատված պատմությունից): - Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում, ամսագիր, Երևան, 1983, № 5, էջ 60-63:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. Հ. *Քերթողահայրը (վեպ), Երևան, 1984, 351 էջ*[1]*:*

---

[1] Գրախոսությունները՝ ՍՀ, օրաթերթ, 1985, 12 փետրվարի: Ազգակ շաբաթօրյակ, 1985, 9-16 մարտի, էջ 215: ***Ս. Երեմյան,*** *Գրողի և պատմաբանի զրչով, ԳԱ, 1985, 17 մարտի, էջ 4:* ***Մ. Մելքոնյան,*** *ՍԳ, 1986, № 9, էջ 129-131:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. Հ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը: - Հանրագիտակ օրացույց. 1990, Երևան, 1989, էջ 53-59:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հ. *Նամականու ժանրը հինգերորդ դարի հայ պատմագրության մեջ (Մովսես Խորենացի): - Էջմիածին, ամսագիր, 1998, № ԺԲ, էջ 42-56:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Պ. Մ. *Մովսես Խորենացի: - «Գանձարան հայ հին բանաստեղծության», աշխատասիրությամբ Պ. Մ. Խաչատրյանի, Երևան, 2000, էջ 880-882:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Ս. *Անկախության գաղափարը Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ: - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 4:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Վ. *Հայք երկիրը Ուրարտուի կազմում: - Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1980, № 6, էջ 101-112:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Վ. Ն. *Մովսես Խորենացու հայոց հին պատմության ժամանակագրական հենքը: Վանի թագավորության արքայացանկը Մովսես Խորենացու և վաղ միջնադարյան հայ պատմիչների աշխատություններում և այլն: -* ***Վ. Ն. Խաչատրյան,*** *Հայաստանը մ. թ. ա. XV-VII դարերում (Հայոց հին պատմություն), Երևան, 1998, էջ 16-22, 27-32 և հտ.:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Օ. Մ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» համախականության բառարան, Երևան, 1986, 196 էջ*[1]*:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Օ. Մ. *Խորենացու Պատմության համախականության բառարանը: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 19-20:*

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Օ. Մ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» բառապաշարի համեմատությունը 5-րդ դարի գրական հուշար-*

---

[1] Գրախոսությունները՝ ***Մ. Գյուլնազարյան,*** *ԳԹ, 1987, 4 սեպտեմբերի, № 2:* ***Մ. Մանուկյան,*** *ԵԵ, 1986, 22 դեկտեմբերի, № 293, էջ 3:* ***Գ. Թոսունյան,*** *ԳԹ, 1986, 25 մարտի:*

ժանների բառապաշարի հետ: - ՊԲՀ, 1999, № 2-3, էջ 202-208:

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Օ. Մ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» բառապաշարի քննություն, Երևան, 2011, 112 էջ:*

ԽԱՉԵՐՅԱՆ Լ. Գ. *Մովսես Քերթող (Խորենացի): - **Լ. Գ. Խաչերյան,** Հայ լեզվաբանության առաջացման պատմությունը և քերականագիտական միտքը V-XVI դարերում, Լիսաբոն, 1992, էջ 215-216 և հտ.:*

ԽԱՉԵՐՅԱՆ Լ. Գ. *Մովսես Խորենացի. Դպրության տեսություն իր մշակումներով ու հարցադրումներով: - **Լ. Գ. Խաչերյան,** Հայագիր դպրության ուսումնագիտական կենտրոնները. դպրոցները, ճեմարանները, ակադեմիաները և համալսարանները միջնադարյան Հայաստանում (V-XVI դդ.), հատ. 1, Լիզպոն, 1998, էջ 103-120:*

ԽԱՉԵՐՅԱՆ Լ. Գ. *Հայոց ազգային դիցարանը, Կլենտեյլ, 2001, 284 էջ:*

ԽԱՉԻԿՅԱՆ Լ. Ս. *Դիտողություն Մ. Խորենացու Հայոց պատմության երկրորդ գրքի ծդ գլխի մասին: - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1948, № 11, էջ 91-97:*

ԽԱՉԻԿՅԱՆ Լ. Ս. *Նույնը:- Լ. Ս. **Խաչիկյան,** Աշխատություններ, հատ. Ա, Երևան, 1995, էջ 92-97:*

ԽԱՉԿՈՆՑ Դ. *Քննության արժանի կետ մը «Արա Գեղեցկին» ավանդավեպին մեջ: - ՀԱ, № 1, էջ 41:*

ԽԱՉԿՈՆՑ Դ. *Ալեքսանդրիո դպրոցն ու Հայոց հին մատենագրությունը: - Բյուրակն, ամսագիր, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 465, 492, 613, 651, 696:*

ԽԱՉԿՈՆՑ Դ. *Մովսես Խորենացի: - **Դ. Խաչկոնց,** Հայոց պատմություն, Կ. Պոլիս, 1909 (նաև՝ 1910, 1912 և այլն):*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *«Հանդես ամսօրեայ»-ի՝ Մարիբաս Կատինայի առրի բնագրին բնկորներուն գյուտը: - ՀԱ, 1897, № 1, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Մեր խոսքը՝ Ո՞ւր այսպես Թավալգլոր: (Մովսես Խորենացու վերաբերյալ Ն. Ակինյանի տեսակետների առԹիվ): - Ազդարար, օրաԹերԹ, Ստամբուլ, 1931, 30 Հունվարի, № 1319, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Մեր խոսքը՝ Քանի ուշ չէ: (Խորենացու վերաբերյալ Ն. Ակինյանի տեսակետների քննադատուԹյունը): - Ազդարար, 1931, 31 Հունվարի, № 1320, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Ինչո՞ւ երկու չափ: (Մովսես Խորենացու վերաբերյալ Ն. Ակինյանի և Վ. Հացունու նյուԹների առԹիվ): - Ազդարար, 1931, 7 Հուլիսի, № 1476, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *«Սփյուռք»-ի զույգ դարադարձները. բացառիկ Թիվ նվիրված Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակին և Մովսես Խորենացիի «Հայոց պատմուԹեան» գրուԹյան 1500-ամյակին: - Սփյուռք, 1960, 26 մարտի, Բ տարի, № 11, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Մեր ՊատմաՀոր վկայուԹյունը: - Յուսաբեր, 1969, 22 փետրվարի, № 272, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ «ՅՈՒՍԱԲԵՐ»-ի. *Խորենացի՝ Հայրենասերը: - Յուսաբեր, 1971, 20 փետրվարի, № 268, էջ 1:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ «ԱԼԻՔ»-ի. *Խորենացի՝ Հայրենասերը: - Ալիք, 1971, 12 ապրիլի, № 77, էջ 4:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *ՀետաքրքրաԿան նորուԹյուն մի: (Մովսես Խորենացու Հիշատակած Մար Աբաս Կատինայի «Հայոց պատմուԹյունը» գտնված է): - Բազմավեպ, 1896, № 12: Հավելված, № 12:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Նույնը: - Մշակ, 1896, № 150:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Նույնը: - Նոր Դար, 1896, № 226:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Նույնը: - Արձագանք, 1896, № 149:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *ԲացատրուԹյուն մի Մար Աբաս գյուտին: - Բազմավեպ, 1897, № 1, էջ 42-45:*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. *Մեր Արասս գյուղի մասին: - Բազմավեպ, 1897, № 2, էջ 94-95:*

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ. *(Մովսես Խորենացու մասին եղած կարծիքների վերաբերյալ): - Մուրճ, 1891, № 2, էջ 290-291:*

ԽՈՐԻԿՅԱՆ Հ. Գ. *Հին Հայաստանը մ. թ. ա. VI-IV դարերում՝ ըստ Մովսես Խորենացու: - Վեմ, Համդես, 2011, № 2, էջ 154-163:*

ԽՐԻՄՅԱՆ Մ. *Ողբացող Խորենացին ի Յաշտիշատ եւ յՕշական: - Արարատ, 1902, Հուլիս-օգոստոս, № 7-8, էջ 579-599 (ստորագր.՝ Հայոց Հայրիկ):*

ԽՐԻՄՅԱՆ Մ. *Նույնը՝ առանձին գրքով, Վաղարշապատ, 1902, 29 էջ:*

ԽՐԻՄՅԱՆ Մ. *Նույնը: -* ***Խրիմյան Հայրիկ,*** *Ամբողջական երկեր, Նյու Յորք, 1929, էջ 835-849:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. Տ. *Մովսես Խորենացու ընկերաբանական հայացքները: - Հայրենիքի ձայն, չաբաթաթերթ, 1971, 17 փետրվարի, № 7, էջ 4-5, 7:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. Տ. *Նույնը: - Պայքար, Ուոթըրթաուն, 1971, 7 մարտի, № 53, էջ 2:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու ընկերաբանական հայացքները: - Յուսաբեր, 1971, 22 մարտի, № 292, էջ 1, 23 մարտի, № 293, էջ 1, 2:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Նույնը: - Ալիք, 1971, 9 մայիսի, № 98, էջ 4, 5, 10 մայիսի, № 99, էջ 4, 5, 11 մայիսի, № 100, էջ 4, 5 (վերջ):*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Հինգերորդ դարի ազատագրական պայքարի գաղափարախոսությունը: - Ալիք, 1972, 15 հունիսի, № 130, էջ 4, 17 հունիսի, № 131, էջ 4, 5, 13 օգոստոսի, № 180, էջ 3, 14 օգոստոսի, № 181, էջ 10 (վերջ):*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Նույնը: - Յուսաբեր, 1972, 20 հունիսի, № 63, էջ 1, 22 հունիսի, № 64, էջ 1:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու սոցիալական իմաստասիրությունը: - ԲԵՀ, 1974, № 1, էջ 72-88:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացի: -* **Գ. Խրլոպյան,** *Հայ սոցիալական իմաստասիրության պատմություն, Երևան, 1978, էջ 231-276*[1]*:*

ԽՐԼՈՊՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու աշխարհայացքը և պատմության ըմբռնումը: - ՍՀ, ամսագիր 1988, № 4, էջ 30-31:*

ԽՈՒՐՇՈՒԴՅԱՆ Լ. Ա. *Ելույթ Մովսես Խորենացու հուշարձանի հանդիսավոր բացման արարողության ժամանակ: - ԵՀ, երկշաբաթաթերթ, 1995, № 18 (1797), 15 նոյեմբերի, էջ 1,4:*

ԾԱԼՅԱՆ Մ. Գ. *Սահակ-Մեսրոպյան դպրոցը և արտաքին կամ հեթանոս մատենագիրք: - Լույս, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1906, № 11, 16:*

ԾՈՎԱԿԱՆ Ն. *Իմաստասիրական գրականությունը Հայոց մեջ Ե-ԺԸ դարերուն: - Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, Անթիլիաս, Բ տարի, 1949-1950, էջ 191-198:*

ԾՈՎԱԿԱՆ Ն. *Ե՞րբ կապրեր Մովսես Պատմահայր: - Հասկ, 1966, № 10, հոկտեմբեր, էջ 389-390: Նույնը տե՛ս նաև՝* **Վանատուր** *(Նորայր արք. Ծովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 58-60*[2]*:*

ԾՈՎԱԿԱՆ Ն. *Մովսես Պատմահայր և Կամսարականք: - Հասկ, 1967, № 2-3, փետրվար-մարտ, էջ 62-63: Նույնը տե՛ս նաև՝* **Վանատուր** *(Նորայր արք. Ծովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու), Երուսաղեմ, 1993, էջ 61-65:*

ԾՈՎԱԿԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացի - հունաբան դպրոց: - Հասկ, 1967,*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **Վ. Ղազանչյան,** *ՍԳ, 1979, № 9, էջ 109-112:* **Ա. Ցափուճյան,** *Արև, օրաթերթ, Կահիրե, 1979, մարտ 5-7, տե՛ս նաև նույնի՝ «Պատմություն քառուղիներուն վրա» (հոդվածների ժողովածու), Կահիրե, 1987, էջ 154-166:*

[2] *Այս ժողովածուի վերաբերյալ տե՛ս Ա. Մաղոյանի գրախոսությունը: - ԲԵՀ, 1994, № 2, էջ 177-178:*

№ 4-5, ապրիլ-մայիս, էջ 164-165: Նույնը տե՛ս նաև՝ ***Վանատուր*** *(Նորայր արք. Տովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 69-73:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Մովսես Խորենացի և Փիլոն: - Հասկ, 1968, № 3, մարտ, էջ 92-93: Նույնը տե՛ս նաև՝* ***Վանատուր*** *(Նորայր արք. Տովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 74-77:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Մովսես Քերթող և Փիլոն: (Հայագիտական դիտողություններ): - Հասկ, 1960, № 1-2, հունվար-փետրվար, էջ 24-26: Նույնը տե՛ս նաև՝* ***Վանատուր*** *(Նորայր արք. Տովական), բանասիրական հոդվածների ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 104-110:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Ե՞րբ կապրեր Մովսես Քերթող: - Հասկ, 1971, № 8-9, օգոստոս-սեպտեմբեր, էջ 292: Նույնը տե՛ս նաև՝* ***Վանատուր*** *(Նորայր արք. Տովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 111-113:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Moses Khorenats'i,* History of the Armenians. *(Խորենացու Պատմության Թոմսոնի անգլերեն թարգմանության մասին): - Սիոն, 1978, № Դ-Զ, էջ 122-130:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Սահակ Պարթև և Մովսես Խորենացի: - Սիոն, 1978, № Ժ-ԺԲ, էջ 261-262: Նույնը տե՛ս նաև՝* ***Վանատուր*** *(Նորայր արք. Տովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 66-68:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Դ գիրք Մովսիսի Խորենացվո: - Սիոն, 1983, № Է-Թ, էջ 151-152: Նույնը տե՛ս նաև՝* ***Վանատուր*** *(Նորայր արք. Տովական), բանասիրական հոդվածներու ժողովածու, Երուսաղեմ, 1993, էջ 154-159:*

ՏՈՎԱԿԱՆ Ն. *Մովսես Քերթողի շարականները: - Սիոն, 1987, № 1-2, էջ 49-50:*

Կ. Ա. *Բանադատություն: Մ. Խորենացիի նոր աղբյուրը: - Հայրենիք, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1893, 25 մարտի, № 428, 26 մարտի, № 429:*

Կ. Կ. Մի հատված Մովսես Խորենացու Պատմությունից: - Արարատ, 1895, ապրիլ, № 4, էջ 118-121 (Հեղինակը՝ Կ. Կոստանյանցն է):

Կ. Կ. Ծանոթություն ներկա ձեռագրի («Սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի, Հարցմունք ըստ երկաբնակացն») առթիվ: - Արարատ, 1879, մայիս, № 5, էջ 217-219 (Հեղինակը՝ Կ. Կոստանյանցն է):

Կ. Ց. Բ. Մալխասյանց Ստ., Սեբեոսի Պատմությունը և Մ. Խորենացին: Մատենագրական ուսումնասիրություն: Թիֆլիս, 1899, էջք Ը+118. - [Գրախոսություն]:- Բանասեր, Հատ. Ա, պրակ 2, Փարիզ, 1899, էջ 168-170 (Հեղինակը՝ Կ. Բասմաջյանն է):

Կ. Ց. Բ. Հատված մը Մ. Խորենացիի Պատմության հնագույն օրինակե մը: - Բանասեր, Հատ. Զ, պրակ 5-6, Փարիզ, 1904, էջ 169-171 (Հեղինակը՝ Կ. Բասմաջյանն է):

Կ. Ց. Բ. Մարիբաս Քաղդեացիի սուտ ժամանակագրությունը: - Բանասեր, Հատ. Է, պրակ 5, Փարիզ, 1905, էջ 129-132 (Հեղինակը՝ Կ. Բասմաջյանն է):

Կ. Տ. Ս. Գևորգյան Բ., Խորենացուն Խորենացով պետք է հասկանալ. - [Գրախոսություն]: - Բազմավեպ, 1900, № 5, էջ 226-229:

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ Հ. Վ. Վահագն (ըստ Խորենացու): - Հրազդան, երկամսյա հանդես, Աթենք, 1929, № 2:

ԿԱՆԱՅԱՆՑ Ստ. Երևեալ-Երևել դաշտի տեղը (**Մովսես Խորենացի**, Գիրք Գ, գլ. խզ): - Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ, 1936, № 1-3, հունվար-մայիս, էջ 15-19:

ԿԱՆԱՅԱՆՑ Ստ. Մ. Հայագետ Ֆեթթեր և մեր հին ազգային երգերը: - Արձագանք, 1894, 2 փետրվարի, № 13, էջ 3, 4 փետրվարի, № 14, էջ 3-4, 6 փետրվարի, № 15, էջ 3, 9 փետրվարի, № 16, էջ 4:

ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆ Ս. Բ. Ներշնչումներ Մովսես Խորենացուց: - **Ս. Բ. Կապուտիկյան**, Գիրս մնա հիշատակող, Երևան, 1988, էջ 409-413:

ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ Մ. Ա. *Ի չաՀ խորենացիագիտության. - [Պ. Հ. ՀովՀաննիսյան, Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991]: - Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, Բեյրութ, 1994, էջ 431-432:*

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացիի «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը: - Նոր կյանք, ամսագիր, 1991, № 9, սեպտեմբեր, էջ 7:*

ԿԱՐԵՆՅԱՆՑ Հ. *Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Խորենացւոյ: - Կովկաս, լրագիր, Թիֆլիս, 1847, № 2-4*[1]*:*

ԿԱՐԵՆՅԱՆՑ Հ. *Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Խորենացւոյ տպագրելոյն ի Վեննետիկ ընդ Երկուց ձեռագրաց, Տփխիս, 1858, 130 էջ*[2]*:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Մովսես Խորենացին և նաՀապետների ազգաբանությունը: - Արձագանք, 1891, № 26, էջ 1-2, № 27, էջ 1, 2, 3, № 30, էջ 1, 2, 3, № 31, էջ 2, 3, № 32, էջ 2, 3 (թարգմ.՝ Ն. Ք.)*[3]*:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նույնը: - Բազմավեպ, 1891, № 10, էջ 273-279, № 11, էջ 305-311, № 12, 337-345:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Խորենացու մեկ նոր աղբյուրը: - Արձագանք, 1892, № 114, էջ 1-2:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Մովսես Խորենացվո մեկ նոր աղբյուրը: - ՀԱ, 1892, № 8, էջ 251-253 (թարգմ.՝ Հ. Տաշյան)*[4]*:*

---

1 *Գրախոսությունը՝ Կովկաս, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1847, № 2-4:*

2 *Գրախոսությունը՝ Ճռաքաղ, 1859, էջ 352:*

2 *Գրախոսությունները՝ Բազմավեպ, 1891, № 10, էջ 273-279: ՀԱ, 1891, № 11, էջ 345: Մշակ, 1891, № 108, 120, 124: Արձագանք, 1891, № 26, 27, 29, 31: Մուրճ, 1892, № 12, էջ 1852-1863:*

3 *Գրախոսությունները՝* ***Ստ. Մալխասյանց,*** *Մուրճ, 1892, № 12, էջ 1852-1863:* **Փ. Տ. Մ**, *Արարատ, 1893, № 1, էջ 65-76 (Հեղինակը՝ Մ. Տեր-Մովսիսյանն է):*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ. Քննադատական ուսումնասիրութիւնք, Վիեննա, 1893, Ժ+51 էջ (թարգմ.՝ Հ. Տաշյան)*[1]*:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նորագյուտ աղբերք Մովսիսի Խորենացվո: (Պատասխան Ս. Պարոնյանին): - ՀԱ, 1892, № 12, էջ 373-379; 1893, № 4, էջ 116-120, № 5, էջ 134-140, № 6, էջ 178-186 (թարգմ.՝ Հ. Տաշյան):*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նամակ առ Հայր Հ. Տաշյան՝ Խորենացվո աղբերաց մասին: - ՀԱ, 1893, № 10, էջ 309-311:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նորագույն աղբերք Մ. Խորենացվո: Ե. Մովսես Խորենացի և «Ժամանակագրութիւն Մաղաղասայ»: - ՀԱ, 1894, № 2, էջ 53-67 (ֆրանսերեն և Հայերեն, թարգմ.՝ Հ. Տաշյան):*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նորագույն աղբերք Մ. Խորենացվո: Զ. Մովսես Խորենացի և Պրոկոպիոս: - ՀԱ, 1894, № 4, էջ 120-127 (ֆրանսերեն և Հայերեն, թարգմ.՝ Հ. Տաշյան):*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նորագույն աղբերք Մովսիսի Խորենացվոյ. Քննադատական ուսումնասիրութիւնք: Համեմված, Վիեննա, 1894, ԺԱ + 43 էջ:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Արգարու գրույցը Մովսես Խորենացվո Պատմության մեջ: - ՀԱ, 1896, № 2, էջ 33-35, № 4, էջ 97-101, № 6, էջ 170-175, № 8, էջ 238-241, № 9, էջ 263-267, № 10, էջ 305-309, № 11, էջ 325-330, № 12, էջ 367-371 (վերջ, թարգմ.՝ Գ. Մեն):*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Արգարու գրույցը Մովսես Խորենացվո Պատմության մեջ. Քննադատական ուսումնասիրությունք. Մովսես Խորենացվո քննադատության նկատմամբ քանի մը խոսք: Արգարու գրույցը*

---

[1] *Գրախոսություններ՝ Բազմավեպ, 1893, № 7, էջ 305-318: Հայրենիք, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1893, № 428, № 429: Մուրճ, 1893, № 5:* Armenia, Szamosujvár, 1893, № 97 *(գրախոսականների ամբողջական ցանկը տե՛ս ՀԱ, 1894, էջ 370):*

Մովսես Խորենացվո Պատմության մեջ: Ա. Եղեսիո դիվանները. Բ. Լերուբնայի (Ղաբուբնայի գիրքը). Գ. Արգարու գրույցին՝ Հայոց Պատմության մեջ մուծվիլը. Դ. Մովսես Խորենացվո Պատմությունը, Վիեննա, 1897, ժԵ + 109 էջ (Թարգմ.՝ Գ. Մենևիշյան)[1]:

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Մարիբասա ժամանակագրությունը (առ Հ. Տաշյան ուղղեալ նամակև մը քաղված): - ՀԱ, 1897, № 1, էջ 2-5 (ֆրանսերեն և Հայերեն):*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհյաններն Ագաթանգեղոսի և Մ. Խորենացվո Համեմատ. քննադատական ուսումնասիրություն: - ՀԱ, 1899, № 11, էջ 321-325, № 12, էջ 353-359:*

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Նույնը առանձին: Քննադատական ուսումնասիրություն, Վիեննա, 1899, 48 էջ (Թարգմ.՝ Հ. Տաշյան)*[2]:

ԿԱՐԻԵՐ Ա. *Մարիբասա ժամանակագրությունը: - ՀԱ, 1898, № 1, էջ 2:*

ԿԱՐԻՆՅԱՆ Ա. *Եղել է արդյոք Հեթանոս Հայ գրականություն: - ԳԹ, 1940, 10 Հուլիսի, № 19, էջ 2:*

ԿԱՐԻՆՅԱՆ Ա. *Սոցիալական պայքարի արձագանքները Հին Հայ գրականության մեջ (Մովսես Խորենացի): - Գրական-բանասիրական Հետախուզումներ, ԳԱ Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտ, գիրք 1, Երևան, 1946, էջ 329-334 և Հտ.:*

ԿԱՐԻՆՅԱՆ Ա. Բ. *Նույնը առանձին, Երևան, 1946:*

ԿԱՐԻՆՅԱՆ Ա. Բ. *Նույնը:-* **Ա. Բ. Կարինյան,** *Ժողովուրդների եղբայ-*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **Ա. Արասխանյան,** *Մուրճ, 1896, № 1, էջ 116-122: Արարատ, 1896, № 2: Մասիս, 1897, № 100-102: ՀԱ, 1897, № 7, էջ 217: Բանասեր, 1901, էջ 5; 1903, էջ 75:*

[2] *Գրախոսությունները՝* **Բանասեր,** *1899, էջ 327; 1900, Հատ. Ա, Գիրք Դ, էջ 327-343:* **Յ. Թ,** *Արարատ, 1900, էջ 321:*

րության դրոշի ներքո. Գրական-քննադատական, գիտական, հրապարակախոսական ակնարկներ, Երևան, 1976, էջ 259-262 և հտ.:

ԿԵՏԻԿ. *Եղնկա նոր գտնված ձեռագիրն և Մար-Աբասա արաբական թարգմանությունը: - ՀԱ, 1902, № 6, էջ 191:*

ԿԵՏԻԿ. *Պարսից աշխարհը ըստ Ստոյն Մովսեսի Խորենացւոյ Աշխարհագրութեան: - ՀԱ, 1902, № 12, էջ 405-408:*

ԿԵՏԻԿ. *«Սուտ Խորենացվո» պաշտպանին: - ՀԱ, 1903, № 7, էջ 222-223:*

ԿԵՏԻԿ. *Անեղծվածային: («Սուտ Խորենացի» հոլջոլջման մասին): - ՀԱ, 1904, № 2, էջ 64:*

ԿԵՏԻԿ. *Ղ. Ալիշանի «Հայապատում»-ի թերությունները. 5. Մ. Խորենացի: - ՀԱ, 1904, № 4, էջ 125-128:*

ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի: - Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարան, Երևան, 1998, էջ 140-141:*

ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ Մ. *[Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի] Խորեն Ստեփանեի և Ստ. Մալխասյանցի թարգմանությունների մի քանի առանձնահատկություններ: - ԵՀ, հանդես (լրատու), 1998, № 2 (91), էջ 85-91:*

ԿՅՈՒՐՃՅԱՆ Հ. Մեսրոպ և Սահակ: Հայ նշանագրերու պատմություն: Կորյուն, Ղազար Փարպեցի և Մովսես Խորենացի, Կ. Պոլիս, 1913, 44 էջ:

ԿՈԳՅԱՆ Ս. *Հինգերորդ դարու հայոց ուղղափառությունը. Մովսես Խորենացի: - Բեյրութ [Ա. թ.], 96 էջ:*

ԿՈԳՅԱՆ Ս. *Հինգերորդ դարու հայոց ուղղափառությունը (Մովսես Խորենացի):-* **Ս. Կոգյան,** *Հայոց եկեղեցին, Բեյրութ, 1961, էջ 535-579[1]:*

ԿՈՆԻԲԵՐ Փր. *Հ. Տաշյան, Արգարու գրույցն. - [Գրախոսություն][1]: - ՀԱ, 1894, № 2, էջ 53-67, № 4, էջ 120-127:*

ԿՈՆԻԲԵՐ Փր. *Խորենացվո ժամանակի խնդիրը: - ՀԱ, 1902, № 1, էջ 3-6, № 3, էջ 85-90 (Թարգմ.՝ Հ. Տաշյան):*

ԿՈՆԻԲԵՐ Փր. *Մ. Խորենացվո Պատմություն աղբերաց խնդիրը: (Թղթակցություն Կոնիբերի առ խմբ. «Հանդիսի»): - ՀԱ, 1902, № 5, էջ 129-132, № 7, էջ 193-198, № 8, 236-240 (վերջ):*

ԿՈՆԻԲԵՐ Փր. *Մ. Խորենացու Պատմության ժամանակին մասին: - ՀԱ, 1903, № 1, էջ 30-32, № 2, էջ 33-36, № 3, էջ 85-90, № 5, էջ 152-157, № 7, էջ 215-218, № 10, էջ 317-320, № 11, էջ 325-330 (վերջ):*

ԿՈՆԻԲԵՐ Փր. *Հովսեպոսի Հնագույն Հայ Թարգմանությունը (Մովսես Խորենացու առնչությամբ): - ՀԱ, 1908, № 10, էջ 289-294:*

ԿՈՆԻԲԵՐ Փր. *Հովսեպոսի Հին Հայ Թարգմանությունը: - Արարատ, 1908, սեպտեմբեր, № 9, էջ 781-791 (Թարգմ.՝ Տիրայր վարդապետ):*

ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ Ա. Ա. *Թորգոմա Տուն, Արարատի տերություն, Ասքանազյան զունդ. (Հայոց ազգաբանության նոր ըմբռնումը մեր դպրության արշալույսին): - Հայ միջնադարյան գրականություն. միջազգային գիտաժողով, Երևան, 15-19 սեպտեմբերի 1986, Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 97-98:*

ԿՈՍՏԱՆՅԱՆՑ Կ. *Հիւսուած բանից նախնի պատմագրաց Հայոց: Պատմութիւն ժամանակաց մարզպանութեան ի Հայք մասն երրորդ. Հյուսվածք Հայոց մարզպանների պատմության առաջին մասի Համար. 1. Ո՞րն է Հայոց պատմության դարագլուխը (Մովսես Խորենացի), Վիեննա, 1877, էջ 157-163 և այլն:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **ԵԱՏ,** *Անդրադարձություններ, Երուսաղեմ, 1963:*

ԿՈՍՏԱՆՅԱՆՑ Կ. *Հայոց հեթանոսական կրոնը:- «Ընտիր հատվածներ» (քրիսթոմատիա), Ա մաս, կազմեց **Հ. Նազարյանց**, Տփխիս, 1883, էջ 116-130:*

ԿՈՍՏԱՆՅԱՆՑ Կ. *Նույնը, Գ հրատարակություն, Թիֆլիս, 1892, էջ 131-144:*

ԿՈՍՏԱՆՅԱՆՑ Կ. *Մովսես Խորենացի:- **Կ. Կոստանյանց**, Հայոց բանահյուսության պատմություն, տե՛ս ՁԳԱԹ, Կոստանյանցի ֆոնդ:*

ԿՌԱՆՅԱՆ Ա. *Խորենացին գրոց գյուտին մեջ Մեսրոպի դերի մասին: - **Ա. Կռանյան**, Հետապնդելով Դանիելյան նշանագրերը: - ՀՀՀ, 1992, № ԺԲ, էջ 61-64:*

ԿՌԱՆՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Անի և Ժան-Պիեր Մահեների ֆրանսերեն թարգմանությունը: - Մասիս, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1994, № 60 (1271), փետրվար, էջ 47 (ստորագր.՝ Հ. Ա. Կ.):*

ԿՐԿՅԱՇԱՐՅԱՆ Սեդ. *Հայկ և Բել. Առասպել, թե՞ իրականություն:- Հայաստան, ամսագիր, Աթենք, 2001, 31 մարտի, № 1, էջ 13:*

ԿՈՒԼԵՍԵՐՅԱՆ Բ. *Ոսկեդարը և հայ ուսանողությունը: - Ազգ, եռօրյա թերթ, բացառիկ թիվ, Բոստոն, 1916, 33 էջ:*

ԿՈՒՍԻԿՅԱՆ Հ. Կ. *Հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը հայոց հին գրականության մեջ: - ՍԳ, Երևան, 1942, № 5-6, էջ 135-139:*

ԿՈՒՍԻԿՅԱՆՑ Կ. *Փավստոս Բուզանդացի: - Արձագանք, 1885, № 20, էջ 283-287:*

ԿՈՒՐՏԻԿՅԱՆ Ս. *Բանասիրական պատառիկներ: (Մովսես Խորենացի): - Ընդարձակ տարեցույց Ս. Փրկչյան ազգային հիվանդանոցի, Իսթանպուլ, 1937, էջ 278-291:*

Հ. *Այս հրատարակության առիթով: (Ներածություն Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի արևմտահայերեն թարգմանության), Բեյրութ, 1995, էջ I-VIII:*

Հ. Ա. Վ. Դիտողութիւն մը:- ՀԱ, 1893, № 9, էջ 272-273:

Հ. Գ. Գ. Մատենախոսական: **Մ. Խորենացի,** Հայկական պատմութիւն, աշխ., Թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, Ս. Պետերբուրգ, 1889: - ՀԱ, 1890, № 5, էջ 113-115:

Հ. Թ. Պարոն Արմանտ Շվայկեր-Լերխենֆելտ և երկիր Հայոց: [«Դանուբի և Կովկասի միջև» գերմաններեն երկասիրության 10-րդ բաժնի Գ գլխի («Հայոց երկիր») քննադատությունը. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն]: - ՀԱ, 1888, № 1, էջ 9-11:

Հ. Ղ. Էմին Մ., Моисей Хоренский и древний эпос Армянский. - [Գրախոսություն]: - Մեղու Հայաստանի, Թիֆլիս, 1881, էջ 163-164:

Հ. Ք. Լ. Շահինյան, Գիրք դարերի խորքից. - [Գրախոսություն]: - Ազդակ շաբաթօրյակ, Բեյրութ, 1985, 27 հուլիսի, № 28, էջ 538-539:

ՀԱԽՈՒՄՅԱՆՑ Ս. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» (Թարգմ. գրաբարից Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, ՍՊԲ, 1889). - [Գրախոսություն]: - Մշակ, 1889, № 142, 12 դեկտեմբերի, էջ 1-3:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Ա. Հայկական լեռնաշխարհում բիացիների և խորենացիական հայկյանների տարածման ուղիների համադրության փորձ: - ՀԱՊ. - Զեկուցումների դրույթներ. - Երևան, 2012, էջ 44-48:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Գ. Մովսես Խորենացուն վերագրվող շարականները: - Էջմիածին, 1971, № 1, էջ 27-33:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Գ. Հայ առաջին շարականագիրները (Մովսես Խորենացի):- **Գ. Ա. Հակոբյան,** Շարականների ժանրը հայ միջնադարյան գրականության մեջ (V-XV դդ.), Երևան, 1980, էջ 88-96:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Թ. Խ. Մովսես Խորենացի: - **Գ. Խ. Սարգսյան, Թ. Խ. Հակոբյան, Ա. Գ. Աբրահամյան, Մ. Գ. Ներսիսյան, Կ. Ս. Խուդավերդյան, Ս. Տ. Երեմյան,** Հայ ժողովրդի պատմություն (հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը), Երևան, 1972, էջ 196-197:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Թ. Խ. Նույնը, Բ հրատարակություն, Երևան, 1985, էջ 144-146:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Մ. Հայկազունիներ (Մոռացված մի արքայատոհմ), Երևան, 2012, 64 էջ:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Պ. Հ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» Գ. Տեր-Մկրտչյանի հետազոտական տեսադաշտում: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 21-24:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ Պ. Հ. Սրբագրումներ հայ մատենագրության մեջ (Մովսես Խորենացի, Ողբ): - Էջմիածին, 1995, փետրվար-մարտ, էջ 97-99:

ՀԱՃՅԱՆ Պ. Մովսես Խորենացի: - Պ. Հաճյան, Հայ մտքի մշակներ (Ե-Ժ դարեր), Պուենոս-Այրես, 1987, էջ 34-37:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Ա. Խ. Մովսես Խորենացու մի հաղորդման մեկնաբանության շուրջ: - Լրաբեր, ՀՀ ԳԱԱ, 1997, № 2, էջ 57-62:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Ք. Շահինյան Լ., Գիրք դարերի խորքից. - [Գրախոսություն]: - ՍՀ, ամսագիր, 1985, № 7, էջ 22:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Ք. Լ. Նույնը: - Ալիք, օրաթերթ, Թեհրան, 1985, 12 օգոստոսի, № 169, էջ 4, 6:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Վ. Ազատության գաղափարը մեր պատմության մեջ. (Մովսես Խորենացի): - Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1958, 11 օգոստոսի, №110:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Վ. Գ. Խորենացու «Տենչայ Սաթենիկ տիկին» հատվածը: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 25-27:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Վ. Գ. Մովսես Խորենացու Պատմության «Տենչայ Սաթենիկ տիկին» հատվածը: - ՊԲՀ, 1995, № 2, էջ 227-236:

ՀԱՄԲԱՐՑԱՆ Հ. Հ. *Խորենացվո կեղծիք մըն ալ. Արտավազդ Մանդակունի՞, թե Մամիկոնյան: - ՀԱ, 1910, № 1, էջ 17-18:*

ՀԱՄԲԱՐՑԱՆ Հ. Հ. *Գարգարացի՞ք թե գուգարացիք: - ՀԱ, 1910, № 8, էջ 241-242:*

ՀԱՄԲԱՐՑԱՆ Հ. Հ. *Մովսես Խորենացի Ե դարու մատենագիր չէ: - Ուսումնարան, ամսաթերթ, Կ. Պոլիս, 1912, № 3, էջ 34-35:*

ՀԱՄԵԼՅԱՆ Պ. *Քննական ակնարկ Հայկական վավերաթուղթի մը Տիրամոր վերափոխման մասին (Մովսես Խորենացուն վերագրվող): - Բազմավեպ, 1951, № 3-4, էջ 49-57, № 5-6, էջ 129-134:*

ՀԱՅԱՍԵՐ. *Հայկական պատմագրողների ֆրանսերեն թարգմանությունը և պ. Ֆիրմեն Դիդո եղբայրների Հայտարարությունը: (***V. Langlois,** Collection..., t. 1-5*): - Հայկական աշխարհ, լրագիր, Թիֆլիս, 1868, № 8, օգոստոս, էջ 283-286:*

ՀԱՅԱՍԵՐ. *Մովսես Խորենացու գերմաներեն թարգմանությունը: - Հայկական աշխարհ, լրագիր, 1869, № 9, սեպտեմբեր, էջ 328:*

ՀԱՅԿԱԿ. *Խորենացու պատմության Խորեն Ստեփանեի թարգմանությունն արժանացել է Սահակ-Մեսրոպյան մրցանակաբաշխության: - Մշակ, 1890, 5 հուլիսի, № 75, էջ 3:*

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Եր. *Աստվածաշնչի թարգմանության և թարգմանիչների դերը հայ մշակույթի մեջ: - Հայրենիք, ամսագիր, 1938, № 5 (185), մարտ, էջ 117-127:*

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Ս. *Հայ վիպասանության առաջին շարքը. Հայ վիպասանության երկրորդ շարքը. Մովսես Խորենացի:-* **Ս. Հայրապետյան,** *Հայ հին և միջնադարյան գրականության պատմություն, Լոս Անճելես, 1986, էջ 48-87, 194-220*[1]*:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Ա. Տոնոյան,** *Նավասարդ, ամսագիր, 1987, Դ տարի, հուլիս, № 60, էջ 49-50:*

ՀԱՑՐԱՊԵՏՅԱՆ Ս. *Նույնը, Բ տպագրություն, Անթիլիաս, 1988, էջ 49-88, 194-219:*

ՀԱՑՐԱՊԵՏՅԱՆ Ս. *Նույնը, Գ տպագրություն, Երևան, 1994, էջ 49-88, 194-219*[1]*:*

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Մ. *Ո՞րն է Մովսես Խորենացու ծննդավայրը: - Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1969, № 12, էջ 81-90:*

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Մ. *Նույնը:- Մ. Համբարձումյան, Պատմա-հնագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 1985, էջ 49-64:*

ՀԱՍՐԹՅԱՆ Ա. *Մեր թարգմանիչ վարդապետները: (Մեսրոպ Մաշտոց, Եղիշե, Մովսես Խորենացի և այլք: Հնագույն թարգմանիչների կատարած դերը հայ մշակույթի զարգացման պատմության մեջ): - Էջմիածին, 1954, հոկտեմբեր, № 10, էջ 3-7:*

ՀԱՐՄԱ. *Տրդատա անդրին: (Մովսես Խորենացին Տրդատ թագավորի մասին): - Արևելք, օրաթերթ, Փարիզ, 1855, № 8, հոկտեմբերի 15, էջ 225-228 (հեղինակը՝ Ստ. Ոսկանն է):*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությանն» էր նվիրված:- ԵԵ, 1991, 4 հունվարի, № 2, էջ 3:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *«Զորանամակ»-ը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» տեղեկությունների լույսով: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 28-30:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *«Աշխարհացոյց»-ը և չորս Հայքերի խնդիրը, Երևան, 1997, 104 էջ:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ. թ. ա. VII-VI դդ.), Երևան, 1998, 90 էջ:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ Վլ. Կիրակոսյան, ՀՀ, օրաթերթ, 1995, 27 մայիսի, № 127, էջ 4:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Մովսես Խորենացին հայ ազատագրական շարժման գաղափարախոս: - Ավարայր, ամսագիր, № 2, Երևան, 1998, էջ 13-16:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Հայկի և Բելի «Առասպելի», հայ ժողովրդի ծագման և Այրարատյան թագավորության առաջացման հարցի շուրջ: - Շիրակի պատմամշակութային ժառանգություն. հանրապետական երրորդ գիտաժողով: Զեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 1998, էջ 5-6:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, մաս Ա [Մովսես Խորենացին որպես հեղինակ «Աշխարհացցոց»-ի], Երևան, 2001, 404 էջ[1]:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Մովսես Խորենացի: - Հայոց պատմություն. 7-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան, 2009, էջ 56:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» երկն ունեցել է «Չորրորդ գիրք»: - Վեմ, ամսագիր, 2012, № 3, էջ 169-185:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ. Հ. *Հայկի և Բելի պատմության և մի քանի այլ հարցերի շուրջ: - ՀԱՊ.- Զեկուցումների դրույթներ. - Երևան, 2012, էջ 22-23:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ի. *Խորենացու պատմածը գրի «գյուտի» մասին: Կորյունի, Խորենացու և Փարպեցու միմյանց հետ ունեցած հարաբերությունը: -* ***Ի. Հարությունյան****, Հայոց գիրը, Թիֆլիս, 1892, էջ 180-202, 216-236[2]:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ. Ա. *Մովսես Խորենացի: -* ***Բ. Հարությունյան, Խ. Սամուելյան, Հ. Հարությունյան, Ս. Պողոսյան****, Հայ ժողովրդի*

---

1 *Գրախոսություն՝* **Ա. Կարապետյան:** *- Քրիստոնյա Հայաստան, երկշաբաթաթերթ, 2002, ապրիլ Ա, թիվ 7 (123), էջ 8:*

2 *Գրախոսությունները՝ Մուրճ, 1892, № 12: Տարազ, 1892, № 48; 1893, № 1-5: ՀԱ, 1893, № 3, էջ 88, № 7, էջ 266:*

պատմություն. Հնագույն ժամանակներից մինչև XVIII դարի վերջը, Երևան, 1943, էջ 126:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ. Ա. Ժողովրդական վեպը [Հին Հայաստանում]:- Հ. Հարությունյան, Հայաստանը Արշակունիների ժամանակ (1-429 թթ.), Երևան, 1945, էջ 145-149:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ. Ա. Մովսես Խորենացի: - Հ. Հարությունյան, Հայաստանը VI դարում և VII դարի առաջին կեսին, Երևան, 1959, էջ 136-140 (ձեռագրի իրավունքով):

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ. Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը (Հարցազրույց ՀԳԱ ակադեմիկոս Գ. Խ. Սարգսյանի հետ): ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 26 ապրիլի, № 94 (157), էջ 2:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ. Գնել-Տիրիթ վեճը ըստ Մովսես Խորենացու: - Երիտասարդ արևելագետների հանրապետական 15-րդ գիտական նստաշրջան. Երևան, հունիսի 8-9, 1898 թ., Երևան, 1989, էջ 4-5:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ. Ժ. Հովհաննիսյան Պ. Հ., Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991. - [Գրախոսություն]: - ԲԵՀ, 1991, № 3 (75), էջ 198-199:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Մ. Աշխարհաբարը և աշխարհիկ գրականությունը մինչև Խ. Աբովյանը: (Հայ հին առասպելների, վիպասանական երգերի ու զրույցների մասին): - Նոր հոսանք, ամսագիր, Թիֆլիս, 1914, № 2, էջ 275, № 4, էջ 621:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ռ. Բաց նամակ «Հայոցի մատենաշար»-ին (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» արևմտահայ թարգմանության առթիվ): - Գլաձոր, տարեգիրք, Բեյրութ, 1996, էջ 103-107:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Մովսես Խորենացին և հին Հայոց վիպական ավանդությունը: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի զրույթներ, Երևան, 1991, էջ 31-33:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Մովսես Խորենացին և Հին Հայոց վիպական ավանդությունը: - ՊԲՀ, 1991, № 1, էջ 33-42:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Հին Հայոց Հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցարանը, Երևան, 2001, 81 էջ:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Բ. Հնդեվրոպական տաղաչափության մի քանի առանձնահատկությունների դրսևորումները Հայ Հին բանաստեղծության և բանահյուսության մեջ: - ՊԲՀ, 1987, № 4, էջ 48-60:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Վ. Մ. Մովսես Խորենացին Հին Հայկական քաղաքաշինության և ճարտարապետության մասին: - ՊԲՀ, 1994, № 1-2, էջ 195-208:

ՀԱՑՈՒՆԻ Վ. Առ Սահակ Արծրունի թղթոյն քննադատությունը Բ. Սարգիսյանի: - Բազմավեպ, 1887, № 1-3, էջ 97-116:

ՀԱՑՈՒՆԻ Վ. Պիտոյից գրքի մասին: (Քննադատություն Ա. Բաումգարդների Մովսիսի Խորենացվո Պիտոյից գրոց վրա:- Բազմավեպ, 1887, № 10-12, էջ 306-314; 1888, № 1-3, էջ 20-30, № 7-9, էջ 203-211, № 10-12, էջ 323-328:

ՀԱՑՈՒՆԻ Վ. Մովսես Խորենացին կը դառնա հինգերորդ դար: - Բազմավեպ, 1935, № 2-3, էջ 55-65, № 4-5, էջ 119-130:

ՀԱՑՈՒՆԻ Վ. Նույնը՝ առանձին, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1935, 78 էջ[1]:

ՀՄԱՅԱԿՅԱՆ Ս. Հայկ Նահապետի մասին առասպելն ու Կիբչա քաղաքը Նիբուրի լեռներում:- «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 34-36:

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Ա. Ա.:-** Հայրենիք, ամսագիր,1937, № 11 (179), սեպտեմբեր, էջ 175-176: **Ն. Ադոնց:** - Անահիտ, ամսագիր, 1938, Հունվար-փետրվար, № 1-3, էջ 85-87; նույնը նաև՝ **Ն. Ադոնց,** Երկեր, Հատ. Բ, Երևան, 2006, էջ 319-322; նույնը նաև՝ **Ն. Ադոնց,** Հայաստանի ոսկեհանքը (փոքր ուսումնասիրություններ), Երևան, 2006, էջ 100-104:

ՀՄԱՑԱԿՑԱՆ Ս. Տոտեմ և ֆետիշ երևույթը և Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» գիրքը:- ՀԱՊ.- Զեկուցումների դրույթներ.- Երևան, 2012, էջ 55-56:

ՀՑՈՒԲՇՄԱՆ Հ. Մ. Խորենացի և Հայկական աշխարհագրությունը (Հավելված Բ):- Հ. Հյուպշման, Հին Հայոց տեղվո անունները: - ՀԱ, 1906, № 1, էջ 7-8 (թարգմ.՝ Բ. Պիլեզիկճյան):

ՀՑՈՒԲՇՄԱՆ Հ. Նույնը, տե՛ս Հ. Հյուպշման, Հին Հայոց տեղվո անունները, Վիեննա, 1907, էջ 262-267:

ՀՑՈՒՄՆ Ռ. Մովսես Խորենացու գրական հանճարը: - Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986: Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 241-242:

ՀՑՈՒՐՄՑՈՒՋՑԱՆ Է. Առձեռն դիցաբանություն կամ առասպելական վէպք զդից և դյուցազանց, Վեննետիկ, 1840, 138 էջ[1]:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՑԱՆ Ա. Մեր թատրոնի և «Պարույր Հայկազն ու Մովսես Խորենացի»-ի մասին: - Ալիք, 1984, 7 հուլիսի, № 141, էջ 5, 7:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՑԱՆ Լ. Շ. «Նոր Հայկազյան բառարանում» չվկայված բառեր V դարի ինքնուրույն գրականությունից (Մովսես Խորենացի): - ՊԲՀ, 1990, № 2, էջ 155-156:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՑԱՆ Խ. Մովսես Խորենացի ըստ բնեռագիր արձանագրությանց: - Բազմավեպ, 1897, № 10, էջ 457-459:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՑԱՆ Հ. Н. О. Эмин, Династический список Хайкидов в Истории Армении Моисея Хоренского и хронологическая их таблица у М. Чамчяна, М., 1884.- [Գրախոսություն]: - Արձագանք, 1884, № 27, էջ 405-410:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՑԱՆ Մ. Զենոբ Գլակ հանդեպ արդիական քննադատու-

---

[1] Տե՛ս նաև սույն գրքի մեկ այլ հրատարակություն՝ Վեննետիկ, 1885:

թյան: Համեմատությամբ Ագաթանգեղոսի, Փ. Բուզանդի, Մովսես Խորենացվո, Եղիշեի, Ղ. Փարպեցվո, Հովհ. Մամիկոնյանի: - ՀԱ, 1911, № 3, էջ 178-186; 1912, № 8, էջ 485-495:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Մ. *Նույնը, առանձին, Կ. Պոլիս, 1912, 215 էջ:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մատենագիտություն Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հրատարակությունների:-* ***Մովսես Խորենացի,*** *Պատմություն Հայոց, Երևան, 1981, էջ 556-569[1]:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացի: - Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հատ. 1 (Հնագույն ժամանակներից մինչև IX դարի կեսերը), Երևան, 1981, էջ 93-94[2]:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի անգլերեն թարգմանության մասին: - ԲԵՀ, 1981, № 3, էջ 237-239:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացու Մատենագիտությունը (Երկասիրություններ), Երևան, 1991, 88 էջ[3]:*

---

1 Գրախոսությունը՝ ***Ժ. Դ.:***- *Մասիս, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1982, 22 փետրվարի, № 13-14, էջ 31:*

2 Գրախոսությունները՝ ***Բ. Հարությունյան:*** *- ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1982, 21 մարտի, էջ 4:* ***Բ. Հ. Հարությունյան:*** *- ԲԵՀ, 1982, № 3, էջ 206-209:* ***Հ. Մելքոնյան:***- *ԳԱ, 1982, № 2 (161), 15 փետրվարի, էջ 3:* ***Ա. Հնձացյան:*** *- ԵՀ (լրատու), 1982, № 1, էջ 30-33:* ***Ս. Տ. Երեմյան:*** *- ՍՀ, օրաթերթ, 1982, 5 հունիսի, էջ 4:* ***Ժ. Դ.:*** *- Մասիս, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1982, № 1-2, 3 ապրիլի, էջ 35-36:* ***Վ. Ղազարյան:*** *- Զարթոնք, օրաթերթ, Բեյրութ, 1982, 14 ապրիլի:* **С. П. Погосян:** - Коммунист, газ. 1982, 22 августа, стр. 3.

3 Գրախոսությունները՝ Ազատամարտ, շաբաթաթերթ, 1991, 3-9 հոկտեմբերի, № 31, էջ 13: ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 3: ***Ռ. Առաքելյան:*** *- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 19 հոկտեմբերի, № 39, էջ 4:* ***[Անստորագիր]****, Տեղեկատու, սագետ, երկշաբաթաթերթ, 1991, 30 հոկտեմբերի, № 13 (482), էջ 2:* ***Լ. Հ. Մկրտչյան,*** *Ազգ, եռօրյա թերթ, 1991, 9 նոյեմբերի, № 77, էջ 2:* ***Ա. Փոլադյան:*** *- Հնչակ Հայաստանի, պաշտոնաթերթ, 1991, Բ տարի, № 6 (39), 29 նոյեմբերի, էջ 12:* ***Հ. Գրիգորյան:*** *- ԵՀ (լրատու), 1991, № 3 (71), էջ 25-27:* ***Հ. Ժ. Հարությունյան:*** *- ԲԵՀ, 1991, № 3 (75), էջ 198-199:* ***Վլ. Մաղալյան:*** *- ՀՀ, օրաթերթ, 1992, 14 հունվարի, № 7 (352), էջ 4:* ***[Անստորագիր]****, Էջմիածին, ամսագիր, 1992, Զ-Է, էջ 99-100:* ***Ա. Սանճյան:*** *- Սփյուռք, պարբերաթերթ, Բեյրութ, 1992, հուլիս, № 7, էջ 15-16:* ***Մ. Ա. Կատվալյան:*** *- Հասկ, հայագիտական տարեգիրք, Բեյրութ, 1994, էջ 431-432:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացու լատիններեն թարգմանիչը՝ Հենրիկոս Յակոբուս Բրեններ (1669-1732): - Հնչակ Հայաստանի, պաշտոնաթերթ, 1991, Բ տարի, № 6 (39), 29 նոյեմբերի, էջ 12:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն»-ը արեւմտահայերեն: - Ազգ, օրաթերթ, 1998, 29 հոկտեմբերի, № 202, էջ 6:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ֆրանսերեն թարգմանությունները: - Հայ-ֆրանսիական պատմամշակութային առնչություններ (V միջազգային գիտաժողովի նյութերը. Երեւան, 22-23 սեպտեմբերի, 1998), Երեւան, 1999, էջ 34-39:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Հենրիկոս Բրենները եւ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» լատիներեն առաջին թարգմանությունը: - ՀՀՀ, Բեյրութ, 1999, հատ. 19, էջ 123-140:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ., ՅԱՋԸՃՅԱՆ Գ. Գ. *Հավերժական գիրքը՝ արաբերեն: - ՀՀ, օրաթերթ, 1999, 22 դեկտեմբերի, № 249, էջ 5:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ., ՅԱՋԸՃՅԱՆ Գ. Գ. *Նույնը: - Զարթոնք, օրաթերթ, Բեյրութ, 2000, 8 փետրվարի, էջ 3:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ., ՅԱՋԸՃՅԱՆ Գ. Գ. *Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի արաբերեն թարգմանությունը: - Իրան-Նամե, ամսագիր, Երեւան, 2000, հատ. 35, էջ 70-71:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացի: - **ՔՀ**, Երեւան, 2002, էջ 762-764:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացին անպատասխանատվության հերթական զոհ: - ՔՀ, երկշաբաթաթերթ, Ս. Էջմիածին, 2003, հոկտեմբեր, Բ, № 20 (160), էջ 8:*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. *Մովսես Խորենացի եւ Նիկողայոս Ադոնց: - Հայոց պատմության հարցեր. ԳԱ պատմության ինստիտուտի*

գիտական հոդվածների ժողովածու, № 6, Երևան, 2005, էջ 307-316:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. Մովսես Խորենացի: - Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հատ. 1 (Հնագույն ժամանակներից մինչև Ք. հ. 298 թվականը), Երևան, 2007, էջ 9-10:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. Մովսես Խորենացին օտար թարգմանություններով: - Էջմիածին, 2010, Զ, էջ 115-129:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Պ. Հ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» աշխարհաբար առաջին թարգմանությունը: - ՊՄ, Հայագիտական հանդես, Ա, Երևան, 2011, էջ 30-36:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Ռ. Հայ դասական աղբյուրներու թարգմանությունը Միացյալ Նահանգներու մեջ (**Մովսես Խորենացի,** Պատմութիւն Հայոց): - ՊԲՀ, 1987, № 1, էջ 103-111:

ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Գ. Դավիթ Հարքացին և Պիտոյից գիրքը: - Արարատ, ամսագիր, 1908, № 2, էջ 203-216:

ՀՈՐՈ. Հարևանցի ակնարկ մը ալ Ագաթանգեղոսի, Եղնկա և Խորենացվո վրա գրական տեսակետեն: - Հորո, Եղիշե և յուր քսաներորդ դարու հայ ուսումնասիրողք և քննադատք, Կ. Պոլիս, էջ 81-89:

ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ Հ. Պատմահոր հավերժ ներկայությունը: - Երկիր, օրաթերթ, 19 հոկտեմբերի, 1991, № 39, էջ 4:

ՂԱԶԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՋԱՀԿԵՑԻ. Մովսես Խորենացի:- Գիրք աստուածաբանական, որ կոչի Դրախտ ցանկալի, Կ. Պոլիս, 1735, էջ 621, 646:

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Մ. Երկու դիմանկար (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ): - Էջմիածին, 1991, № 1-3, հունվար-մարտ, էջ 124-136:

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Մ. Քանդակագործությունը Խորենացու «Պատմու-

թյան» էջերում: - Ուրբաթ, շաբաթաթերթ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 38 (75), էջ 4:

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացին և արվեստը: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 37-38:*

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացին և արվեստը, Երևան, 1992, 119 էջ:*

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Ռ. *Դասախոսություն՝ նվիրված Մովսես Խորենացու անմահ Պատմությանը: - Տնտեսագետ, երկշաբաթաթերթ, 1991, 15 հոկտեմբերի, № 12 (481), էջ 1:*

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Ս. *Բարձրարժեք ուսումնասիրություն (Գր. Ղափանցյան, Արա Գեղեցիկ). - [Գրախոսություն]: - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ, 1946, № 1-2, էջ 89-97:*

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Վ. Գ. *Խաչատուր Աբովյանի մի նորահայտ երկի մասին («Моисей Хоренский и его История Армении»): - Լրաբեր, ՀՀ ԳԱ, 1991, № 5, էջ 146-150:*

ՂԱԶԻԿՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի:- **Ա.Ղազիկյան**, Հայկական նոր մատենագիտություն և հանրագիտարան հայ կյանքի, Վենետիկ 1909-1914, էջ 2046-2061*[1]*:*

ՂԱԶԻԿՅԱՆ Ա. *Խորենացիին շուրջ: - Ազդարար, օրաթերթ, Ստամբուլ, 1930, 9 հոկտեմբերի, № 1208, էջ 2, 10 հոկտեմբերի, № 1209, էջ 2:*

ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ Ա. Տ. *Թշնամու կերպարը հայկական հին բանահյուսության մեջ, Երևան, 1943, 46 էջ:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝ Անահիտ, Փարիզ, 1904, ապրիլ-մայիս, № 4-5, էջ 90-92 (առաջին պրակների վերաբերյալ):* **Լեոն** *- Մշակ, 1904, 2 հոկտեմբերի, № 214 (ստորագր.՝ Լ):* **Վ. Թեքեյան** *- Շիրակ, շաբաթական հանդես, Կ. Պոլիս, 18 ապրիլի, № 11, էջ 264-265 (ստորագր.՝ Վ. Թ.):* **Ա. Քալանթար:** *- Մշակ, 1909, 25 մարտի, 63:* **Ավ. Տեր-Հարությունյան** *- Մշակ, 1909, 15 հոկտեմբերի, № 227:*

ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ Ա. Տ. *Որպեսզի լույս տաս՝ պիտի այրվես: (Մովսես Խորենացու նոր արձանը): - ՍՀ, օրաթերթ, 1961, 12 նոյեմբերի, № 261, էջ 4:*

ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ Ա. Հ. *Տորք Անգեղեայ. ստուգաբանական դիտողություններ: - Վեմ, համահայկական հանդես, 2012, № 1, էջ 158-164:*

ՂԱՓԱՆՑՅԱՆ Գր. *Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը, Երևան, 1945, 171 էջ*[1]*:*

ՃԱՆԱՇՅԱՆ Մ. *Գողթան երգեր: - ՀԸ, ամսագիր, Վենետիկ, 1970, № 3-4, էջ 14:*

ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՆԱԽԿԻՆ ՍԱՆ. *(Միաբանի «Տենչայր Սաթենիկ» հատվածի մեկնաբանության ընդդիմախոսությունը): - Արձագանք, 1894, 13 ապրիլի, № 43, էջ 2-3:*

ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՆԱԽԿԻՆ ՍԱՆ. *Նամակ խմբագրին: («Տենչայր Սաթենիկ» հատվածի առթիվ): - Արձագանք, 1894, 11 մայիսի, № 53, էջ 3:*

ՃԵՄՃԵՄՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացիի Պատմության վենետիկյան տպագրությունները: - Բազմավեպ, 1991, № 1-2, էջ 26-46:*

ՃԵՄՃԵՄՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացիի Պատմության վենետիկյան հրատարակությունները: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 38-41:*

ՃՅՈՒՀԵՐՅԱՆ Ե. *Մար-Աբասյան աղբյուրին «կեղծիքը»: - Լուսաղբյուր, ամսագիր, Փարիզ, 1954, մայիս-հունիս, № 21-22, էջ 261-263:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* ***Ս. Ղազարյան,*** *ՍՀ, օրաթերթ, 1946, 27 մարտի, № 73, էջ 4: Տե՛ս նաև նույնի՝ Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1946, № 12, էջ 89-97:* ***Բ. Հ.*** *Հասկ, Հայագիտական հանդես, Անթիլիաս, 1948, էջ 232-234 (հեղինակը Բ. Եղիայանն է):* ***Մ. Թիրաքյան,*** *Պայքար, Բացառիկ տարեգիրք, 1949, էջ 34-38:* ***Գ. Տեր-Վարդանյան,*** *Հայրենիք, ամսագիր, 1948, № 12, դեկտեմբեր, էջ 111-112 (ստորագր.՝ Գ. Տ. Վ.):*

ՃՈՒՐՅԱՆ Մ. Խորենացին քաղկեդոնական էր իր դարուն պես: - Սփյուռք, 1960, Բ տարի № 3, 30 Հունվարի, էջ 5, 11:

ՃՈՒՐՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացին քաղկեդոնական էր: - Սփյուռք, 1960, Բ տարի, № 21, 4 Հունիսի, էջ 8, № 24, 25 Հունիսի, էջ 10-11:

Մ. Խորենացվո Դ գիրքն: - Բազմավեպ, 1897, №11, էջ 542:

Մ. Ս. Խորենացուն Խորենացով մեկնելու է: - Տարազ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1902, № 48, էջ 365:

ՄԱԳՍՈՒՏՅԱՆ Զ. Արա Գեղեցիկ: (Դրվագ մը Հայաստանի ավանդական շրջանեն): - Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1973, 20 սեպտեմբերի, № 139, էջ 1, 2:

ՄԱԳՍՈՒՏՅԱՆ Հ. Գ. Մովսես Խորենացիի «Հայոց պատմությունը» համառոտելու եղանակը Հովհաննես Դրասխանակերտցի և Ստեփանոս Ասողիկ պատմիչներու մոտ: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 42-43:

ՄԱԴՈՅԱՆ Ա. Գ. Թղթի ժանրը և 5-րդ դարի պատմությունը: - Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով: Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986. զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 119-120:

ՄԱԴՈՅԱՆ Գ. Ա. Վաhագնի առասպելի շուրջը (**Մովսես Խորենացի,** Գիրք Ա, գլ. իզ): - ԲԵՀ, 1997, № 3, էջ 145-147:

ՄԱԴՈՅԱՆ Գ. Ա. Գողթան երգերը և Արիստոն Փեղղացի, ՀԱ, 2008, № 1-12, էջ 29-40:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. Մովսես Խորենացին և Աթանաս Տարոնացու «Ժամանակագրութիւն»-ը: - Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով: Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 121-122:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացին և Աթանաս Տարոնացու ժամանակագրությունը: – ՊԲՀ, 1989, № 1, էջ 220-234:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Նույնը: –* ***Մովսես Խորենացի,*** *Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1997, Հավելված, էջ 512-531:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացին Մեսրոպյան գրերի մասին: – ՊԲՀ, 1990, № 3, էջ 100–117:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Նույնը:–* ***Մովսես Խորենացի,*** *Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1997. Հավելված, էջ 532-550:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու պատմագրքի խորագիրը և ավարտման թվականը: – Էջմիածին, 1991, № Թ-Ժ, էջ 85-93:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» չորրորդ գիրքը: – Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 44-45:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության չորրորդ գիրքը: (Անցյալը 1500-ամյա հեռվից): – Հայաստան, օրաթերթ, 1991, 24 դեկտեմբերի, № 181 (2111), էջ 3-4:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության չորրորդ գրքի հարցը: – ՊԲՀ, 1991, № 2, էջ 186-204:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության չորրորդ գիրքը: – Մովսես Խորենացին և միջնադարյան հայ պատմությունը. միջազգային գիտաժողով, Նյու Յորք, մայիս 22-23, 1992 թ., 1992, էջ 10-11:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ա. Ս. *Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության չորրորդ գիրքը, Երևան, 1995, 224 էջ[1]:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* ***Վ. Վարդանյանի*** *– ՀՀՀ, հատ. 18, Բեյրութ, 1998, էջ 379-393:*

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ռ. Ի. Մովսես Խորենացին Մամիկոնյանների ծագման մասին: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 46-47:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ռ. Ի. Մամիկոնյան-Խաղբակյան դինաստիայի ծագման շուրջ Մովսես Խորենացու տեղեկությունը: - ՀՀՀ, հատ. 19, Բեյրութ, 1999, էջ 91-105:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ Ռ. Ի. Սուրբ Եղիշե, Սուրբ Մովսես (Խորենացի) և Սուրբ Դավիթ թարգմանիչները: - **Ռ. Ի. Մաթևոսյան,** Հայոց եկեղեցու սրբերը և սրբակենցաղ անձինք, Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 94-96:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Ի՞նչ տաղաչափություն ունի «Երկնէր երկին և երկիր» երգը: - Արձագանք, ամսագիր, 1889, № 17, էջ 254-256:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Նույնը:- **Ստ. Մալխասյանց,** Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 290-293:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Ն. Մառի աշխատությունների մասին. (Գ. «Ամառնային ճանապարհորդությունից դեպ ի Հայաստան». նկատողությունններ և հայերեն ձեռագրերից քաղվածքներ): - Արձագանք, 1891, № 10, էջ 152-155 (ստորագր.՝ Ստ. Մ.):

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Մ. Խորենացու նոր աղբյուրը: (Ա. Կարիերի՝ «Մ. Խորենացվո մեկ նոր աղբյուրը» հոդվածի առթիվ): - **Մուրճ,** 1892, № 12, էջ 1852-1863[1]:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Նույնը, առանձին, Թիֆլիս, 1892, 12 էջ:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Նույնը:- **Ստ. Մալխասյանց,** Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 122-134:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. - «История Армении» Моисея Хоренского.

[1] Գրախոսությունը՝ **Վանեցի** - Մուրճ, 1893, № 5, էջ 808-809: **Փ. Տ. Մ.**: - Արարատ, 1893, № 1, էջ 65-76 (Հեղինակը Մ. Տեր-Մովսիսյանն է):

Новый перевод Н. О. Эмина, с примеч. и прил. Посмертное, изд., М., 1983). - [*Գրախոսություն*]: - *Տարազ, ամսագիր, 1893, № 26, 11 Հուլիսի, էջ 413-416*:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Պրոֆեսոր Մառի նոր աշխատությունը*: (**Н. Я. Марр,** О начальной истории Армении Анонима. К вопросу об источниках Истории Моисея Хоренского).- ВВ, 1892, т. I [*Գրախոսություն*]: - *Մշակ, 1894, 15 նոյեմբերի, № 132, էջ 1-2 (ստորագր.՝ Ստ. Մ.)*:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մատենագրություն*: (**Гр. Халатянц,** Начало критического изучения Истории Армении Моисея Хоренского, *տե՛ս* ЖМНП, 1894). - [*Գրախոսություն*]: - *Մշակ, 1894, № 139, էջ 2*:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Гр. Халатянц, Армянский эпос в истории Армении Моисея Хоренского. Опыт критики источников, ч. I-II, М., 1896. - [*Գրախոսություն*]: - *Մշակ, 1896, 30 մայիսի, № 62, էջ 1-2; 1 Հունիսի, № 63, էջ 1-3*[1]:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Տեղեկություն: (Գր. Խալաթյանցի «Հայկական վեպը Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ» ուսումնասիրության նկատմամբ իր և Հ. Հյուբշմանի կարծիքների զուգադիպման մասին): - Մշակ, 1896, 10 դեկտեմբերի, № 144, էջ 1-2*:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Ուսումնասիրություն Փավստոս Բուզանդի Պատմության: - ՀԱ, 1896, № 2, էջ 35-43, № 3, էջ 81-85, № 4, էջ 101-108*:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1896, 59 էջ*[2]:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը: -* **Ստ. Մալխասյանց,** *Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 60-109*:

---

1 *Գրախոսություն՝* **Գր. Խալաթյանց:** *- Մշակ, 1896, 18 Հունիսի, № 70*:

2 *Գրախոսությունները՝* **Լեո:** *- Մշակ, 1896, 18 մայիսի, № 54 (ստորագր.՝ Լ.): Համա. նաև* **Լեո,** *Երկերի ժողովածու, հատ. 9, էջ 41-42:* **Ա. Գարագաշյան:** *- ՀԱ, 1896, № 7, էջ 200*:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մատենագրություն (Գր. Խալաթյանցի աշխատության վերաբերյալ)։ - Արևելյան մամուլ, 1896, 1 Հուլիսի էջ 408-415։*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *[Գրախոսություն] Գ. Տեր-Մկրտչյանի «Հայկականք»-ի (1894) վերաբերյալ՝ Ն. Մառի քննադատության (Մ. Խորենացու «Տենչայ Սաթենիկ տիկին» և «Զայր առ Քե» Հատվածների վերաբերյալ)։ - Մշակ, 1896, 5 մարտի, № 27, էջ 3 (ստորագր.՝ Ստ. Մ.)։*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մատենագրություն։ Մարաբասի նորագյուտ Հատակտորների մասին։ (Ա. Կարիերի նամակի շուրջը)։ - Մշակ, 1897, 9 Հունվարի, № 3, էջ 2-3։*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Պատմական գրականություն։ Նորագույն կարծիքներ Մովսես Խորենացու Պատմության մասին։ - Մշակ, 1898, 13 Հունիսի, № 102, էջ 1-3։*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. ***Դաղբաշյան Հ.,*** *Փավստոս Բյուզանդացի և յուր Պատմության խարդախողը։ (Քննություն Մ. Խորենացու աղբյուրների մասին), Վիեննա, 1898. - [Գրախոսություն]։ - Մշակ, 1898, 5 նոյեմբերի, № 201, էջ 2-3, 6 նոյեմբերի, № 202, էջ 2-3; 10 նոյեմբերի, № 204, էջ 2, 11 նոյեմբերի, № 205, էջ 2 (վերջ)[1]։*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Խորենացին աշխարՀաբար։ (**Մովսես Խորենացի,** Հայոց պատմություն։ ԱշխարՀաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն Եպ. Ստեփանե։ Հիմնովին սրբագրված և բարեփոխված աշխարՀաբար Բ տպագրություն, ՍՊԲ, 1898). - [Գրախոսություն]։ - Մշակ, 1898, 11 ապրիլի, № 58, էջ 1-2[2]։*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Սեբեոսի Պատմությունը և Մ. Խորենացի։ Մատենագրական ուսումնասիրություն, Թիֆլիս, տպ. Մ. Դ. Ռոտինյանցի, 1899, է + 118 էջ[3]։*

---

*[1] Գրախոսությունը՝ **Հ. Դաղբաշյան։** - ՀԱ, 1899, № 4, էջ 116-122։*

*[2] Գրախոսությունը՝ **Ա. Բ.:**- Մշակ, 1898, 20 Հունիսի, № 107, էջ 3։*

*[3] Գրախոսությունները՝ **Ս. Կ.:** - Արարատ, 1899, № 7, էջ 312-315։ **Հ. Թորոսյան։** - Բազմավեպ, 1899, № 6, էջ 282-286։ Մշակ, 1899, № 53։ **Կ. Տ. Բ.:** - Բանասեր, 1899, Հատ. Ա, պրակ 2, էջ 168-170։ **Ա. Տեր-Միքելյան։** - Լումայ, 1900, Գիրք Ա, էջ 321-327։* ***Н. Адонц.*** *- ВВ, 1901, т. 1-2, стр. 64-105.*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Դասընթաց Հայոց մատենագրության պատմության (Մովսես Խորենացի), Թիֆլիս, 1899, 290 էջ (վիմատիպ):*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Վրաց և Հայոց Հին գրականությունից (Մ. Խորենացու առիթով): - Մշակ, 1899, 21 մայիսի, № 91, էջ 1-2:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Բանասիրական: Մի նոր ուսումնասիրություն:* **Մ. Աբեղյան,** *Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու Պատմության մեջ, Վաղարշապատ, 1901.- [Գրախոսություն]: - Մշակ, 1902, 12 Հունվարի, № 6, էջ 1-2:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Հայագիտությունը 20-րդ դարի սկզբում: - Մուրճ, 1901, № 1, էջ 157-169, № 2, էջ 192-205, № 3, էջ 128-142, № 4, էջ 101-119, № 5, էջ 160-171 (վերջ):*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նամակ խմբագրության. (Խորեն եպ. Ստեփաննի Հայոց պատմության աշխարհաբար թարգմանության և Հ. Բարզուղիմեոս եպ. Գեորգյանի՝ «Խորենացին Խորենացիով պետք է Հասկանալ» գրքի շուրջ): - Մշակ, 1902, 3 դեկտեմբերի, № 267, էջ 2-3:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Համառոտ դասընթաց Հայոց Հին մատենագրության (Մովսես Խորենացի), [Ա. տ.], 1936, 80 էջ (ապակետիպ):*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Խորենացի և Սեբեոս: - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ Պատմության և գրականության ինստիտուտի, Գիրք I, Երևան, 1938, էջ 155-163:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը:-* **Ստ. Մալխասյանց,** *Բանասիրական Հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 113-121:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մովսես Խորենացու մասին: - Տեղեկագիր, ԽՍՀՄ ԳԱ Հայկական ֆիլիալի, 1940, № 1-2, էջ 213-219[1]:*

---

[1] *1940 թ. մարտի 8-ին Արմֆանի յեկտորիումում կարդացված դասախոսության Համառոտ բովանդակությունը:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մովսես Խորենացի: Նրա կենսագրությունը: Հալածանքների պատճառները: Աշխատությունները: Հայոց պատմություն: Չորրորդ գրքի հարցը: Պատմության աղբյուրները: Մար-Աբասյան աղբյուրը: Հայ ժողովրդական առասպելները: Պատմության հատկությունները: Ոճը, լեզուն: Պատմության նշանակությունը: Քննություններ Խորենացու Պատմության մասին: Պատմության գրության ժամանակը: Պատմության արժանահավատությունը: Պատմության աղբյուրների ուսումնասիրությունը: Պատմության ձեռագրերը, հրատարակությունները, թարգմանությունները: Ներկա թարգմանության հանգամանքները: –* ***Մովսես Խորենացի****, Հայոց պատմություն, թարգմանություն, ներածություն և ծանոթագրություններ դոկտոր Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1940, էջ VII–XCIV:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Բ տպագրություն, տե՛ս «Յուսաբեր», լրագիր (թերթոն), Կահիրե, 1953:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Գ տպագրություն, Կահիրե, տպարան «Հուսաբեր», 1953, էջ 7–119:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Դ տպագրություն, Երևան, 1961, էջ 7–74:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Ե տպագրություն, Երևան, 1968, էջ 3–62:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Զ տպագրություն, Երևան, 1981, էջ 5–89:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Է տպագրություն, Երևան, 1981 (այլ հրատարակություն), էջ 456–555 (միայն ծանոթագրությունները):*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Ը տպագրություն, Երևան, 1990, էջ VII–LXIX:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Թ տպագրություն, Երևան, 1997, էջ 3–63:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Խորենացու առեղծվածի շուրջը, Երևան, 1940, 155 էջ*[1]*:*

---

[1] Գրախոսությունները՝ Ազդարար, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1943, 21 օգոստոսի, № 43, էջ 4-5, 28 օգոստոսի, № 44, էջ 6-7, 4 սեպտեմբերի, № 45, էջ 6-7: **Գ. Խա-**

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Նույնը, տե՛ս Ստ. Մալխասյանց, Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 135-280:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. (Հինգերորդ դարի հայ պատմիչները):- ՍԳ, 1940, 10-11, էջ 259-263:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Ակամա պատասխան: (Վ. Առաքելյանի քննադատությունը Խորենացու Պատմության թարգմանության առթիվ): - ՍԳ, ամսագիր, 1941, № 4, էջ 67-70:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Մովսես Խորենացին Սյունեցի է եղել: - Ազդակ, օրաթերթ, Բեյրութ, 1943, 2 հունիսի, № 63 (3707), էջ 2:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Մովսես Խորենացին քաղկեդոնական էր: - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1944, № 3-4, էջ 27-54:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Ժամանակագրական խնդիրներ հայոց հին մատենագրության մեջ (Մովսես Խորենացի): - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1944, № 6-7, էջ 7-24[1]:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Նույնը:- Ստ. Մալխասյանց, Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 9-32:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Մի բացատրություն: (Կ. Մելիք-Օհանջանյանի՝ «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» երկու պատառիկ հոդվածի առթիվ): - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1946, № 4, էջ 3-7:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Նույնը:- Ստ. Մալխասյանց, Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 281-287:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. Իմ պատասխանները: (Հր. Աճառյանի «Մեր առաջին պատմագիրների թվականը» հոդվածի առթիվ): - Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1946, № 11-12, էջ 3-8:

չատրյան: - Արարատ, ամսագիր, Բուենոս-Այրես, 1944, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, էջ 153-163 (ստորագր.՝ Գ. Ե. Տ.):

[1] Բանավոր զեկուցում ՀԽՍՀ ԳԱ ընդհանուր ժողովի նիստում, 10 ապրիլի 1944 թ.:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը:- **Ստ. Մալխասյանց,** Բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1982, էջ 33-41:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Խորենացի և Փավստոս: - **Փավստոս Բուզանդ,** Հայոց պատմություն, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1947, էջ 69-75:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Երևան, 1968, էջ 53-59:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մովսես Խորենացի: - Սփյուռք, 1960, Բ տարի, 26 մարտի, № 11, էջ 5:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մովսես Խորենացի:- **Ստ. Մալխասյանց,** Մատենագիտական դիտողություններ, Երևան, 1961, էջ 69-91:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Քերթողահայր Մովսես Եպիսկոպոսին վերագրված կեղծ թուղթը:- **Ստ. Մալխասյանց,** Մատենագիտական դիտողություններ, Երևան, 1961, էջ 92-106:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Հայոց եկեղեցու դերը քաղկեդոնականության վերաբերմամբ V դարի երկրորդ կեսին: (Մ. Խորենացու քաղկեդոնականության հարցի շուրջը): Հավելված յոթներորդ:-**Ստ. Մալխասյանց,** Մատենագիտական դիտողություններ, Երևան, 1961, էջ 107-129:*

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ Ստ. *Մատյան իմաստության (Մովսես Խորենացի): - Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում, ամսագիր, 1983, № 3, էջ 30:*

ՄԱԿԱՐՅԱՆ Ա. *Խորենացու «Ողբի» հայրենասիրական դասերը: - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 2:*

ՄԱՂԱԼՅԱՆ Վլ. *Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը (**Գ. Հ. Հովհաննիսյան,** Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ). - [Գրախոսություն]: - ՀՀ, օրաթերթ, 1992, 14 հունվարի, № 7 (352), էջ 4:*

ՄԱՂԱՑՅԱՆ Վլ. *Մովսես Խորենացու Հուշարձանի հանդիսավոր բացումը: - ԵՀ, Երկշաբաթաթերթ, 1995, № 18 (1797), 15 նոյեմբերի, էջ 1, 4:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Հունաբան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները (Մովսես Խորենացու դերը):- ՀԱ, 1925, № 5-6, էջ 225-232, № 7-8, էջ 347-354, № 11-12, էջ 539-548; 1926, № 1-2, էջ 15-23, № 3-4, էջ 121-129, № 5-6, էջ 209-216, № 7-8, էջ 305-313, № 9-10, էջ 437-445, № 11-12, էջ 525-533; 1927, № 3-4, էջ 109-116, № 6, էջ 289-301, № 8, էջ 417-425, № 10, էջ 559-569; 1928, № 1-2, էջ 25-30, № 3-4, էջ 109-120, № 5-6, էջ 205-213, № 7-8, էջ 303-310, № 9-10, էջ 401-407 (վերջ):*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1928, 299 էջ*[1]*:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Նույնը, տե՛ս* **Հ. Հ. Մանանդյան,** *Երկեր, հատ. է, Բանասիրական ուսումնասիրություններ. Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2010, էջ 113-268:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Խորենացու առեղծվածի լուծումը: (Թեզիսներ Կուլտուրայի պատմության ինստիտուտում կարդացված զեկուցման: Զեկուցման հիմնական թեզիսները հայերեն, ռուսերեն և գերմաներեն լեզուներով), Երևան, 1933, 21 էջ*[2]*:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Խորենացու առեղծվածի լուծումը: (Զեկուցված է Կուլտուրայի պատմության ինստիտուտի պատմական բաժնում 1933 թ. հունվարի 21-ին): Զեկուցման հիմնական թեզիսները: - Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ, Դ տարի, նոյեմբեր 1932, ապրիլ 1933, № 3-6, էջ 182-185:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Խորենացու առեղծվածի լուծումը: 1. «Աշխարհացոյց»-ը և Մովսես Խորենացին: 2. Խորենացու առեղծվածի*

---

[1] Գրախոսություն՝ **Ն. Ադրայան** - Ազդարար, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1944, № 65, էջ 5:

[2] Գրախոսություն՝ **A. Safrastian:-** *Massis, an organ of Armenian interests, vol. V, № 3 (45), july, London, 1933, էջ 64-68 (ստորագր.՝ A. S.):*

լուծումը: 3. Հավելված. Խորենացու Պատմության բառապաշարը, Երևան, 1934, 231 էջ: (Հիմնական թեզիսները ռուսերեն և գերմաներեն լեզուներով)[1]*:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Նույնը:- **Հ. Հ. Մանանդյան**, Երկեր, Հատ. Է (Բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. ՀովՀաննիսյանը, Երևան, 2010, էջ 271-386:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Թեոնի Հայերեն թարգմանությունից օգտվել է իր Պատմության մեջ Մովսես Խորենացին. Թեոնի գրվածքի ճարտասանական ցուցումներն առաջնորդող ուղեցույց են եղել Հռետորական ուղղությամբ գրված Խորենացու Պատմության:- «Թէովնեայ յաղագս ճարտասանական կրթութեանց», աշխատությամբ Հակոբ Մանանդյանի, Երևան, 1938, էջ ԼԵ-ԼԸ:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Նույնը:- **Հ. Հ. Մանանդյան**, Երկար, Հատ. Ը (Բնագրագիտական աշխատություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. ՀովՀաննիսյանը, Երևան, 2011, էջ 278-286:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Միջօրեագծի և երկրի մակերեսի աստիճանական չափումներն ըստ Հին Հայկական աղբյուրների: - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1953, № 6, էջ 3-31:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Նոր դիտողություններ Խորենացու Պատմության բառապաշարի մասին: - Էջմիածին, 1955, № 5, էջ 29-35, № 6, էջ 20-26:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Նույնը:- **Հ. Հ. Մանանդյան**, Երկեր, Հատ. Է (Բանասիրական ուսումնասիրություններ), Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. ՀովՀաննիսյանը, Երևան, 2010, էջ 407-433:*

---

*1 Գրախոսությունները՝ **Ա. Աբեղյան**: - Հայրենիք, ամսագիր, 1935, № 10, էջ 158-160: **Գ. Ֆնտգլյան**: - ԱնաՀիտ, 1936, № 1-4, էջ 59-56, 66-78: **Տ.Հ.** - Ազդարար, շաբաթաթերթ, 1943, 21 օգոստոսի, № 43, էջ 4-5, 28 օգոստոսի, № 44, էջ 6-7, 4 սեպտեմբերի, № 45, էջ 6-7: **Բ. Ավդալբեգյան**, Հայագիտական Հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 112-131: **Վ. Մ. Քյուրքճյան** Նոր գիր, եռամսյա Հանդես, 1944, № 2 (22), էջ 184-185:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Մովսես Խորենացի: - Յուսաբեր, 1969, 15 հոկտեմբերի, № 163, էջ 2:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Խորենացու պատմության բառապաշարը: - **Հ. Հ. Մանանդյան,** Երկեր, հատ. է (Բանասիրական ուսումնասիրություններ), հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2010, էջ 387-405:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Մար-Աբասի «Հայոց նախնական պատմություն»-ը (Սեբեոսի, Մովսես Խորենացու և Պրոկոպիոս Կեսարացու աղբյուրների հարցի առթիվ):- **Հ. Հ. Մանանդյան,** Երկեր, հատ. է (Բանասիրական ուսումնասիրություններ), հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2010, էջ 501-524:*

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ Հ. Հ. *Հայաստանի բնական հարստությունները և Խորենացու աշխարհագրական անունները:- **Մ. Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի արխիվային բաժին,** Հ. Հ. Մանանդյանի ֆոնդ, թղթ. 220, վավ. 20, 119 էջ (անթվական, հայերեն և ռուսերեն):*

ՄԱՆԴԻՆՅԱՆ Ս. *Նահապետական և հայրենի աշխարհ, **Թիֆլիս,** 1878, 128 էջ (տե՛ս նաև 1880, 1882 և 1884 թթ. վերահրատարակությունները):*

ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացու «Պատմությունը» երկու նորահայտ պատառիկների մեջ: - **ԳԹ**, 1938, 7 դեկտեմբերի, № 51, էջ 4:*

ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ Պ. *Խորենացիի «խաբեբայության» մասին: - Ազդարար, օրաթերթ, Ստամբուլ, 1930, 12 հուլիսի, № 1127, էջ 2, 13 հուլիսի, № 1128, էջ 2:*

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ Մ. *Նոր տիպի բառարան: (**Օ. Խաչատրյան,** Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» համախականության բառարան, Երևան, 1986).- [Գրախոսություն]: - ԵԵ, օրաթերթ, 1986, 22 դեկտեմբերի, № 293, էջ 3:*

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ Ս. *Մատենախոսական: Ա. Ղևոնդ Երեց պատմագիր: Բ. Ղևոնդ Երեց և Մովսես Խորենացի:- Սիոն, 1931, օգոստոս, № 8, էջ 251-253:*

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ Ս. Հայկի և Բելի առասպելը՝ որպես Հայ ինքնության ցուցիչ: - Հյուսիսափայլ, գիտական հոդվածների ժողովածու, 2010, № 1, էջ 60-65:

ՄԱՌ Ն. Մովսես Խորենացու Հայկական պատմություն: Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն ծայրագույն վարդապետ Ստեփանե, Ս. Պետերբուրգ, 1889. - [Գրախոսություն]: - Արաքս, Հանդես, Ս. Պետերբուրգ, 1889, Գիրք Բ, էջ 113-116 (ստորագր.՝ Նումեն):

ՄԱՌ Ն. Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ պատահող «Կունդ, Արամազդ» բառերի առթիվ: - Արաքս, Հանդես, Ս. Պետերբուրգ, 1890, Գիրք Բ, դեկտեմբեր, էջ 59-62 (ստորագր.՝ Նումեն):

ՄԱՌ Ն. Ամառնային ուղևորությունից դեպ ի Հայս: Նկատողություններ և քաղվածներ Հայկական ձեռագրերից: (Բ. Մովսես Խորենացու Պատմության ձեռագրերը: Գ. «Թուելեաց երգերի մասին»: Դ. Արտավազդի մասին):- ՀԱ, 1891, № 9, էջ 260-271 (թարգմ.՝ Ո. Անոփյան):

ՄԱՌ Ն. Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1892, 90 էջ [1]:

ՄԱՌ Ն. Անանունի Հայոց նախնական Պատմության մասին: (Մովսես Խորենացու Պատմության աղբյուրների հարցի վերաբերմամբ պրոֆ. Ա. Կարիերի քննական հոդվածների առթիվ): - ՀԱ, 1895, № 1, էջ 18-20, № 2, էջ 54-57, № 4, էջ 108-110, № 7, էջ 195-198, № 10, էջ 297-300[2]; 1898, № 10-11, էջ 313-316 (վերջ, թարգմ.՝ Ե. Լալայանց):

ՄԱՌ Ն. Գ. Տեր-Մկրտչյան, Ագաթանգեղոսի աղբյուրներից Յիշատակ ղատակնքաց Գորիա և Շմոնի վկայից, որ վկայեցին յՈւռհա, Վաղարշապատ, 1896. - [Գրախոսություն]:- ՀԱ, 1900, № 9-10, էջ 267-271:

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Ստ. Մ.**:- Արձագանք, 1891, № 10, էջ 152-155: **Ֆ.**:- Արարատ, 1892, № 11, էջ 1003-1004 (հեղինակն է՝ Ֆիմին = Մ. Տեր-Մովսիսյան): **Ն. Ք.**: - Արձագանք, 1892, № 20: **Վանկ**: - Մուրճ, 1892, № 11, էջ 1671-1675:

[2] Գրախոսություն՝ Մշակ, 1895, № 132:

ՄԱՌ Ն. Մար Աբասի մասին: - Մշակ, 1902, № 224, № 225:

ՄԱՌ Ն. Մար Աբասի մասին: - Բազմավեպ, 1903, № 10, էջ 440-447 (թարգմ.՝ Մ. Տովրյան):

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Անանունը կամ Կեղծ Սեբեոսը: Քննական ուսումնասիրություն:- ՀԱ, 1911, № 9, էջ 559-565; 1912, № 4, էջ 215-227, № 6, էջ 339-351, № 9, էջ 535-543; 1913, № 1, էջ 20-36 (վերջ):

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1913, է+91 էջ[1]:

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Մ. Խորենացին ըստ Հ. Ասատուրյանի: - ՀԱ, 1912, № 6, էջ 367-368:

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Արա Գեղեցիկ. Համեմատական քննական ուսումնասիրություն:- ՀԱ, 1922, № 2-3, էջ 111-121, № 4-5, էջ 226-243, № 10-11, էջ 556-563, № 12, էջ 631-642; 1923, № 2-3, էջ 116-131 (վերջ):

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Արա Գեղեցիկ Համեմատած նմանօրինակ առասպելներու հետ: - ՀԱ, 1927, № 3-4, էջ 145-162; 1928, № 5-6, էջ 224-241, № 7-8, էջ 319-325 (վերջ):

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Արա Գեղեցիկը հայ մատենագրության մեջ:- ՀԱ, 1929, № 3, էջ 129-142:

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Արա անունը և իր ծագումը: - ՀԱ, 1930, № 3-4, էջ 164-181:

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Ա. Արա Գեղեցիկ, Վիեննա, 1930, 351 էջ[2]:

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Ն. Ադոնցյանն** - Նոր Հոսանք, ամսագիր, 1913, Ա տարի, № 2, ապրիլ, էջ 436-437: Հմմտ. նաև **Ն. Ադոնցյան,** Գրական-քննադատական երկեր, Բեյրութ, 1959, էջ 259-361:

[2] Գրախոսությունները՝ **Ն. Պողարյանն** - Սիոն, 1931, № 10, էջ 311-314, № 11, էջ 344-346 (ստորագր.՝ **Ն. Վ. Պ.**): **Ա. Հ.**- Հայրենիք, 1932, 10-րդ տարի, № 9 (117), հուլիս էջ 174-176:

ՄԱՐԱՇԼՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի:- Ա. Մարաշլյան, Հայոց պատմություն. Հնագույն դարերեն մինչև մեր օրերը, Հատ. 1, Բեյրութ, 1945, էջ 191-192:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Ա., ԲԱԴԱԼՅԱՆ Խ. *Արժանին՝ մեծ երախտավորին: (Մովսես Խորենացու Հուշարձանի մասին): - ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 3 դեկտեմբերի, № 259 (322), էջ 3:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. *Իշխանական տոհմերի ծագման խորենացիական տեսությունների արձագանքները ԺԲ-ԺԳ դարերի Հայ մատենագրության մեջ: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 48-50:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. *Երևանյան միջազգայինը: (Նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին):- Հայաստանի աշխատավորուհի, ամսագիր, 1991, № 10, էջ 8, 30:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. *Միջազգային գիտաժողով Երևանում նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակին:- ՊԲՀ, 1992, № 1, էջ 231-233:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. *Մովսես Խորենացին որպես Հայ նախարարության պատմաբան: - Մովսես Խորենացին և միջնադարյան Հայ պատմագրությունը. միջազգային գիտաժողով, մայիս 22-23, 1992, Նյու Յորք, 1992, էջ 11-12:*

ՄԱՐԹԱՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի:- Հ. Մարթայան, Համայնապատկեր Հայ մշակույթի, Հատ. Ա, Ստամբուլ, 2004, էջ 202-208:*

ՄԱՐԹԱՅԱՆ Հ. *Բարդածան՝ անիրավված մատենագիրը:- Շողակաթ, ամսաթերթ, Ստամբուլ, Ա. տարի, 1952, № 4, ապրիլ, էջ 86-88, № 5, մայիս, էջ 108-111:*

ՄԱՐԿՎԱՐՏ Յո. *Պարսից աշխարհը ըստ Ստոյն - Մ. Խորենացվո Աշխարհագրութեան:- ՀԱ, 1902, № 12, էջ 405-408:*

ՄԱՐԿՎԱՐՏ Յո. *Հայ բդեաշխք, Վիեննա, 1903 (թարգմ.՝ Հ. Թ. Կետիկյան), 44 էջ:*

ՄԱՐՏԻԿՅԱՆ Ս. *Հայոց ազգատեսական մտքի ծագումն ըստ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Հայկ և Բել վիպասքի:- Հայկական լեռնաշխարհը Հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան:- Ժողովածու, Երևան, 2004, էջ 151-157:*

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Ա. *Խորենացու պատմահայեցողությունը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 51:*

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու Պատմության չորրորդ գրքի խնդիրը և նրա վերարծարծումը բանասիրության մեջ:- Աշտանակ, Հայագիտական պարբերագիրք, հատ. Ա, Երևան, 1995, էջ 49-74:*

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Հ. Կ. *«Արտախուր խաւարտ»-ի մեկնության նոր փորձ (**Մովսես Խորենացի,** Տփղիս, 1913, էջ 84):- ՊԲՀ, 1996, № 1-2, էջ 311-316:*

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Ն. *Խորենացիի մասին:- Ազդարար, 1931, 18 փետրվարի, № 1338, էջ 2:*

ՄԵԼԳՈՆՅԱՆ Փ. *Հերքում Ս. Գրիգոր Լուսավորիչի Հռոմ երթալու առասպելին (Մովսես Խորենացու տեղեկությունների վերլուծում):- Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, Բ տարի, 1949-1950, էջ 235-246 (ստորագր.՝ Քննասեր):*

ՄԵԼԻՏԷՍ. *«Այս է վիճաբանութիւն Մելիտէսի, ընդ Մովսէսի Քերթողին»:- **Ներսես Շնորհալի,** Հանելուկ, Կ. Պոլիս, 1724 (Բ էջակալություն, էջ 1-16):*

ՄԵԼԻՏԷՍ. *Նույնը տե՛ս «Պատմութիւն Պղնձէ քաղաքին», Կ. Պոլիս, 1731 (Բ էջակալություն, էջ 1-16):*

ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇՅԱՆ Ստ. Տ. *Մովսես Խորենացի:- **Ստ. Տ. Մելիք-Բախշյան,** Հայոց պատմության աղբյուրագիտություն (Հնագույն ժամանակներից մինչև XVIII դարի վերջը), Երևան, 1979, էջ 87-98[1]:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ **Գ. Աբգարյան,** ԳԹ, 1979, 13 ապրիլի:*

ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇՅԱՆ Ստ. Տ. Նույնը:- Բ հրատարակություն, Երևան, 1989, էջ 88-98[1]:

ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇՅԱՆ Ստ. Տ. Նույնը:- Գ հրատարակություն, Երևան, 1996, էջ 88-98:

ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՏԱՄՅԱՆՑ Ա. Կարիների տեսությունը Մովսես Խորենացու թվականի մասին: - Արձագանք, ամսագիր, Թիֆլիս, 1893, 4 ապրիլի, № 38, էջ 3:

ՄԵԼԻՔ-ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Ե. Աստղիկ անվան, առասպելների և պաշտամունքի հիշատակությունները հայ հին գրավոր սկզբնաղբյուրներում: - Բազմավեպ, 2003, № 1-4, էջ 282-287:

ՄԵԼԻՔ-ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆ Կ. Ֆիրդուսին և Իրանի վիպական մոտիվները «Շահ-նամե»-ում և հայ մատենագրության մեջ:- Ֆիրդուսի, ժողովածու, Երևան, 1934, էջ 100-109:

ՄԵԼԻՔ-ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆ Կ. Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության երկու պատառիկ: (Բանասիրական մանրուք):- Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1945, № 5, էջ 65-72:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Գր. Խորենացու «Հայոց պատմությունը» որպես իրանագիտության կարևոր սկզբնաղբյուր: - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 19 հոկտեմբերի, № 32 (1709), էջ 2-3:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ե. Մովսես Խորենացի. պատմաբան և գրող:- Շիրակ, ամսագիր, Բեյրութ, 1987, էջ 51-56:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ե. Մովսես Խորենացին Արարատ և Էջմիածին ամսագրերում. մատենագիտություն Խորենացու:- Էջմիածին, ամսագիր, 1992, № Զ-Է, էջ 71-84:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ե. Նույնը:- «Երվանդ Մելքոնյան. բանասերն ու դիվանագետը», Երևան, 2003, էջ 190-210:

---

[1] Գրախոսությունը՝ Ասպարեզ, օրաթերթ, Լոս Անճելես, 1989, 30 դեկտեմբերի, № 8677, էջ 7, 14:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Հ. Գ. *Մար Աբաս Կատինան և նրա մատյանը: Մովսես Խորենացին և Բարդածանը և այլն:- **Հ. Գ. Մելքոնյան**, Հայ-ասորական հարաբերությունների պատմությունից (III-V դարեր), Երևան, 1970, էջ 136-181:*

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Մ. *Վեպ Մովսես Խորենացու մասին (**Հ. Խաչատրյան**, Քերթողահայրը, Երևան, 1984). - [Գրախոսություն]:- ՍԳ, ամսագիր, 1986, № 9, էջ 129-131:*

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացու դասերը:- Հայաստան, օրաթերթ, 1991, 12 ապրիլի էջ 3:*

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ս. *Պատմահայր Խորենացու «Հայոց պատմության» մի քանի տողի բովանդակության նորովի մեկնաբանման փորձը:- **Գիտական աշխատություններ**, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գիրք Բ, Գյումրի, 2010:*

ՄԵՑԵ Ա. Կարիեր Ա., *Մովսես Խորենացու նոր աղբյուրները, Վիեննա, 1893, Ը+56 էջ. - [Գրախոսություն]:- **Ա. Մեյե**, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 1978, էջ 557-558:*

ՄԵՑԵ Ա. Կարիեր Ա., *Մովսես Խորենացու նոր աղբյուրները: Հավելված Վիեննա, 1894, Ը+40 էջ.- [Գրախոսություն]:- **Ա. Մեյե**, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 1978, էջ 558-559:*

ՄԵՆԵՎԻՇՅԱՆ Գ. *Պր. Գր. Խալաթյանցի «Հայկական վեպը».- [Գրախոսություն]:- ՀԱ, 1896, № 7, էջ 210-217:*

ՄԵՆԵՎԻՇՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացի և յուր աղբյուրները:- ՀԱ, 1898, № 5, էջ 152-153:*

ՄԵՆԵՎԻՇՅԱՆ Գ. Մառ Ն., *Ագաթանգեղոսի աղբյուրները.- [Գրախոսություն]:- ՀԱ, 1899, № 4, էջ 121:*

ՄԵՆԵՎԻՇՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացվո քննադատության նկատմամբ քանի մը խոսք: - **Ա. Կարիեր**, Աբգարու զրույցը Մովսես Խորենացվո Պատմության մեջ, Վիեննա, 1897, Առաջաբան, էջ Ե-ԺԵ:*

***ՄԵՆԵՎԻՇՅԱՆ Գ. Մառ Ն.**, Առ քննադատութեան Պատմութեան Մովսեսի Խորենացւոյ. - [Գրախօսութիւն]:-ՀԱ, 1898, № 6, էջ 180-181 (ստորագր.՝ Հ. Գ. ՄՆՆ.):*

***ՄԻԱԲԱՆ.** Խորենացու Պատմության ուսումնասիրություն, տե՛ս **Տեր-Մկրտչյան Գ.**:*

***ՄԻԱՆՍԱՐՅԱՆՑ Մ.** Մատենագրութիւն Հայոց: (Մովսես Խորենացի):- Մեղու Հայաստանի, 1862, № 37-38, սեպտեմբեր (թարգմ.՝ Մ. Պատկանյանց):*

***ՄԻԱՆՍԱՐՅԱՆՑ Մ.** (Պատմական ու դյուցազնական երգեր, զրույցներ, վեպեր):- **Քնար Հայկական**, Ս. Պետերբուրգ, 1868, էջ 1-47:*

***ՄԻԱՆՍԱՐՅԱՆՑ Մ.** Գողթան երգեր:- **Քնար Հայկական,** Ս. Պետերբուրգ, 1868, էջ 48-58:*

***ՄԻՆԱՍ ՀԱՄԴԵՑԻ.** Ազգաբանութիւն թագաւորացն Հայոց. յորդւոց յորդիս, Կ. Պոլիս, 1735, էջ 3-32:*

***ՄԻՆԱՍ ՀԱՄԴԵՑԻ.** Նույնը՝ Բ տպագրություն, Վաղարշապատ, 1870, 144 էջ[1]:*

***ՄԻՆԱՍՅԱՆ Մ.** Խորենացու երկու հատվածի մասին:- Սիոն, 1987, № Ե-Է, էջ 137-144:*

***ՄԻՍՔՃՅԱՆ Հ.** Սրբոյն Սահակայ կաթուղիկոսի և Մեսրովպ վարդապետի ձեռնասուն և երեցագույն աշակերտք և առաջին թարգմանիչք Ե դարուն:- ՀԱ, 1902, № 2, էջ 58-61, № 5, էջ 145-151:*

***ՄԻՍՔՃՅԱՆ Հ.** Նույնը առանձին, Վիեննա, 1902, 32 էջ:*

***ՄԻՐԶԱՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ.** Տեսարան հանդիսիցն Հայկայ, Արամայ և Արայի, Զմյուռնիա, 1856, 152 էջ:*

***ՄԻՐԶՈՅԱՆ Հր. Ղ.** Մովսես Խորենացի և Առաքել Դավրիժեցի:- Մով-*

---

[1] Գրախօսութիւնը՝ Փորձ, ամսագիր, 1878, № 4:

սես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի զրույթներ, Երևան, 1991, էջ 52-53:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Հայ բանաստեղծության ակունքները, Գիրք Ա: 1. Հայկի ավանդությունը և Վահագնի առասպելը: 2. Գողթան երգեր: 3. Գողթան երգերի արվեստը: 4. «Երկնէր երկին» և «Խորհուրդ մեծ»: 5. Խորենացու իրական և կարծեցյալ մի քանի աղբյուրների գնահատության վերանայում, Երևան, 1977, 224 էջ:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Հայ բանաստեղծության ակունքների մոտ, Երևան, 1979, 223 էջ:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Վերընթերցելով Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: 1. Հայոց Վաղարշակ թագավորի և Մար Աբաս Կատինայի պատմականությունն ու ժամանակը: 2. Սեբեոսի «Պատմությունը» և Մար Աբաս Կատինայի պրոբլեմը, Երևան, 1979, 52 էջ (ամփոփումները՝ ռուսերեն և անգլերեն):

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Հայկական հնագույն մատյանը, Երևան, 1981, 63 էջ[1]:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Նույնը:- Լրաբեր, օրաթերթ, 1982, Լոս Անճելես, 24 ապրիլի, № 29, էջ 7, 29 ապրիլի, № 30, էջ 7, 15 մայիսի, № 32, էջ 5, 22 մայիսի, № 33, էջ 5 և այլն:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Պատմության և առասպելի սահմանները, Երևան, 1986, էջ 19-64, 96-127[2]:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. Հայկյաններ. պատմական ակնարկ (Ըստ Մովսես Խորենացու): Նվիրվում է Պատմահայր Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» անմահ գրքի 1500-ամյակին, Երևան, 1988, 79 էջ[3]:

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Լ. Շահինյան**:- ԵԵ, 1982, 15 փետրվարի, № 38:

[2] Գրախոսությունները՝ **Ս. Խանզադյան**:- ՍԳ, № 11, 1987, էջ 117-119: **Գ. Աբգարյան**:- ՊԲՀ, 1987, № 4, էջ 113-129:

[3] Գրախոսությունը՝ **Հ. Խաչատրյան**:- ԳԱ, 1990, 25 մարտի, № 3, էջ 2:

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. *Անպայման համաշխարհային տոնակատարում (Մովսես Խորենացու Պատմության ստեղծման 1500-ամյակի առթիվ):- ԵԵ, 1990, 24 հուլիսի, № 164 (9835), էջ 3:*

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. *Դարձյալ Պատմահոր գրքի մասին:- ԵԵ, 1991, 5 ապրիլի, № 71 (10.042), էջ 3:*

ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ Լ. Վ. *Պատմահոր գրքի գնահատո՞ւմ, թե ընդհակառակն:- ԵԵ, 1991, 5 օգոստոսի, էջ 3; 7 օգոստոսի, էջ 3:*

ՄԽԱԼՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացի և իր Պատմությունը:- Հայաստանի Կոչնակ, շաբաթաթերթ, Բոստոն, 1929, էջ 460-461, 490-491:*

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ Ս. Վ. *Հայ կլասիկ գրականությունը 5-րդ դարում:- ՍՀ, օրաթերթ, 1941, 16 մայիսի:*

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ Ա. Վ. *Հայրենի հերոսը V դարի հայ պատմագրության մեջ:- ՍՀ, օրաթերթ, 1941, 30 հուլիսի:*

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ Ս. *Տիգրան Մեծի կերպարը հայ վիպական բանահյուսության մեջ (Մովսես Խորենացի):- Տիգրան Մեծ. գահակալության 2100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ, Աշտարակ, 2005, էջ 88-89:*

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ Ս. *Նույնը:- Տիգրան Մեծ. Տիգրան Մեծի գահակալության 2100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (2005 թ.), Երևան, 2011, էջ 239-242:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը ու նրա ծնած հերոսները V դարի հայ պատմիչների գործում:- Գիտական աշխատություններ, Երևանի պետական համալսարան, 1942, № 20, էջ 217-247:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Նույնը, առանձին Երևան, 1943, 32 էջ*[1]*:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Պատմական անցյալի իդեալականացման դեմ (**Ե. Տեր-***

[1] *Գրախոսությունը՝ **Գ. Ա. Սարգսյանի**- ՍԳԱ, ամսագիր, 1943, № 2, էջ 27-30:*

Մինասյան, Ոսկեդարի հայ գրականությունը).- [Գրախոսություն]:- ՊԿ, 1947, № 4, էջ 45-51:

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Հայ ժողովրդական հին բանահյուսությունը: Առասպել և էպոս: Մովսես Խորենացի:-* **Մ. Մկրյան,** *Հայ գրականության պատմություն, Գիրք առաջին, դասագիրք միջնակարգ դպրոցի VIII դասարանի համար, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1949, էջ 22-39, 53-61*[1]*:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի:-* **Մ. Մկրյան,** *Հինգերորդ դարի հայ պատմագրությունը:- Մեսրոպ Մաշտոց, հոդվածների ժողովածու, Երևան, 1963, էջ 145-152:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացու աշխարհայացքը:- ԲԵՀ, 1968, № 1, էջ 32-50:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի: 1. Կյանքը և ժամանակաշրջանը: 2. «Հայոց պատմություն»: 3. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» և հայ հին ժողովրդական բանահյուսությունը: 4. Խորենացին և հայ հետագա գրականությունը, Երևան, 1970, 232 էջ*[2]*:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Ժողովրդական բանահյուսություն. Հայ գրականությունը մինչև հինգերորդ դարը: Մովսես Խորենացի:-* **Մ. Մկրյան,** *Հայ հին գրականության պատմություն, Երևան, 1974, էջ 48-101, 171-221*[3]*:*

ՄԿՐՅԱՆ Մ. *Նույնը, Բ տպագրություն:-* **Մ. Մկրյան,** *Երկեր, հատ. 1, Երևան, 1987, էջ 55-105, 173-221:*

---

1 Ձենք անդրադառնում սույն դասագրքի վերահրատարակություններին:

2 Գրախոսությունները՝ **Գր. Ա. Գրիգորյան**.- ՍՀ, օրաթերթ, 1970, 22 օգոստոսի: **Ա. Բաղդասարյան**:- Յուսաբեր, 1970, 17 սեպտեմբերի, № 140, էջ 2: **Մ. Հ. Նահապետյան**.- ԵԵ, օրաթերթ, 1970, 8 հոկտեմբերի: **Հ. Գ. Բախչինյան**.- ԳԹ, 1970, 16 հոկտեմբերի, № 42, էջ 2:

3 Գրախոսությունը՝ **Ալիք**, օրաթերթ, Թեհրան, 1976, 26 օգոստոսի, № 192, էջ 5: **Վ. Սաֆարյան**.- ԲԵՀ, 1977, № 1, էջ 237-240:

ՄԿՐՅԱՆ Մ. Երկու խոսք: - Լ. Միրիջանյան, Վերընթերցելով Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը», Առաջաբան, Երևան, 1979, էջ 3-4:

ՄԿՐՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացի: - **Մ. Մ. Մկրյան,** Գրականության պատմության հարցեր, Երևան, 1982, էջ 3-22[1]:

ՄԿՐՏԻՉ ԷՄԻՆ: Գրականության պատմություն. ԺԹ դար: Մար Աբաս Կատինա, Ղերուբնաս, Ուղիմպ, Վրոյր, Բարդածան, Խորոհբուդ և այլք: - Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռագիր № 8803, 77 թերթ, գրիչ՝ **Մ. Մսերյանց,** Մոսկվա, ժամանակը՝ ԺԹ դար:

ՄԿՐՏԻՉՅԱՆ Ա. Հելլենիստական դարաշրջանի Մովսես Խորենացին և Հայաստանը (Գ. Խ. Սարգսյանի գրքի առիթով). - [Գրախոսություն]:- Ցուսաբեր, 1967, 8 դեկտեմբերի, № 212, էջ 1, 4:

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Ա. Ղ. Հայրենի դպրության սկզբնավորումը և սկզբնական մատենագիրները:- Գիտական աշխատություններ. Մանկավարժական ինստիտուտ: Հայ գրականության բաժին, Երևան, 1965, № 1, էջ 197-253:

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Ա. Ղ. Մովսես Խորենացին Պատմահայր և Քերթողահայր: - **Ա. Ղ. Մկրտչյան,** Հինգերորդ դարի հայոց դպրությունը, Երևան, 1972, էջ 336-411[2]:

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Լ. Հ. Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը (**Պ. Հ. Հովհաննիսյան,** Մովսես Խորենացու Մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ).- [Գրախոսություն]:- Ազգ, օրաթերթ, 1991, 9 նոյեմբերի, № 77, էջ 2:

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Լ. Մ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ռուսերեն թարգմանությունները:- Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 138-140:

---

[1] Գրախոսությունը՝ Էջմիածին, ամսագիր, 1982, № 10, էջ 57:

[2] Գրախոսությունը՝ Ցուսաբեր, 1969, 17 մայիսի, № 38, էջ 2:

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու Հորեյյանի մասին:- Յուսաբեր, 1967, 1, 3 Հուլիսի, № 76-77:*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *Մովսես Խորենացու Հորեյյանի և մի բանասեղծության մասին:- ԳԹ, 1967, 28 ապրիլի, № 18 (1372), էջ 4:*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *Հայե՞ր թե Ուրարտներ (ըստ Մովսես Խորենացու տվյալների):-ԳԹ, 1969, 5 սեպտեմբերի, № 36, էջ 3:*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *Նույնը:- Ալիք, օրաթերթ, 1969, 20 սեպտեմբերի, № 209, էջ 1, 4, 6; 21 սեպտեմբերի, № 210, էջ 4, 8; 22 սեպտեմբերի, № 211, էջ 4; 24 սեպտեմբերի, № 213, էջ 4, 8; 25 սեպտեմբերի, № 214, էջ 4, 5 (վերջ):*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *Վերստին նախամեսրոպյան հայ գրի և գրականության հարցի շուրջը: - Յուսաբեր, 1970, 10 նոյեմբերի, № 186, էջ 1, 2; 11 նոյեմբերի, № 187, էջ 1, 2:*

ՄՆԱՑԱՆԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *«Դաւթեան քերթութիւն որ յաղագս Տիգրանայ» երկը և Տիգրան Երվանդյանի վեպը: - ԲԵՀ, 1973, № 1, էջ 64-81:*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *Դիտողություններ «Վարդգես Մանկան» վիպական հատվածի վերաբերյալ:- ՊԲՀ, 1975, № 2, էջ 215-232:*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ա. Շ. *Հայաստանի հայ վերակացուները ուրարտների և ասորեստանցիների տիրապետության ժամանակ ըստ Մովսես Խորենացու: (Հայերի տեղաբնիկության հարցի շուրջ):- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1981, № 2, էջ 74-87:*

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ Ստ. *Գառնիի պալատը և Մովսես Խորենացին:- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1985, № 3, էջ 63-76:*

ՄՈՄՃՅԱՆ Պ. *Ստուգության պատմագիրներ՝ Հերոդոտոս և Մովսես Խորենացի:- Յուսաբեր, 1981, 16-19 մայիսի:*

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Ա. *Հայկական հարստության մասին (Մ. Խորենացու ցանկը):- ՀՀ, օրաթերթ, Երևան, 1991, 8 հունվարի, № 5, էջ 3:*

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Ա. Խ. Հայագիր դպրոցի ծագումը և նրա հետագա վիճակը:- Գիտական աշխատություններ, Երևանի պետական համալսարանի, Երևան, 1940, հատ. 13, էջ 346 և հտ.:

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Հ. Ս. Լուսավորչի Վիրապ մտնելու տոնը: (Մովսես Խորենացի, Գիրք Բ, գլ. հբ-ձբ):- **Արարատ,** ամսագիր, 1884, էջ 106-111 (ստորագր.՝ Յ. Ե. Մ.):

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Հ. Հայաստանի տխուր վիճակն ու Մովսես Խորենացւոյ «Ողբը»:- **Հուսիկ վրդ. Մովսիսյան,** Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցվո պատմություն:- Արարատ, ամսագիր, 1884, № 11, էջ 473-474:

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Հ. Նույնը:- **Հուսիկ վրդ. Մովսիսյան,** Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցվո պատմություն, Վաղարշապատ, 1884, էջ 65-71 և հտ.:

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Հ. Նույնը, Բ տպագրություն, **Հուսիկ վրդ. Մովսիսյան,** Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ պատմություն, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 83-88:

ՄՈՐԳԱՆ Ժ. Մովսես Խորենացի:- **Ժակ դը Մորգան,** Հայ ժողովրդի պատմություն, Բոստոն, 1947, էջ 393-394:

ՄՍԵՐՅԱՆ Գ. Համառոտ դիցաբանություն, Զմյուռնիա, 1878, 84 էջ:

ՄՍԵՐՅԱՆՑ Զ. История Армении Моисея Хоренского, перевел с армянского и объяснил Н. Эмин:- Ծռաքաղ, ամսագիր, 1859, հատ. 1, էջ 255:

ՄՍԵՐՅԱՆՑ Զ. Հայկազնյան տարեգիր: (Մ. Խորենացու Պատմության հրատարակության առթիվ):- Ծռաքաղ, 1861, տետրակ է, էջ 255:

ՄՍԵՐՅԱՆՑ Զ. Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացվո, որք պակասին ի

---

[1] Գրախոսությունը՝ Մշակ, 1886, №124:

տպագիր Պատմութեան նորա: (Մ. Խորենացու «Պատմությու-նից» մի անհայտ հատված, որ տեղ չի գտել 1827 և 1843 թթ. հրատարակություններում):- Փարոս, տարեգիրք, Մոսկվա, 1874, տետր Գ, էջ 2-4:

ՄՍԵՐՅԱՆՑ Զ. М. Эмин, Вахагн-Вишапаках армянской мифологии есть Индра-Vritrahan Риг-Веды, СПб., 1874.- [Գրախոսու-թյուն]:- Փարոս, տարեգիրք, Մոսկվա, 1874, տետր Գ, էջ 39-40:

ՄՍԵՐՅԱՆՑ Զ. М. Эмин, Сказание о переставление Богородицы и об ее образ, написанном Иоанном. Апокриф V века, Москва, 1874.- [Գրախոսություն]:- Փարոս, տարեգիրք, Մոսկվա, 1874, տետր Գ, էջ 40-41:

ՄՍԵՐՅԱՆՑ Մ. Մովսես Խորենացի:- **Մ. Մսերյանց,** Պատմութիւն հայ գրականության:- Մ. Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռագիր, № 8803, 77 թերթ (տե՛ս նաև Մկրտիչ Էմին):

ՄՐՄՐՅԱՆ Հ. Գ. Պատմություն հայ գրականության ի պետս բանա-սիրաց, մանավանդ բարձրագույն ուսանողաց, հատ. Ա, մասն Ա, Կ. Պոլիս, 1910 էջ[1]:

ՄՈՒՂՆԵՑՅԱՆ Ռ. «Գողթան երգերի» գեղագիտական համակարգը:- ՊԲՀ, 1981, № 3, էջ 174-186:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. Մովսես Խորենացու ժամանակը:- Հայ միջնա-դարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 141-142:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. Որտե՞ղ է գտնվել Մովսես Խորենացու հիշա-տակած Բյութանիան:- ՊԲՀ, 1990, № 1, էջ 209-227:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Չորս Հայքերի առեղծվածը Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ: («Կեղծ Մովսեսի» վարկածը կեղծ է):- ՎՀ, ամսագիր, 1990, № 5 (530), մայիս, էջ 49-51, 54-55, 58:

---

1 Գրախոսություններ՝ Գևորգ-Մեսրոպ:- Բյութանիա, հանդես, Նիկոմեդիա, 1911, № 1, էջ 334-335:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Որտե՞ղ է ծնվել Խորենացին:- Դպրություն, չարաթաթերթ, 1991, 18 հունվարի, № 6 (3204), էջ 4:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Որտե՞ղ է ծնվել Պատմահայրը:- Երկիր Ավետյաց, Սասուն հայրենակցական միության հանդես, 1991, հոկտեմբեր, № 11 (23), էջ 6-7:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. Մի կարևոր ճշգրտում Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ: - Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 54-56:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. Վասպուրական նահանգի հիշատակումը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ:- Լրաբեր, ՀՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1991, № 5, էջ 3-21:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. V դարի հայ մատենագրության ժամանակագրական խնդիրներ. դոկտորական ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2006, 84 էջ:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. «Վասպուրական» տերմինի նշանակությունը հայ դասական մատենագրության մեջ: - Իրան-Նամե, 1996, № 2-3, էջ 36-40:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. «Աշխարհացոյց»-ը V դարի մատենագրական հուշարձան: - Հայագիտության արդի վիճակը և նրա զարգացման հեռանկարները. զեկուցման դրույթներ, Երևան 2003, էջ 136-137:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. Տիգրան Մեծը ըստ Մովսես Խորենացու և Պլուտարքոսի՝ հայ և օտար սկզբնաղբյուրների խորապատկերի վրա:- Տիգրան Մեծ. գահակալության 2100-ամյակը: Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ, Աշտարակ, 2005, էջ 28-30:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. Նույնը: - Տիգրան Մեծ. Տիգրան Մեծի գահակալության 2100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (2005 թ.), Երևան, 2011, էջ 126-137:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. *Մովսես Խորենացու ծննդյան տարեթվի և ծննդավայրի հարցի շուրջ:- ՔՀ, Երկշաբաթաթերթ, 2005, հունիս Ա, թիվ 11 (199), էջ 2, 3; թիվ 12 (200), էջ 4, 7; թիվ 13 (201), էջ 6, 8; թիվ 14 (202), էջ 5, 7; թիվ 15 (203), էջ 5, 7:*

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. *«Աշխարհացոյց»-ը V դարի մատենագրական հուշարձան:- Հայագիտության արդի վիճակը և նրա զարգացման հեռանկարները. Հայագիտական միջազգային համաժողով. Զեկուցումների դրույթներ, 15-20-ը 2003 թ., Երևան, 2003, էջ 136-137:*

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. *Մովսես Խորենացու դարը, Երևան, 2007, 412 էջ[1]:*

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. *Մովսես Խորենացու ծննդյան թիվը:- ՀԴ, Հանդես, 2010, № 2, էջ 45-53:*

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. *Տիգրանի հավաքական կերպարը՝ ազգային համախմբման խորհրդանիշ ըստ հայ և օտար հնագույն աղբյուրների (Մովսես Խորենացի): - Գիտաժողովի նյութեր նվիրված Մովսես Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին, Վանաձոր, 2011, էջ 20-56:*

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա. Վ. *Քսենոփոնի Արմենիոս թագավորը՝ Մովսես Խորենացու Հայկազուն արքա (Ք. ա. 6-րդ դարի առաջին կես): - ՀԱՊ.- Զեկուցումների դրույթներ.- Երևան, 2012, էջ 76-79:*

ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ Կ. *Առասպե՞լ, թե իրականություն: (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մասին):- Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում, ամսագիր, 1988, № 2, էջ 9-13:*

ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ Կ. *12 ճանապարհորդություն դարերի խորքը (ըստ Մովսես Խորենացու), Երևան, 1990, 432 էջ:*

ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ Կ. *Պատմահորը վերադարձնենք ժողովրդին (մտորումներ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ):- Ազատամարտ, 1991, հուլիս, № 20, էջ 13:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Ա. Դոլուխանյան**- ՊԲՀ, № 3, 2008, էջ 272-275:

ՄՈՒՐԱԴԽԱՆՅԱՆ Ա. *Նախամեսրոպյան Հայ գրականության մասին:- Ալիք, 1975, 13 նոյեմբերի, № 254, էջ 3, 8; 15 նոյեմբերի, № 255, էջ 3, 7:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Ա. Ն. *Հունաբան դպրոցը և նրա դերը Հայերենի քերականության տերմինաբանության ստեղծման գործում, Երևան, 1971, 364 էջ:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Ա. Ն. *Դիոնիսիոս Թրակացու քերականության թարգմանչի և մեկնիչի Հարցը: - ՊԲՀ, 1980, № 3, էջ 68-87:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *«Պիտոյից գիրքը» և նրա Հունարեն նախօրինակը:- ՊԲՀ, 1984, № 3, էջ 111-124:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *Խորենացու երկու աղբյուրի բնութագրման շուրջը:- ՊԲՀ, 1990, № 3, էջ 90-104:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Հունաբան բառապաշարը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 57-58:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *Մովսես Խորենացու «Պատմության» լեզվի Հունաբան շերտը:- ՊԲՀ, 1993, № 1-2, էջ 91-114:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *(«Պիտոյից գրքի»՝ Մովսես Խորենացու Հեղինակ լինելու Հարցը): - «Գիրք պիտոյից», ՀԳԱԱ Հրատ., Երևան, 1993: Առաջաբան, էջ 5-24, Հավելված 1. Պիտոյից գրքի (սրաբանությունները Խորենացու «Պատմության» բնագրում), էջ 230-231:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *Մովսես Խորենացու «Պատմության» Գ գրքի կա գլխի վերջավորությունը:- ՊԲՀ, 1997, № 2, էջ 263-268:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. *(Ջուստո Տրաինա, Տրիմալքոնյան պայմանականությունը. Մովսես Խորենացին և Հայկական պատմամտածողության սկզբնավորումը, Վենետիկ, 1991, իտալերեն).- [Գրախոսություն]:- Աշտանակ, պարբերագիրք, Գիրք Բ, Երևան, 1998, էջ 172-174:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. «Պիտոյից գիրքը» քրիստոնեացված ճարտասանական ձեռնարկ և անտիկ գրական սյուժեները նրանում: - ՀԱ, 2000, № 1-12, էջ 1-67:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Գ. Ս. «Պիտոյից գրքի» ու Թարգմանական մասերի լեզուն և Հայ Հեղինակների Հունաբանությունները:- Աշտանակ, պարբերագիրք, Գիրք Գ, Երևան, 2000, էջ 99-122:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Կ. Մ. Նազիանզացու գիրք-ժողովածուները Խորենացու աղբյուր:- Կ. Մ. Մուրադյան, Գրիգոր Նազիանզացին Հայ մատենագրության մեջ, Երևան, 1983, էջ 126-142 և այլուր[1]:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Կ. Մ. Գրիգոր Նյուսացու «Ի Մելիտոս Եպիսկոպոս» ճառի Հին Հայերեն Թարգմանությունը:- Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 1986, 15-19 սեպտեմբերի: Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 145-146:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Կ. Մ. Գրիգոր Նյուսացու «Ի Մելիտոս Եպիսկոպոս Անտիոքացի» ճառի Հայերեն Թարգմանությունը և Մովսես Խորենացին:- ՊԲՀ, 1987, № 2, էջ 139-149:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Կ. Մ. Սկզբնաղբյուրներին դիմելու Խորենացու ինքնատիպության շուրջ:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 59-60:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Հ. Մ. Ինչի մասին է վկայում Պատմահայրը:- Հ. Մ. Մուրադյան, Վարդանանց ապստամբության մասին, Երևան, 1989, էջ 226-232:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. «Տուհաց գաւառի» տեղորոշման Հարցի շուրջ:- ՊԲՀ, 1979, № 1, էջ 245-250:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. Նույնը:- Պ. Մ. Մուրադյան, Կովկասյան մշա-

---

[1] Գրախոսությունները՝ Մ. Գոճայան:- ՀՀՀ, Հատ. Ժ, Բեյրութ, 1982-1984, էջ 324-327: Л. М. Мкртчян, Григорий Назианзин в Армении средних веков.- Л. М. Мкртчян, Если бы в Вавилоне были переводчики, Ереван, 1987, стр. 374-381.

կուլթային աշխարհը և Հայաստանը, պրակ Ա, Երևան, 2008, էջ 141-147:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *«Պրոլետկուլտականություն...» գիտության մեջ (Խորենացու շուրջ):- ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 28 հունիսի, էջ 3:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Խորենացու «Հայոց պատմության» բնագրական հետքերը 6-7-րդ դարերի երկերում:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 61-63:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» բնագրական հետքերը VI-VII դարերի երկերում:- Էջմիածին, 1992, № Զ-Է, էջ 85-98:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Նույնը:-* **Պ. Մ. Մուրադյան,** *Կովկասյան մշակութային աշխարհը և Հայաստանը, պրակ Ա, Երևան, 2008, էջ 98-116:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Խորենացու «Հայոց պատմության» բնագրական հետքերը Զ-Է դարերի երկերում:- Մովսես Խորենացին և միջնադարյան հայ պատմագրությունը. Միջազգային գիտաժողով, մայիս 22-23, Նյու Յորք, 1992, Նյու Յորք, 1992, էջ 12:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Բնագրական դիտարկումներ Խորենացու «Պատմութեան» հեղինակային ինքնագիրը վերականգնելու առնչությամբ:- ՀՀՀ, հատ. ԻԱ, Բեյրութ, 2001, էջ 78-88:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ., ՅՈՒՋԲԱՇՅԱՆ Կ. Ն. *Մովսես Խորենացին և իր «Պատմութիւն Հայոց»-ը:- Մատենագիրք Հայոց, Բ հատոր, Ե դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 1739-1742:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Մովսես Խորենացու Պատմության՝ Ներսես Լամբրոնացու օրինակը:- ՀՀՀ, Բեյրութ, 2003, հատ. ԻԳ, էջ 149-161:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. *Նույնը:-* **Պ. Մ. Մուրադյան,** *Կովկասյան մշակութային աշխարհը և Հայաստանը, պրակ Ա, Երևան, 2008, էջ 128-140:*

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Պ. Մ. Խորենացու Պատմության բնագրագիտական մի քանի դիտարկումներ:- **Պ. Մ. Մուրադյան,** Կովկասյան մշակութային աշխարհը և Հայաստանը, պրակ Ա, Երևան, 2008, էջ 117-127:

ՄՈՒՐԱՏՅԱՆ Ե. Մովսես Խորենացի [1. Թե ինչո՞ւ Մովսես Խորենացին բնավ չխոսեր պատերազմաց (հայ-պարսկական) վրա: 2. Պապի մահվան կեղծ պատմությունն ըստ Խորենացվո]:- **Ե. Մուրատյան,** Քննական պատմություն Արշակ Երկրորդի և անոր Պապ որդվոյն, Աղեքսանդրիա, 1900, 198 էջ:

ՄՈՒՐԱՏՅԱՆ Մ. Հինգերորդ դարու հայերը:- Կռունկ Հայոց աշխարհին, ամսօրյա հանդես, Թիֆլիս, 1860, № 2, էջ 131-147:

ՄՈՒՐԱՏՅԱՆ Մ. Մովսես Խորենացի:- **Մ. Մուրատյան,** Պատմութիւն Հայաստանեայց Առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ, Երուսաղեմ, 1872, էջ 171-177[1]:

ՄՈՒՐԱՏՅԱՆ Մ. Նույնը, Բ հրատարակություն, Ս. Էջմիածին, 2011, էջ 103-106:

Յ. Վ. Հայոց հեթանոսության պաշտամունքը:- Արարատ, 1884, № 3, էջ 119-124:

ՅԱԶԸՃՅԱՆ Գ. Գ. Մովսես Խորենացի և հայ պատմագրության ծագումը:- Ազգ, օրաթերթ, 2001, 7 մարտի, № 42, էջ 6 [Տեսություն]:

ՅԱՂՈՒԲՅԱՆ Գ. Նամակ Ս. Պետերբուրգից. (**М. Эмин,** Моисей Хоренский и древний эпос Армянский).- [Գրախոսություն]:- Մշակ, 1881, 22 օգոստոսի, № 156:

ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ Կ. Մաշտոցի կերպարը հայոց գրականության հնագույն կոթողներում. (**Մովսես Խորենացի,** «Հայոց պատմու-

---

[1] Գրախոսությունները՝ Մասիս, 1872, № 1274: Հայրենիք, 1873, № 163-166: Սիոն, 1873, № 10: Հայրենիք, 1873, № 176: Մասիս, 1873, № 1447, 1457, 1458, 1472: Արևելյան մամուլ, 1874, էջ 243: Արշալույս Արարատյան, 1873, № 971, 973, 975, 976:

թիւն»):- Մովսես Խորենացին և միջնադարյան Հայ պատմագրությունը. միջազգային գիտաժողով, Նյու Յորք, մայիս 22-23, 1992, Նյու Յորք, 1992, էջ 9-10:

Ն. *Իմ կարծիք զկրկին Հայ Թարգմանութեյանց եկեղեցական պատմութեյան Սոկրատա Սքոլաստիկոսի և զնոցին Թարգմանչաց:- ՀԱ, 1893, № 9, էջ 273-278:*

Ն. Ա. *Մովսես Խորենացին և Բ Տիեզերական ժողովը:- ՀԱ, 1904, № 1-2, էջ 38-46:*

Ն. Կ. *Ուշագրավ Հրատարակություն մը: (Ս. Քոլանջյանի՝ «Մովսես Խորենացու նորաՀայտ երկաթագիր պատառիկն ու Դանիելյան նշանագրերի օգտագործման ժամանակի Հարցը» Հոդվածը):- Ցուսաբեր, 1958, 2 դեկտեմբերի, № 206, էջ 1, 4:*

Ն. Մ. *Հայկական ձեռագիրք ճեմարանի արևելյան լեզվաց ի Պետերբուրգ:- ՀԱ, 1892, № 2, էջ 45-46:*

ՆԱԶԱՐ Ա. Ն. *Հայոց աշխարՀին և Հայ ազգին կազմությունը (ըստ Խորենացու):- Պայքար, Բոստոն, օրաթերթ, 1944, 24 Հոկտեմբերի:*

ՆԱԶԱՐՅԱՆ Ծ. *Մովսես Խորենացու «Ողբ»-ի արձագանքները 18-րդ դարի վերանորոգվող դասական բանաստեղծության մեջ:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 64-65:*

ՆԱԶԱՐՅԱՆ Ծ. *Մովսես Խորենացու «Ողբ»-ը Հայոց անկախ պետականության գաղափարի գրական Հիմն է, և Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգության» երկն աղերսներ ունի նրա Հետ:- Էջմիածին, ամսագիր, 1996, № Ա, էջ 78-86:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Մ. *Յաղագս Հայկական մատենագրության ճառ:- Հանդես գրականական և պատմական, Մոսկվա, 1895, գիրք 6, Հավելված:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Մ. *Նույնը:- **Մ. Նալբանդյան,** ԵԼԺ, հատ. 2, Երևան, 1941, էջ 9-69:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Մ. *Նույնը:- **Մ. Նալբանդյան,** ԵԼԺ, հատ. 2, Երևան, 1980, էջ 5-59:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Վ. Ս. *Գնել-Տիրիթյան վիպական ավանդության պատմական հիմքի հարցի շուրջը:- ՊԲՀ, 1964, № 4, էջ 83-100:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Վ. Ս. *Հինգերորդ դարի հայ պատմագրության մի քանի յուրահատկությունների մասին:- ՊԲՀ, 1985, № 3, էջ 13-23:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Վ. Ս. *Մովսես Խորենացի:- **Վ. Ս. Նալբանդյան, Վ. Ս. Ներսիսյան, Հ. Գ. Բախչինյան,** Հայ միջնադարյան գրականության համառոտ պատմություն, Երևան, 1986, էջ 47-58:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Վ. Ս. *Մովսես Խորենացի:- ԽՂ, օրաթերթ, Ստեփանակերտ, 1989, 3 օգոստոսի, № 173 (15567), էջ 4:*

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ Վ. Ս. *Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի 1500-ամյակը:- ՀԱ, ամսագիր, 1991, № 10, էջ 4-7:*

ՆԱԼՉԱՋՅԱՆ Ա., ԹԱԿՈՒՇՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացու հոգեբանական հայացքները:- **Ա. Նալչաջյան, Հ. Թակուշյան,** Հոգեբանական մտքի զարգացումը Հայաստանում, Երևան, 1997, էջ 18-24:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Գ. *Դիտողություն մը՝ «Բարտի»-ի վրա (Մովսես Խորենացու «Սօսի» բառի կապակցությամբ):- Բազմավեպ, 1906, № 6, էջ 288:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Գ. *Եվս «Ակամա պատասխան» (Բ. Գևորգյանի «Խորենացին Խորենացով պետք է հասկանալ» գրքի 2-րդ հատորի մասին).- [Գրախոսություն]:- Հովիվ, 1906, 11 հունիսի, № 21, էջ 335; 18 հունիսի, № 22, էջ 345-346:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Գ. *Ուղղագրություն ազգային մատենագրաց. նախնեաց տպագրված գործերուն մեջ սպրդած անճշդություններուն սրբագրություններ (Խորենացի), Վեննետիկ, 1907, էջ 251-274:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացվո «Պատմութիւն Հայոց» (ուղղագրութիւնք):- «Բազմավեպ», 1908, № 5, էջ 193-197, № 7, էջ 331-333:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Գ. *Ուղղագրություն Խորենացվո:- Բազմավեպ, 1908, № 5, էջ 193-231; № 10, էջ 331-333:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Է. *Նշխարններ իրանական և հայկական մշակութային կապերից (Մովսես Խորենացի):- Հույս, ամսագիր, Թեհրան, 1972, № 11, էջ 23-25:*

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Մ. Հ. *Պատմահոր վեհ կերպարը լայն համակարգում (Մ. Մկրյանի՝ «Մովսես Խորենացի» գրքի մասին).- [Գրախոսություն]:- ԵԵ, 1970, 8 հոկտեմբերի:*

ՆԱՍԻԲՅԱՆ Կ. *Պատմության մեջ՝ Խորենացու «Պատմության» կողքին:-Դպրություն, օրաթերթ, 1991, 29 նոյեմբերի, № 75-76, էջ 2:*

ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ Բ. *Դարձյալ Մար-Իբաս Կատինա:- Տարազ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1897, № 1, 1 հունվարի, էջ 9-10:*

ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ Տ. *Հայ ժողովրդական ավանդություններ, գիրք 1, Երևան, 1883, 22 էջ*[1]*:*

ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի և «Թունկեաց երգք»:- Մուրճ, 1894, № 3, էջ 440-444:*

ՆԱՐԴՈՒՆԻ Շ. *Փորձ համեմատության հայ գողթան երգերու և երայական բանաստեղծության միջև:- Վեմ, հանդես, Փարիզ, 1933, № 1, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 53-62:*

ՆԵԼՍՈՆ. *Մովսես Խորենացու Պատմությունը:- «Ընտիր հատվածներ» (քրեսթոմաթիա), Ա մասն, կազմեց Հ. Նազարյանց, Տփխիս, 1883, էջ 320-326*[2]*:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ Հ. Հովհաննիսյանի:-Նոր Դար, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1884, № 100:*

[2] *Տե՛ս նաև նույն գրքի Բ (Թիֆլիս, 1889), Գ (Թիֆլիս, 1892) և Դ (Թիֆլիս, 1899) հրատարակությունները:*

ՆԵՏ. *Ինչո՞ւ զարմանալ: (Մովսես Խորենացու «կեղծիքների» մասին):- Ազդարար, 1930, 22 Հուլիսի, № 1135, էջ 2:*

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Վ. Ս. *Մովսես Խորենացու գրական-գեղագիտական Հայացքները:- ՊԲՀ, 1991, № 2, էջ 79-86:*

ՆՇԱՆՅԱՆ Մ. *Ավանդավեպի ընկալումը՝ Մովսես Խորենացի և Բյուզանդարանը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 66-67:*

ՆՈՐԱՅՐ. *Նամակ առ Պ. Սավալանյանց: (Մ. Խորենացու Գիրք Ա, գլ. բ-ի ծածկաբանության վերաբերյալ):- Արշալույս Արարատյան, օրաթերթ, Զմյուռնիա, 1878, 13 մայիսի, № 1092, էջ 3:*

ՆՈՐԱՅՐ. Ա. *Սարուխան, Ֆիրդուսի և Մովսես Խորենացի, Վիեննա, 1936.- [Գրախոսություն]:- Հասկ, 1936, № 6-8, էջ 63-64:*

ՆՈՒՄԵՆ. *Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ պատահող «Կունդ Արամազդ» բառերի առիթով:- Արաքս, Հանդես, գիրք Բ, Ս. Պետերբուրգ, 1890, էջ 59-62 (Հեղինակը՝ Ն. Մառն է):*

ՇԱԼՋՅԱՆ Ս. Աբրահամյան Ա. Գ., *Խորենացուն վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ի Հեղինակի Հարցի շուրջը, Երևան, 1940.- [Գրախոսություն]:- Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԱրմՖԱՆ, 1941, № 2, էջ 78-88:*

ՇԱԼՋՅԱՆ Ս. *Կորյունի «Վարք Մաշթոցի» գրքի և «Սեղբեստրոսի վարքի» առնչությունը: (Մովսես Խորենացու Հարցի շուրջը):- Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԱրմՖԱՆ, 1942, № 3-4 (17-18), էջ 37-41:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Պարսից Արշակունի Հարստության Հիմնադրման տարեթիվն ըստ Խորենացու:- ՊԲՀ, 1966, № 1, էջ 155-172:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Ո՞րն է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական Համակարգը:- ԲՄ, 1967, № 8, էջ 21-56:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Նորից Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրության մասին: - ՊԲՀ, 1967, № 4, էջ 135-156:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Մովսես Խորենացու ժամանակագրության մի քանի Հարցերի մասին:- ՊԲՀ, 1971, № 1, էջ 131-155:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» արժանահավատության հարցի շուրջ:- Գարուն, ամսագիր, 1971, № 4, էջ 77-85:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Նույնը:- Ցուսաբեր, 1971, 5 օգոստոսի, № 103, էջ 1; 6 օգոստոսի, № 104, էջ 1; 7 օգոստոսի, № 105, էջ 1; 9 օգոստոսի, № 106, էջ 1; 10 օգոստոսի, № 107, էջ 1; 11 օգոստոսի, № 108, էջ 1, 2 (վերջ):*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Նույնը:- Ալիք, 1971, 20 սեպտեմբերի, № 211, էջ 5; 21 սեպտեմբերի, № 212, էջ 3; 22 սեպտեմբերի, № 213, էջ 5; 23 սեպտեմբերի, № 214, էջ 5; 25 սեպտեմբերի, № 215, էջ 5; 26 սեպտեմբերի, № 216, էջ 5; 27 սեպտեմբերի, № 217, էջ 5; 28 սեպտեմբերի, № 218, էջ 5; 29 սեպտեմբերի, № 219, էջ 5; 30 սեպտեմբերի, № 220, էջ 5; 2 Հոկտեմբերի, № 221, էջ 5; 3 Հոկտեմբերի, 222, էջ 5 (վերջ):*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Մովսես Խորենացու «Պատմության» մեջ Հիշատակվող Վահեի մասին:- ՊԲՀ, 1973, № 4, էջ 172-178:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Հայ Արշակունիների թագավորության Հիմնադիրն ըստ Անանունի և Մովսես Խորենացու:- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1976, № 6, էջ 95-106:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Սեբեոսի Պատմությանը կից Անանուն Հեղինակի մի տեղեկության և Հարակից Հարցերի մասին:- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1980, № 2, էջ 83-99:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Հինգ թագավորների կարծեցյալ պրոբլեմը:- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1981, № 8, էջ 93-109:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Հայկական Հնագույն մշակույթը, Երևան, 1982, 35 էջ:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Թերթելով մատյանի էջերը: (Լ. Միրիջանյանի «Հայ-*

կական Հնագույն մատյանը» աշխատության մասին).- [Գրախոսություն]: - ԵԵ, 1982, 15 փետրվարի, № 38, էջ 3:

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *«Արմենիա» անվան բացատրությունն ըստ Մովսես Խորենացու:- Խ. Աբովյանի անվան Հայկական մանկավարժական ինստիտուտի դասախոսների 38-րդ գիտական կոնֆերանսի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1982, էջ 41-42:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Գիրքը դարերի խորքից: 1. Հայք-Հայ անունների բացատրություններն ըստ Մովսես Խորենացու և դրանց հավաստությունը: 2. Արմենիա-Արմեն անունների բացատրություններն ըստ Մովսես Խորենացու և դրանց հավաստությունը, Երևան, 1984, 68 էջ[1]:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Խորենացիագիտության հարցերը «Հանդես ամսօրյա»-ի էջերում:- ՀԱ, 1987, № 1-12, էջ 11-28:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Մովսես Խորենացի. Պատմություն և ժամանակագրություն: 1. Մովսես Խորենացու ժամանակագրության վերականգնման նախորդ փորձերը: 2. Ո՞րն է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական համակարգը, Երևան, 1989, 243 էջ:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Մովսես Խորենացու մերօրյա քննադատները:- Մանկավարժ, 1990, № 7, էջ 39-52:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» - համամարդկային արժեք:- ԵԵ, 1990, 5 դեկտեմբեր, № 278, էջ 3:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Արամ-Արամե նույնացման հարցի շուրջը:- Մանկավարժ, ամսագիր, Երևան, 1990, № 11, էջ 19-35:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. *Երբ առկա է միտումը (Մովսես Խորենացու մասին):- ԵԵ, 1991, 19 օգոստոսի, էջ 3:*

---

*[1] Գրախոսությունները՝ **Ռ. Համբարձումյան**, ՍՀ, ամսագիր, 1985, № 7, էջ 22: Նույնը տե՛ս նաև:- Ալիք, օրաթերթ, Թեհրան, 1985, 12 օգոստոսի, № 169, էջ 4-6: **Հ. Ք.**, Ազդակ շաբաթօրյակ, 1985, 27 հուլիսի, № 28, էջ 538-539:*

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» խորհուրդը:- ԽՀ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 180 (10155), էջ 3:

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. Արամ-Արամե նույնացման սխալականությունը:- Մանկավարժ, 1991, № 5, էջ 29-40:

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. Մովսես Խորենացու օգտագործած Մարաբասյան տեղեկությունների արժանահավատությունը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 68-70:

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. Արշակունիների թագավորության հաստատումը Հայաստանում ըստ Մովսես Խորենացու:- **Լ. Փ. Շահինյան,** Հայաստանը և առաջին Արշակունիները, Երևան, «Լույս» հրատ., 1993, 415 էջ:

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. [«Ուրարտուն» ըստ Մովսես Խորենացու տեղեկությունների]:- **Լ. Փ. Շահինյան,** «Ուրարտուի» առեղծվածը, Երևան, «Լույս» հրատ., 1994, 224 էջ:

ՇԱՀԻՆՅԱՆ Լ. Փ. Պատմականը «Վահագնի երգ»-ում: - ՀԱ, 1995, № 1-12, էջ 303-323:

ՇԱՀ-ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Ա. Հին հայոց հեթանոսական կրոնը, Բաքու, 1899, 47 էջ:

ՇԱՀՆԱԶԱՐ Մ. Վերջին հրատարակութիւնք ռուսահայոց: Խորենացին փոր էվըր:- Բյուզանդիոն, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1898, № 487:

ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ Ն. Հ. Մովսես Խորենացի:- **Ն. Հ. Շահնազարյան,** Հայ-իրանական և հայ-հռոմեական հարաբերությունները հայ մատենագիրների լուսաբանությամբ (մ. թ. ա. VI դ.- մ. թ. V դ.), Երևան, 1990, էջ 11-13 և հտ.[1]:

---

[1] Գրախոսությունը՝ Հ. Ժ. Հարությունյան, ԲԵՀ, 1991, № 2 (74), էջ 220-223:

ՇԱՀՍՈՒՎԱՐՅԱՆ Ա. Վ. *Շահնամեն և հայկական աղբյուրները (Մովսես Խորենացի), Երևան, 1967, էջ 99-123*[1]*:*

ՇԱՆԹ Լ. Գուսանական հեթանոս վիպասանություն, Մովսես Խորենացու գիրը:- **Լևոն Շանթ,** *Ընդհանուր ակնարկ մը հայ բանահյուսության վրա, Երկեր, հատ. 9, Բեյրութ, 1946, էջ 53-74:*

ՇԱՐԱՔԽԱՆՅԱՆ Գ. Ե. *Մովսես Խորենացի: - «Հայոց լեզվի պատմության քրեստոմատիա», հատ. 1, Երևան, 1987, էջ 77-78, 101-102:*

ՇԵՄՍ Հ. Գուսանական կամ Գողթան երգեր, Մովսես Խորենացի:- **Հմայակ Շեմս,** *Պատմություն հայ գրականության, Երևան, 2002, էջ 26-31, 70-72:*

ՇԻՄՇԻՐՅԱՆ Մ. Ա. *Մովսես Խորենացի:-* **Մ. Ա. Շիմշիրյան,** *ՍՍՀՄ պատմության աղբյուրագիտություն (Հնագույն ժամանակներից մինչև XIX դարը). ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 1972, էջ 36-38:*

ՇԻՐԻՆՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացու «Պատմության» և Փոտ պատրիարքի «Ծննդաբանության» աղերսները:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 71-72:*

ՇԻՐԻՆՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացու «Պատմության» և Փոթ պատրիարքի «Ծննդաբանության» աղերսները:- Աշտանակ, տարեգիրք, հ. Ա, Երևան, 1995, էջ 85-96:*

ՇԻՐԻՆՅԱՆ Մ. Ս. Հին և միջնադարյան հայկական ու հունական աղբյուրների պատմագրական ընդհանրությունները և առանձնահատկությունները. Սեղմագիր պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման, Երևան, 2002, 39 էջ:

ՇՈՎՐՅԱՆ Մ. *Մատենագրություն: (Ն. Մառի՝ «Արաբական քաղված Մարիբասի ասորական քրոնիկոնից» աշխատության վերաբերյալ):- Բազմավեպ, 1903, № 10, էջ 440-447:*

---

[1] Գրախոսություն՝ **Լ. Մամիկոնյան,** Ցուսաբեր, 1968, 25 նոյեմբերի, № 199:

ՇՈՎՐՅԱՆ Մ. *Թղթակցություն: (Գր. Խալաթյանցի՝ «Հայոց Արշակունիք Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, Մոսկվա, 1903» գրքի մասին).- [Գրախոսություն]:- Բազմավեպ, 1904, № 6, էջ 269-274, № 7, էջ 304-309, № 9-10, էջ 394-396:*

ՇՈՎՐՅԱՆ Մ. *Նույնը:-* **Մ. Շովրյան** *Գր. Խալաթյանցի «Հայոց Արշակունիք ըստ Մ. Խորենացու Հայոց Պատմության մեջ». (Մատենախոսություն): Վենետիկ, 1904, 48 էջ:*

ՇՎԱՅԿԵՐ-ԼԵՐԽԵՆՖԵԼՏ Ա. *Մովսես Խորենացի (370-490): - ՀԱ, 1888, № 10, էջ 171-173:*

ՇՏԻԿՅԱՆ Ս. *Հոգու ցավագին ճիչը. (Մովսես Խորենացու Ողբը):-* **Մովսես Խորենացի,** *Ողբ, Երևան, 1991, Առաջաբան, էջ I-III:*

ՇՐՈՒՄՊՖ Գ. Ա. *Ուսումնասիրությունք Հայ լեզվի և մատենագրության արևմուտս (ԺԴ-ԺԹ դար), Թարգմ. և լրց. Գ. Զարբհանալյանի, Վենետիկ, 1895, էջ 45-47, 51-53, 69-72, 130-135 և այլն:*

Ո. Կ. *Ավանդավեպ Արգարու:- Բազմավեպ, 1912, № 12, էջ 370-376:*

«ՈՄՆ Ի ԱԶԳԱՍԻՐԱՑ». *Հարգո Հրատարակիչ: (Քննարկվում է Մովսես Խորենացու ժամանակաշրջանի և Աստվածաշնչի Հայերեն Թարգմանության Հետ առնչվող Հարցեր):- Արշալույս Արարատյան, օրաթերթ, 1852, 31 օգոստոսի, № 397:*

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻ. *Ողեմ զրանս գովեստի (Մովսես Խորենացուն նվիրված բանաստեղծություն, որի երկտողերի սկզբնատառերը կազմում են՝ «Ոսկանի»): - Գիրք աշխարհաց եւ առասպելաբանութեանց որ է Աղուէսագիրք: Ի Մարսիլեայ, 1683, էջ 2:*

ՋԱԳՄԱԳՃՅԱՆ Հ. Հ. *Մովսես Խորենացի:-* **Հ. Հ. Ջագմագճյան,** *Ընդարձակ պատմություն Հայոց. սկզբեն մինչև մեր օրերը, Բոստոն, 1917, էջ 319-320:*

ՋԱԼՈՅԱՆ Վ. *Մովսես Խորենացի:-* **Վ. Կ. Ջալոյան,** *Հայոց փիլիսոփայության պատմություն (Հին և միջին դարեր), Երևան, 1975, էջ 224-230[1]:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Գ. Խըլոպյան:-** ԳԱ, 1975, 15 նոյեմբերի, էջ 4:

ՉԱՄՉՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի:- Մ. Չամչյան, Պատմութիւն Հայոց, Հատ. Ա, Վենետիկ, 1784, էջ 12-13, 538-539 և այլն:*

ՉԱՄՉՅԱՆ Մ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Երևան, 1985, էջ 12-13, 538-539 և այլն:*

ՉԱՄՈՒՌՃՅԱՆ-ՏԵՐՈՅԵՆՑ ՀՈՎՀ. *Մովսես Խորենացի: - Արշալույս Արարատյան, օրաթերթ, Զմյուռնիա, 1852, 26 Հոկտեմբերի, № 401:*

ՉԹՉՅԱՆ Ս. *Մի լուսաբանություն Խորենացուց: («Տենչայր Սաթենիկ»):- Բազմավեպ, 1950, № 7-8, էջ 173-176:*

ՉԻԹՈՒՆԻ Տ. Մ. *Խորենացվո «Որթք» բառը Հայ ժողովրդյան բերնին մեջ: -ՀԱ, 1910, № 7-8, էջ 244-245:*

ՉԻԹՈՒՆԻ Տ. Մ. *Անկախության մայրամուտին Խորենացու Ողբը:- Նոր կյանք-Սիսուան, շաբաթաթերթ, Ֆրեզնո, 1921, №№ 359, 360:*

ՉՈՊԱՆՅԱՆ Ա. *Խորենացվո և Եղիշեի առնդծվածները ու ճշմարտության թշնամիները:- Անահիտ, 1931, Բ տարի, № 5-6, Հունվար-ապրիլ, էջ 172-174 (ստորագր.՝ Ա. Չ.):*

ՉՈՊԱՆՅԱՆ Ա. *Գրագետն ու մարդը Մովսես Խորենացիին մեջ:- Անահիտ, 1931, Գ տարի, սեպտեմբեր-դեկտեմբեր, № 3-4, էջ 1-11:*

ՉՈՊԱՆՅԱՆ Ա. *Նույնը:- Սփյուռք, 1960, Բ տարի, 26 մարտի, № 11, էջ 11:*

ՉՐԱՔՅԱՆ Հ. Ք. *Հովսեփոսի Հայերեն Հին թարգմանություն մը:- Բազմավեպ, 1908, № 10, էջ 466-470:*

ՉՈՒԳԱՍԶՅԱՆ Բ. Լ. *Բյուրասպի Աժդահակի առասպելը ըստ Մովսես Խորենացու: - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1958, № 1, էջ 67-84:*

ՁՈՒԳԱՍԶՅԱՆ Բ. Լ. *Նույնը:- Բ. Լ. Զուգասզյան Հայ-իրանական գրական առնչությունները (V-XVIII դդ.). Հետախուզումներ, Երևան, 1963, էջ 62-90:*

ՁՈՒԳԱՍԶՅԱՆ Բ. Լ. *Իրանական վիպական զրույցների արձագանքները Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 73:*

ՁՈՒԳԱՍԶՅԱՆ Բ. Լ. *Իրանական վիպակ զրույցների արձագանքները Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմութեան» մեջ:- Մովսես Խորենացին և Հայ միջնադարյան պատմագրությունը. միջազգային գիտաժողով, Նյու Յորք, 1992, մայիս 22-23, Նյու Յորք, 1992, էջ 12-13:*

Գ. Թ. *Մ. Խորենացի Աղեքսանդրիո մեջ:- Յուսաբեր, 1971, 10 նոյեմբերի, № 184, էջ 1:*

Գ. Թ. *Մովսես Խորենացին Ալեքսանդրիայում:- Ալիք, 1972, 13 Հունվարի, № 10, էջ 4, 5:*

Գ. Մ. *Պատմահայր Մովսես Խորենացին Հունգարերեն:- Շիրակ, ամսագիր, Բեյրութ, 1967, Հունիս, № 6, էջ 299-300:*

ԳԱԶԻԼ ԽԱՆ. *Մովսես Խորենացի. Պատմութիւն Հայոց (1913 թ. քննական հրատարակությունը).- [Գրախոսություն]:- Ավետաբեր, շաբաթական հանդես Կ. Պոլիս, 1914, № 6, 7 փետրվարի, էջ 133-136:*

ԳԱԶԻԼ ԽԱՆ. *Մովսես Խորենացի:- Նոր այգ, հանդես գրական, Մարզվան, 1914, № 1-2, էջ 9-11:*

ԳԱԼԱԳԱՆՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի:- Նոյյան Աղավնի, շաբաթագիր, Կ. Պոլիս, 1853, 11 Հուլիսի, № 70:*

ԳԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Ղևոնդ Երեց և ընդհանուր տեսություն Հայաստանի գրականության և պատմության վրա:- Մեղու Հայաստանի, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1863, № 12-22, ապրիլի 30 -Հուլիսի 13:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Թարգմանչի առաջաբանը: (**Վ. Լանգլուայի**, «Մովսես Խորենացի և նրա Պատմությունը» աշխատությունը:- **Վ. Լանգլուա**, Մովսես Խորենացի և նրա Պատմությունը, Թիֆլիս, 1863, 64 էջ:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Պատմություն Հայոց գրականության, Հատ. Ա, բանավոր գրականություն, Թիֆլիզ, 1865, 360 էջ[1]:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Գողթան երգեր, դիցաբանական երգեր, պատմական երգեր:- Քնար Հայկական, խմբագրեց Մ. Մ. Միանսարյանց, Ս. Պետերբուրգ, 1868, էջ 1-47:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Մովսես Խորենացի:-* **Ստ. Պալասանյան**, *Պատմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1884, էջ 354-356:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Թիֆլիս, 1890, էջ 228-229[2]:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Նույնը, Գ տպագրություն, Թիֆլիս, 1895, էջ 354-356:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Նույնը, Դ տպագրություն, Թիֆլիս, 1902, էջ 258-259:*

ՊԱԼԱՍԱՆՅԱՆ Ստ. *Նույնը:-* **Ստ. Պալասանյան**, *Պատկերազարդ Հայոց պատմություն. սկզբէն մինչև մեր օրերը, Հինգերորդ տպագրություն, Կ. Պոլիս, 1922, էջ 240-241:*

ՊԱԼՅԱՆ Խ. *Հայ Հոգևոր երգը Ե դարում. Սուրբ Մովսես Խորենացի:- Գանձասար, Հատ. Ա, Երևան, 1992, էջ 340-352:*

---

1 *Գրախոսությունները՝* **Գ. Եվանգուլյանց:-** *Մեղու Հայաստանի, 1866, 22 հունվարի, № 3, էջ 17-20:* **Հ. Քուչուբեգյանց:-** *Մեղու Հայաստանի, 1866, 19 մարտի, № 11, էջ 81-84; 2 ապրիլի, № 12, էջ 90-95:*

2 *Գրախոսությունները՝* **Ա. Արասխանյան:-** *Մուրճ, 1890, № 9, էջ 1316-1318 (ստորագր.՝ Ա. Ա.):* **Վարսամ:** *- Նոր Դար, 1891, № 98, 99:*

ՊԱԼՅԱՆ Մ. Կ. *Պատասխան Ռ. Հ. Պերպերյանի քննության Մովսես Խորենացվո մասին:- ՀԱ, 1893, № 2, էջ 201-206:*

ՊԱԼՅԱՆ Մ. Կ. *Գողթան երգերի տաղաչափության մասին:- Արարատ, 1901, № 2, էջ 99-106:*

ՊԱՊՈՅԱՆ Ա. *Խորենացին պարսկերեն:- ԳԹ, 1985, 13 սեպտեմբերի, էջ 2-3:*

ՊԱՍՄԱՃՅԱՆ Կ. Հ. *Քննություն Ողբոյն Մովսիսի Խորենացվո:- ՀԱ, 1891, № 12, էջ 362-364:*

ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ Ք. *Ո՞ր դարու գործ համարելու է Մովսիսի Խորենացվո ընծայեալ Աշխարհագրությունն, ինչպես որ Մխիթարյանք հրատարակած են զայն 1843-ին:- Մասիս, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1876, 23 հոկտեմբերի, № 1896, էջ 2-3 (թարգմ.՝ Ն. Ճ.):*

ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ Ք. *Հայաստանի հին պատմության աղբյուրները (Մար-Աբաս, Բարդածան, Մովսես Խորենացի):- Արարատ, 1879, № 10, էջ 431-443, № 11, էջ 478-490, № 12, էջ 533-546; 1880, № 3, էջ 80-92, № 4, էջ 136-145, № 5, էջ 245-255, № 6, էջ 303-312, № 7, էջ 342-354 (թարգմ.՝ Ս. Տ. Գ.):*

ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ Ք. *Համառոտ տեսություն հայ պատմական գրականության:- Փորձ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1880, № 1, էջ 1-26:*

ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ Ք. *Մովսես Խորենացի:-* **Ք. Պատկանյան,** *Հայ պատմագիրների երկասիրությեանց ցուցակ:- Փորձ, ամսագիր, 1880, հավելված, էջ 9-11:*

ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ Ք. *Վրաց հին Քրոնիկոնի մեկնությունները (համաձայն Մովսես Խորենացու և այլոց):- Արձագանք, 1885, № 24, էջ 26; 1886, № 1, էջ 9-13, № 2, էջ 25-30, № 5, էջ 73-77, № 6, էջ 91-96, № 7, էջ 108-111, № 9, էջ 142-143, № 10, էջ 156-159 (վերջ, թարգմ.՝ Խ. Հովհաննիսյան):*

ՊԱՏՐԻԿ Ա. *Մովսես Խորենացի:-* **Ա. Պատրիկ,** *Համայնապատկեր հայ մշակույթի, Կահիրե,1946, էջ 178-179:*

ԳԱՐԹԵՎ. *Տպավորություններ «Մովսես Խորենացի և Պարույր Հայկազն» ներկայացումից: - Ալիք, 1983, 19 նոյեմբերի, № 250, էջ 5, 6:*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *Վավերաբանություն Մար-Աբասյան մատենին, որ ի գիրս Մովսիսի Խորենացվո:- Արևելյան մամուլ, Զմյուռնիա, 1881, հունիս, էջ 233-240, հուլիս, էջ 278-280, նոյեմբեր, էջ 433-440; 1882, մարտ, էջ 129-144, ապրիլ, էջ 185-192, մայիս, էջ 233-240 (վերջ):*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի:- Արևելք, 1887, 11 փետրվարի:*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *Մովսիսի Խորենացվո նոր աղբեր գյուտն ի պրոֆ. Ա. Կարիերե:- ՀԱ, 1892, № 11, էջ 343-346:*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *Հարցափորձ պրոֆ. Ա. Կարիերի նոր գրվածքին վրա: (**A. Carrière,** Les huit sanstuaires des L'Arménie payenne d'apres Agathange et Moïse de Khoren, Paris, 1899).- [Գրախոսություն]:- Բանասեր, 1899, հատ. Ա, պրակ 4, էջ 327-343; 1900, հատ. Բ, պրակ 1, էջ 55-82, պրակ 2, էջ 163-174[1]:*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *«Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց» ուղղագրյալ և ծանոթագրյալ:- Բանասեր, Փարիզ, 1899, հատ. Ա, պրակ 1, էջ 83-94, պրակ 2, էջ 178-192, պրակ 3, էջ 280-288, պրակ 4, էջ 349-359; 1900, հատ. Բ, պրակ 4, էջ 317-333; 1903, հատ. Ե, պրակ 6-7, էջ 166-179 (ձեռագիրն ընդհատվում է):*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացվո խնդիրն. պատասխան առ «Հանդես ամսօրեան»:- Բանասեր, 1903, հատ. Ե, պրակ 12, էջ 349-352 (շարունակությունը լույս չի տեսել):*

ԳԱՐՈՆՑԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացվո խնդիրն:- Փյունիկ, Հանդես, Ալեքսանդրիա, 1903, № 12, էջ 349-352:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Հ. Տաշյան**:- ՀԱ, 1900, № 5-6, էջ 181:

ԳԱՐՈՆՅԱՆ Ս. *Հարցափորձ պր. Ա. Կարիերի «Աբգարեան գրոյց»-ին:- Բանասեր, 1900, Հատ. Բ, պրակ 4, էջ 334-350; 1901, Հատ. Գ, պրակ 1, էջ 50-61; 1903, Հատ. Ե, պրակ 3, էջ 75-88 (վերջ)*[1]*:*

ԳԱՐՍԱՄՅԱՆ Խ. *Ողջույնի խոսք Մովսես Խորենացիի նվիրված համագումարին մասնակցող գիտնականներուն:- Մովսես Խորենացին և Հայ միջնադարյան պատմագրութիւնը. միջազգային գիտաժողով, Նյու-Յորք, 1992, մայիս 22-23, Նյու Յորք, 1992, էջ 1:*

ԳԱՐՍԱՄՅԱՆ Վ. Ա. *Մովսես Խորենացին և Հայ պատմագրության ծագումն ու զարգացումը, Երևան, 1983, 32 էջ:*

ԳԱՐՍԱՄՅԱՆ Վ. Ա. *Նույնը:-* **Վ. Ա.** *Գարսամյան, Պատմագիտական աշխատություններ, Երևան, 1985, էջ 332-353:*

ԳԵՀՄՆԻԼՅԱՆ Ե. Ս. *Ժամանակագրական Հետազոտություն Մեծին Տրդատա կյանքին վրա:- ՀԱ, 1914, № 7, էջ 385-412:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ա. Ե. *Արամի առասպելը Հնդեվրոպական առասպելաբանության Համատեքստում և Հայոց ազգածագման խնդիրը, Երևան, 1997, «Վան Արյան» տպագրատուն, 208 էջ:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ա. Ե. *Հայկական էպոսի Հնագույն ակունքները, Երևան, 1997, 96 էջ:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ա. Ե. *Հայկի և Բելի առասպելի Հնդեվրոպական զուգաՀեռները. պատմական վերակազմություն:- ՊԲՀ, 2009, № 1, էջ 55-70:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ա. Ե. *Արամանյակը և Արամայիսը առասպելաբանության Համատեքստում:- ՀԱՊ.- Զեկուցումների դրույթներ.- Երևան, 2012, էջ 83-84:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Է. Խ. *Տորք Անգեղի առասպելի ամբողջացման փորձ և նրա կրետական տարբերակը:- Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի,*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **Ա.**- *Բազմավեպ, 1901, № 10, էջ 335-336:*

1986: Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 167-169:

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի:- Հով. Պետրոսյան, Հայ հին և միջնադարյան գրականության համառոտ բիբլիոգրաֆիա (V-XIX դարեր), Երևան, 1941, էջ 21-37*[1]*:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Մ. *Ոճագիտական ըմբռնումները «Պիտոյից գրքում» և Թեոնի համաբնույթ գործում:- ԲԵՀ, 1973, № 1, էջ 117-126:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ս. Ա. *Վարդգես Մանուկը ջրային ոգի:- ՍԳ, ամսագիր, 1971, № 5, էջ 154-155:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ս. Ա. *Մաժան-Արգավան հակամարտության, մասին:- ՍԳ, ամսագիր, 1971, № 9, էջ 119-120:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ս. *«Վահագնի երգի» ակրոստիկոսների վերականգնման և վերծանման փորձ:- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1981, № 4, էջ 78-88:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ս. *«Շիրակայ ամբարք»-ի շուրջ:- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1982, № 8, էջ 73-79:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ս. *Արամանյակի որդիները և նրանց տիրույթները եռադասության տեսանկյունից: - ՀՀ ԳԱԱ, Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, № 13, Երևան, 2010, էջ 24-30:*

ԳԵՏՐՈՍՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացին Հայաստանում սեպագրության հայտնվելու ժամանակի մասին:- Մովսես Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված հանրապետական գիտաժողովի նյութերը, Վանաձոր, 2011, էջ 57-66:*

ԳԵՐԳԵՐՅԱՆ Ա. *Նոր հրատարակություններ* (**Moïse de Khorène,** *Histoire de L'Arménie, Paris, 1993): - Սփյուռք, ամսաթերթ, Բեյրութ, 1994, № 4-5, էջ 82:*

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Ա. Բ. Կարինյան:-** *ՍԳ, 1942, 20 հունվարի:* **Ա. Վ. Մխիթարյան:-** *ՍԳ, 1942, № 1, էջ 98-101:*

ԳԵՐԳԵՐՅԱՆ Հ. Վահագնի ծնունդին երգը: (Մ. Խորենացու բնագրի մեկ աղավաղման մասին):- Պայքար, բացառիկ տարեգիրք, Բոստոն, էջ 129-130:

ԳԵՐԳԵՐՅԱՆ Ռ. Ռ. Հայ Աստվածաշունչը և Ոսկեդարյան հայ մշակույթը:- Սիոն, 1935, № 3, էջ 90-97:

ԳԵՐԳԵՐՅԱՆ Ռ. Բանադատություն: (Խ. Ստեփաննի՝ Մովսես Խորենացու թարգմանության մասին):- ՀԱ, 1892, № 12, էջ 361-368:

ԳԸԼՏՅԱՆ Գր. Խոսք Խորենացու մասին:- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 29, էջ 6:

ԳԸԼՏՅԱՆ Գր. Ծագման կառուցումը և գրությունը Մովսես Խորենացիի Պատմության մեջ:- Բազմավեպ, 1992, № 1-4, էջ 116-137:

ԳԻՎԱՋՅԱՆ Է. Ա. Վահագնի, Արտավազդի, Տորքի առասպելները և նրանց գրական մշակումները:- Ուսանողական գիտական աշխատությունների ժողովածու (Երևանի պետական համալսարան), 1941, № 3, էջ 163-196:

ԳԻՎԱՋՅԱՆ Է. Ա. Մովսես Խորենացու «Պատմության» մի կարևոր հատվածի թարգմանության մասին:- ՊԲՀ, 1963, № 2, էջ 266-268:

ԳՈՂԱՐՅԱՆ Գր. Համազգային մեր մեծ հոբելյարները (Մեսրոպ Մաշտոցի և Մովսես Խորենացու հոբելյաններուն առթիվ):- Սփյուռք, 1960, Բ տարի, 26 մարտի, № 11, էջ 3:

ԳՈՂԱՐՅԱՆ Ն. Մովսես Խորենացի:- **Ն. Գողարյան,** Հայ գրողներ (Ե-ԺԷ դար), Երուսաղեմ, 1971, էջ 14-17, տե՛ս նաև **ՄՈՎԱԿԱՆ:**

ԳՈՂՈՍՅԱՆ Ե. Հին հայոց պարերգերը [Մովսես Խորենացու «Երգէր ձեռամբ» (Գիրք Բ, գլ. կզ) արտահայտության մասին]:- Ընդարձակ տարեցույց Ս. Փրկչյան ազգային հիվանդանոցի, Իսթանպուլ, 1937, էջ 282-285:

ՊՈՅԱՃՅԱՆ Է. *Մովսես Խորենացի։- Է. Պոյաճյան, Դեմքեր, հատ. Ա, Բեյրութ, 1966, էջ 68-75*[1]*։*

ՋԱԽՋԱԽՅԱՆ Մ. *Ի Մովսես Խորենացի։-* **Կ. Կոստանյանց,** *Ծաղկաքաղ արձակ և չափածո բանից, ի պետս վարժարանաց, շրջան 2-րդ, Տփղիս, 1881, էջ 79։*

ՋԱՀՈՒԿՅԱՆ Գ. *Թրակացու «Քերականական արվեստի» առաջին երեք մեկնիչների ժամանակի և անձնավորությունների հարցը։-* **Գ. Ջահուկյան,** *Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, 1954, էջ 114-121, 324-326*[2]*։*

ՋԱՀՈՒԿՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» առաջին գրքի անձնանունների լեզվական աղբյուրները։- ՊԲՀ, 1981, № 3, էջ 48-63։*

ՋԱՎԱԽԱՇՎԻԼԻ Իվ. Ա. *Պատմության արտացոլումը ժողովրդական էպոսի մեջ և ժողովրդական էպոսինը պատմության մեջ։-ԳԹ, 1939, 15 սեպտեմբերի, № 25։*

ՋՆՏՈՅԱՆ Ն. *Դատաստան ի վերա Խորենացվոյն և դատավոր նորա։- Բազմավեպ, 1877, № 1-3, էջ 45-51; 1878, № 1-3, էջ 32-45։*

ՋՆՏՈՅԱՆ Ն. *Նույնը, առանձին, Վենետիկ, 1878, 16 էջ։*

ՌՈՋԵՆՍՏԻԼ ԺԱՆ-ՄԱՐԿ. *Խոսք Մովսես Խորենացու մասին։- Երկիր, օրաթերթ, Երևան, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 29, էջ 6։*

ՌՈՒԲԵՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. *Մեր մատենագիրների պատմագիտական ճանաչողությունը (Մովսես Խորենացի)։- Էջմիածին, ամսագիր, 1950, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 36-40։*

---

1 Գրախոսությունը՝ **Ա. Սեփեթճյանի։-** *Շիրակ, ամսագիր, Բեյրութ, 1967, № 9, սեպտեմբեր, էջ 470-471։*

2 Գրախոսությունները՝ **Մ. Ասատրյանի։-** *ԳԹ, 1956, 22 հունիսի։ Նույնը։- Յուսաբեր, 1956, 11, 14 օգոստոսի։* **Ա. Ջղջանյանի։-** *Սիոն, 1959, № 1-2, էջ 28-31, № 3-4, էջ 77-81։*

Ս. Կ. *Մալխասյանց Ստ., Սեբէոսի Պատմութիւնը և Մ. Խորենացի, Թիֆլիս, 1899.- [Գրախօսութիւն]:- Արարատ, 1899, Հուլիս, № 7, էջ 312-315 (Հեղինակը՝ Ստ. Կանայանն է):*

Ս. Մ. Ծ. *Հայ մամուլ: «Բազմավեպ»-ում տպագրված «Տեվտոն գրչի մը նոր մենամարտը Մ. Խորենացվո դեմ և անոր անհաջողությունը»:- Կոչնակ, շաբաթաթերթ, Նյու Յորք, 1915, № 28, էջ 569-570 (Հեղինակը՝ Ս. Մ. Ծոցիկյանն է):*

ՍԱՒԼՅԱՆ Ռ. *Մովսես Խորենացի:- Պատանեկան արձագանք, ամսագիր, Բեյրութ, 1986, դեկտեմբեր, № 12, էջ 347-348:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու «Ողբ»-ի գրության ժամանակը:- Կիլիկիա, պարբերաթերթ, Նյու Յորք, 1964, № 5, էջ 18-22:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Ա. *Խորենացի և իր ժամանակը:- Հասկ, 1967, № 10-11, էջ 421-423:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Ա. *Իրավն ու առասպելը Խորենացու Հայոց պատմության մեջ:- Յուսաբեր, 1972, 20 մարտի, № 288, էջ 1; 21 մարտի, № 289, էջ 1:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Ա. *Երվանդյան մայրաքաղաքի հիմնարկեքի պաշտամունքային հայեցակարգն ըստ Մովսես Խորենացու (Երվանդակերտ դաստակերտ, Ք. թ. ա. III-II դարեր):- ԳԱ Զեկույցներ, 2005, № 3, էջ 295-302:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Ա. *Նոր դիտարկումներ ի լրումն Մովսես Խորենացու կենսագրության (անունը, ծննդավայրը, թարգմանչական գործը): - ԳԱ Զեկույցներ, 2009, № 3, էջ 261-266:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Է. *Խորենացին և հայ թարգմանական գրականության սկզբնավորումը: - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31 (1708), էջ 3:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. *«Սաթենկայ երգ»-ի բառական և քնարերգական իմաստը:- Բազմավեպ, 1911, № 8, էջ 345-352:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Շ. *Բացատրութիւն մը Խորենացվո «Տենչայր Սաթենիկ» Հատվածի մասին:- ՀԱ, 1911, № 6, էջ 334-347*[1]*:*

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացի (բանաստեղծություն):- Ցուսաբեր, 1966, 8 հոկտեմբերի, № 156, էջ 1:*

ՍԱՄՈՒԵԼՅԱՆ Խ. *Ժողովրդական բանահյուսությունը. Գողթան երգեր և գուսաններ:- **Բ. Հարությունյան, Խ. Սամուելյան, Հ. Հարությունյան, Ս. Պողոսյան,** Հայ ժողովրդի պատմություն. Հնագույն ժամանակներից մինչև XVIII դարի վերջը, Երևան, 1943, էջ 100-102*[2]*:*

ՍԱՄՈՒԵԼՅԱՆ Խ. *Նույնը:- **Խ. Սամուելյան,** Հայ ժողովրդի պատմություն, մասն առաջին (Նախնադարյան հասարակությունից մինչև Արշակունիների թագավորության անկումը), Կահիրե, 1946, էջ 93-95:*

ՍԱՆՃՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի (410-491):- Խոսնակ պատանեկան, 1987, Բեյրութ, № 3 (34), հունիս, էջ 7-9:*

ՍԱՆՃՅԱՆ Ա. Հովհաննիսյան Գ. Հ., *Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը: - Սփյուռք, պարբերաթերթ, Բեյրութ, 1992, № 7, հուլիս, էջ 15-16:*

ՍԱՆՏԱԼՃՅԱՆ Հ. *Ագնի, Վահագն Վիշապաքաղ:- Բազմավեպ, 1901, № 5, էջ 213-217:*

ՍԱՎԱԼԱՆՑԱՆՑ Տ. *Նամակ առ դոկտոր Հ. Պետերման: (Մովսես Խորենացու Ա գրքի գլ. բ-ի ծածկաբանության վերաբերյալ):- Արշալույս Արարատյան, 1878, 29 ապրիլի, № 1091, էջ 3:*

ՍԱՐ. Ս. *Գրախոսական ակնարկ, Հարցափորձ պրոֆ. Ա. Կարիերի նոր գրվածքին վրա (Բանասեր, Փարիզ, 1899, հատ. Ա, պրակ 4).- [Գրախոսություն]:- Բազմավեպ, 1900, № 7, էջ 314-317:*

---

1 *Գրախոսությունը՝* **Կ. Տեր-Սահակյան:-** *Բազմավեպ, 1911, № 8, էջ 345-352:*

2 *Գրախոսությունները՝* **Բ. Առաքելյան:-** *Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1945, № 1-2:* **Ս. Հակոբյան:** *- ՊԿ, 1947, № 1:* **А. Иоаннисян.-** *СК, 1946, № 6-7.*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Տեսություն Մարիբասյան ավանդության ըստ Մ. Խորենացվո և անոր աղբերաց վրա: - «Բազմավեպ», 1883, № 1-3, էջ 55-57, № 4-6, էջ 111-129, № 7-9, էջ 224-237[1], № 10-12, էջ 308-318; 1884, № 1-3, էջ 35-49, № 4-6, էջ 123-136, № 7-9, էջ 220-238, № 10-12, էջ 315-321; 1885, № 1-3, էջ 11-16, № 4-6, էջ 108-113 (վերջ):

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Համառոտ բովանդակություն տեսությանս զՄարիբասյան ավանդությննն ըստ Մ. Խորենացվո:- Բազմավեպ, 1885, № 7-9, էջ 237-247:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Կուշչմիթ ի Համապատումն բրիտանական և եղծ կարծեաց նորա:- Բազմավեպ, 1886, № 1-3, էջ 1-5:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Թուղթ Սահակայ Արծրունյաց իշխանի առ երանելի վարդապետն Մովսես Խորենացի:- Բազմավեպ, 1886, № 1-3, էջ 5-15:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Քննադատություն ի վերա թղթոյն Մ. Խորենացվո առ Սահակ Արծրունի և պատկերի Տիրամորն ի Հոգեաց վանս:- Բազմավեպ, 1887, № 1-3, էջ 97-116:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Նույնը, առանձին, Վենետիկ, 1887, 20 էջ:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Մ. Խորենացվո կարծեցյալ Վարդավառի ճառն և Սուրբ Հովհան Դամասկացի:- Բազմավեպ, 1889, № 10, էջ 305-313, № 11, էջ 353-361:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Ագաթանգեղոս և յուր բազմադարյան գաղտնիքն, Վենետիկ, 1890, էջ 15-38 և հտ.:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Խոսրովիկ Թարգմանչին և Միաբանի ըրած մի նոր գյուտի առթիվ:- Բազմավեպ, 1892, № 4, էջ 203-214:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Բ. Տեսություն Սեղբեստրոսի Պատմության և Մ. Խորենացվո աղբերաց:- Բազմավեպ, 1893, № 5, էջ 209-224, № 6, էջ 257-272, № 7, էջ 305-318:

---

[1] Բնագրում վրիպմամբ՝ 208-237:

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Նույնը, առանձին. Հանդերձ Հայ-Հույն բնագրով, Վեննետիկ, 1893, ԼԹ +78 էջ:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Նամակ առ Ե. Տեզա (Մ. Խորենացու աղբյուրների առթիվ):- Բազմավեպ, 1894, № 12, էջ 547-549:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Քննադատություն քննադատության Ա. Կարիերի և Խորենացվո Ե դարու բնագրոշմը:- Բազմավեպ, 1894, № 5, էջ 198-210 (ստորագր.՝ Հ. Բ. Ս.):*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Նույնը, առանձին, Վեննետիկ, 1895, 198 էջ:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Սոկրատա Հին թարգմանության Հրատարակությունն և Մովսես Խորենացի:- Բազմավեպ, 1897, № 12, էջ 565-575:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Աբրահամ Մամիկոնյան եպիսկոպոսի առ Վաչագան գրած թուղթն և անոր նշանակությունը Սոկրատա թարգմանության և Մ. Խորենացվո Պատմության նկատմամբ:- Բազմավեպ, 1899, № 3, էջ 124-128, № 4, էջ 147-151, № 5, էջ 221-226:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Նույնը, առանձին, Վեննետիկ, 1899, ԼԴ + 29 էջ*[1]*:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Խորենացվո Պատմագրության ուսումնասիրության ընթացքը և անոր Հնության նոր ապացույցները:- Բազմավեպ, 1903, № 11, էջ 509-517, № 12, էջ 541-547:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Պետրոս Սյունեցի, աշակերտ և Հարասող Խորենացվո:- Բազմավեպ, 1904, № 2, էջ 65-71:*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Գրիգոր Սարկավագապետ. գրիչ Զ դարու և Խորենացվո Հետ ունեցած անոր աղերսը:- Բազմավեպ, 1904, № 3, էջ 119-126, № 4, էջ 157-165:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **Կ. Բասմաջյան:-** *Բանասեր, 1899, էջ 261-262:* **H. Goussen.-** *Theologishe Revue, Bd. II, 1903, № 7, S. 196-197.*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Երկրորդ Տիեզերական ժողովը և Մ. Խորենացին։- Բազմավեպ, 1905, № 5, էջ 202-207, № 7-8, էջ 301-307, № 9, էջ 418-426 (վերջ)։*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Տետոն գրչի մի նոր մեծամարտը Մ. Խորենացվո դեմ և անոր անհաջողությունը։ (Ընդդեմ Յո. Մարկվարտի)։- Բազմավեպ, 1914, № 7, էջ 289-301։*

ՍԱՐԳԻՍՅԱՆ Բ. *Սիմեոն Ապարանեցին և Կեղծ Սեբեոսի առեղծվածը։- Բազմավեպ, 1915, № 1, էջ 1-9, № 2, էջ 33-39։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Հովհաննես Դրասխանակերտցու «քերթողական արվեստի» շուրջ։- ՊԲՀ, 1981, № 2, էջ 164-177։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» և աղբյուրների հիշատակման Հովհաննես Դրասխանակերտցու սկզբունքը։- Լրաբեր, ՀՍՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1982, № 5, էջ 72-81։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Հայոց հին պատմության արտացոլումը Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկում։- Երիտասարդ արևելագետների 9-րդ գիտական նստաշրջանի զեկուցման թեզիսներ, Երևան, 1983, էջ 19։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Մովսես Խորենացի և Հովհաննես Դրասխանակերտցի (աղբյուրի վերարտադրման սկզբունքների մասին)։- ՊԲՀ, 1983, № 2-3, էջ 160-166։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Հովհաննես Դրասխանակերտցու ստեղծագործության մի առանձնահատկության շուրջ։- Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 18-19 սեպտեմբերի, 1986։ Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 187-188։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Մովսես Խորենացի։ - Պիոներ, ամսագիր, 1986, № 11, էջ 20-23։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Խորենացու Պատմության մի հատվածի վերականգնման փորձ։- ՊԲՀ, 1989, № 4, էջ 117-130։*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Հայոց պատմությունը» և Մովսես Խորենացին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Հրատ., 1991, 329 էջ:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Լրացում. Նոր համեմատված ձեռագրեր ու պատառիկներ:- **Մովսես Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը, Գ տպագրություն (նմանահանություն), Երևան, 1991, էջ 399-485:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Բ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմութիւնը» հայ պատմագրության մեջ, պրոբլեմը (Ժ դար):- Մովսես Խորենացին և միջնադարյան հայ պատմագրությունը. միջազգային գիտաժողով. Նյու Յորք, 1992, մայիս, 22-23, Նյու Յորք, 1992, էջ 13:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Աղբյուրների օգտագործման եղանակը Մովսես Խորենացու մոտ:- ԲՄ, 1956, № 3, էջ 31-42:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Հին Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղիների մասին (Մովսես Խորենացի), Երևան, 1962, 94 էջ:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Դաստակերտները և ագարակները V դարի հայկական աղբյուրներում (Մովսես Խորենացի):- ՊԲՀ, 1962, № 3, էջ 77-94:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Հայաստանը մ. թ. ա. II դարում: (Հելլենիստական շրջանի պատմության լուսաբանման համար Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» տվյալների սիստեմատիկ օգտագործման փորձ): - Տեղեկագիր, ՀՍՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1965, № 3, էջ 57-72:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական համակարգը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1965, 192 էջ*[1]*:*

---

*1 Գրախոսությունները՝ **Հ. Անասյան**, Լրաբեր, ՀՍՍՌ ԳԱ (հասարակ. գիտ.), 1966, № 1, էջ 94-101: Հմմտ. նույնի՝ «Մանր երկեր», Լոս Անջելես, 1987, էջ 379-392: **Ս. Տ. Երեմյան**, Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե, 1966, 24 օգոստոսի, № 117:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1966, 260 էջ*[1]*:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Տիգրան Բ-ի և Արտավազդ Բ-ի գահատարիների քանակն ըստ Խորենացու:- Լրաբեր, ՀՍՍՌ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1967, № 12, էջ 66-72:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Խորենացու «Պատմության» ժամանակագրական համակարգի վերականգնման մասին:- ՊԲՀ, 1968, № 1, էջ 119-146:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նախամեսրոպյան շրջանի պատմագրությունը:- ՊԲՀ, 1969, № 1, էջ 105-126:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նախամեսրոպյան շրջանի հայ պատմագրությունը:- ԳԹ, 1970, 26 հունիսի:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նույնը:- Ալիք, 1970, 18 հուլիսի, № 154, էջ 1, 4, 5; 19 հուլիսի, № 155, էջ 4, 5:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նույնը:- Յուսաբեր, 1970, 27 հուլիսի, № 96, էջ 1, 28 հուլիսի, № 97, էջ 1, 2:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Դարձյալ Մովսես Խորենացու ժամանակագրական համակարգի մասին:- ՊԲՀ, 1971, № 1, էջ 156-158:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Հին Հայաստանի նյութական մշակույթը (Գողթան երգեր, պատմագրություն):-* ***Գ. Խ. Սարգսյան, Բ. Խ. Հակոբյան, Ա. Գ. Աբրահամյան, Մ. Գ. Ներսիսյան, Կ. Ս. Խուդավերդյան, Ս. Տ. Երեմյան,*** *Հայ ժողովրդի պատմություն (Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը), Երևան, 1972, էջ 125-134*[2]*:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* ***Մկրտիչյան,*** *Յուսաբեր, 1967, 8 դեկտեմբերի № 212, էջ 1, 4:*

[2] *Գրախոսությունները՝* ***Հ. Մ. Ղազարյան,*** *ԳԹ, 1973, 6 հուլիսի, № 28:* ***Վ. Ե. Համազասպյան,*** *ՀՁ, 1973, 5 սեպտեմբերի, № 36:* ***Վ. Կ. Ոսկանյան, Հ. Մ. Եզանյան,*** *ՍՀ, օրաթերթ, 1973, 8 դեկտեմբերի, № 287:* ***[Անստորագիր],*** *ԵՀ (լրատու), 1973, № 1, էջ 55:* ***Վ. Ա. Դիլոյան,*** *ԲԵՀ, 1973, № 2, էջ 250-253:* ***В. Калантян, А. Мадоян,*** *Коммунист, 1974, 21 февраля, № 44.*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նույնը, Բ հրատարակություն, Երևան, 1985, էջ 93-98:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նույնը նաև պարսկերեն լեզվով, Թեհրան, 1981[1]:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացին և նրա «Հայոց պատմությունը»:- ՊԲՀ, 1973, № 2, էջ 43-60:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացի:-Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները. V-XVIII դարեր (ժողովածու), Երևան, 1976, էջ 70-86:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նույնը, այլ հրատարակություն, Երևան, 1976, էջ 70-86[2]:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացի:- ՀՍՀ, հատ. 8, Երևան, 1982, էջ 40-41:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» որպես համակարգ:- Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 191-192:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նախահայրենիքի, ժողովրդի կազմավորման և Ուրարտուի մասին:- ՊԲՀ, 1990, № 1, էջ 23-40:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը», Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1991, 88 էջ:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նույնը:- Գագիկ Սարգսյան, Պատմագիտական հետազոտություններ, Երևան, 2006, էջ 9-45:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»:- ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 212 (275), էջ 1, 3:

---

1 Գրախոսությունը՝ Պ. Հ. Հովհաննիսյան, ԵՀ (լրատու), 1982, № 1, էջ 33-35:

2 Գրախոսությունը՝ Պ. Շարաքխանյան, ԲԵՀ, 1977, № 1, էջ 236:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Խոսք Մովսես Խորենացու մասին:- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 29, էջ 6:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Հայկի և Հայկյանների առասպել-ավանդության փուլերը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 74-75:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությանը» նվիրված առաջին միջազգային գիտաժողովը:- ՊԲՀ, 1991, № 1-2, էջ 217-221:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» և սեպագրական աղբյուրները (Հայկի և Հայկյանների առասպելի պատմականության և զարգացման փուլերի խնդիրները):- ՊԲՀ, 1992, № 2-3, էջ 27-50:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նույնը:-* **Գագիկ Սարգսյան,** *Պատմագիտական հետազոտություններ, Երևան, 2006, էջ 46-72:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Հայկի և Հայկյանների առասպել ավանդության զարգացման փուլերը:- Մովսես Խորենացին և միջնադարյան հայ պատմագրությունը. միջազգային գիտաժողով, 1992, Նյու Յորք, մայիսի 22-23, Նյու Յորք, 1992, էջ 14:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Մովսես Խորենացի:-* **Գ. Խ. Սարգսյան, Վ. Բ. Բարխուդարյան, Հ. Գ. Մարգարյան, Պ. Ա. Զոքանյան,** *Հայոց պատմություն, դասագիրք հանրակրթական դպրոցների 5-6-րդ դասարանների համար, Երևան, 1993, էջ 165-167[1]:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նույնը, Դ հրատարակություն, Երևան, 1998, էջ 120-121:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Մովսես Խորենացու նախարարական տոհմերի ցանկը:- ՊԲՀ, 1996, № 1-2, էջ 73-90:*

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. *Նույնը: -* **Գագիկ Սարգսյան,** *Պատմագիտական*

[1] *Տե՛ս նաև սույն դասագրքի Բ (1996 թ.) և Գ (1997 թ.) հրատարակությունները:*

ուսումնասիրություններ, Երևան, 2006, էջ 73-92:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացու Ողբը նոր մեկնաբանությամբ:- ՊԲՀ, 1997, № 1, էջ 119-130:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նույնը:- **Գագիկ Սարգսյան**, Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2006, էջ 127-139:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Հատուկ անունների ստուգաբանությունը Մովսես Խորենացու պատմության մեջ:- ՊԲՀ, 1998, № 1-2, էջ 113-128; 1998, № 3, էջ 85-98:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Նույնը:- **Գագիկ Սարգսյան**, Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2006, էջ 93-126:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Գ. Խ. Մովսես Խորենացի:- «Հայկական Համառոտ Հանրագիտարան», Հատ. 3, Երևան, 1999, էջ 781-782:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Դ. Ն. Խորենացու «Պատմության» մեջ հիշատակվող Հայաստան երկիրը Ուրարտուն է, այլ ոչ թե Շուբրիան:- ՊԲՀ, 1984, № 3, էջ 177-188:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Լ. Մովսես Խորենացու Հայկական պատմություն: (Աշխարհաբար թարգմ. և լուսաբանեց Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, Ս. Պետերբուրգ, 1889).- [Գրախոսություն]:- Մուրճ, 1890, № 1, էջ 102-106 (ստորագր.՝ Լ. Ս.):

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Խ. Ս. Մանուկ Աբեղյանը և Հայ հին գրականության պատմությունը, Երևան, 1946, 88 էջ:

ՍԱՐՈՒԽԱՆ Աղ. Ֆիրդուսի և Մովսես Խորենացի. մատենագրական ուսումնասիրություն:- ՀԱ, 1935, № 1-2, էջ 1-24, № 3-4, էջ 175-185:

ՍԱՐՈՒԽԱՆ Աղ. Նույնը, առանձին, Վիեննա, 1936, 62 էջ[1]:

---

1 Գրախոսությունները՝ **Ա. Ա.**, Հայրենիք, 1936, № 10 (166), օգոստոս, էջ 176: **Հ. Զ.**, Վեմ, 1936, Դ տարի, № 3, մայիս-հունիս, էջ 121-123: **Նորայր**, Հասկ, 1936, № 6-8, էջ 63-64:

ՍԱՐՈՒԽԱՆՅԱՆ Ա. Լ. *Ակնարկ մը Ե դարու դասական մատենագրութեան վրա:- Ուսումնարան, ամսաթերթ, Կ. Պոլիս, 1913, Գ տարի, № 11:*

ՍԱՐՈՒԽԱՆՅԱՆ Ա. *Սուրբգրային ավանդությունները և Մովսես Խորենացին:- Մովսես Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, 2011, էջ 119-130:*

ՍԱՐՈՒԽԱՆՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացի:-* **Ս. Սարուխանյան,** *Հոգևոր մշակույթի նվիրյալները, Երևան, 2004, էջ 79-88:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Գ. *Անձի, ազգի և պետության. ինքնիշխանության պրոբլեմը Հայ մատենագրական և իրավական Հուշարձաններում (Մովսես Խորենացի):- Ազատամարտ, 1992, փետրվար, № 5, էջ 8:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Գրի մշակութաազգաբանական նշանակությունը և Խորենացին: - Գարուն, 2006, № 1, էջ 34-44:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Նույնը: -* **Վ. Հ. Սաֆարյան,** *Գրականության բազմաձայնությունը, Երևան, 2012, էջ 9-24:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Իմաստասեր բարքի գոյաբանական նշանակությունը ըստ Խորենացու և Զարենցի: - Զարենցյան ընթերցումներ, գիրք 8, Երևան, 2007, էջ 10-30:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Խորենացու դասերը: - Նարցիս, 2010, № 5, էջ 18-24:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Նույնը: -* **Վ. Հ. Սաֆարյան,** *Գրականության բազմաձայնությունը, 2012, էջ 42-49:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Գրականության գեղարվեստականացման ակունքներում (Մովսես Խորենացի): - Քննադատական տարեգիրք, 1911, № 3, էջ 178-200:*

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Հ. *Նույնը: -* **Վ. Հ. Սաֆարյան,** *Գրականության*

բազմաձայնությունը, Երևան, 2012, էջ 25-41։

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Վ. Մովսես Խորենացի։- Վ. Սաֆարյան, Միջնադարի հայ գրականության պարբերացման հիմունքները, Երևան, 2012, էջ 36-55։

ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ Ա. Պրոֆ. Ստեփ. Մալխասյանցի Մովսես Խորենացու աշխարհաբար թարգմանությունը, Երևան, 1940.- [Գրախոսություն]։- ՀԿ, 1956, 8 դեկտեմբերի, № 49, էջ 1156-1158, 15 դեկտեմբերի № 50, էջ 1180-1183։

ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ Ա. Մովսես Խորենացու մասին (հայերեն, անգլերեն)։- ՀՀ պատմության պետ. կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ 412, ցուցակ, 1, գործ 368։

ՍեԳ. Աբրահամ և Հայկ։ (Խորենացու աղբյուրների հարցը)։- ՀԱ, 1907, № 2, էջ 33-36։

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Լ. [Մովսես Խորենացու] «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի Սբ. Ծննդյան» շարականի ժողովրդական տարբերակները։- Էջմիածին, ամսագիր, 2002, № Թ, էջ 32-41։

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. «Աղեքսանդր Մակեդոնացու Պատմության» հայերեն թարգմանությունը և նրա խմբագրությունները։- ՊԲՀ, 1979, № 1, էջ 113-128։

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. «Աղեքսանդր Մակեդոնացու Պատմությունը» և նրա պատմամշակութային նշանակությունը միջնադարյան Հայաստանում։ - Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986, Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 197-199։

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. Դիտողություններ Աղեքսանդր Մակեդոնացու Պատմության բառապաշարի վերաբերյալ։- Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողով. 21-23 սեպտեմբերի, 1987 Թ. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1987, էջ 161-162։

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. [Մովսես Խորենացին թարգմանի՞չ «Պատմութիւն

Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ» երկի]: - «Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ» Հայկական խմբագրություններ (առաջաբան, ծանոթագրություններ), Երևան, 1986, 647 էջ:

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. *Մովսես Խորենացին որպես թարգմանիչ:- Լրաբեր, ՀՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1991, № 3, էջ 60-70:*

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. *Մովսես Խորենացին որպես թարգմանիչ:-Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 76-78:*

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ա. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մի սկզբնաղբյուրի մասին:- ՊԲՀ, 1991, № 2, էջ 87-101:*

ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. *Հայկ և Բել՝ ասք, առասպել, թե իրապատում: - ՀԱՊ.- Զեկուցումների դրույթներ.- Երևան, 2012, էջ 50-54:*

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ *(Տեր-Մանուելյան). Մովսես Խորենացի, թե՞ Մովսես Խորին:- Հույս, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1906, № 16, էջ 236-237, № 17, էջ 254-255:*

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ *(Տեր-Մանուելյան). Նորագույն լուսաբանություն Խորենացու (**Մովսես Խորենացի**, Գիրք Ա, գլ. լա՝ Կունդ Արամազդ):- Հովիվ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1906, 30 սեպտեմբերի, № 36, էջ 567-569:*

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ *(Տեր-Մանուելյան). Բացատրություն Խորենացու «Զայր առ Բել»-ի:- Հովիվ, 1906, 22 հոկտեմբերի, № 40, էջ 635-636:*

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ *(Տեր-Մանուելյան). Մովսես Խորենացի, թե՞ Մովսես Խորին:- Զարկ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1907, 21 հունվարի, № 3, էջ 45:*

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ *(Տեր-Մանուելյան). Արեգակնակ (**Մովսես Խորենացի**, Գիրք Ա, գլ. ժգ):- Զարկ, 1907, 4 փետրվարի, № 4, էջ 60-62:*

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Նորագույն լուսաբանություն Խորենացու. I – Մեկենաս Սահակ Բագրատունի և իր պայքարը Խորենացու հետ:- Ջարկ, 1907, 6 հունիսի, № 8, էջ 119-122:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Նորագույն լուսաբանություն Խորենացու. II – Ուլունք Շամիրամայ:- Ջարկ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1907, 20 հունիսի, № 9, էջ 145-147:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Նույնը:- Հովիվ, 1907, 16 սեպտեմբերի, № 34, էջ 539-541:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Վասակ Սյունեաց Տեր (**Մովսես Խորենացի**, Գիրք Գ, գլ. ծդ):- Հովիվ, շաբաթաթերթ, 1908, 29 հունիսի, № 23, էջ 360-362:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Մի փոքրիկ բացատրություն Մովսես Խորենացու հայտնի հատվածի վերաբերյալ:- Հովիվ, շաբաթաթերթ, 1909, 19 ապրիլի, № 13, էջ 205:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Նորագույն լուսաբանություն Խորենացու. III – «Ջարտախուր խաւարտ»-ի տենչանացն Սաթենիկա (**Մովսես Խորենացի**, Գիրք Ա, գլ. լ):- Հովիվ, 1909, 26 ապրիլի, № 14, էջ 221-222:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Արշարունիք (Սուրմալու): Գիտական մի պտույտ անմահ Խորենացու և Ալիշանի Արշարունիքի շուրջը:- Հովիվ, 1909, 9 օգոստոսի, № 29, էջ 459-460:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Անգեղ տուն (**Մովսես Խորենացի**, Գիրք Բ, գլ. ը):- Հովիտ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1910, 13 հունիսի, № 9, էջ 138-140:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Արշարունիք և Ալիշան (**Խորենացի**, Գիրք Բ, գլ. կէ):- Հովիտ, 1910, 3 հուլիսի, № 12, էջ 188-190:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Մովսես Խորենացի, թե՞ Խորենի:- Արարատ, 1911, № 3, մարտ, էջ 232-236:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Պատասխանի փոխանակ (Բարթուղիմեոս եպիս. Գեորգյանի՝ «Ակամա պատասխան» հոդվածի կապակցությամբ): - Արարատ, 1911, № 5, մայիս, էջ 395:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Նշմարներ նախնի Հայ քաղաքակրթության ըստ Խորենացու:- Արարատ, 1911, № 6, Հունիս, էջ 466-472:

ՍԻՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Տեր-Մանուելյան). Զքնաղագեղն Մանդու (Մովսես Խորենացի, Գիրք Ա, գլ. ծա):- Արարատ, 1915, № 2-3, էջ 241-246:

ՍԿՍՆԱԿ ԲԱՆԱՍԵՐ. Պատասխան առ Տիար Բ. Խալաթյանց ի մասին քննադատության ի սկզբանե մինչ ց'Արշակունի Հարստությունն Հայ պատմության ուրվագծիս: - Բազմավեպ, 1904, № 4, էջ 165-174:

ՍՑՈՒԼԱՀՑԱՆ Լ. Նիզար Խալիլի: [Մովսես Խորենացու «Պատմության» արաբերեն ամբողջական թարգմանության մասին]:- Կանչ, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1999, 9 Հոկտեմբերի, էջ 8:

ՍՈՄՈՒՆՃՑԱՆ Վ. Բան ի Ս. Թարգմանիչս:- Բազմավեպ, 1894, № 1, էջ 18-25, № 2, էջ 53-59:

ՍՎԱԶՑԱՆ Հ. Ս. Արտաշես Ա-ի կողմից Կասպիանե-Փայտակարան մարզի «նվաճման» Հարցի շուրջ (ըստ Մովսես Խորենացու տվյալների): - Լրաբեր, ՀՀ ԳԱ (Հասարակ. գիտ.), 1991, № 3, էջ 55-59:

ՍՎԱԶՑԱՆ Հ. Ս. Արտաշես Ա-ի կողմից Կասպիանե-Փայտակարան մարզի «նվաճման» Հարցի շուրջը (ըստ Մովսես Խորենացու):- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 81-85:

ՍՎԱԶՑԱՆ Հ. Ս. Խորենացիական ավանդազրույցի Սիսակ-Առանյան ճյուղը և նրա պատմականատաղձը: - Ծուշին Հայոց քաղա-

քակրթության օրրան: - Գիտաժողովի նյութեր: - Երևան, 2007, էջ 5-19:

ՍԸՎԱՍԼՅԱՆ Պ. *Պատմահայր Մովսես Խորենացի:- Պայքար, Ստամբուլ, 1969, 14 օգոստոսի, № 77, էջ 4-5:*

ՍՏԵՓԱՆԵ Խ. Ստ. *Մովսես Խորենացու Հայկական պատմություն. Առաջաբան:- Հայկական աշխարհ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1869, № 1-2, էջ 1-10, № 3, էջ 73-84, № 6-8, էջ 250-260; 1871, № 1, էջ 13-18, № 2, էջ 23-25, № 3, էջ 45-50, № 4-5, էջ 69-75 (վերջ, ստորագր.՝ Ս. Ս.)*[1]*:*

ՍՏԵՓԱՆԵ Խ. *Նամակ խմբագրին: (Պատասխան Մովսես Խորենացու Պատմության թարգմանության քննդատներին):- Մշակ, 1891, 9 մարտի, № 27, էջ 2 (ստորագր.՝ Խորեն ծ. վարդապետ Ստեփանե):*

ՍՏԵՓԱՆԵ Խ. Ստ. *«Նոր Դար» լրագրի խմբագրության: (Գր. Խալաթյանցի գրախոսության առթիվ):- «Նոր Դար», 1891, № 36:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա. Ա. *Աշխարհի մոդելը հին հայկական վիպասքերում (ըստ «Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ...» երգի):-Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի 1986. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 200-202:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա. Ա. *Մարդու կոնցեպցիան Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 79-81:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա. Ա. *Ընտանիքը Մովսես Խորենացու պատմահայեցողության մեջ:- «Գարուն», 1993, № 1, էջ 61-65:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա. Ա. *«Ընտանիք-պետություն» համակերպությունը*

---

[1] *Առաջաբանն ավարտվում է 1869 թվականի № 6-8-ով: 1871 թ. № 1-ով սկսվում է բուն Պատմության թարգմանությունը:*

5-րդ դարի Հայ հասարակական մտքի մեջ (Մովսես Խորենացի):- «Իրան-Նամե», 1993, № 6, էջ 31-38:

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա. Ա. *Խորենացու «Ողբ»-ի մի հատվածի մեկնաբանության շուրջ:- Միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Հայոց գրերի գյուտի 1600-ամյակին. Զեկուցումների ժողովածու, Երևան, 2005, 12-17 սեպտեմբերի, 2006, էջ 248-254:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Գ. Խ. *Մովսես Խորենացի: - **Գ. Խ. Ստեփանյան,** Կենսագրական բառարան, հատ. Գ, Երևան, 1990, էջ 77-78:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Լ. *Պատմականացման մեթոդը «Պատմութիւն սրբոց Հռիփսիմեանց» երկում և Մովսես Խորենացու հեղինակության հարցը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 82-83:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Հ. *Հայկական պատմագրություն (Մովսես Խորենացի), Բեյրութ, 1964, էջ 6-7:*

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Յ. *Մովսես Խորենացի:- Լույս, ժողովածու, Թեհրան, 1944, գիրք 11-12, էջ 51-55:*

ՍՐԱՊՅԱՆ Հ. *Մեր գրականությունը. Մովսես Խորենացի և Լամարթին:- Արևելք, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1890, 27 հուլիսի, № 1959, էջ 3:*

ՍՐՎԱՆՁՏՅԱՆՑ Գ. *Հնոց և Նորոց. Պատմութիւն վասն Դաւթի եւ Մովսէսի Խորենացւոյ, Կ. Պոլիս, 1874, 192 էջ[1]:*

ՍՈՒՐԽԱԹՅԱՆ Հ. *Մովսես Խորենացի:- **Հ. Սուրխաթյան,** Գրական գոհարներ, հատ. 1, Թիֆլիս, 1922, էջ 7:*

«ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ». *Խորենացվո հիշած Բուղկար և Բուլղար ազգերն:- Բազմավեպ, 1897, № 8, էջ 391:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ **Արշալույս Արարատյան,** Զմյուռնիա, 1875, 9 օգոստոսի, № 1020, էջ 3:*

«ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ». Մ. Խորենացվո Դ գիրքն:- Բազմավեպ, 1897, № 11, էջ 542:

«ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ». Մ. Խորենացվո և Կորյան գրոց մեջ գտնված հակապատմական մեկ կետն:- Բազմավեպ, 1897, № 12, էջ 605:

«ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ». Դարձյալ Մ. Խորենացի:- Բազմավեպ, 1898, № 1, էջ 42:

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ Կ. Մովսես Խորենացին և հունական էպոսը (մշակութային կապեր):- Գարուն, ամսագիր, 1974, № 10, էջ 68-69:

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ Կ. Նույնը:- Յառաջ, օրաթերթ, 1975, 1 մարտի:

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ Կ. Նույնը:- Յուսաբեր, 1975, 26 մայիսի, № 45, էջ 1, 4:

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ Կ. Նույնը:- Ալիք, 1975, 19 օգոստոսի, № 184, էջ 5:

ՍՈՒՔՐՅԱՆ Ա. Հոմերական բաղգիրք և Հոմերական տաղք:- Բազմավեպ, 1877, № 1, էջ 15-30:

ՍՈՒՔՐՅԱՆ Ա. Երեսնամյա պատերազմ ի Հայս և կատարած Արշակաարքային (Դար չորրորդ):- Բազմավեպ, 1878, № 1-3, էջ 7-14:

ՍՈՒՔՐՅԱՆ Ա. Աշխարհագրություն Մովսեսի Խորենացվո բաղդատյալ ընդ Պտղոմեա:- Բազմավեպ, 1881, № 10-12, էջ 341-345:

ՎԱՆԿ. Նիկողայոս Մառ, պրոֆեսոր Հայերենի՝ ի Համալսարանին Պետերբուրգի՝ «Ամառնային ուղևորությունից դեպ ի Հայս. նկատողություններ և քաղվածքներ Հայկական ձեռագրերից», թարգմ. Ոնոփրիոս Անոփյան, Վիեննա, 1892.- [Գրախոսություն]:- Մուրճ, 1892, № 11, էջ 1671-1675 (Հեղինակը Ե. Մաղաթյանն է):

ՎԱՆԿ. Մի բանասիրական խնդրի առթիվ: (Խորենացին Ուխտաննեսի մոտ):- Մուրճ, 1893, № 5, էջ 808-809 (Հեղինակը Ե. Մաղաթյանն է):

ՎԱՆՑՅԱՆ Գր. Դիտողությիւններ Խորենացու մասին. Հին Հայոց տիպարն ու ճաշակն ըստ Խորենացու: - Արարատ, 1900, № 4, էջ 186-190:

ՎԱՆՑՅԱՆ Գր. Մովսես Խորենացու Հայրենիքի մասին:- Տարազ, ամսագիր, Թիֆլիս, 1903, № 33, 9 նոյեմբերի, էջ 297:

ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. Տեսութիւն անթառամ ծաղիկ մեծացուցէին, արարեալ Մեծի Վարդանայ Վարդապետի, Երուսաղեմ, տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 1834, 29 էջ[1]:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Ա. Դասական մանր բնագիրներ և ձեռագրական համեմատությիւններ (3. Խորենացուն վերագրվող «Երանելւոյն Գրիգորի Սքանչելագործի խաւսք՝ ի ծնունդն Քրիստոսի»), Վիեննա, 1913, էջ 18-41:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Ա. Աղվանքի հարավային սահմանը հայկական և հունա-հռոմեական սկզբնաղբյուրներում:- ՊԲՀ, 2009, № 1, էջ 157-165:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Գ., ԽԱՆ-ԱԶԱՏ Ռ. Դասագիրք պատմության. Հայկական առասպելներ (Մովսես Խորենացի): - Թիֆլիս, 1908, էջ 90-118 (տե՛ս նաև սույն գրքի 1909, 1910, 1913, 1917 թթ. վերահրատարակությունները):

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Հ. Ներսես Մեծի հաջորդները ըստ Խորենացու և Փավստոս Բյուզանդացու:-Հովիտ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1914, № 16, 27 ապրիլի, էջ 250-251:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Հ. Ներսես Մեծի նախորդների մասին (ըստ Մովսես Խորենացու):- Հովիտ, 1914, № 24, 22 հունիսի, էջ 379-380:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Հ. Մեհրուժան Արծրունի (ըստ Մովսես Խորենացու և Փավստոս Բյուզանդացու):- Հովիտ, 1916, № 10, էջ 153-154; № 11, էջ 170-172; № 12, էջ 187-188:

---

[1] Մովսես Խորենացուն վերագրվող շարականի մեկնությունն է:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Վ. Հ. Ի՞նչ են «Թուելեաց» երգերը:- ԲԵՀ, 1973, № 3, էջ 203-208:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Վ. Հ. Մովսես Խորենացին և ժողովրդական բանահյուսությունը:- ԲԵՀ, 1991, № 3, էջ 112-117:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Վ. Հ. М. Мкрян, Мовсес Хоренаци, Ереван, 1969: [Գրախոսություն].- ԲԵՀ, 1970, № 1, էջ 218-220:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Վ. Մ. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» կարծեցյալ չորրորդ գրքի վերաբերյալ մի վարկածի շուրջ:- ՀՀՀ, Հատ. 18, Բեյրութ, 1998, էջ 379-393:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Վ. Մ. Հայկազունք ըստ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության»: - ՀԱՊ.- Զեկուցումների դրույթներ.- Երևան, 2012, էջ 34-36:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Ռ. Հ. «Կանոնք (Կանոնադրութիւնք) Ընթերցուածոց»-ը և նրա թարգմանության թվականը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 86-88:

ՎԵՆԵՏՅԱՅԻ Ժ. Մովսես Խորենացիի ծննդյան 1500-ամյակը:-Յուսաբեր, 1967, 22 դեկտեմբերի, № 221, էջ 2:

ՎԻՆԿԼԵՐ Գ. Վիճելի հարցեր Կորյունի և Մովսես Խորենացու մոտ:- Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով. Երևան, 15-19 սեպտեմբերի, 1986. Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 213-215:

Տ. Խորենացիի առեղծվածը. ի՞նչ կըսեն երկու հայ գիտնականները:- Ազդարար, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1943, 21 օգոստոսի, № 43, էջ 4-5; 28 օգոստոսի, № 44, էջ 6-7; 4 սեպտեմբերի, № 45, էջ 6-7 (վերջ):

Տ. Մ. Սիսական անվան կազմությունը.- Բազմավեպ, 1908, № 9, էջ 394:

ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ Ն. *Պատմություն Հայոց ի սկզբանե մինչ ցԱրշակունի Հարստության Հաստատությունը:- Բանասեր, ամսագիր, Փարիզ, 1903, Հատ. Ե, պրակ 1, էջ 19-25, պրակ 2, էջ 36-45, պրակ 4-5, էջ 107-117 [ստորագր.՝ Ս.(կսնակ) Բ.(անասեր)]*[1]*:*

ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ Ն. *Նույնը առանձին, Փարիզ, 1903, 30 էջ*[2]*:*

ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ Ն. *Ուրվագիծ պատմության Հայոց ի սկզբանե մինչ ցԱղեքսանդր Մակեդոնացի, Գ տպագրություն, Կ. Պոլիս, 1913, 120 էջ:*

ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ Ն. *Պատասխան առ Տիար Բ. Խալաթյանց ի մասին քննադատության ի սկզբանե մինչ ցԱրշակունի Հարստությունն Հայոց պատմության ուրվագծս:- Բազմավեպ, 1904, № 4, էջ 165-174:*

ՏԱՇՅԱՆ Հ. *Սկզբնավորությունք Եղեսիո եկեղեցվուն և Աբգարու գրույցը: - ՀԱ, 1889, № 3, էջ 47-51, № 4, էջ 63-67 (ստորագր.՝ Յ. Տ.):*

ՏԱՇՅԱՆ Հ. *Սուտ-Կալիսթենեայ (Pseudo-Callisthenes) Վարուց Աղեքսանդրի և ուսումնասիրությունք: 3. Հայ թարգմանության նախնական օրինակը Ե դարու և յուր թարգմանիչը: [Մովսես Խորենացի]:- ՀԱ, 1891, № 4, էջ 101-105, № 5, էջ 147-149, № 6, էջ 167-173 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):*

ՏԱՇՅԱՆ Հ. *Կալիսթենեայ Հայ թարգմանության նախնական օրինակը յԵ դարուն և թարգմանիչը: Նոր գիտնոց կարծիքը Խորենացվո և Կալիսթենեա աղերսին վրա: Խորենացվո պատահած Հատակոտորք: Խորենացի թարգմանիչ: Թարգմանության ժամանակը և բնագրական խորհրդածությունք:-* **Հ. Տաշյան,** *Ուսումնասիրությունք Ստոյն Կալիսթենեայ Վարուց Աղեքսանդրի, Վիեննա, 1892, Դ + 272 էջ*[3]*:*

---

1 Գրախոսությունները՝ **Բ. Խալաթյանց,** ՀԱ, 1903, № 10, էջ 289-296, № 11, էջ 331-333: **Ա. Յ. Տ.** Բանասեր, 1904, Հատ. Զ, պրակ 1-2, էջ 52-64:

2 Գրախոսություն՝ **Մ. Տեր-Մովսիսյան,** Արարատ, 1903, էջ 652-663:

3 Գրախոսություն՝ Արևելք, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1892, № 2588:

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Երկու նոր հրատարակութիւնք: (1. **Ա. Կարիեր**, Մովսես Խորենացի և նահապետաց ազգաբանութիւն):- ՀԱ, 1892, № 11, էջ 345 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Քանի մը նոր հրատարակութիւնք: (Մատենախոսութիւն Ռ. Շտակկլբերգի «Իրանիկա» աշխատության Մովսես Խորենացու Պատմությանը նվիրված բաժնի):- ՀԱ, 1892, № 7, էջ 205-206 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Մատենախոսական (Ն. Բյուզանդացու «Սրբագրություններ Մ. Խորենացու» խոսլերեն հոդվածի քննությունը):- ՀԱ, 1893, № 11, էջ 339-340 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Եվսեբեոս եկեղ. Պատմութեան ասորի բնագիրը՝ համեմատված հայերենին հետ (համեմատություն Խորենացուն):- ՀԱ, 1898, № 6, էջ 175-180 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Քննության արժանի կետ մը «Արա Գեղեցիկ» ավանդավեպին մեջ: - ՀԱ, 1898, 2, էջ 41-46 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Մովսես Խորենացու Հայոց պատմություն. աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորեն եպ. Ստեփանե, Բ տպագրություն, Ս. Պետերբուրգ, 1897, ԾԺԴ + 560 էջ. - [Գրախոսություն]:- ՀԱ, 1898, № 8-9, էջ 258-267 (ստորագր.՝ Հ. Յ. Տ.):

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Գեորգյան Բ. (Ճուղուրյանց) վրդ., Խորենացուն Խորենացով պետք է հասկանալ, Վաղարշապատ, 1899, ԺԱ + 108 էջ.- [Գրախոսություն]:- ՀԱ, 1899, № 2, էջ 86-88:

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Նույնը: - **Հ. Տաշյան,** Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնք. հետազոտութիւնք և բնագիրք, մասն երկրորդ, Վիեննա, 1901, էջ 256-320:

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Մ. Խորենացվո ժամանակի խնդիրը ըստ հայագետ Կոնիբերի:- ՀԱ, 1902, № 1, էջ 1-3:

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Հայ մատենագրության ավանդածները Հայաստանի արևմտյան սահմանի մասին (8. Մովսես Խորենացի; 9. Մովսես

Խորենացի և «Դ. Հայք»; 10. Ղազիկն, Կողոնիա և Միջերկրեայք ըստ Մ. Խորենացվո; 11. Մ. Խորենացի և «Ծոփաց աշխարհ»; 12. Մ. Խորենացի և «Աշխարհ Յունաց»; «Աշխարհացոյց» Մ. Խորենացվո): - Հ. Տաշյան, Հին Հայաստանի արևմտյան սահմանը, Վիեննա, 1948, էջ 25-58:

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Հետազոտական պատմություն մատենագրության Հայոց: - ՀԱ, 1970, № 1-3, էջ 35-58:

ՏԱՇՅԱՆ Հ. Նույնը, առանձին: - **Հ. Տաշյան,** Հետազոտական պատմություն մատենագրության Հայոց, Վիեննա, 1970, էջ 99, 102, 153 և այլն:

ՏԱՄՆԱՊԵՏՅԱՆ Թ. Հ. Փավստոս և Մովսես Խորենացի: - **Թ. Տամնապետյան,** Հայ Հայրաբանություն, Բեյրութ, 1994, էջ 22-26:

ՏԵՁԱ Ե. Թղթակցություն առ Հայ գիտնական մը (Բ. Սարգիսյան). Մ. Խորենացու աղբյուրների առթիվ:- Բազմավեպ, 1894, № 12, էջ 544-547:

ՏԵՁԱ Ե. Թղթակցություն (Մ. Խորենացու վերաբերյալ):- Բազմավեպ, 1895, № 2, էջ 65-70:

ՏԵՁԱ Ե. Մովսես Խորենացի և Լակրոզ: - Բազմավեպ, 1897, № 1, էջ 5-9:

ՏԵՐ-ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐՅԱՆ Հ. Հայոց ազգի պատմություն ըստ Հայ և օտար աղբյուրների (Մովսես Խորենացի): - **Թիֆլիս,** 1913, 436 էջ:

ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆՑ Տ. Մի պատմական լուսաբանության առթիվ: (**Խորենացի,** Գիրք Բ, գլ. ը):- Հովիտ, 1910, 11 Հուլիսի, 13, էջ 201-202:

ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆՑ Տ. Մովսես Խորենացի: - **Տ. Տեր-Գրիգորյանց,** Ձեռնարկ Հայոց պատմության. Հին դարեր, Բագու, 1912, էջ 61-67, 183-190[1]:

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Pessimist,** Հովիտ, 1912, № 47, էջ 749-751; № 48, էջ 765-766 (Հեղինակը՝ Գյուտ վարդ. Տեր-Ղազարյանն է):

ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆՑ Տ. *Մովսես Խորենացի:-* **Տ. Տեր-Գրիգորյանց,** *Ձեռնարկ Հայոց պատմության. միջին դարեր (առանձին Հատվածներ ըստ Մովսես Խորենացու), Բաքու, 1913, էջ 13-71*[1]:

ՏԵՐ-ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ (Գեղամ). *Խորենացին, իր ջրաղացքն ու ջըլխջըլխիկը:- Ժամանակ, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1913, № 1678, 1679:*

ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆՑ Գր. *Այցելութիւն գերեզմանի Քերթողահօրն մերոյ, երանելոյն Մովսիսի Խորենացւոյ:- Արշալույս Արարատյան, 1873, 16 Հունիսի, № 964:*

ՏԵՐ-ՂԵՎՈՆԴՅԱՆ Ա. *Ագաթանգեղոսի խմբագրությունների Հարցն ըստ Խորենացու տվյալների:- ՊԲՀ, 1975, № 4, էջ 129-139:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ա. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Բ. *Մովսես Խորենացի:- Հայ ժողովրդի պատմություն, Հատ. II, ԳԱ Հրատ., Երևան, 1984, էջ 454-458:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ե. *Մովսես Խորենացու քաղկեդոնական լինելու առասպելի շուրջը:- Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ Հայկական ֆիլիալի, 1943, № 2, էջ 55-80:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ե. *Նույնը:* - **Ե. Գ. Տեր-Մինասյան,** *Պատմա-բանասիրական Հետազոտություններ, Երևան, 1971, էջ 209-242:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ե. *Մովսես Խորենացի:* - **Ե. Գ. Տեր-Մինասյան,** *Ոսկեդարի Հայ գրականությունը, Երևան, 1946, էջ 35-43*[2]:

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ե. *Դարձյալ Մովսես Խորենացու քաղկեդոնական լինելու առասպելի շուրջ: (Ե դարի Հայոց պատմության և գրականության մի քանի Հանգուցային Հարցերի մասին):- Էջմիածին, ամսագիր, 1962, № 5, էջ 37-44, № 6, էջ 45-55:*

---

1 Գրախոսությունը՝ **Pessimist:-** *Հովիտ, 1913, № 38, էջ 600-602 (Հեղինակը՝ Գյուտ վարդ. Տեր-Ղազարյանն է):*

2 Գրախոսությունները՝ **Գ. Գյուզալյան:-** *Ակոս, 1946, Գիրք ԺԵ, էջ 112-121 (ստորագր.՝ Գ. Գ.):* **Մ. Մկրյան:-** *ՊԿ, 1947, № 4, էջ 45-51:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ե. *Նույնը: -* ***Ե. Տեր-Մինասյան,*** *Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1971, էջ 243-279:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Ե. *Հայոց հին գրաբար գրականության ծագումն ու ծաղկման շրջանը: (Մովսես Խորենացի): -* ***Ե. Տեր-Մինասյան,*** *Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1971, էջ 310-317:*

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ Մ. *Պատմական զրույցներ. Հայկ Նահապետ, Արամ Քաջ, Պարույր, Տիգրան Երվանդյան, Վաղարշակ, Արտաշես Աշխարհակալ, Նոր Նախիջևան, 1896, էջ 21-77:*

ՏԵՐ-ՄԻՔԵԼՅԱՆ Ա. *Խորենացին քննադատության մեջ:- Լումա, 1900, Գիրք Ա, էջ 321-327*[1]*:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Խորենացու Պատմության ուսումնասիրություն:- Արարատ, 1890, № 10, էջ 567-576, № 12, էջ 674-682; 1891, № 2, էջ 87-106, № 3, էջ 147-155, № 4, էջ 196-207, № 5, էջ 277-284, № 7, էջ 384-392, № 8, էջ 437-448 (ստորագր.՝ Միաբան)*[2]*:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը, առանձին, Վաղարշապատ, 1896, Բ + 84 էջ:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը, տե՛ս* ***Գ. Տեր-Մկրտչյան,*** *Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 21-108*[3]*:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Դիտողություն Խոսրովիկի ձեռագրերի և Մովսես Խորենացու աղբյուրների մասին (Ա. Կարիերի՝ «Մ. Խորենացվո մեկ նոր աղբյուրը» հոդվածի առթիվ) :- ՀԱ, 1892, № 12, էջ 370-372 (ստորագր.՝ Միաբան):*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը: -* ***Գ. Տեր-Մկրտչյան,*** *Հայագիտական ուսում-*

---

1 *Գրախոսություն՝* ***Բ. Գևորգյան:-*** *Արարատ, 1900, № 2, էջ 96:*

2 *Գրախոսություններ՝* ***Նումեն:-*** *Արաքս, 1890, Գիրք Բ, էջ 59-62 (Հեղինակը՝ Ն. Մառն է): Մուրճ, 1891, № 2, էջ 290-291:* ***Անստորագիր:-*** *Արարատ, 1896, № 4, էջ 190:*

3 *Գրախոսություն՝* ***Հ. Մ. Ամալյան:-*** *ՊԲՀ, 1980, № 2, էջ 249-251:*

նասիրություններ, Գիրք Բ, Էջմիածին, 1998, էջ 34-39:

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Հայկականք. Ա-Ե, Է, Ը, Ժ-ԺԲ, Ա. («Այրեցողք», **Խորենացի**, Գ, Ողբ):- Արարատ, 1894, № 1, էջ 22-27: Բ. («Փախչողք ի ժառանգութենէ», **Խորենացի,** Գ, Ողբ):- Արարատ, 1894, № 2, էջ 55-59: Գ. («Ի դաշտն մեծ», «մօրին մեծի», **Խորենացի,** Բ, գլ. գ):- Արարատ, 1894, № 3, էջ 89-94: Դ. («Մայրաքաղաք», **Խորենացի,** Գ, գլ. խթ):- Արարատ, 1894, № 4, էջ 128-130, Ե. («Արարադ», «Այրարատ», **Խորենացի,** Ա, գլ. ժա):- Արարատ, 1894, № 4, էջ 128-130: Է. («Կունդ Արամազդ», **Խորենացի,** Ա, գլ. լա): - «Արարատ», 1894, № 5, էջ 154-158: Ը. («Ջարտախուր», **Խորենացի,** Ա, գլ. լ):- Արարատ, 1894, № 5, էջ 158: Ժ. (Խորենացու ձեռագրերի դասավորության փորձ):- Արարատ, 1894, № 5, էջ 158-159: ԺԱ. («Բիւրատ և Սմբատ», Խորենացի Բ, գլ. կգ):- Արարատ, 1894, № 6, էջ 187-188: ԺԲ. («Որպէս զայր առ քէ», Խորենացի, Ա, գլ. բ):- Արարատ, 1894, № 6, էջ 188-190:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը, առանձին, Վաղարշապատ, 1894, 93 էջ[1]:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը, տե՛ս **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 113-119, 122-134, 138-147:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նամակ խմագրությանը (պատասխան «Արձագանք» շաբաթաթերթի 1894 թ. ապրիլի 13-ի № 43-ում «Ճեմարանի նախկին սան» ստորագրությամբ Հոդվածին):- Մշակ, 1894, 5 մայիսի, № 50, էջ 2[2]:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Գարագաշյանի քննական Հայոց պատմությունը: (Խորենացու վկայությունների վերլուծությունը):- Մուրճ, 1895, № 6, էջ 809-821, № 7, էջ 962-978:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝ **Էջմիածնի նախկին սան**:- Արձագանք, 1894, 13 ապրիլի, № 43: **Գ. Աստ.**:- Մուրճ, 1895, № 3-4, էջ 474-475: **Ստ. Մալխասյանց,** Մշակ, 1896, 5 մարտի, № 27, էջ 3: **Н. Марр.** - ЗВОРАО, 1896, т. IX, стр. 305-312:*

[2] *Գրախոսությունը՝ **Էջմիածնի նախկին սան**:- Արձագանք, 1894, 11 մայիսի, № 53:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը: - **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 435-465:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը: - **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Բ, Էջմիածին, 1998, էջ 428-430:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Խորենացու ժամանակը որոշելու նոր փորձ:- Արարատ, 1897, № 9-10, էջ 422-424[1]:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը: - **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 109-112:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Ղազար Փարպեցու ձեռագրերը (Համեմատված Մովսես Խորենացու Պատմության ձեռագրերի հետ):- Արարատ, 1901, № 11-12, էջ 542-549[1]:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը, առանձին, Վաղարշապատ, 1902, 8 էջ:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը: - **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 340-351:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Հայ մատենագրության հնագույն թվականները:- Շողակաթ, Հայագիտական ժողովածու, Գիրք Ա, Վաղարշապատ, 1913, էջ 154-163:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Նույնը: - **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 388-402:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Հայկականք. Ի. (Փոքր Սոկրատ և Մովսես Խորենացի): - **Գ. Տեր-Մկրտչյան,** Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 194-201:*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *Հայկականք. ԻԱ. (Բ. Գևորգյանի՝ «Խորենացուն*

---

[1] *Գրախոսությունները՝ **Մ. Տեր-Մովսիսյան,** Արարատ, 1898, № 3-4, էջ 165-173: **Հ. Տաշյան,** ՀԱ, 1902, № 1, էջ 1-2, № 5, էջ 129:*

[2] *Գրախոսությունը՝ **Н. Адонц,** ВВ, 1904, т. XI, вып. 1-2, стр. 319.*

*Խորենացով պետք է հասկանալ» գրքի առիթով)։ - **Գ. Տեր-Մկրտչյան**, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 202-218։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Գ. *[Խորենացիագիտական հարցեր]։ - **Պ. Հ. Հակոբյան**, Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի նամակները Նիկողայոս Մառին։ - «Մառը և հայագիտության հարցերը», Երևան, 1968, էջ 218 և այլն։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *«Ի Մովսէսի Քերթողահօրն Պատմութեննէ վասն Կոստանդիանոսի Մեծի թագաւորին» հատվածի մասին։- Արարատ, 1894, № 5, էջ 148-154։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *Նույնը։ - **Կ. Տեր-Մկրտչյան**, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 317-327։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *Վրաց դարձի պատմությունն ըստ Մ. Խորենացվո։- Արարատ, 1895,. № 4, էջ 121-123 (ստորագր.՝ Կ. Վ.)։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *Նույնը։ - **Կ. Տեր-Մկրտչյան**, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 229-332։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *Մի բացատրություն (Խորենացու Պատմության մի հատվածի հրատարակության մասին)։-Արարատ, 1895, № 6, էջ 221-222։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *Նույնը։ - **Կ. Տեր-Մկրտչյան**, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 333-336։*

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ Կ. *Ծանոթություն խմբագրության։ (Մեսրոպ վարդապետի «Ընդդիմախոսության առթիվ»)։ - Արարատ, 1895, № 8, էջ 318։*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ Ս. *Հին հայոց գրականությունը. Գողթան երգիչներ, Մովսես Խորենացի։ - **Ս. Տեր-Մովսեսյան**, Քննական պատմություն հայոց. պատկերազարդ, Վենետիկ, 1914, էջ 226, 325 և այլն։*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ Ս. *Մովսես Խորենացի: -* **Ս. Տեր-Մովսեսյան,** *Պատմություն Հայոց. սկզբեն մինչև մեր օրերը, Հատ. Բ, Երկրորդ տպագրություն՝ բարեփոխված և լրացված, Վենետիկ, 1923, էջ 169-170:*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացվո մեկ նոր աղբյուրը:- Արարատ, 1893, № 1, էջ 65-76 (ստորագր.՝* **Փ.** *Տեր-Մովսիսյան, Հավելումը՝* **Փ.** *Տ-Մ.):*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Նամակ «Մշակ»-ի խմբագրության (Մ. Խորենացու աղբյուրների առթիվ):- Մշակ, 1895, 23 մայիսի, № 58, էջ 2-3 (ստորագր.՝ Մեսրոպ վարդապետ):*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Նույնը: -* **Մ. Տեր-Մովսիսյան,** *Հոդվածների ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 81-90:*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Ընդդիմախոսություն («Արարատ»-ի խմբագրությանը Կարապետ վարդապետի՝ «Մի բացատրություն» Հոդվածի առթիվ):- Արարատ, 1895, № 8, էջ 317-318 (ստորագր.՝ Մեսրոպ վարդապետ):*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Մեծ Սոկրատի Ս. Էջմիածնի և Երուսաղեմի Ս. Հակովբյանց վանքի ձեռագրերը: - Արարատ, 1897, № 9-10, էջ 410-411 (ստորագր.՝ Մեսրոպ վարդապետ):*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Սոկրատ պատմագիր և Մովսես Խորենացի. Ա. Սեղբեստրոսի ընդարձակ վարքը և Խորենացու Պատմությունը, Բ. Մովսես Խորենացի և Մեծ Սոկրատ:- Արարատ, 1898, № 3-4, էջ 165-173 (Հավելված, ստորագր.՝ Մեսրոպ վարդապետ):*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Նույնը, առանձին, Վաղարշապատ, 1898, 29 էջ (ստորագր.՝ Մեսրոպ վարդապետ)[1]:*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Նույնը, Բ Հրատ.: - Մ. Տեր-Մովսիսյան, Հոդվածների ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 138-153:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Գ. Մենեվիշյան**- ՀԱ, 1898, № 8-9, էջ 189:

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի եկեղեցական պատմութիւն, Հատ. Ա-Բ, Վաղարշապատ, 1897, ԺԱ + 834 էջ*[1]*:*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Սոկրատայ Պատմութիւն եկեղեցական (անուանեալ Փոքր Սոկրատ) և վարք սրբոյն Սեղբեստրոսի, Վաղարշապատ, 1897, 220 էջ*[2]*:*

ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Մ. *Մարիբասի ասորական ժամանակագրությունից արաբերեն քաղվածներ (**Н. Марр,** Арабское извлечение из сирийской хроники Марибаса.- ЗВОРАО, СПб., 1902, т. XIV, стр. 79-91).- [Գրախոսություն]:- Արարատ, 1903, № 2-3, էջ 235-241 (ստորագր.՝ Մեսրոպ վարդապետ):*

ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Լ. Հ. Moses Khorenats'i, History of the Armenians. Translation and commentary on the Literary Sources by Robert W. Thomson. Harvard University Press, 1978.- *[Գրախոսություն]:- ՊԲՀ, 1980, № 1, էջ 268-270:*

ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Լ. Հ. *Խորենացին ազգային պետականության առաջին գաղափարախոսն է (Լևոն Տեր-Պետրոսյանի խոսքը Պատմահոր երկի Հոբելյանին նվիրված Հանդիսավոր նիստի ժամանակ):- ՀՀ օրաթերթ, 1991, 5 Հոկտեմբերի, № 213 (276), էջ 1:*

ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ Ավ. *Բիոլոգիական մտքի զարգացումն ու նրա արտահայտությունները հայ հեղինակների մոտ V դարում. Փարպեցին և Խորենացին Հայաստանի կենդանիների ու բույսերի մասին: -* ***Ավ. Տեր-Պողոսյան,*** *Բիոլոգիական մտքի զարգա-*

---

1 Գրախոսությունները՝ ***Ստ. Մալխասյանց,*** *Մշակ, 1897, 27 սեպտեմբերի, № 113, էջ 3-4:* ***Բ. Սարգիսյան,*** *Բազմավեպ, 1897, № 12, էջ 565-575:* ***Ս. Խապայան,*** *Արարատ, 1897, № 9-10, էջ 406-411:* ***Գր. Խալաթյանց,*** *ՀԱ, 1897, № 10, էջ 289-293, № 11, էջ 337-343, № 12, էջ 354-359:* ***Գ. Մենևիշյան,*** *ՀԱ, 1898, № 1, էջ 27:* ***Գ. Տեր-Մկրտչյան,*** *Արարատ, 1897, № 9-10, էջ 422-424, նաև նույնի՝ «Հայագիտական ուսումնասիրություններ», Գիրք Ա, էջ 109-112:* ***Բ. Սարգիսյան,*** *Բազմավեպ, 1897, № 12, էջ 565-575:* ***Ա. Արծրունի,*** *Արարատ, 1898, № 11-12, էջ 527-536: Մշակ, 1899, № 17:*

2 Նախորդի համառոտ տարբերակն է, առանց քննության: Գրախոսությունը՝ ***Գ. Մենևիշյան,*** *ՀԱ, 1898, № 8-9, էջ 279:*

ցումը Հայաստանում (Հնագույն ժամանակներից մինչև XVIII դարը), Երևան, 1960, էջ 69-118:

ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ Գր. Նկատողություններ Փավստոսի պատմության վերաբերյալ, մասն Ա, Վիեննա, 1901, Ը+ 110 էջ[1]:

ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ Գր. Նկատողություններ Փավստոսի վերաբերյալ, մասն Բ:- ՀԱ, 1914, № 3, էջ 183-206, № 8, էջ 480-500, № 10, էջ 626-636; 1916, № 1-12, էջ 149-170:

ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ Գր. Նույնը, առանձին, մասն Բ, Վիեննա, 1919, 149 էջ:

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. **Գևորգյան Բ.** (Ճուղուրյանց), Խորենացին Խորենացով պետք է հասկանալ, Վաղարշապատ, 1899.- [Գրախոսություն]: - Բազմավեպ, 1900, № 5, էջ 226-228 (ստորագր.՝ Հ. Կ. Տ. Ս.):

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. Գողթան երգեր (Բանասիրական տեսակետից):- Բազմավեպ, 1902, № 11, էջ 502-509; 1903, № 9, էջ 403-408 (ստորագր.՝ Հ. Կ. Տ. Ս.):

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. Հայկը: - Բազմավեպ, 1904, № 11, էջ 515-520:

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. Ժամանակակից հին գյուտեր. («Խորենացուն Խորենացով պետք է հասկանալ» անվամբ գրքի հեղինակին դեմ):- Բազմավեպ, 1906, № 7, էջ 325-330:

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. «Սաթենկայ երգ»-ի բառական և քնարերգական իմաստը: - Բազմավեպ, 1911, № 8, էջ 345-352 (ստորագր.՝ Հ. Կ. Տ. Ս.):

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. Արտավազդ Գ-ի Երգեր:- Բազմավեպ, 1913, № 4, էջ 16-173, № 5, էջ 224-228, № 6, էջ 253-258, № 7, էջ 305-310, № 9-10, էջ 439-453[2]:

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Ա. Մատիկյան**, Անանուն կամ Կեղծ Սեբեոսը, Վիեննա, 1913:

[2] Գրախոսությունը՝ **Ե. Փեչիկյան**, Բազմավեպ, 1925, № 6, էջ 181-184: Նաև՝ «Հ. Եղիա Փեչիկյան և իր խոսքը», Վենետիկ, 1972, էջ 319-325:

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կ. Նույնը: - Կ. Տեր-Սահակյան, բանաստեղծություններ, Վենետիկ, 1965, էջ 196-301:

ՏԵՐ-ՍԱՐԳՍՅԱՆՑ Ս. Էլի աշխարհաբար Խորենացու մասին: (**Մովսես Խորենացի,** Պատմություն Հայոց: Թարգմ.՝ գրաբարից Խորեն ծ. վ. Ստեփանե, ՍՊԲ, 1889).- [Գրախոսություն]:- Նոր Դար, 1890, 8 դեկտեմբերի, № 195, էջ 3:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Հայ նախարարների ցեղային ծագումն ըստ Մ. Խորենացու:- Հայրենիք, ամսագիր, 1947, № 6 (263), նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 90-98:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Վանանդացին նախարարների ցեղային ծագումը (ըստ Մ. Խորենացու):- Հայրենիք, ամսագիր, 1951, № 11 (310), նոյեմբեր, էջ 96:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Արծրունի և Գնունի նախարարների ցեղային ծագումը (ըստ Մ. Խորենացու):- Հայրենիք, ամսագիր, 1951, № 11 (310), նոյեմբեր, էջ 97-98:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Պարթև Արշակունիների և Գրիգոր Լուսավորիչի ցեղային ծագումը (ըստ Մ. Խորենացու):- Հայրենիք, ամսագիր, 1951, № 11 (310), նոյեմբեր, էջ 99-103:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Կամսարական նախարարների ցեղային ծագումը և կոտորածը (ըստ Մ. Խորենացու):- Հայրենիք, ամսագիր, 1952, № 4 (315), ապրիլ, էջ 106-109:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Հայազն նախարարներն ըստ Խորենացու:- Հայրենիք, ամսագիր, 1952, № 6 (317), էջ 82-86:

ՏԵՐ-ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Հայ նախարարական տուների ցեղային ծագումն ըստ Մ. Խորենացու (Աբեղյան, Դիմաքսյան, Ռոփսյան, Գնթունի):- Հայրենիք, ամսագիր, 1952, № 8 (319), էջ 111-112:

ՏԵՐՈՅԵՆՑ Հ. Մովսես Խորենացի:- Երևակ, Հանդես կիսամյա, Կ. Պոլիս, 1858, Հատ. Դ, № 39, 1 օգոստոսի, էջ 85-87:

ՏԵՐՈՅԵՆՑ Հ. *Մովսես Խորենացի:- Երևակ, 1858, Հատ. Դ, № 48, 16 դեկտեմբերի, էջ 363-368; 1859, Հատ. Ե, № 49, էջ 11-14:*

ՏԵՐՈՅԵՆՑ Հ. *Մովսես Խորենացու վրա նոր քննություն:- Երևակ, 1860, Հատ. Է, № 73, 1 Հունվարի, էջ 12-17:*

ՏԻՐԱՑՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» և Ստրաբոնի «Աշխարհագրության» մի քանի տվյալներ Հայաստանի Ն. Ա. Թ. III-II դարերի պատմության մասին:- ԲՄ, 1962, № 6, էջ 7-24:*

ՏԻՐԱՑՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացին և Հայաստանի հնագիտությունը:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 89:*

ՏԻՐԱՑՅԱՆ Գ. *Մովսես Խորենացին և Հայաստանի հնագիտությունը («Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ): - Հայաստան, օրաթերթ, 1991, 19 ապրիլի, № 77 (21.809):*

ՏՈՆՈՅԱՆ Տ. *Էլ ինչ սպասենք օտարներից (Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի վերահրատարակության մասին):- ԵԵ, 1991, 9 հունվարի, № 6, էջ 3:*

ՏՐԱՑԻՆԱ Զ. *Մովսես Խորենացիի «դասական» ավանդությունը Հայոց պատմության Ա գրքի 5-րդ գլխին մեջ:- ՊԲՀ, 1992, № 1, էջ 28-32:*

ՏՐԱՑԻՆԱ Զ. *«Ժամանակագրութիւն» եզրի ըմբռնումը Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ (**Խորենացի**, Գիրք Բ, գլ. 82):-Իրան-Նամե, 1997, № 2-3, էջ 14-16:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Մեծերին զգույշ ձեռք տվեք: [Հ. Թումանյանի՝ «Խորենացու Տենչայր Սաթենիկ» հատվածի առթիվ հոդվածը:- ԳԹ, 1969, հունիսի, 22]:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Նույնը՝ Ալիք, 1969, 9 հուլիսի, № 148, էջ 1, 4, 8, 10 հուլիսի, № 149, էջ 1, 4, 7:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Մովսես Խորենացին և նրա հին ու նոր քննադատները:- Գարուն, 1982, № 4, էջ 24-36:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Նույնը՝ Ալիք, 1982, 21 օգոստոսի, № 178, էջ 3, 8; 22 օգոստոսի, № 179, էջ 3, 6; 23 օգոստոսի, № 180, էջ 3, 5; 24 օգոստոսի, № 181, էջ 3, 6; 25 օգոստոսի, № 182, էջ 3, 4; 26 օգոստոսի, № 183, էջ 3, 6; 28 օգոստոսի, № 184, էջ 3, 8, 29 օգոստոսի, № 185, էջ 3, 6 (վերջ):*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» աշխարհաբար թարգմանությունը և հարակից հարցերի մասին:- ԳԹ, 1986, 15 օգոստոսի, № 33, էջ 2[1]:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Պատասխան ընդդիմախոսիս [Գ. Աբգարյան]:- ԳԹ, 1986, 12 դեկտեմբերի, № 50, էջ 3:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Մովսես Խորենացի: -* **Բ. Ուլուբաբյան,** *Ջրուցաբան, Գիրք Բ, Ծաղկաքաղ Հայոց մշակույթի պատմության, Երևան, 1988, էջ 157-196:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Նույնը՝ 2-րդ, լրացված հրատարակություն, Երևան, 1991, էջ 257-279:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Առաջաբան. 1. «Հայոց պատմության» բովանդակությունը, 2. «Հայոց պատմության» հին ու նոր քննադատները, 3. «Հայոց պատմության» արժեքը, 4. Պատմահոր դասերը:-* ***Մովսես Խորենացի,*** *Պատմություն Հայոց, աշխարհաբար թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Բագրատ Ուլուբաբյանի, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 1999, էջ 3-47:*

ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ Բ. *Նույնը՝ այլ տպագրություն, Երևան, «Գասպրինտ», 2003, էջ 5-71:*

ՈՒՄԱՌՅԱՆ Ս. *Խորենացու Ազատն տեղանվան և սեպագրական Ազա տեղանունների նույնությունը:-Գարուն, ամսագիր, 1988, № 6, էջ 71:*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* ***Գ. Աբգարյան,*** *ԳԹ, 1986, 12 դեկտեմբերի, № 50, էջ 2:*

ՌՈՒՌՈՒՏՅԱՆ Ռ. Լ. ՍՈՒՖԼՅԱՆ Գ. Օ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հաշվասարքային վերլուծությունը:- Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողով. 21-23 սեպտեմբերի, 1987 թ.: Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1987, էջ 184:*

ՌՈՒՌՈՒՏՅԱՆ Ռ. Լ. ՍՈՒՖԼՅԱՆ Գ. Օ. *Նույնը:- Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողովի (21-23 սեպտեմբերի, 1987 թ.). Զեկուցումներ, Գիրք Ա, Երևան, 1993, էջ 232-236:*

ՌՈՒՌՈՒՏՅԱՆ Ռ. Լ. *Ժամանակակից հաշվողական տեխնիկայի կիրառումը տեքստաչափության մեջ:- Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ, Երևան, 1991, էջ 90-92:*

ՓԱՅԼԱԿՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: (Պատմահայր): Խորենացիի աշխատությունները: -* Ա. Փայլակյան, *Եկեղեցական պատմություն Հայոց, Փարիզ, ա. թ. էջ 348-365:*

ՓԱՇԱՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» արաբերեն:- Ազգ, 1999, 31 օգոստոսի, № 150, էջ 6:*

ՓԱՋԱՃՅԱՆ Ս. *Հայ մշակույթը և իր տիտանները:- Պալքանյան մամուլ, շաբաթաթերթ, Սոֆիա, 1932, 8, 15 հունիսի; 16, 21 հուլիսի:*

ՓԱՓԱԶՅԱՆ Հ. *Հայոց պատմություն (պարսկերեն):- ԳԱ, 1985, 16 հունիսի, էջ 5:*

ՓԱՓԱԶՅԱՆ Վ. *Մովսես Խորենացի: -* Վ. Փափազյան, *Պատմություն Հայոց գրականության, Երևան, 1908, էջ 123-139*[1]*:*

ՓԱՓԱԶՅԱՆ Վ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Թիֆլիս, 1910, էջ 99-109*[2]*:*

---

[1] Գրախոսությունը՝ **Ն. Ակինյան**, ՀԱ, 1908, № 5, էջ 158-159 (ստորագր.՝ Հ. Ն. Ա.):

[2] Գրախոսությունները՝ **[Անստորագիր]**, Կոչ, երկշաբաթաթերթ, Բաքու, 1911, № 2, էջ 62-63: **Գր. Բալասանյան**, Արշալույս, երկշաբաթաթերթ, Թեհրան, 1912, 13 մարտի, № 22; 20 մարտի, № 23; 27 մարտի, № 24; 3 ապրիլի, № 25; 10 ապրիլի, № 26: **Մ. Հարությունյանց**, Հորիզոն, օրաթերթ, Թիֆլիս, 1912, 14 մարտի, № 54, էջ 2; 17 մարտի, № 57, էջ 2-3:

ՓԱՓԱԶՅԱՆ Վ. *Դիցաբանական երգեր, դյուցազնական զրույցներ: Մովսես Խորենացին և իր գործերը: -* ***Վ. Փափազյան,*** *Պատմություն Հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը, Կ. Պոլիս, 1931, էջ 10-30, 101-111:*

ՓԱՓԱԶՅԱՆ Վ. *Մովսես Խորենացի: -* ***Վ. Փափազյան,*** *Հայ Հոգևոր մշակույթի հիմնադիրները. Բ: - Հայաստանյայց եկեղեցի, Հայ եկեղեցական Հանդես, պաշտոնաթերթ Ամերիկայի Հայոց առաջնորդարանի, Նյու-Յորք, 1954, դեկտեմբեր, № 11, էջ 332-333:*

ՓԵԶԻԿՅԱՆ Ե. *Խալդյան բևեռագիրներ և Խորենացի:- Բազմավեպ, 1935, № 6, էջ 216-217:*

ՓԻԼՈՅԱՆ Վ. *Վերընթերցելով Խորենացուն: - Մովսես Խորենացու ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, 2011, էջ 108-118:*

ՓՈԼԱԴՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը: (***Գ. Հ. Հովհաննիսյան,*** *Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ):- Հնչակ Հայաստանի, 1991, № 6, 29 նոյեմբերի, էջ 12:*

ՓՈԼԱՏՅԱՆ Ա. *Մովսես Խորենացի: -* ***Ա. Փոլատյան,*** *Արարատը Հայ գրականության մեջ:- Պայքար, բացառիկ տարեգիրք, Բոստոն, 1952, էջ 57:*

ՓՈԼԱՏՅԱՆ Կ. *Զրույց Հայր Ներսես վրդ. Ակինյանի Հետ (Մովսես Խորենացու մասին): -* ***Կ. Փոլատյան,*** *Զրույց, Հատ. Բ, ԿաՀիրե 1961, էջ 55-61:*

ՓՈԼԱՏՅԱՆ Կ. *Զրույց Սիմոն Սիմոնյանի Հետ (Մովսես Խորենացի և Անանիա Շիրակացի):- Սփյուռք, շաբաթաթերթ, Բեյրութ, Նոր շրջան, 1985, դեկտեմբեր, № 1, էջ 20-22:*

ՓՈԼԱՏՅԱՆ Մ. *Պատում և ժամանակային ռեֆերենցիացիա Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ (Գիրք Ա, գլ. ժե՛ «Յա-*

ղագս Արայի, եւ մահուան նորա պատերազմաւ ի Շամիրամայ»):- ՊԲՀ, 2001, № 3, էջ 191-220:

ՓՈԼԱՏՅԱՆ Մ. *Նույնը: -* **Մ. Փոլատյան,** *Մաշտոց, Խորենացի, Երևան, 2001, էջ 37-77:*

ՓՈՍՏԱՃՅԱՆ Թ. Ա. *Մովսես Խորենացի: -* **Հ. Պապեսյան,** *Հայ ատլաս, Լոս-Անճելես-Ֆրեզնո, 1954, էջ 175-176:*

Ք. *Տեղեկութիւնք հայրենագիտական հրատարակութեանց վրա: [Սիոն վարդապետի «Մովսես Խորենացի՞ թե Մովսես Խորեն» հոդվածի վերաբերյալ («Հույս» շաբաթաթերթ, 1906, № 6)]:- Բազմավեպ, 1906, № 10, էջ 447-448:*

ՔԱԼԱՆԹԱՐ Ա. *Մատենագրութիւն:* **Գ. Խալաթյանց,** *Հայ Արշակունիք ըստ Մովսես Խորենացվո:- Մշակ, 1906, 28 հունիսի, № 138 (ստորագր.՝ Ա. Ք.):*

ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ Ժ. Ա. *Մովսես Խորենացու գրականագիտական ու քննադատական հայացքները: -* **Ժ. Ա. Քալանթարյան,** *Հայ գրականագիտության պատմություն (V-XIX դարեր), Երևան, 1986, էջ 26-40:*

ՔԱՍՈՒՆԻ Ե. Ս. *Հայոց հետաղեքսանդրյան պատմութեննն հատակտորներ Անանունի քով:- ՀԱ, 1922, № 8-9, էջ 435-444, № 10-11, էջ 564-572:*

ՔԱՍՈՒՆԻ Ե. Ս. *Ե և Զ դարու հայ մատենագիրներուն գիտակցութիւնն իրենց ազգին հնութեան մասին (Մովսես Խորենացի):- Հասկ, 1946, № 9-10, էջ 258-266:*

ՔԱՍՈՒՆԻ Ե. Ս. *Անգիր բանահյուսություն, նախամեսրոպյան օտարալեզու հայ գրականություն, Մովսես Խորենացի: -* **Եղ. Քասունի,** *Հայ մշակույթի պատմությունը: (Նորքարային շրջանէն մինչև Ոսկեդար), Բեյրութ, 1954, էջ 175-181, 267-270, 281-286:*

ՔԱՍՈՒՆԻ Ե. Ս. *Մովսես Խորենացի: -* **Ե. Ս. Քասունի,** *Պատմական քննադատութիւնը օգտակա՞ր եղած է թե վնասակար հայոց պատմութեան:- Ակոս, 1955, № 5-7 (75), էջ 101-111, № 8-10*

(76), էջ 135-145, № 11-12 (77), էջ 58-69 (վերջ):

ՔԱՍՈՒՆԻ Ե. Ս. *Մովսես Խորենացի: -* **Ե. Ս. Քասունի,** *Նոր-պղատոնական դպրոցը և Հայք ինչպես ծանոթացան անոր Հետ: - Հասկ, 1957, № 1, էջ 13-14:*

ՔԱՍՈՒՆԻ Ե. Ս. *Մովսես Խորենացին իբրև դաստիարակ: Խորենացվո Հայոց պատմության քաղաքակրթական դերը: -* **Ե. Քասունի,** *Պատմություն Հին Հայ դաստիարակության, Բեյրութ, 1959, էջ 180-185:*

ՔԱՐԱՄՅԱՆՑ Ն. *Մովսես Խորենացու նորագույն դատավորին պատասխան: («Кавказ» լրագրի 1888 թ. № 35-ում տպագրված Հոդվածի առթիվ): - Արձագանք, 1888, № 20, էջ 276-278:*

ՔԱՐԱՄՅԱՆՑ Ն. *Մովսես Խորենացու և նաՀապետների ազգաբանությունը: (***A. Cariere,** Moise de Khoren *et les cenialogies patraiarcales): [Գրախոսություն]: - «Արձագանք», 1891, № 26, էջ 1-2, № 27, էջ 1-3, № 29, էջ 2-4, № 30, էջ 1-3, № 31, էջ 2-3, № 32, էջ 2-3 (ստորագր.՝ Ն. Ք.):*

ՔԱՐԱՄՅԱՆՑ Ն. *Գրական նշմարներ (Մովսես Խորենացու Պատմության քննությունը): - Արձագանք, 1893, 11 Հուլիսի, № 79, էջ 2-3, 16 Հուլիսի, № 81, էջ 2-3:*

ՔԱՐԱՄՅԱՆՑ Ն. *Մովսես Խորենացու մեղեդին ի պատիվ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի: - Արարատ, 1895, № 6, էջ 202-203 (ստորագր.՝ Ն. Ք.):*

ՔԱՐԱՄՅԱՆՑ Ն. Ա. Կարիեր, *Արգարու ավանդ. Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ, Փարիզ, 1895: [Գրախոսություն]: - Արարատ, 1896, № 2, էջ 78-79 (ստորագր.՝ Ն. Ք.):*

ՔԱՐՏԱՇՅԱՆ Խ. Պ. *Այլևայլք: (Խորենացու «Կունդ Արամազդ» բառի Թ. Ավդալբեգյանի բացատրությունները): - ՀԱ, 1927, № 9, էջ 544:*

ՔԻՇՄԻՇՅԱՆՑ Ա. *Գողթան երգերի մասին. Նամակ [«Հովիվ» շաբաթաթերթի] խմբագրությանը: - Հովիվ, 1908, 22 Հունիսի, № 22, էջ 351-352:*

ՔԻՊԱՐՅԱՆ Կ. Մովսես Խորենացի: - Կ. Քիպարյան, Պատմություն Հայ Հին գրականության, Հատ. Ա, Վենետիկ, 1944, էջ 136-156[1]:

ՔԻՊԱՐՅԱՆ Կ. Նույնը, Բ տպագրություն, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1992, էջ 185-200[2]:

ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ Հ. Բազրատունիները Հրեա ծագում չունին. [Մովսես Խորենացու տեսակետների հերքումը]:- Յուսաբեր, 1945, 24 ապրիլի, № 20, էջ 4:

ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ Հ. Դիտողություններ Մովսես Խորենացու մասին:- Բազմավեպ, 1962, № 3-5, էջ 73-81:

ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ Հ. Հրանդ Ք. Արմեն, Խորենացի, Եղիշե և Հ. Ներսես Ակինյան, տպ. Ս. Յակոբեանց, Երուսաղեմ, 1951, 109 էջ: [Գրախոսություն]: - Հայրենիք, ամսագիր, 1952, 30-րդ տարի, № 2 (313), փետրվար, էջ 110-112:

ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ Հ. Հրանդ Ք. Արմեն, Պատմություն Խորենացիի քննադատության, Երուսաղեմ, 1954, 98 էջ: [Գրախոսություն]: - Հայրենիք, ամսագիր, 1955, 33-րդ տարի, № 11 (357), նոյեմբեր, էջ 112:

ՔՅՈՒՐՔՃՅԱՆ Վ. Մ. Խորենացի Մովսես, Հայոց պատմություն. Ներածություն, թարգմանություն Ստ. Մալխասյանցի: [Գրախոսություն]:- Նոր Գիր, ամսագիր, Նյու Յորք, 1944, № 2 (22), էջ 173-186:

ՔՅՈՒՐՔՃՅԱՆ Վ. Մ. «Պատմական անճշդություն մը» սրբագրված (Մովսես Խորենացու ծննդավայրի վերաբերյալ): - Նոր Գիր, ամսագիր, Նյու Յորք, 1944, № 3 (23), էջ 255-256:

ՔՈԼԱՆՋՅԱՆ Ս. Է. Մովսես Խորենացու նորահայտ երկաթագիր պա-

---

[1] Գրախոսությունը՝ Ա. Սրապյան, Յառաջ, 1950, 13 հունվարի, № 1461:

[2] Գրախոսությունը՝ Հ. Հ., Ազգ, օրաթերթ, 1994, 12 հունվարի, № 3 (506), էջ 6:

տարիկն ու Դանիելյան նշանագրերի օգտագործման ժամանակի հարցը:- ԲՄ, 1958, № 4, էջ 163-182[1]:

ՔՈՉԱՐՅԱՆ Ռ. Խ. Պատմության գոյության առանձնահատկությունը Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում: - Քրիստոնեությունը և համաշխարհային մշակույթը. միջազգային գիտաժողովի նյութեր. Լինգվա, Երևան, 2001, էջ 100-103:

ՔՈՉԱՐՅԱՆ Ռ. Խ. Պատմության մեկնողականությունը և Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» աշխատության իմաստասիրող առանձնահատկությունը: - Ռուբիկոն, Եռամսյա հանդես, Երևան, 2006, № 2, էջ 5-12:

ՔՈՉԱՐՅԱՆ Ռ. Խ. Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ը և պատմության գոյավորության առանձնահատկությունները: - Ռուբիկոն, եռամսյա հանդես, Երևան, 2006, № 2, էջ 15-21:

ՔՈՍՅԱՆ Ա. Տուն Թորգոմա (առասպել և իրականություն), Երևան, 1998, 79 էջ:

ՔՈՒՉԻՔԵԿՅԱՆՑ Հ. Սկզբնավորությունը հայկական սերնդույս և միապետական տերությունը Հայկա (Հայկ և Բել):- Ծռաքաղ, ամսագիր, Մոսկվա, 1860, № 6:

ՔՈՒՐՄ ՄԱՆՈՒԿ. Աժդահակի երազը. ի՞նչ են հուշում Խորենացու թաքնատեսական էջերը: - Լուսանցք, հասարակական քաղաքական, մշակութային թերթ, 2010, մայիսի 21-27, № 19 (150), էջ 3:

ՕԶԱՆՅԱՆ Գ. Մովսես Խորենացի: - Գ. Օզանյան, Պատմություն հայ լեզվի և բանասիրության, Մարզվան, 1913, էջ 146-156, 174-177, 192-195:

ՕՀԱՆՅԱՆ Ա. Տ. Հայ նախարարների ցեղային ծագումն ըստ Մ. Խորենացու:- Հայրենիք, 1947, 25-րդ տարի, № 6 (263), նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 90-98:

---

1 Գրախոսությունը՝ Ն. Կ., Յուսաբեր, օրաթերթ, 1958, 2 դեկտեմբերի, № 206, էջ 1, 4:

ՕՀԱՆՅԱՆ Մ. Ս. *Մար Աբասյան աղբյուրի ծագումը և Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»:- ՊԲՀ, 1996, № 1-2, էջ 295-310:*

ՕՀԱՆՅԱՆ Մ. Ս. *Նորից Խորենացու Առաջին Արտաշեսի մասին:- ՊԲՀ, 2003, № 1, էջ 263-273:*

ՕՐՄԱՆՅԱՆ Մ. *Մովսես Խորենացի: -* **Մ. Օրմանյան,** *Ազգապատում, մասն Ա, Կ. Պոլիս, 1913, էջ 438-440 և այլուր:*

ՕՐՄԱՆՅԱՆ Մ. *Նույնը, Բ տպագրություն, Բեյրութ, 1959, էջ 438-440 և այլուր:*

ՕՐՄԱՆՅԱՆ Մ. *Նույնը: -* **Մ. Օրմանյան,** *Գ տպագրություն, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 438-440 և այլուր:*

ՕՐՄԱՆՅԱՆ Մ. *Նույնը: -* **Մ. Օրմանյան,** *Դ տպագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2001, էջ 438-440 և այլուր:*

ՖԵԹԹԵՐ Գ. *Հայկականք աշխատասիրությունք: Ի մի ամփոփված և թարգմանված Հանդերձ ծանոթությամբ ի Հ. Հակովբա վ. Տաշյան, Վիեննա, 1895, 202 էջ*[1]*:*

ՖԵԹԹԵՐ Գ. *Սիբիլլեայց կոչումը Մովսիսի Խորենացվո քով:- ՀԱ, 1893, № 2, էջ 33-36, № 3, էջ 69-71, № 12, էջ 371-375:*

ՖԵԹԹԵՐ Գ. *Նույնը: -* **Գ. Ֆեթթեր,** *Հայկականք աշխատասիրությունք, էջ 1-11:*

ՖԵԹԹԵՐ Գ. *Մովսես Խորենացի:- ՀԱ, 1893, № 12, էջ 371-375:*

ՖԵԹԹԵՐ Գ. *Նույնը: -* **Գ. Ֆեթթեր,** *Հայկականք աշխատասիրությունք, էջ 17-30:*

ՖԵԹԹԵՐ Գ. *Մար-Աբբաս Մծուրնացվո գիրքը: - ՀԱ, 1894, № 1, էջ 1-5:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **[Անանուն],** *Հայրենիք, լրագիր, Կ. Պոլիս, 1895, 7 ապրիլի, № 1132; 17 ապրիլի, № 1142:* **Ն. Ք.,** *Արարատ, 1895, № 4, Հավելված, էջ 13:*

ՖԵՐԹԵՐ Գ. Նույնը: - Արձագանք, 1894, № 14, էջ 3-4, № 15, էջ 3, № 16, էջ 4:

ՖԵՐԹԵՐ Գ. Նույնը:- **Գ. Ֆերթեր,** Հայկականք աշխատասիրութիւնք, էջ 31-45:

ՖԵՐԹԵՐ Գ. Հին Հայոց ազգային երգերը: - **Գ. Ֆերթեր,** Հայկական աշխատասիրութիւնք, էջ 115-142:

ՖԵՐԹԵՐ Գ. Քանի մը հրատարակութեանց առթիվ: (**Ա. Կարիեր,** Նորագույն աղբերք Մ. Խորենացվո):- [Գրախոսութիւն]:- ՀԱ, 1893, № 8, էջ 243:

ՖԵՐԹԵՐ Գ. Քննախոսութիւն Հ. Հ. Տաշյանի «Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալիսթենեայ» երկասիրութեան վերաբերյալ: - ՀԱ, 1893, № 8, էջ 244-245:

ՖԵՐԹԵՐ Գ. Մովսես Խորենացի. Պատմագիրն Հայաստանի:- **Գ. Ֆերթեր,** Հայկական աշխատասիրութիւնք, էջ 90-105:

ՖԵՐՀԱԹՅԱՆ Հ. Գ. Ցուցակ եվրոպական հայկական հրատարակութեանց 1896-1910 (Մովսես Խորենացի): - ՀԱ, 1913, № 4, էջ 248-255, № 5, էջ 314-320 և այլն:

ՖՆՏԳԼՅԱՆ Գ. Կորյուն և Խորենացի: Ա. Խորենացի. իր նպատակը, արժանիքը, թերութիւնները:- Անահիտ, Բ տարի, 1930, № 2, հուլիս-օգոստոս, էջ 48-53: Բ. Կորյուն և Խորենացի, № 4, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 62-74: Գ. Կորյուն և Խորենացի, 1931, № 1-2, մայիս-օգոստոս, էջ 58-69:

ՖՆՏԳԼՅԱՆ Գ. Ճշմարտութիւն և զգացականութիւն (Խորենացու գնահատման շուրջ):- Անահիտ, Բ տարի, 1931, № 5-6, հունվար-ապրիլ, էջ 157-161:

ՖՆՏԳԼՅԱՆ Գ. Մովսես Խորենացի և պարսից առասպելները:- Հայաստանի կոչնակ, ամսագիր, Նյու Յորք, 1935, հատ. ԼԵ, էջ 725:

ՖՆՏԳԼՅԱՆ Գ. Մանանդյան Հ. Հ., Խորենացու առեղծվածի լուծումը, Երևան, 1934.- [Գրախոսութիւն]:- Անահիտ, 1936, հունվար-

մարտ, № 1-3, էջ 49-56; Հունիս-օգոստոս, № 4, էջ 66-76:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Վարք Սրբոց վարդապետաց մերոց Եղիշէի, Մովսեսի Քերթողի և Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի: - Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն Սրբոց, Հատ. Ե, Վենետիկ, 1813, էջ 309-320:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Ճշմարիտ ազգասիրության փորձ և Հորդոր: - «Բազմավեպ», 1844, № 2, էջ 31-32:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Մովսես Խորենացի:- Բազմավեպ, 1844, № 10, մայիս, էջ 156-158:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Ազգային Հանդես. Համճար և բարք Հայաստանյայց:- Բազմավեպ, 1844, № 22, նոյեմբեր 15, էջ 347-352; № 23, դեկտեմբեր 1, էջ 365-368:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Խորենացվոյն գաղղիերեն թարգմանությունը:- Բազմավեպ, 1845, № 10, էջ 320:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Մովսես Խորենացու Պատմությունը Լը Վայյան դը Ֆլորիվալը թարգմանել է ֆրանսերեն:- Ազգասեր, շաբաթաթերթ, Կալկաթա, 1846, Հատ. 2, № 42, ՄԵՅ 30, էջ 175:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Մատենագիտություն: Մ. էմինի՝ «Վէպք Հնույն Հայաստանի» գրքի մասին:- Արարատ, լրագիր, Թիֆլիս, 1850, № 6, էջ 96:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Ազգային մատենագրություն. ազգային վիպասանություն (Մ. Խորենացի):- Բազմավեպ, 1850, № 1, էջ 340-345:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Հայ մատենագրության պատմությունը: (Հայ հին բանաստեղծություն, գրույցներ, առասպելներ, երգեր և այլն):- Եվրոպա, շաբաթաթերթ, Վիեննա, 1850, 19 նոյեմբերի, № 47, էջ 187-188, 10 դեկտեմբերի, № 50, էջ 199, 24 դեկտեմբերի, № 52, էջ 207; 1851, 14 Հունվարի, № 2, 4 փետրվարի, № 5, 22 ապրիլի, № 16, 27 մայիսի, № 21 (վերջ):

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Նորագույն Գողթան երգ:- Եվրոպա, շաբաթաթերթ, 1851, № 33:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Բանասիրական: (Մ. Խորենացու Պատմության մի քանի հարցեր):- Արշալույս Արարատյան, Զմյուռնիա, 1851, 31 օգոստոսի, № 397, 23 նոյեմբերի, № 403, 7 դեկտեմբերի, № 404, 21 դեկտեմբերի, № 405; 1852, 18 հունվարի, № 407, 1 փետրվարի, № 408 (վերջ):*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մատենագրական խորհրդածություններ. (Մովսես Խորենացի):- Եվրոպա, շաբաթաթերթ, Վիեննա, 1856, 5 հուլիսի, № 27:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Քերթողահայր՝ ակնաղբեր հայոց դպրության:- Արծուի Վասպուրական, ամսաթերթ, Վարագ, 1858, հատ. 2, № 9, էջ 224-229:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ծար հայ պատմագրաց: (Մովսես Խորենացի և այլք):- Երևակ, հանդես կիսամսյա, Կ. Պոլիս, 1860, № 77, էջ 134-137:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ձեռագիրներու հրատարակում: (Մովսես Խորենացու Պատմության 4-րդ գրքի ձեռագրի գոյության փաստը):- Երևակ, 1860, № 78, էջ 168-176:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Պատկեր հայկական դպրության: - Բազմավեպ, 1861, № 2, էջ 64:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հայկական պատմագրողների ֆրանսերեն թարգմանությունը և պ. Ֆիրմեն Դիդո եղբայրների հայտարարությունը: (***V. Langlois,** Collection..., *t. 1-5): - Մասիս, 1868, 22 հունվարի, № 105, էջ 1-2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նշանավոր հեղինակներ հայկական մատենագրության: Մար Աբաս Կատինա. 150-120 թ. Ք. ա.:- Դպրոց, մանկավարժական ամսագիր, Վաղարշապատ, 1875, հունվար, № 6, էջ 221-236:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Գ. Սրվանձտյանց, *Հնոց և նորոց. Պատմութիւն վասն Դաւթի եւ Մովսէսի Խորենացւոյ, Կ. Պոլիս, 1874:- Արշալույս Արարատյան, 1875, 9 օգոստոսի, № 1020, էջ 3:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Գերմանացի Կուդչմիտ գիտնականին Խորենացվո վրա ըրած դատաստանը:- Բազմավեպ, 1877, № 1-3, էջ 45-51, № 4-6, էջ 110-113, № 7-9, էջ 213-222, № 10-12, էջ 289-302 (Թարգմ.՝ Ն. Ջնտոյան):*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մկրտիչ Էմին, Մովսես Խորենացի և Հին Հայկական վեպը, Մոսկվա, 1881: [Գրախոսություն]:- Փարոս Հայաստանի, երկամսյա Հանդես, Մոսկվա, 1881, սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր, № 5, էջ 12-13:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Վավերաբանություն: (Մովսես Խորենացի և Մար Աբաս):- Արևելյան մամուլ, 1882, մարտ, № 3, էջ 129-144, № 4, էջ 185-192, № 5, էջ 233-240:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Քննադատություն Ատոլփ Բաումգարտների Մովսիսի Խորենացվո Պիտոյից գրոց վրա:- Բազմավեպ, 1887, № 10-12, էջ 306-314; 1888, № 1-3, էջ 20-30, № 7-9, էջ 203-211, № 10-12, էջ 323-328 (գերմաներենից թարգմանեց՝ Ս. Սարյան):*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ն. Քարամյանցի դասախոսության մասին (Մովսես Խորենացին և Հայոց Հեթանոսական վեպերը):- Արձագանք, 1888, № 43, էջ 602:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Լիմ կղզու անապատում Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի երեք Հնագույն ձեռագրերի մասին:- Արարատ, 1891, № 12, էջ 679:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հայկականք ձեռագիրք ճեմարանի Արևելյան լեզվաց ի Պետերբուրգ (**Մովսես Խորենացի**, Պատմություն Հայոց):- ՀԱ, 1892, № 2, էջ 45-46:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մատենագիտական տեսություն. Ներսես Գրչի կամ ՍանաՀինի Մովսես Խորենացու օրինակի բաղդատությունը Թիֆլիսի Հրատարակության տպագիր օրինակի Հետ:- Արարատ, 1892, № 1, էջ 66:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մատենագրություն: (Մ. Էմինի՝ «История Армении Моисея Хоренского» գրքի թարգմանության մասին):- Մշակ, 1893, 9 նոյեմբերի, № 5, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մատենագրություն: (Գր. Խալաթյանցի՝ «Начало критического изучения истории Армении Моисея Хоренского» գրքի մասին):- Մշակ, 1894, 1 դեկտեմբերի, № 139, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Գրախոսություն Ա. Կարիերի Մովսես Խորենացուն նվիրված երկերի:- Արձագանք, 1894, 9 փետրվարի, № 16, էջ 3:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ի Մովսիսի Պատմութիւնէն:- Արարատ, 1895, № 4, ապրիլ, էջ 119-120:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու Պատմության Խորեն Ստեփանեի թարգմանության մասին:- Արձագանք, 1895, 20 դեկտեմբերի, № 147, էջ 1:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Երջանիկ թարգմանիչ մը (Մովսես Խորենացու Պատմության թարգմանության մասին):- ՀԱ, 1896, № 3, էջ 90:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Ա. Կարիեր, *Արգարի ավանդությունը Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ: [Գրախոսություն]: - Մուրճ, 1896, № 1, Հունվար, էջ 116-122:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մար-Իբաս Կատինայի ձեռագիր օրինակի մասին:- Մուրճ, 1896, № 12, էջ 1641:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացվո «Հայոց պատմության» աշխարհաբար թարգմանության մասին:- Մշակ, 1896, 11 մայիսի, № 54, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Ա. Կարիեր, *Արգարի ավանդությունը Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ: [Գրախոսություն]: - Արարատ, 1897, № 2, էջ 48:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու նկատմամբ «Մաղկաքաղի» մեջ փոքրիկ դիտողությունը: - ՀԱ, 1897, № 2, էջ 61-62:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հին պատառիկ մի Մովսիսի Խորենացվո: - Բազմավեպ, 1898, № 4, էջ 165-174:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ղազար Փարպեցու և Մովսես Խորենացու մեկ աղերսը:- Բյուրակն, ամսագիր, Կ. Պոլիս, 1898, էջ 559:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու քննության առթիվ:- ՀԱ, 1898, № 6, էջ 185-186:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Երկու անկեղծ ճշմարիտ գիտնականներ (Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանի կարծիքը Մովսես Խորենացու մասին):- ՀԱ, 1898, № 6, էջ 189:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացվո պաշտպանները կնվազեն:- ՀԱ, 1898, № 8-9, էջ 282:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացվույն պաշտպանները:- ՀԱ, 1898, № 12, էջ 382-383:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ներքին տեսություն. մամուլ (Մովսես Խորենացու ապրած ժամանակի մասին ֆրանսիացի գիտնական պ<արոն> Կարիերի տեսակետի և Հակադիր պնդումների Հարցի շուրջ):- Մշակ, 1900, 16 օգոստոսի, № 151, էջ 1-2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Գր. Բ. Խալաթյանցի բանախոսությունները: - ՀԱ, 1902, № 6, էջ 188-190:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մար-Աբասի արաբական (ասորատառ) քաղվածքները: - Արարատ, 1903, № 6-7, էջ 526-534; № 7, էջ 621-628:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Թունկեաց երգք:- Նոր Դար, 1903, № 101, 111 և այլն:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մարիբաս Բաղդեացիի սուտ ժամանակագրությունը: (Բանասիրական քննություն):- Բանասեր, 1905, № 5, էջ 129-132:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Սիոն վարդապետի՝ «Մովսես Խորենացի թե՞ Մովսես Խորին» Հոդվածի մասին:- Ջարկ, 1906, № 1, 22 Հոկտեմբերի, էջ 18:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ճանիքը Մովսես Խորենացվո Պատմության և Աշխարհագրության մեջ:- ՀԱ, 1907, № 6, էջ 191:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Գրախոսականք (Մովսես Խորենացի):- Բազմավեպ, 1914, № 3-4, էջ 181-192:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ, *Մովսես Քերթող (Խորենացի):- Եփրատ, օրաթերթ, Հալեպ, 1928, 13 Հոկտեմբերի, № 130, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Խորենացին խծբծողներուն:- Ազդարար, օրաթերթ, Ստամբուլ, 1930, 15 Հուլիսի, № 1129, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացիին թշնամին:- Ազդարար, 1930, 16 Հուլիսի, № 1130, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *«Մի ոմն»-ին անպատշաճությունը: (Մովսես Խորենացու վերաբերյալ Գ. Մենեվիշյանի կարծիքի մասին):- Ազդարար, 1931, 18 փետրվարի, № 1382, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացի (Ն. Աղբալյանի դասախոսության վերաբերյալ):- Ազդակ շաբաթօրյակ, Բեյրութ, 1944, 10 մարտի, № 2, էջ 8:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մ. Խորենացիի «Հայոց պատմությունը» պարսկերենի թարգմանված է: - Յուսաբեր, Կահիրե, 1949, 16 Հուլիսի, № 90, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացի:- Նոր Գեղի, ազգագրական հանդես, Բեյրութ, 1965, Բ տարի, էջ 160-163:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նոր աշխատություն Մովսես Խորենացու մասին. (**Գ. Խ. Սարգսյան**, Մովսես Խորենացու ժամանակագրական համակարգը):- Էջմիածին, 1966, № 4, էջ 61-62:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Պատմահայր Խորենացի:- Բուրաստան, ամսաթերթ, Մոնրեալ, 1967, № 44, էջ 15-17:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մատենագրական վկայություններ մեր հին մայրաքաղաքների մասին: (Մովսես Խորենացու վկայությունները):- Էջմիածին, 1968, № 10, էջ 15-18:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» երրորդ հրատարակությամբ:- ՍՀ, ամսագիր, 1968, № 10, էջ 36-37:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Խորենացիի «Հայոց պատմությունը» երրորդ հրատարակությամբ:- Ցուսարեր, 1968, 13 դեկտեմբերի, № 215, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Խորենացիի պատմությունը հունգարերեն:- Ցուսարեր, 1969, 30 օգոստոսի, № 124, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մատենադարանի պատմական գանձերը: Հայոց Պատմահոր՝ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»:- Ալիք, 1970, 24 հոկտեմբերի, № 235, էջ 1, 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացի:- Կրոնի դասեր, Հալեպ, 1972, էջ 117-120:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Վարք եղիշեի, Մովսես Քերթողի (Խորենացի) և Դավիթ Անհաղթ փիլիսոփայի:- Սուրբերու կյանքը, Բեյրութ, 1975, էջ 498-501:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նույնը: - «Վարք սրբոց»-ի այլ հրատարակություններ:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հայ եկեղեցու տոնելի սրբերի համառոտ կենսագրությունները: Թարգմանիչ վարչապետներ. Մովսես Խորենացի:- Էջմիածին, 1980, № 11, էջ 33:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հավերժական գիրքը: (Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի հրատարակությունները):- ԳԱ, ամսաթերթ, 1981, 15 դեկտեմբերի, № 12, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացիի 1500-ամյա հոբելյանական հանդիսությունը:- Ալիք, 1983, 25 հունվարի, № 19, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *«Պարույր Հայկազն և Մովսես Խորենացի» բեմադրության առթիվ:- Ալիք, 1983, 5 դեկտեմբերի, № 262, էջ 4, 6:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մ. Խորենացու «Պատմության» վավերականությունը:- Ալիք, 1985, 18 մայիսի, № 101, էջ 5:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացին վրացերենով:- Ալիք, 1985, 29 մայիսի, № 110, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հայրենի բանաստեղծ Լ. Միրիջանյանը կպաշտպանն Պատմահայր Խորենացին:- Ազդակ շաբաթօրյակ, Բեյրութ, 1985, 2 մարտի, № 7, էջ 166:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հ. **Խաչատրյան**, Քերթողահայրը, Երևան, 1984: [Գրախոսություն]:- Ազդակ շաբաթօրյակ, 1985, № 9, 16 մարտի, էջ 215:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Խորենացու երկի հարուստ լեզուն: (**Օ. Խաչատրյան**, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» համախականության բառարան):- ՍՀ, օրաթերթ, 1986, 26 նոյեմբերի, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը:- ԵԵ, օրաթերթ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 180, էջ 1:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հանդիսավոր նիստ՝ նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին: - ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 5 հոկտեմբերի, № 213, էջ 1:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նույնը:- Ձայն օրինաց, շաբաթաթերթ, 1991, 16-30 հոկտեմբերի, № 24, էջ 8:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հոբելյանը խթան՝ Խորենացու նկատմամբ հետաքրքրությունը բարձրացնելու համար:- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 5 հոկտեմբերի, № 30, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Գնահատելի նվեր «Պատմութիւն Հայոց»-ի 1500-ամյակին:- Ազատամարտ, շաբաթաթերթ, 1991, 3-9 հոկտեմբերի, № 31, էջ 13:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հույժ արդիական պատմիչ Մովսես Խորենացին:- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 2 հոկտեմբերի, № 27, էջ 6:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» ուսումնասիրության նոր շերտեր է բացում:- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 3 հոկտեմբերի, № 28, էջ 6:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Խորենացու «Հայոց պատմությունը» շարունակում է*

ուղեկցել մեզ։- Երկիր, օրաթերթ, 1991, 4 հոկտեմբերի, № 29, էջ 6։

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակին նվիրված հանդիսությունների առթիվ։- ՀՀ, օրաթերթ, 1991, 28 մայիսի, № 116, էջ 4։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նույնը։- ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 1 հունիսի, № 20, էջ 2։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու շարականները։- Պայքար, օրաթերթ, 1991, 10 օգոստոսի։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նույնը։ - Ազգ, եռօրյա թերթ, 1991, 4 սեպտեմբերի, էջ 2։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նույնը։ - ԳԹ, շաբաթաթերթ, 1991, 6 սեպտեմբերի, № 25, էջ 1։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Նույնը։ - Երկիր, օրաթերթ, 1991, 14 սեպտեմբերի, № 15, էջ 4։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հավերժամատյան։ (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը)։- Դպրություն, թերթ, 1991, 3 հոկտեմբերի, № 59-60, էջ 1։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը։- Կումայրի, օրաթերթ, 1991, 9 հոկտեմբերի, № 163, էջ 1։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը։- ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31, էջ 1։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակը նշվեց Հռոմի Լևոնյան վարժարանին մեջ։ - Ջանասեր, երկշաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1991, № 13-14, հուլիս, էջ 236։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հանդիսավոր նիստ՝ նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին։- ՀԶ, 1991, 9 հոկտեմբերի, № 43, էջ 1։*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Միջազգային գիտաժողով Երևանում՝ նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակին:- Ազգ, օրաթերթ, 1991, 9 հոկտեմբերի, № 68, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Միջազգային գիտական նստաշրջան (նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին):- ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31, էջ 1, 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը (**Գ. Հ. Հովհաննիսյան**, Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ):- ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31, էջ 3:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Գրքի ցուցահանդես (նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց Պատմության» 1500-ամյակին): - ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 12 հոկտեմբերի, № 31, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Թերթելով Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: (Քրիստոսը և Հայոց թագավորը):- Տնտեսագետ, երկշաբաթաթերթ, 1991, 15 հոկտեմբերի, № 12, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Համալսարանի խորհուրդում. (Հաղորդում Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակին նվիրված ուսանողական միջբուհական գիտական կոնֆերանսի արդյունքների մասին):- ԵՀ, շաբաթաթերթ, 1991, 19 հոկտեմբերի, № 32, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Պատմահոր երկասիրությունների մատենագիտությունը (**Գ. Հ. Հովհաննիսյան**, Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ):- Տնտեսագետ, երկշաբաթաթերթ, 1991, 30 հոկտեմբերի, № 13, էջ 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Միջազգային գիտական նստաշրջան՝ նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին:- ԵՀ (լրատու), 1991, № 3, էջ 3-5:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Միջբուհական գիտական նստաշրջան՝ նվիրված հիշարժան տարելիցին: (Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմու-*

թյան» 1500-ամյակը):- ԵՀ (լրատու), 1991, № 3, էջ 20։

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Ձեռագրագետը լուծում է դարերից եկող թյուրիմացությունը:- Հայաստան, օրաթերթ, 1992, 4 հունվարի, № 2:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին նվիրված գրական-երաժշտական ցերեկույթ հոգևոր ճեմարանում: - «Էջմիածին», ամսագիր, 1992, № Ա-Գ, էջ 60-70:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Կկանգնեցվի Պատմահոր արձանը:-Երկիր, օրաթերթ, 1992, 7 մայիսի, № 85, էջ 6:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացուն նվիրված գիտաժողով Նյու Յորքում:- Ազգ, երկօրյա թերթ, 1992, 18 հունիսի, № 48, էջ 7:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» նոր մատենագիտությունը: (Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Մովսես Խորենացու մատենագիտությունը, Երևան, 1991, 88 էջ):- Էջմիածին, ամսագիր, 1992, № Ջ-Է, էջ 99-100:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացի:- ՀՀ, օրաթերթ, 1996, 12 հունվարի, № 5, էջ 4:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Հայոց Պատմահայր Մովսես Խորենացիի «Պատմութիւն Հայոց»-ը արաբերենով:- Սփյուռք, ամսագիր, 1999, № 5-8, մայիս-օգոստոս, էջ 41:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացի:- Հայ դպրությունը և մշակույթի նշանավոր գործիչները, կրթօջախները, պարբերականները, տպարաններն ու հրատարակիչները, կազմեց Սեթ Կուրազյանը, Երևան, 2000, էջ 140-141:*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Մովսես Խորենացի:- Ով ով է. Հայեր (կենսագրական հանրագիտարան), Երևան, 2007, էջ 160-161:*

А. Р. Известия о Моисее Хоренском, армянском историке//Азиатский вестник.- Азов.-1825, № 5.- С. 312-317.

АБАЕВ В. И. Нартовский эпос (Մովսես Խորենացու Արտաշես-Սաթենիկ վիպական հատվածի կապը ալանական հնագույն էպոսի հետ)//ИСОНИИ.- Т. X, вып. 1.- Дзауджикау, 1945.

АБЕГЯН М. Х. Древние мифы. Народный эпос//М. Абегян, История древнеармянской литературы, т. I (V-X вв.).- Ереван, 1948.- С. 22-32, 38-40.

АБЕГЯН М. Х. Тот же//М. Абегян, История древнеармянской литературы: (С древнейших времен до XV в.). Пер. с арм. К. А. Мелик-Оганджаняна и М. О. Дарбиняна.- Ереван, 1975.- С. 18-49[1].

АБЕГЯН М. Х. Мовсес Хоренаци//М. Абегян, История древнеармянской литературы, т. I (V-X вв.).- Ереван, 1948.- С. 41-63, 198-240[2].

АБЕГЯН М. Х. Тот же//М. Абегян, История древнеармянской литературы: (С древнейших времен до XV в.).- Ереван, 1975.- С. 135-163.

АБЕГЯН М. Х. Мовсес Хоренаци//Культура раннефеодальной Армении (IV-VII вв.).- Ереван, 1980.- С. 61-77.

АБОВЯН Х. Моисей Хоренский и его История Армении//Кавказ, газ.- 1849.- № 22.- С. 87-88.

АБОВЯН Х. Тот же// Вестник, АН РА (обществен. науки).- 1991, № 5.- С. 150-155.

---

1 Գրախոսությունը՝ С. Арутюнян, Коммунист, газ., 1975, 18 июля.

2 Գրախոսությունը՝ К. Дживелегов, СК, 1948, № 2, с. 116-118. И. Кусикьян, СК, 1948, № 2, с. 118-119.

АБРАМЯН А. Г. *Мовсес Хоренаци, Армгосиздат.- Ереван, 1962.- 84 с.*

АДАМЯН А. А. *Эстетические воззрения средневековой Армении: (Период раннего феодализма).- Ереван, 1955.- С. 113-126.*

АДАМЯН А. А. *Вопросы эстетики и истории искусства, М., 1978.- С. 254 и т. д.*

АДОНЦ Н. Г. *«Начальная история Армении» у Себеоса и ее отношение к трудам Моисея Хоренского и Фавста Византийского. (По поводу брошюры С. Малхасянца: Սեբեոսի Պատմությունը և Մովսես Խորենացի: Тифлис, 1899)//ВВ.- 1901, т. VIII, вып. 1-2.- С. 64-105.*

АДОНЦ Н. Г. Халатянц Гр.. *Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, М., 1903 [Рецензия]//ЗВОРАО.- 1904.- С. 159.*

АДОНЦ Н. Г. Абегян М. *Армянская народная сказания в истории М. Хоренского, Вагаршапат, 1901, 602 с. [Рецензия]//ВВ.- 1904, т. XI.- С. 316-317.*

АДОНЦ Н. Г. J. Marquart. *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i, Berlin, 1901, 358 p. [Рецензия]//ВВ.- 1904, т. XI.- С. 317-318.*

АДОНЦ Н. Г. *Выводы наши по сравнению с Хоренским. Хоренский как историк нахарарства//***Н. Адонц**, *Армения в эпоху Юстиниана, СПб., 1908.- С. 488-493.*

АДОНЦ Н. Г. *Тот же, Там же, изд. 2, Ереван, 1971.- С. 488-493.*

АДОНЦ Н. Г. *Дионисий Фракийский и армянские толкователи.- Петроград, 1915.- Предисловие*[1].

---

[1] *Գրախոսությունները՝* **С. Жебелев**, *ХВ, 1916, т. V, вып. 1, с. 67-72.* **Н. Я. Марр**, *ХВ, 1916, т. V, вып. 1, с. 52-66.*

АЙВАЗЯН К. В. «История Тарона» и армянская литература IV-VII веков: (Историко-филологическое исследование).- Ереван, 1976[1].

АЙВАЗЯН К. В. Тот же, Там же, изд. 2.- Ереван, 2008.

АКОПЯН Т. Х. Природа Армении и соседних стран по труду М. Хоренаци «История Армении»//Тезисы докладов первой Закавказской конференции по истории науки, 7-11 октября, 1965 г.- Ереван, 1965.- С. 77-78.

АКОПЯН Т. Х. Мовсес Хоренаци//История армянского народа. С древнейших времён до наших дней. Под ред. проф. М. Г. Нерсисяна.- Ереван, 1980.- С. 117-118.

АКОПЯН Э. А. «История Армении» Мовсеса Хоренаци в оценке К. Патканяна//Вестник, АН Арм. ССР (обществен. науки).- 1971.- № 6.- С. 68-74.

АКОПЯН Э. А. Мовсес Хоренаци и средневековая армянская литература в оценке К. Патканяна//**Э. А. Акопян**, Керопэ Патканян (Жизнь и творчество).- Ереван, 1975.- С. 145-149 и т. д.

АКОПЯН Э. А. Н. О. Эмин - исследователь древнеармянской литературы: (К вопросу изучения Мовсеса Хоренаци в России)//Связи армянской литературы с литературами народов СССР.- Ереван, 1982, вып. 2.- С. 164-184.

АЛЕКСАНДРОПУЛОС М. Кертохаайр (Мовсес Хоренаци)//**М. Александропулос,** Армяне.- М., 1990.- С. 54-60.

---

1 Գրախոսությունները՝ **С. Т. Еремян.** ԳԱ, ամսաթերթ, 1976, № 6. **Հ. Էդոյան,** ԳԹ, 1976, 3 սեպտեմբերի: **Г. Апресян,** Вопросы литературы, жур., М., 1977, № 1, с. 272-278. **Б. Улубабян,** Литературная Армения, 1977, № 10, с. 85-93. **Л. Тер-Петросян,** ԲԵՀ, 1977, № 3, с. 143-159. **Л. Тер-Петросян,** Литературная Армения, 1978, № 2, с. 102-108. **К. Айвазян,** Письмо в редакцию. (В связи с рец. Б. Улубабяна).- Литературная Армения, 1978, № 2, с. 86-96. **M. Kanaard,** REArm, 1978-1979, t. XIII, p. 365-386. **P. Donabedian,** REArm, 1980, t. XIV, p. 481-482.

АННИНСКИЙ А. А. *Мовсес Хоренский//А. А. **Аннинский**, Древние армянские историки как исторические источники.- Одесса, 1899.- С. 4-15, 16-20, 29-40, 46-55, 131-133* [1].

АПРЕСЯН Г. З. *Идея прекрасного и вопросы искусства в трудах Мовсеса Хоренаци//Учённые записки Ергосунта, серия ист. и философ. науки.-1964, т. 94, вып. 7.- С. 53-65.*

АПРЕСЯН Г. З. *Эстетическая мысль народов Закавказья (домарксистский период).- М., 1968.- С. 51-63.*

АПРЕСЯН Г. З. *Из истории армянской эстетической мысли, кн. 1.- Ереван, 1973.- С. 60-66 и т. д.* [2].

АПРЕСЯН Г. З. *Мовсес Хоренаци//Г. З. **Апресян**, Из истории армянской эстетической мысли.- кн. 2.- Ереван, 1977.- С. 60, 118.*

АРЕВШАТЯН С. С. *Мовсес Хоренаци//С. С. **Аревшатян**, Формирование философской науки в древней Армении (V-VI вв.).- Ереван, 1973.- С. 254-269* [3].

АРЕВШАТЯН С. С. ТАГМИЗЯН Н. К. *Музыкальная теория древней и средневековой Армении//Музыкальная эстетика стран Востока.- М., 1967.- С. 330-375.*

АРЗАНОВ Д. *Замечания об Армении и армянах//Вестник Европы.-1824, №12, июнь.- С. 241-247.*

---

*[1] Գրախոսություններ՝ **Հ. Մ.**, Արարատ, ամսագիր, 1900, № 2, էջ 85-86: [Անստորագիր], Византийский временник, 1900, т. VII, вып. 1-2, отд. 2, с. 504-506. [Անստորագիր], Кавказский книжный вестник, 1900, Тифлис, № 3, с. 20. **Н. Я. Марр**, Зап. Вост. отд. имп. Рус. археолог. о-ва, 1902-1903, т. XV, вып. 1-4, с. 137-150. **И. С.**, ЖМНП, 1903, № 1, с. 179-195. **Մ. Տեր-Մովսիսյան**, Արարատ, ամսագիր, 1904, էջ 547-556, 630-638:*

*[2] Գրախոսությունը՝ **Э. Джрбашян**, Вопросы литературы, 1978, № 9, с. 270-278.*

*[3] Գրախոսություններ՝ **К. Корганян**, Лит. Армения, 1975, № 2, с. 108-117. **Р. К. Мирзоян**, ИФЖ, 1974, № 3, с. 245-250.*

АРУТЮНОВА-ФИДАНЯН В. *Византийская политическая терминология у Мовсеса Хоренаци и его последователей. (Эволюция идей)//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- С. 93-94.*

АСКАРЯН В. *Заметки на статью Иванова «О древней истории Армении»//Кавказъ, газ.- Тифлис, 1852, №№ 5-7, 10 и 11.*

АХВЕРДОВ И. *Армения в пятом веке.- СПб., 1878.- С. 93-99.*

БАГДАСАРЯН А. *Климат Армянского нагорья по «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци//Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ ԳԱ (հասարակ. գիտ.).- 1956, № 5.- С. 121-123.*

БАГДАСАРЯН Р. *1500 лет «Истории Армении» Хоренаци//Республика Армения.- 1991.- 4 октября, № 187.- С. 1.*

БАКАРАДЗЕ Д. *Об источниках и характере первоначальных преданий «Картлис-Цховреба» или Грузинских летописей//Известия Кавказского о-ва истории и археологии.- Тифлис, 1882, т. I, вып. 1.- С. 36-37.*

БАКШИ К. *Мовсес Хоренаци//**К. Бакши,** Орёл и меч.- М., 1971.- С. 30-36.*

БАРСЕГЯН О. Х. *О переводе двух словосочетаний из «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци//Второй международный симпозиум по армянскому языкознанию 21-23 сентября 1987 г.- Тезисы докладов, Ереван, 1987.- С. 46-47.*

БЛЕЙК Р. П. *По поводу даты армянского перевода «Церковной истории» Сократа Схоластика//Христианский Восток.- Петроград, 1918, т. VI, вып. 2.- С. 175-188.*

БРЮСОВ В. Я. *Поэзия Армении и её единство на протяжении веков. (От редактора к читателям)//Дружба, сост. А. Арзуманян, 2-е изд.- М., 1957.- С. 131, 133 и т. д.*

ВАРДУМЯН Г. Д. *Дохристианские культы армян (Мовсес Хоренаци)//Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն.- Հատ. 18.- Ереван, 1991.– С. 65-146.*

ВЕСЕЛОВСКИЙ Ю. А. О М. Хоренаци//Ю. А. **Веселовский**, Очерки армянской литературы, истории и культуры.- Ереван, 1972.- С. 6, 29, 66, 67, 105, 107, 110, 124, 339, 359, 396, 436.

ГАБРИЕЛЬЯН Г. Г. Очерк истории армянской философской мысли.- Ереван, 1962.- С. 44-49.

ГАБРИЕЛЬЯН Г. Г. История армянской философии.- Ереван, 1972.- С. 52-58.

ГАБРИЕЛЬЯН Г. Г. Мовсес Хоренаци//Г. Г. **Габриельян**. Узловые проблемы философии у армянских средневековых мыслителей.- Ереван, 1981.- С. 40-41.

ГАНАЛАНЯН А. Т. Армянские предания.- Ереван, 1979.- С. 144, 229.

ГАСПАРЯН Л. А. Библиография литературы на русском языке по памятникам письменности армянского средневековья. (Мовсес Хоренаци)//Армянская и русская средневековые литературы.- Ереван, 1986.- С. 505-507.

ГРЕН А. Армения: Историко-литературный сборник по географии, истории и литературе армянского народа.- Киев, 1899.- С. 35-46.

ГРИГОРЯН К. Н. В. Я. Брюсов и армянская поэзия.- М., 1962.- С. 79-81 и т. д.[1].

ДАШКЕВИЧ Я. Мовсес Хоренаци и классики истории Армении в историографии Украины-Руси//Մովսես Խորենացու «Հայոց

---

[1] Գրախոսությունները՝ **Э. Мамиконян**, Лит. Армения, 1962, № 6, с. 94-95. **С. Дароньян**, Дружба народов, 1963, № 11, с. 279-282.

պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- С. 95-97.

ДЖАВАХИШВИЛИ Ив. А. Отрожение истории в народном эпосе и народного эпоса в истории. (Мовсес Хоренаци)//Коммунист, газ.- Ереван, 1939, 16 сентября, № 214.

ДЖАНАШИА С. Н. К критике Моисея Хоренского//Материалы по истории Грузии и Кавказа.- Тбилиси, 1937, вып. 6.- С. 473-503.

ДЖАНПОЛАДЯН М. Г. Мовсес Хоренаци - историк и писатель//Вопросы литературы, жур.- М., 1971, № 5.- С. 225-227.

ДЮЛОРЬЕ Эд. Народные песни Армении. [Рецензия] (Մ. Էմին, Վեպք Հնոյն Հայաստանի) //Кавказъ, газ.- Тифлис, 1853, № 24, 31 января.

ДЮЛОРЬЕ Эд. Важность изучения армянского языка и литературы//Кавказская старина, жур.- Тифлис, 1872, № 4-5.- С. 117.

ДЮЛОРЬЕ Эд. Лекции по армянскому языку и литературе//Кавказская старина, жур.- Тифлис, 1874, № 5.- С. 1-13.

Е. В. Артавазд-Амирани//Кавказский календарь на 1855 г.- Тифлис, 1854.- С. 552-553.

ЗОЛЯН С., ТАГМИЗЯН Н. Мовсес Хоренаци//Шаракан. Из армянской поэзии V-XV вв.- Ереван, 1990.- С. 203-205.

ЗОТОВ В. Моисей Хоренский//**В. Зотов,** История всемирной литературы, в общих очерках, биографиях, характеристиках и образцах, т. I.- СПб.- М., 1877.- С. 333.

ИВАНОВ В. В. Выделение разных хронологических слоев в древнеармянском и проблема первоначальной структуры текста гимна Ва(х)агну//ИФЖ.- 1983.- № 4.- С. 22-43.

ИВАНОВ В. В. *Первоначальная глубинная структура текста гимна Вахагну и проблемы древнеармянской этимологии//Международный симпозиум по армянскому языкознанию. Тезисы докладов. Ереван, 21-25 сентября, 1982 г.- Ереван, 1984.- С. 61-86.*

ИВАНОВ И. *О древней истории Армении (Моисей Хоренский)//Кавказъ, газ.- 1851, №№ 35, 37 и 38.*

ИВАНОВ И. *О древней истории Армении (ответ Ваану Аскарянцу)//Кавказъ, газ.- 1852, №№ 22, 23, 49, 50, 52, 54, 66 и 67.*

ИВАНОВ И. *О древней истории Армении (об Араме и подвигах его)//Кавказъ, газ.- 1853, №№ 15, 40, 41.*

КАЗАРЯН М. *Мовсес Хоренаци и искусство//Вопросы истории НАН РА. Научно-информационный бюлетень. Общественные науки в РА.- Ереван, 1997.- С. 10-16.*

КАПУТИКЯН С. Б. *Из невеянного Мовсесом Хоренаци//**С. Капутикян**, Памятки.- Ереван, 1988.- С. 311-312.*

КИРПОТИН В. *Поэзия армянского народа. (Исторический очерк).- М., 1938.- С. 10-11 и т. д.*[1]

КОРГАНОВ К. С. *Новое издание «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци//Литературная Армения, жур., 1969, № 3.- С. 85-86.*

КРИВОВ М. *«Церковная история» Евсевия Кесарийского как источник Мовсеса Хоренаци//ВВ.- М., 2000, т. LIX.- С. 108-115.*

КУЧУК-ИОАННЕСОВ Х. И. *Краткий очерк армянской литературы V века: (Моисей Хоренский)//Восточный сборник в честь А. Н. Веселовского.- М., 1914.- С. 389-392*[2].

---

[1] *Գրախոսություն՝* ***А. Воскерчян,*** *Новый мир, жур., М., 1940, № 6, с. 255-256.*

[2] *Գրախոսություն՝ Վ. Տ. Հակոբյան, Արարատ, 1916, փետրվար-մարտ, էջ 254 (ստորագր.՝ Վ. Տ. Հ.):*

М. Г. *Армянская поэзия//Вестник Европы.- М., 1830.- № 4.- С. 272-273.*

МАКИНЦЯН П. *Очерк армянской литературы//Сборник армянской литературы. Под ред. М. Горького.- Петроград, 1916.- С. CXLVIII-LII.*

МАЛХАСЯНЦ Ст. *История Себеоса. (Аноним и Марабас Мцурнийский)//ВВ.- М., 1949, т. II.- С. 94-105.*

МАМЕДОВ Т. М. *Албания и Атропатена по древнеармянским источникам (IV-VII вв.).- Баку, 1977.- С. 6-7 и т. д.*

МАНАНДЯН Я. А. *Актуальные вопросы историографии древней Армении//Историк-Марксист .- М., 1940, кн. 6.- С. 3-8.*

МАНАНДЯН Я. А. *Когда и кем была составлена «Армянская география» приписываемая Моисею Хоренскому//ВВ.- М., 1947, т. I (XXVI).- С. 127-143.*

МАНАНДЯН Я. А. *Тот же//Հ. Հ. Մանանդյան, Երկեր, Հատ. V, Երևան, 1984.- С. 339-356.*

МАНАНДЯН Я. А. *«Начальная история Армении» Мар-Абаса. (К вопросу об источниках Себеоса, Моисея Хоренского и Прокапия Кесарийского)//ПС. - М.-Л., 1956, вып. 2 (64-65).- С. 69-86*[1].

МАРР Н. Я. *Из летней поездки в Армению. Заметки и извлечения из армянских рукописей. I. Асат, переводчик Жития Варлаама. II. Рукопись Истории М. Хоренского. III. О песнях Թուելլեաց (товелеац). IV. О духах Каджах и Арамазде. V. К алфавиту в Армении и тд.//ЗВОРАО.- 1891, т. V.- С. 211-241.*

МАРР Н. Я. *Тот же, отдельный отиск.- СПб., 1891.- 32 с.*

---

[1] *Գրախոսություն՝* **M. Canard,** *REArm, Paris, 1964, t. I, p. 443-446.*

МАРР Н. Я. *Из летней поездки в Армению. Заметки и извлечения из армянских рукописей//ЗВОРАО.- 1892, т. VI.- С. 135-228.*

МАРР Н. Я. *Тот же, отдельный оттиск.- СПб., 1892.- 94 с.*

МАРР Н. Я. *Список рукописей Севанского монастыря.- М., 1892.- IV + 59 с.*

МАРР Н. Я. *О начальной истории Армении Анонима. К вопросу об источниках Истории Моисея Хоренского. (По поводу критических статей проф. А. Carrière)//ВВ.- 1894, т. I, отд. 1.- С. 263-306*[1].

МАРР Н. Я. *Գալուստ Տէր-Մկրտչյան (Միաբան), Հայկականք. Ա-ԺԲ, Вагаршапат, 1894 [Рецензия]//ЗВОРАО.- 1896, т. IX.- С. 305-311*[2].

МАРР Н. Я. *Գալուստ Տէր-Մկրտչյան (Միաբան), Ագաթանգեղոսի աղբյուրներից, Вагаршапат, 1896 [Рецензия]//ВВ.- 1897, т. IV.- вып. 3-4.- С. 667-674.*

МАРР Н. Я. *К критике Истории Моисея Хоренского (I. Гр. А. Халатянц, Армянский эпос в «Истории Армении» Моисея Хоренского)//ВВ.- 1898, т. V, вып. 1-2.- С. 227-269.*

МАРР Н. Я. *Тот же.- СПб., 1898.- 43 с.* [1].

МАРР Н. Я. *Хитон Господень в книжных легендах армян, грузин и сирийцев//Сборник статей учеников барона В. Р. Розена.- СПб., 1897.- С. 67-96.*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ **Ս. Մալխասյանց**, Մշակ, 1894, 15 նոյեմբերի, № 132, էջ 1-2 (ստորագր.՝ Ստ. Մ.)։*

[2] *Գրախոսությունը՝ **Ս. Մալխասյանց**, Մշակ, 1896, 5 մարտի, № 27, էջ 3 (ստորագր.՝ Ստ. Մ.)։*

[3] *Գրախոսությունը՝ **Գ. Մենևիշյան**, ՀԱ, 1898, № 6, էջ 180-181 (ստորագր.՝ Գ. Մեն.)։*

МАРР Н. Я. *Qoveleaϑ ergq (Թուելեաց երգք) спорный термин древнеармянского эпоса//.- ЗВОРАО.- 1899, т. XI.- С. 300-302.*

МАРР Н. Я. *К критике Истории Моисея Хоренского//.- Древности восточные, жур.- М., 1901, т. II, вып. 2.- С. 160-161.*

МАРР Н. Я. *Арабское извлечение из сирийской Хроники Марибаса: (К вопросу об «Истории» Моисея Хоренского)//.- ЗВОРАО.- 1902, т. XIV, вып. 4.- С. 78-91*[1].

МАРР Н. Я. *Тексты и розыскания по армяно-грузинской филологии.- кн. V .- М., 1903.- С. 34-37.*

МАРР Н. Я. Аннинский А., *Древние армянские историки, как исторические источники, Одесса, 1898. [Рецензия]//ЗВОРАО.- 1904, т. XV.- С. 137-150.*

МАРР Н. Я. Адонц Н. Г., *Дионисий Фракийский и армянские толкователи, СПб., 1915. [Рецензия]//ХВ.- 1916, т. V, вып. 1.- С. 52-66.*

МАРР Н. Я. *Тот же//**Н. Я. Марр**, Кавказский культурный мир и Армения.- Ереван, 1995.- С. 309-323.*

МАРР Н. Я. *Кавказский культурный мир и Армения.- СПб., 1915.- С. 33 и т. д.*

МАРР Н. Я. *Избранные работы.- т. I.- М., 1933.- С. 21 и т. д..*

МАРР Н. Я. *Моисей Хоренский, III книга. - Материалы для толкования текста, 1891 г. и сл.//Архив Н. Я. Марра (С. Петербург).- g. 433 (А 433).- Л. 23*[2]*:*

---

[1] *Գրախոսությունները՝ **Հ. Առաքելյան**, Մշակ, 1902, 10 Հոկտեմբերի, № 224, 11 Հոկտեմբերի, № 225: **Բրիչ**, Լումա, 1903, Գիրք Գ, մայիս-Հունիս, էջ 238-244: **Մ. Ծովրյան**, Բազմավեպ, 1903, № 10, էջ 440-447:*

[2] *Ստորև տրվող բոլոր նյութերը ձեռագիր են և գտնվում են Ն. Յա. Մառի պետերբուրգյան արխիվում (տե՛ս **В. А. Миханкова**, Н. Я. Марр, М.-Л., 1949, с. 517-537):*

МАРР Н. Я. Моисей Хоренский, II книга.- Материалы для толкования текста.-1891 г. и сл.//Там же.-А 440.- Л. 69.

МАРР Н. Я. Арменизмы, resp. вульгаризмы и III книга Моисея Хоренского.- Материалы для толкования текста.- 1891 г. и сл.//Там же.- А 442.- Л. 51.

МАРР Н. Я. Очередные метки (к лекциям о Моисее Хоренском).- 1891 г. и сл.//Там же.- А 447.- Л. 139.

МАРР Н. Я. Заметки к лекциям (о Моисее Хоренском).- 1891 г. и сл.//Там же.- А 448.- Л. 97.

МАРР Н. Я. К диспуту докторскому. [Г. А. Халатянца].- Материалы к выступлению и отрывки выступления.- 1903 г.//Там же.- А 454.- Л. 122.

МАРР Н. Я. Выступление на докторскому диспуте Г. А. Халатянца и материалы к нему.- 1903 г. //Там же.- А 465.- Л. 15.

МАРР Н. Я. Заметки при чтении (армянских авторов) на лекциях.- 1891 г. и сл.//Там же,- А 530.- Л. 5.

МАРР Н. Я. Очерк истории армянской литературы. Древний период - планы лекций, отдельные части лекций, заметки.- 1902 г. и сл. //Там же.- А 906.- Л. 87.

МАРР Н. Я. Список изречений Моисея Хоренского (по венецианскому изданию) - указатель.- 1896 г.//Там же.- А 1031.- Л. 14.

МАРР Н. Я. История древнеармянской литературы - лекции в университете, читанные в 1902 г. и дополненные вплоть до 1925/26 г. (Источники, литература, история армянского языка, история армянской литературы, периодизация и т. п.) // Там же.- А 1342.- Л. 307.

МАРР Н. Я. Фауст Византийский - заметки при толкование текста.- 1912 г. и сл.//Там же.- А 2132.- Л. 30.

МАРР Н. Я. «Вводные замечания» к лекциям о Хоренском.- 1926 г.//Там же.- А 2376.- Л. 4.

МАРР Н. Я. Заметки к истории Моисея Хоренского.- 1892 г. и сл. до 1926 г.//Там же.- А 2687.- Л. 58.

МЕЛИКСЕТ-БЕК Л. М. Семипечатие и его толкование, приложенные к ответу Спасителя на послание Абгара Эдисского, в редакциях грузинской и армянской. (Из апокрифических материалов)//ХВ.- М., 1914, т. III, вып. 1.- С. 44-50.

МЕЛИКСЕТ-БЕК Л. М. Эксцерпты из древней «Истории Армении» (Мовсеса Хоренаци) по грузинской рукописи XVII в.//ИКИАИТ.- М., 1927, т. 2.- С. 135-142.

МЕЛИКСЕТ-БЕК Л. М. «Истории Кресты Нины». (К проблеме Моисея Хоренского)//«Известия», АрмФАНа АН СССР.- 1941, № 9.- С. 59-63.

МЕЛИКСЕТ-БЕК Л. М. Նույնը//Л. М. Меликсет-Бек, Источниковедческие заметки.- Ереван, 2010.- С. 61-68.

МЕЛИКСЕТ-БЕК Л. М. Хазары по древнеармянским источникам в связи с проблемой Моисея Хоренского//Исследование по истории культуры народов Востока.- Сборник в честь И. А. Орбели.- М.-Л., 1960.- С. 112-118.

МЕЛИКСЕТ-БЕК Л. М. Նույնը//Л. М. Меликсет-Бек, Источниковедческие заметки.- Ереван, 2010.- С. 69-78.

МИЛЛЕР Вс. Кавказские предания о великанах прикованных к горам//ЖМНП.- 1883, т. CCXXV.- С. 100-116.

МИРИДЖАНЯН Л. В. Истоки армянской поэзии.- Ереван, 1980.- С. 144-165.

МКРТЧЯН Л. М. Издано в XVIII века. [«Плач об Армении» Мовсеса Хоренаци, перевод В. Ваганова]//Коммунист, газ.- 1968, 17 марта.

МКРТЧЯН Л. М. *Научно и современно.* **М. Мкрян,** *Мовсес Хоренаци, 1969. [Рецензия]//Коммунист.- 1970, 21 марта.*

МКРТЧЯН Л. М. *Глагол времен. Армянская классическая поэзия V-XVIII вв.- М., 1977.- С. 13-16, 38 и т. д.*

МКРТЧЯН Л. М. *«От храбрых - храброе потомство...» («История Армении» Мовсеса Хоренаци)//Голос Армении.- 1991.- 5 октября, №150.- С. 1.*

МКРЯН М. М. *Мовсес Хоренаци. Жизнь и творчество.- Ереван, 1969.- 182 с.* [1].

МНАЦАКАНЯН А. Ш. *Армянские наместники Армении в период владычества урартов и ассирийцев по Мовсесу Хоренаци. (К вопросу об автохтонности армян)//Известия АН Арм. ССР (обществ. науки).- 1981.- № 2.- С. 74-87.*

НАЗАРЯНЦ Ст. *Беглый взгляд на историю Гайканской литературы до конца 13-го столетия//Учёные записки, издаваемые императорским Казанским университетом.- Казань, 1844, кн. 1.- С. 46-95.*

НАЗАРЯНЦ Ст. *Тот же.- Казань, 1844.- 50 с.*

НАЛБАНДЯН В. С. *Мовсес Хоренаци//***В. С. Налбандян, С. Саринян, С. Агабабян,** *Армянская литература.- М., 1976.- С. 31-39.*

НАЛБАНДЯН В. С. *Мовсес Хоренаци//***В. С. Налбандян, В. С. Нерсисян, Г. Г. Бахчинян,** *Армянская средневековая литература. Краткая история.- Ереван, 1986.- С. 15-16, 39-47.*

НАЛБАНДЯН В. С. *Мовсес Хоренаци//Советский Карабах, газ.- Степанакерт, 1989, 3 августа, № 173.- С. 4.*

---

1 Գրախոսությունները՝ **Վլ. Վարդանյան,** *ԲԵՀ.- 1970, № 1, էջ 218-220:* **Л. М. Мкртчян,** *Коммунист, 1970, 21 марта.* **М. Г. Джанполадян,** *Вопросы литературы, М., 1971, № 5, с. 225-227.*

НЕРСИСЯН В. С. *Литературные и эстетические взгляды армянских авторов V в. (Мовсес Хоренаци)//Русская и армянская средневековые литературы.- Ленинград, 1982.- С. 23-29.*

НОВОСЕЛЬЦЕВ А. П. *Мовсес Хоренаци//***А. П. Новосельцев,** *Генезис феодализма в странах Закавказья, М., 1980, С. 35-38 и т. д.*

НОВОСЕЛЬЦЕВ А. П. *Мовсес Хоренаци//Материалы по истории СССР, для семинарских и практических занятий. Под редакцией А. Д. Горского.- вып. 1.- М., 1985.- С. 51.*

ПАПАЗЯН В. *Очерки истории армянской литературы//Армянский вестник.- М., 1916.- № 31, 32, 33, 34.*

ПАТКАНОВ К. П. *О литературе армян//Энциклопедический словарь А. Краевского и П. Лаврова.- т. V, СПб., 1862.- С. 397.*

ПАТКАНОВ К. П. *Опыт истории династии Сасанидов по сведениям, сообщенным армянскими писателями:- СПб., 1863, 23 с.*

ПАТКАНОВ К. П. *Разбор первых десяти глав Истории М. Хоренского//***К. П. Патканов,** *Ванские надписи и значение их для истории Предней Азии, гл. I и II//ЖМНП, 1874-1875.- № 1; 1880-1881.- № 6.*

ПАТКАНОВ К. П. *Тот же.- СПб., 1881, 214, 221-223, 241-242, 255-267.*

ПАТКАНОВ К. П. *Мовсес Хоренаци//***К. П. Патканов,** *Библиографический очерк армянской исторической литературы, СПб., 1879.- С. 30-31.*

ПАТКАНОВ К. П. *Очерк истории древней армянской литературы (Моисей Хоренский)//Всеобщая история литературы под ред. В. Ф. Корша.- т. I, ч. I.- СПб., изд. К. Риккера.- 1880.- С. 607-608.*

ПАТКАНОВ К. П. *Из нового списка географии приписываемой Моисею Хоренскому.- СПб., 1883.- С. 21-32.*

ПАТКАНОВ К. П. (Моисей Хоренский).- Материалы для армянского словаря.- СПб., 1884.- вып. 2.- С. 49-54.

ПОТОЦКИЙ И. О. Археологический атлас европейской России: (5-я карта по Иордану и Моисею Хоренскому).- СПб., 1805[1].

ПОТОЦКИЙ И. О. Тот же.- СПб., 1823.

САРГСЯН А. Б. «История Армении» Иованнеса Драсханакертци и Мовсес Хоренаци.- Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. [На правах рукописи].- Ереван.-1984.-20 с.

САРКИСЯН Г. Х. О хронологической канве «История Армении», Мовсес Хоренаци//XXV международный конгресс востоковедов.- Доклады делегации СССР.- М., 1960.- 15 с.

САРКИСЯН Г. Х. История и хронология Армении Эллинистического периода и Мовсеса Хоренаци//Автореферат дисс. доктора ист. наук.- Ереван, 1966.- 66 с.

САРКИСЯН Г. Х. Моисей Хоренский и Давид Непобедимый (Опыт установления источниковедческой связи)//Кавказ и Византия.- т. I.- Ереван, 1979.- С. 67-72.

САРКИСЯН Г. Х. Мовсес Хоренаци//История Армянского народа. С древнейших времён до наших дней. Под ред. проф. М. Г. Нерсисяна.- Ереван, 1980.- С. 76-82[2].

САРКИСЯН Г. Х. Мовсес Хоренаци//Видные деятели армянской культуры (V-XVIII вв.).- Ереван, 1982.- С. 56-67[3].

---

[1] *Գրախոսություն՝ Вестник Европы, М.- СПб., 1805, № 15, с. 232.*

[2] *Գրախոսությունները՝ **К. Корганов**, Коммунист, газ., 1981, 26 мая. **Г. А. Аветисян**, Коммунист, 1981, 16 июня.*

[3] *Գրախոսությունները՝ **Р. Багдасарян**, Коммунист, газ., 1982, 8 сентября, № 208. **Կ. Գևորգյան**, ԵՀ (լրատու), 1982, № 2, էջ 24-25։*

САРКИСЯН Г. Х. Список парфянских Аршакидов в раннесредневековой армянской историографии//Кавказ и Византия.- Ереван, 1984, вып. 4.- С. 130-141.

САРКИСЯН Г. Х. «История Армении» Мовсеса Хоренаци.- Изд. Ергосуниверситета.- Ереван, 1986.- 56 с.

САРКИСЯН Г. Х. «История Армении» Мовсеса Хоренаци//Литературная Армения.- 1990, № 9.- С. 98-105.

САРКИСЯН Г. Х. Введение, ком. («История Армении» Мовсеса Хоренаци)//Мовсес Хоренаци, История Армении.- Ереван, 1990.- С. VII-L.

САРКИСЯН Г. Х. «История Армении» Мовсеса Хоренаци.- Изд. Ергосуниверситета.- Ереван, 1991.- 88 с.

СТЕПАНЯН А. А. Творческий опыт Мовсэса Хоренаци//А. А. Степанян, Развитие исторической мысли в древней Армении.- Ереван, 1991.- С. 134-189 и др.[1].

СТЕПАНЯН А. А. Исторический мысль древней Армении//Автореферат дисс. на соискание уч. степени доктора исторических наук.- Ереван, 1992.

ТАГМИЗЯН Н. Теория музыки в древней Армении.- Ереван, 1977.- С. 20-26.

ТЕР-МАРТИРОСОВ Ф. Истинная точка отсчёта армянской государственности в Истории Мовсеса Хоренаци//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը».- Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 98-100.

ТЕР-МКРТИЧЯН Л. Х. Мовсес Хоренаци//Л. Х. Тер-Мкртичян, Армянские источники о Средней Азии. V-VII вв.- М., 1979.- С. 20-25.

---

[1] Գրախոսությունը՝ Ա. Ալեքսանյան, Ազատամարտ, 1992, 1-7 մայիսի, № 18, էջ 9:

ТЕР-МКРТИЧЯН Л. Х. *Мовсес Хоренаци//Л. Х. Тер-Мкртичян, Армянские источники о Палестине (V-XVIII вв.).- М., 1991.- С. 25-27.*

ТЕР-МОВСЕСЯН М. История перевода Библии на армянский язык, СПб., 1902.- С. 1-27 и т. д.[1].

ТОПОРОВ В. Н. Об отрожении одного индоевропейского мифа в древнеармянской традиции//ИФЖ.- 1977.- № 3.- С. 88-106.

ТУМАНОВ А. И. Мовсес Хоренаци//«Сборник Кавказа», Тифлис, 1912, т. 32, отд. 1.- С. 1-14.

ТУМАНЯН А. Армянские писатели V в. о маздеизме. (Мовсес Хоренаци)//Восточный сборник в честь А. Н. Веселовского.- М., 1914.- С. 409-410.

УРУТЯН Р. А., СУФЛЯН Г. О. Компьютерный анализ «Истории Армении», Мовсеса Хоренаци//Второй международный симпозиум по армянскому языкознанию 21-23 сентября 1987 г.- Тезисы докладов.- Ереван, 1987.- С. 172.

ФРЕН Х. Хронологический список некоторых армянских историков (Мовсес Хоренаци).- М., 1834.

ХАЛАТЯНЦ Гр. Начало критического изучения истории Армении Моисея Хоренского//ЖМНП.- 1894, октябрь, № 10.- С. 377-402.

ХАЛАТЯНЦ Гр. Тот же//С. Петербург, 1894.- 26 с.[2].

ХАЛАТЯНЦ Гр. Армянский эпос в истории Армении Моисея Хоренского: Опыт критики источников: В. 2-х частях.- ч. 1. Исследование 347 с.- ч. 2. Материалы.- Москва, 1896.- 80 с.[1].

---

[1] Գրախոսությունները՝ **В. М. Сонкин**, ВВ, 1902, т. IX, отд. 3, с. 666-669. **Н. Я. Марр**, Тексты и розыскания по армяно-грузинской филологии, 1903, кн. 5, с. 29-53. **И. Г.**, Церковный вестник, 1903, № 46, с. 1460.

[2] Գրախոսությունը՝ **Ստ. Մալխասյանց**, Մշակ, 1894, 1 դեկտեմբերի, № 139, էջ 2:

ХАЛАТЯНЦ Гр. *Положение к диссертации Г. А. Халатянца «Армянский эпос в истории Армении Моисея Хоренского: Опыт критики источников».- Москва, 1986.- 3 с.*

ХАЛАТЯНЦ Гр. *О находке армянской хроники Мар-Абаса Катины//Археологические известия и заметки.- т. V.- Москва, 1897.- С. 15-16.*

ХАЛАТЯНЦ Гр. *Царь Эдесы Абгар по М. Хоренаци//Сборник в честь 25-летию юбилея В. С. Миллера.- Москва, 1900.- С. 126-130.*

ХАЛАТЯНЦ Гр. *Хроника Мар-Абаса//Древности восточные, жур., М., 1901.- т. II, вып. 2.- С. 135-136.*

ХАЛАТЯНЦ Гр. *Армянские Аршакиды в «История Армении» Моисея Хоренского. Опыт критики источников: В 2-х частях. Ч. 1. Исследования.- 397 с.- ч. 2. Материалы, 194 с.- Москва, 1903[2].*

ХАЛАТЯНЦ Гр. *К критике Истории Моисея Хоренского: Кто был победителем Креза Лидийского // Древности восточные, жур.- М., 1903.- т. II, вып. 3.- С. 26-32.*

ХАЧИКЯН Р. Г. *Русская историческая мысль и Армения.- Ереван, 1987.- С. 222-229.*

ХАЧИКЯН А. Э. *«История Армении» Мовсеса Хоренаци о государствах и народах Малой Азии (по материалам книг I и II)//Материалы докладов II Республиканской научной конференции аспирантов ВУЗ-ов Армянской ССР (24-29 ноября 1986 г., г. Ереван).- Ереван, 1987.- С. 4.*

---

*[1] Գրախոսությունները՝ **Н. Я. Марр**, ВВ, 1898, т. 5, вып. 1-2, с. 227-269. **Ստ. Մալխասյանց**, Մշակ, 1896, № 62-63. **Գ. Մնն.**, ՀԱ, 1896, № 7, էջ 210-213. **E. Teza**, Բազմավեպ, 1897, № 1. **R. Stackelberg**, Buzantin. Zeitschrift, 1897, էջ 435-439.*

*[2] Գրախոսությունները՝ **Н. Адонц**, ЗВОРАО, т. 16, 1904, с. 0145-0161. **Մ. Ծովրյան**, Բազմավեպ, 1904, № 6, 7, № 9-10, էջ 269-274, 304-309, 394-396:*

ХАЧИКЯН А. Э. Мовсес Хоренаци//А. Э. Хачикян, История Армении (краткий очерк).- Ереван, 2004. - С. 11-12, 50.

ХАЧИКЯН Я. И. Эстетическая мысль периода раннего феодализма (V-IX вв.)//Очерки развития эстетической мысли в Армении.- Москва, 1976.- С. 19-20 и т. д.

ХАХАНОВ А. Моисей Хоренский//Новое обозрение.- Тифлис, 1894.- 29 апреля, № 3552.- С. 2-3.

ХУДАБАШЕВ А. Обозрение Армении в историческом, географическом и литературном отношениях.- СПб., 1859.- 533 с.

ХРЛОПЯН Г. Т. Социальная философия эллинистической и раннефеодальной Армении.- Ереван, 1974.- 70 с.

ЧАЛОЯН В. К. Основные вехи развития философской мысли в Армении (V-XVIII вв.) //Труды. АН Арм. ССР, сектор философии.- 1950.- № 1.

ЧАЛОЯН В. К. Мовсес Хоренаци//В. К. Чалоян, История армянской философии.- Ереван, 1959.- С. 18-26, 119-124.

ЧАЛОЯН В. К. Мовсес Хоренаци//В. К. Чалоян, Развитие философской мысли Армении. (Древний и средневековый период).- М., 1974.- С. 12-14, 34-36, 57-59, 120-122.

ЧОБАНЯН А. Древнеармянская литература//Братская помощь пострадавшим в Турции армянам.- М., 1897.- С. 557-567.

ЧОБАНЯН А. Тот же, второе изд.- М., 1898.- С. 475-478, 482-484.

ЧУГАСЗЯН Б. Л. Легенда о Бюраспи Аждахаке по Мовсесу Хоренаци//Востоковедческий сборник.- вып. 1.- Ереван, 1960.- С. 303-330.

ЧХАРТИШВИЛИ М. С. «Житие Св. Нино», и «История Армении» Мовсеса Хоренаци. (Опыт сравнительного исследова-

ния)//Совместная научная сессия молодых ученых институтов истории академии наук Азербайджанской, Армянской и Грузинской ССР, посвященная 60-летию установления советской власти в Закавказье.- Тезисы докладов, Агверан, 1-5 октября 1980 г.- Ереван, 1980.- С. 42-43.

ШАВАЛАШВИЛИ Ш. *«История Армении» Мовсеса Хоренаци на грузинском языке//Мир книг, газ.- Тбилиси, 1985.-26 июня.*

ШАХНАЗАРЯН Н. А. *Мовсес Хоренаци и вопрос о дате основания парфянского государства Аршакидов//ВЕУ.- 1974, № 1.- С. 89-99.*

ШТАКЕЛЬБЕРГ Р. Р. *Несколько слов о значении армянских историков для изучения Сасанидской Персии//Братская помощь пострадавшим в Турции армянам.- М., 1897.- С. 582-586.*

ШТАКЕЛЬБЕРГ Р. Р. *Тот же, второе изд.- М., 1898.- С. 194-196.*

ШТАКЕЛЬБЕРГ Р. Р. *Об иранском влиянии на религиозные верования древних армян//Древности восточные.- М., 1901.- т. II, вып. 2.- С. 1-39*[1].

ЭЙЮБИ К. *Хоренаци на персидском//Коммунист, газ.- 1986, 23 февраля, № 44.- С. 3.*

ЭМИН Н. *Очерк религии и верования языческих армян//Всеобщая история Степаноса Таронского Асохика по прозванию.- Приложение 14-ое.- М., 1864.- С. 258-303.*

ЭМИН Н. *Тот же.- М., 1864.- 72 с.*

ЭМИН Н. *Тот же//Исследования и статьи Н. О. Эмина по мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858-1884 гг.).- М., 1896.- С. 7-60.*

---

[1] *Գրախոսութիւնը՝* ***Մ. Ծովրյան,*** *Բազմավեպ, 1902, № 1, էջ 8-15:*

ЭМИН Н. Вахáгн-Вишапакáх'//ТВОИАО.- СПб., 1874.- т. XVII.- С. 93-129.

ЭМИН Н. Тот же.- СПб., 1874.- 37 с[1].

ЭМИН Н. Тот же, см. в кн. «Исследования и статьи Н. О. Эмина по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858-1884 гг.)».- М., 1896.- С. 61-84.

ЭМИН Н. Сказание о преставлении Богородицы и об её образ, написанном Евангелистом Иоанном. Апокриф V века.- М., 1874[2].

ЭМИН Н. Мидийцы в древней Армении//ТМАО.- М., 1881.- т. IX, вып. 1, приложение.- С. 340-348.

ЭМИН Н. Тот же.- М., 1881.- 11 с.

ЭМИН Н. Тот же//Исследования и статьи Н. О. Эмина по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858-1884 гг.).- М., 1896.- С. 122-132.

ЭМИН Н. Моисей Хоренский и древний эпос армянский.- М., 1881.- 82 с.[3].

ЭМИН Н. Тот же//Исследования и статьи Н. О. Эмина по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858-1884 гг.)//М., 1896.- С. 275-332.

ЭМИН Н. Династический список Хайкидов в «Истории Армении» Моисея Хоренского//М., 1884.- 43 с[4].

---

1 Գրախոսություն՝ Ք. Մսերյանց, Փարոս, տետր Գ, Մոսկվա, 1874, էջ 39-40:

2 Գրախոսություն՝ Ք. Մսերյանց, Փարոս, տետր Գ, Մոսկվա, 1874, էջ 40-41:

3 Գրախոսություններ՝ Հ. Ղ., Մեղու Հայաստանի, 1881, № 163-164: Գ. Ցաղուբյան, Մշակ, 1881, 22 օգոստոսի, № 156: [Անստորագիր], Փարոս, տետր Ե, 1881:

4 Գրախոսություն՝ Հ. Հովհաննիսյան, Արձագանք, 1884, № 27, էջ 405-410:

ЭМИН Н. Тот же//Исследования и статьи Н. О. Эмина по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858-1884 гг.).- М., 1896.- С. 173-203.

ЭМИН Н. Об Аре Прекрасном//Там же.- С. 1-6.

ЭМИН Н. Предисловие//Исторія Арменіи Моисея Хоренского//перевелъ съ армянского и объяниль Н. Эминъ//М., 1858.- С. 1-26.

ЭМИН Н. Тот же//Новый перевод Н. О. Эмина (съ примъчаніями и приложеніями).- М., 1893.- С. XIII-XXIV.

ЯКОБСОН Р. Древнеармянский Вахагн в свете сравнительной мифологии//ՊԲՀ.- 1982.- № 4.- С. 80-83.

ЯКОБСОН Р. Древнеармянский Вахагн в свете сравнительной мифологии//Международный симпозиум по армянскому языкознанию. .Ереван, 21-25 сентября 1982 г.- Тезисы докладов.- Ереван, 1984.- С. 118-122.

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Об истории Моисея Хоренского (библиографическая заметка)//Кавказ, газ.- 1888, № 135[1].

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Вышла и продается «История Армении» Моисея Хоренского. Перевод Н. О. Эмина//Մուրճ.- Թիֆլիս, 1893.- № 9, էջ 1464, № 10, էջ 1612, № 11, էջ 1791; 1894, № 1, էջ 171, № 3, էջ 503; 1895, № 5, էջ 743, № 12, էջ 1723:

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Мар Абас Катина//Русские ведомости.- 1896.- № 351.

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Мовсес Хоренаци//МСЭ.- т. 6.- М., 1959.- С. 74.

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. Моисей Хоренский//Новый Энциклопедический словарь.- т. 26.- Петроград, 1916. С. 900.

---

[1] Գրախոսություն՝ Ն. Քարամյան, Արձագանք, 1888, № 20, էջ 276-278:

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Моисей Хоренский//Энциклопедический словарь, издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.- т. XIX.- СПб., 1896.- С. 610-611.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсес Хоренаци//СИЭ.- т. 9.- 1966.- С. 537.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсес Хоренаци//Арнянская литература (биобиблиографический указатель).- Вып. 1, досоветский период.- Составитель: Н. Я. Адамян и др.- Ереван, 1974.- С. 46-48.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсес Хоренаци//СЭС.- Изд. 4-е.- М., 1986, 1987, 1988.- С. 818.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсес Хоренаци//Дорога Мгера. Армянские легенды и предания.- Составил Г. О. Карапетян.- М., 1990.- С. 118.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *1500 лет «История Армении»//Эпоха, еженедельник.- Ереван, 1990.- № 11, 1 ноября.- С. 16.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *1500 -летию создания «История Армении» Мовсеса Хоренаци//Голос Армении.- 1991.- 13 июня.- № 101.- С. 2.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *1500 лет «История Армении» Мовсеса Хоренаци// Голос Армении.- 1991.- 5 октября.- № 150.- С. 1.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсес Хоренаци, История Армении, перевод с древнеармянского языка, введение и примечания Гагика Саркисяна, Ереван, 1990. [Обзор]//ЛА..- жур.- 1991.- № 11-12.- С. 168-169.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсеса Хоренаци//БСЭ, Изд. 2-е.-Т. 28, М., 1954.- С. 19.*

ԱՆՏՈՐԱԳԻՐ. *Мовсеса Хоренаци//БСЭ, Изд. 3-е.-Т. 16, М., 1974.- С. 385.*

Գ. ԱՅԼ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ

ADALIAN R. P. Monumental historiography and question of Periodization//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography. International Conference.- may 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 15.

*ADALIAN R. P. Movses Khorenatsi (Moses of Khoren)//**R. P. Adalian,** Historical dictionary of Armenia.- Maryland, 2002.- P. 285-286.*

ADONTZ N. Sur la date de L'histoire de L'Arménie de Moïse de Chorène//Byzantion.-Bruxelles, 1936.- Tome XI, f. 1.- P. 97-100.

ADONTZ N. A propos de la note M. Levy sur Moïse de Chorène//Byzantion.-Bruxelles, 1936.- Tome XI, f. 1.- P. 597-599.

*ADONTZ N. Movsës Xorenaçi//**N. Adontz,** Armenia in the political conditions based on the naxarar system.-Translated by Nina G. Garsoïan.- Lisbon, 1970.- P. 367-371.*

AKINIAN N. Moses Khorenatzi//Die Abffassungszeit der «Geschichte Armeniens» und die Persönlichkeit des Geschichtsschreiberg in neuem Jichte betrachtel. Sonderabdruck von «Viener Zeitschrift für de Kunde des Morgenlandes», Wiene, 1930.- T. XXXVII, Band 1, und 2, Heft.- S. 204-217.

AKINIAN N. Moses Chorenatsi, Armenischer Geschichts-Schreiber. Pauly-Vissowa-Krol.//Realen zyklopaedie, Suppl.- 1935.- Band IV.- S. 534-541.

AKINIAN N. Die handschriftliche Ueberlieferung der armenischen Uebersetrung des Allexaderromans von Pseudo-Kallisthenes//Byzantion.- 1938.- T. XIII.- S. 201-206.

ALISHAN L. Le Haygh.- Venise, 1880.- 46 p.

ALISHAN L. Tableau succint de L' histoire et de la littérature de L'Arménie.-Venise, 1883.

ANANIKIAN M. Armenian mythology//The mythology of all races.- volume VII.- New York, 1964.- P. 5-100.

ANDERSON E. R. Movses Xorenac'i, History, III, 65: Two analogues//REArm.- Paris, 1982.- Tome XVI.- P. 207-211.

AREVSHATYAN S. Movses Khorenats'i on National Self.- determination and Statehood//Bnagirk' Yišatakac' Documenta memorial Dall' Italia e dall' Armenia.- Studi in opere di Gabriella Uluhogian.- Bologna, 2004.- P. 119-126.

ARTZRUNI As. Historia del pueblo armenio.- Buenos Aires, 1965.- P. 133-134.

ARTZRUNI G. V. **Langlois**, Collection..., t. 1, Paris, 1867.- [Գրախոսություն]//Göttingische Gelehrte Anzeigen.- 1868, 24 Juni.- № 26.

ASDOURIAN P. Moses Chorenatsi//**P. Asdourian**, Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 vor. Chr. bis 428 n. Chr.- Venezia, 1911.

ASLAN K. Moïse de Khorène//**Kévork Aslan**, Etudes historiques sur le peuple Arménien.- Paris, 1909.- P. 227-229.

ASLAN K. Նույնը.- Բ տպագրություն.- Paris, 1928.- P. 220-222.

AVDOYAN L. Movses Khorenats'i and historiography//Movses Khorenats'i and medieval Armenian historiography.- International Conference. May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 15.

BAUMGARTNER A. Dr. M. Leuer das zweite Buch des Môses Chorenazi.- [Գրախոսություն].- Leipzig, 1885.- 24 S.

BAUMGARTNER A. Üeber das Buch «Die Chrie»//Zeitschrift der Deutschen Morgemlädischen Gesellschaft.- Leipzig, 1886.- Bd. XL, Heft III.- S. 457-515.

BAUMGARTNER A. Նույնը առանձին գրքով.- Leipzig, Druck von G. Kreysing, 1886.- 55 S.

BEDIKIAN A. A. *Father of historians (Moses of Khoren)//***A. A. Bedikian***, The golden age in the fifth century. An Introduction to Armenian literature in perspective.- New York, 1963.- P. 76-99.*

BELEDIAN K. *Ecriture et construction de L'Origine cher Moïse de Chorène//Colloque Moïse de Chorène et L'Historiographie Arménienne des origines.- Paris, 1991.- P. 19.*

BELEDIAN K. *Écriture et construction de L'Origine cher Movsēs Chorēnac'i//Movsēs Chorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 165-191.*

BERBERIAN H. *Moïse Khoren, Histoire d'Arménie, Erevan, 1968.- [Գրախոսություն].- REArm.- Paris, 1968.- Tome V.- P. 495.*

BERNARDELLI M. *Movsēs Xorenac'i l il Romanzo di Alessandro: un esempio di intertestualita//Bnagirk' Yišatakac' Documenta memorial Dall' Italia e dall' Armenia.- Studi in opere di Gabriella Uluhogian.- Bologna, 2004.- P. 139-164.*

BLEU O. *Die Herren von Sophene und deren Münzen//Numismatische Zeitschrift.-Wien, 1877.- T. IX.- P. 108.*

BOYAJIAN'S Z. *Artavast by Moses of Khoren//The New Armenia.- 1927.- vol. XIX, № 3, july-august-september.- P. 35.*

BREGLIA L. *Tigrane il Grande di Armenia in Mosé di Corene//Dialoghi di archeologia.- 1979.- № 1.- P. 97-108.*

C. J. F. D. *Moses of Khoren (Movses Khorenatzi)//Encyclopaedia Britannica.- Volume15.- London, 1965.- P. 882.*

C. J. F. D. *Նույնը, նույն տեղում.- Volume 15.- London, 1970.- P. 882.*

CANARD M. ***A. Manandian,*** *«L'Histoire primitive de L'Arménie» de Mar Abas. (Sur la question des sources de Sébéos, Moïse de Khoren et Procope de Césareé).-[Գրախոսություն].-//REArm.-1964.- Tome.- 1.- P. 443-446.*

CARDONA G. R. Due note all' Ašxarhacoyc Armeno//Instituto Orientale de Napoli.-1968.-T. XVIII.- P. 460-462.

CARRIÈRE A. Moïse de Khoren et les généalogies patriarcales//Rev. hist.- Paris, 1891.- Reb. XXV.- P. 387.

CARRIÈRE A. Նույնը առանձին.- Paris, 1891[1].

CARRIÈRE A. Une novelle source de Moise de Khoren//ՀԱ.- 1892.- № 8.- էջ 250-253 (ֆրանսերեն և Հայերեն Հանդիպադիր Հրատարակություն):

CARRIÈRE A. Nouvelles sources de Moïse de Khoren//ՀԱ.- 1892.- № 12.- էջ 373-379; 1893.- № 4.- էջ 116-120. № 5.- էջ 134-140. № 6.- էջ 178-186 (ֆրանսերեն Հանդիպադիր Հրատարակություն):

CARRIÈRE A. Nouvelles sources de Khoren//Etudes crituques.- Wienne, 1893.- P. 36[2].

CARRIÈRE A. Lettre au P. N. Dashian//ՀԱ, 1893, № 10, էջ 309-311.

CARRIÈRE A. Nouvelles sources de Moïse de Khoren. V. Moïse de Khoren et la Ghromoque de Malalas//ՀԱ.- 1894.- № 2.- P. 53-67 (ֆրանսերեն-Հայերեն):

CARRIÈRE A. Nouvelles sources de Moïse de Khorèn. VI. Moïse de

---

[1] Գրախոսություններ՝ L'Arménie, № 37, Paris, 1891, Revue critique, rel. XXIV, Paris, 1891, p. 387. **F. Conybeare**, The Academy, № 1110, Paris, 1893, p. 135-137.

[2] Գրախոսություններ՝ **F. C. Conybear**, The date of Moses of Khoren, Arnold Z. f. Kirchengeschich, VII, 183 f. **L. Duchesne**, Bull. critique, 1893, № 15, p. 286. **V. Vetter**, Lit. Rundschan für Kath Deutschland, 1893, p. 263. **V. Vetter**, Theol. Quartalschrift, Tübingen, 1893, II, p. 350-351, 373 (Հայերեն թարգմանությունը տե՛ս ՀԱ, 1893, № 8). **H. Hübschman**, Lit. Centralblatt, 1893, № 50, p. 1791. **A. Meillet**, Revue critique, 1893, № 42, p. 213-214 (Հայերեն թարգմանությունը տե՛ս **Ա. Մեյե**, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 1978, էջ 806): **А. Хаханов**, Новое обозрение, 1894, № 3552 (Հայերեն թարգմանությունը տե՛ս ՀԱ, 1894, № 6):

Khorèn et Procope//ՀԱ.-1894.- № 4.- P. 120-127 (Փրանսերեն-Հայերեն):

CARRIÈRE A. Nouvelles sairces de Moïse de Khorèn Supplément.- Wienne, 1894.- VIII + 40 p[1].

CARRIÈRE A. La Légende d'Abgar dans L'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorèn.- Paris, 1895[2].

CARRIÈRE A. Les huit sanchuaires de L'Arménie payenne, d'après Agathange et Moïse de Khorèn. Etudes critiques.- Paris, 1899.- 29 p[3].

CHABOT J.-B. La prétendue Chronique de Maribas le Chaldeen//Journal Asiatique.- Paris, 1905.- XC, t. 5.- P. 251-264[4].

CHAHIN M. Some legendary kings of Armenia: can they be linkeol to authentic history//Journal of the Society for Armenian Studies.- 1984.- № 1.- P. 45-67.

CHAHINIAN Kr. Moïse de Khorène.- La literature païenne; Les Charakans de Moïse de Khorène; L'Histoire de Moïse de Khorēne//**Kr. Chahinian**, O'euvres vives de la littérature Arménienne.- Antélias-Liban, 1988.- P. 19-26, 48-50, 73-82.

---

1 Գրախոսությունները՝ **A. Meillet**, Revue critique, 1894, № 43, p. 211 (Հայերեն թարգմանությունը տե՛ս **Ա. Մեյե**, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, էջ 558-559). **E. Heydenreich**, Mitt. aus d. hist. litt., 1894, XXIII, p. 154. **H. Hübscmann**, LC, № 7, 1894, p. 222. **C. Weuman**, Byz. Z., 1894, IV, S. 167. **H. Mapp**, BB, 1894, I, стр. 263-306.

2 Գրախոսությունները՝ Բազմավեպ, 1896, № 2, էջ 95: **Aug. Burckhardt**, Byz. Zeitschrift, 1897, II, p. 426-435 (Հմմտ. ՀԱ, 1897, № 7, էջ 217). **P. Vetter**, Lit. Rolsch., f. d. Kath, 1896, DS, P. 146. Revue hist. rel., XXXII, p. 342 f. **Ա. Ա.**, Մուրճ, 1896, № 1, էջ 116-122.

3 Գրախոսությունները՝ **A. Meillet**, Revue critique, 1900, № 16, p. 301. **F. Nau**, Bull. critique, № 21, p. 484. **H. Hubert**, Rev. arch., № 37, էջ 177. **A. Meyer**, Revue critique, 1900.

4 Գրախոսությունը՝ **Կ. Տ. Բ**, Բանասեր, Հատ. է, պրակ 5, Փարիզ, 1905, էջ 129-132:

CHALATHIANZ G. *Zür Erklärung der Armenischen Geschichte des Moses von Chorene//Wiener Zeitschrift für de Kunde des Morgenlandes.- Wien.- 1893, VII.- S. 21-28.*

CHALATHIANZ G. *War Artases von Armenien der Besieger des Kroses?//«Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes».- Wien.- 1903, XVIII, № 1.- P. 37-46.*

CHALATHIANZ G. *Նույնը առանձին, Wien, 1903, 10 p.*

CHALATHIANZ G. *Üeber die Armenische version der Weltchronik des Hippolytus//Wiener Zeitschrift für de Kunde des Morgenlandes.- Wien, 1903.- XVIII[1].- P. 182-186.*

CHAVANNES E. Marquart J., *Ērānšahr//JA.- 1901, IXC.- T. 18, P. 551-558.*

CONYBEARE F. C. *The date of Moses of Khoren//Byzantinische Zeitschrift.- 1901.- Bd. X.- S. 489-504.*

CONYBEARE F. C. *An old Armenian version of Josephus//The Journal of the theological studies.- 1908.- july.- vol. IX, № 36.- P. 577-583.*

COWE P. S. *Movses Khorenats'i in Chalcedonian perspective//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography. International Conference. May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 19.*

COWE P. S. *Review of G. Muradyan «Գիրք Պիտոյից»//Le Muséon.- T. 108.-1995.-P. 200-205.*

CRAY L. H. *Les Metres païens de L'Arménie (Moïse de Khorène)//REArm.- 1926.- т. VI.- F. 2.- P.159-167.*

CREAGH J. *Moses of Khorene//James Creagh, Armenians, Koords and Turks.- vol. I-II.- London, 1880.*

---

[1] Վերջին երկու աշխատությունները իբրև զեկուցումներ կարդացվել են Արևելագիտական XIII միջազգային կոնֆերանսում (Համբուրգ, 1902) և լույս տեսել կոնֆերանսի նյութերի ժողովածուում (Լեյդեն, 1904)։

DASHIAN P. J. *Zur Abgar-Sage//Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.- 1890.- IV Band, Heft 1.- S. 17-34.- Heft 2.- P. 144-160.- Heft 3.- P. 177-198.*

DASHIAN P. J. *Նոյնը, առանձին.- Wien, 1890.- 55 p.*

DASNABEDIAN T. *L' Histoire de L'icone de Hogeacʿ Vankʿ une attribution a Moïse Keʿrtoʿl//ՀԱ.-1993.- № 1-129, էջ 149-166.*

DÉDÉYAN G. *Les peuples européens et L'Europe dans L'Histoire d'Arménie de Movsés Xorenacʿi et dans L'Ašxarhacʿoycʿ//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը.- Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 101-103.*

DÉDÉYAN G. *Les conquêtes grecques du roi Artachès dans L'oeuvre de Moïse de Khorène//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines. Colloque. Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO). Centre de recherches sur la giastora Arménienne (CRDA).-Paris, 1991.- P. 11.*

DEMIRKHANIAN A. *A novel reading of «The song of Vahagn»//International conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986. Theses of reports.- Yerevan, 1986.- P. 40-42.*

DER-MELKONIAN C. *Contes et legendes Armeniens (La legende de Haig, Ara le Bel et Semiramis).- Beyrouth, 1964.- P. 5-16.*

DOLENS N. et KHATCH A. *Critique des historiens arméniens (Moïse de Khorèn)//***N. Dolens et A. Khatch,** *Histoire des anciens Arméniens.- Genève, 1907.- P. 221-224.*

DULAURIER Ed. *Etudes sur les chants historiques et les traditions populaires de L'ancienne Arménie, d'après une dissertation de M. J. B. Emin//Journal Asiatique.- 4e ser. Nol. Vol. XIX.- 1852.- P. 5-58.*

DULAURIER Ed. *Նույնը առանձին.- Paris, 1852 (MDCCCLII).- 60 p.*

DULAURIER Ed. *Les chants populaires de L'Arménie//Revue de deux mondes.- Paris, 1852.- № 1.*

DUMÉZIL G. *Le Dit de la Princesse Saténik//REArm.-Paris, 1929.- Tome IX, f. 1.- P. 41-53.*

DUMÉZIL G. *«Vahagn»//Revue de l'histoire des religons.- 1936.- № 117.- P. 152-170.*

EDELSPACHER A. *Egy magyar iró Choreneiröl//Armenia. -1891.- № 12.- O. 361-362.*

ESBROECK van M. *Chronique arménienne//Analecta Bollandiana.- Brucsseles, 1962.- Vol. 80.- P. 423-445.*

ESBROECK van M. *Le roi Sanatrouk et L'apôtre Thaddeè//REArm.- Paris, 1972.- Vol. 9.- P. 241-283.*

ESBROECK van M. *La legende apostolique chez Moïse de Khorene//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության ստեղծման 1500-ամյակը». Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 104-105.*

ESBROECK van M. *Movses Khorenats'i and the Girk' Eakats'//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian Historiography. International Conference. May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 20.*

ESBROECK van M. *Movsēs Xorenac'i et le Girk' Eakac'//REArm.- T. 25 (1994-1995).- P. 109-124.*

ESZTEGÁR L. *Ujabb nyilatkozatok a magyar Choreneizöl//Armenia, 1893.- 3.- P. 87-90.*

ESZTEGÁR L. *Az örmény irodalom fénykora//Armenia.-1899.- № 3.- O. 83-86.*

FLORIVAL P. E. Moïse de Khorène//Moïse de Khorène auteur de Ve siècle.- Venise, 1841.- [Առաջաբանը].

GARSOÏAN N. G. The two voices of Armenian medieval historiography: The Iranian index//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography. International Conference. May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 16-17.

GARSOÏAN N. C. L'Histoire attribuée à Movsēs Xorenacʿi: que reste--til à en dire? //REArm.- t.29.- Paris, 2003-2004.- P. 29-48.

GELZER H. Die armenische mythologie und die Anfänge der armenischen Kirche.- Leipzig, 1895.- 65 p.

GELZER H. Moses von Choren//H. Gelzer, Armenien, Geschichte, Leteratur, Kirche.- Wien, 1897.- 130 p.

GELZER H. Moses von Choren//Realencyklopägie für protestantische Theologie und Kirche.- 1896, № 3, Aufl, Band II.

GIGNOUX Ph. Quelle connaissance eut de L'Iran Moïse de Khorène?//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines.- Colloque. Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO). Centre de recherches sur la giastora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 9.

GILDEMEISTER J. Pseudo-Callisthennes, bei Moses von Khoren//Zeitschrift der Deutschen Morgenländichen Gesellschaft.- XL.- Band I.- Heft.- Leipzig, 1886.- S. 88-92.

GIRAGOSIAN M. Movses of Khoren St. (5-th cent.)//Children's Encyclopedia of Armenian christianity.- Yerevan, 2001.- P. 111.

GOPCSA L. Ujabb nyilatkozatok a madyar Choreneizöl//Armenia.- 1893.- № 3.- O. 90-92.

GOVRIK G. Chorenei Mózes//Armenia.- 1887.- № 1.- O. 20-23;- № 2.- O. 50-54.

GRAY J. H. *Les mètres païens de L'Arménie//REArm.- Paris, 1926.- F. VI, № 2.- P. 159-167*[1].

GROSSO F. *Mosé di Chorene e Corbulone//La parola del passato.- 1957.- № 12.- P. 177-191.*

GULBENKIAN E. *The Conversion of King Trdat and Khorenatsi's History of the Armenians//Le Muséon.- Louvain, 1971.- № 90.- P. 49-62.*

GULBENKIAN E. *Movsēs Khorenatsi's remarks to his Patron//Le Muséon.- 1984.- № 97.-P. 59-79.*

GULBENKIAN E. *Some veiled Allusions in Movsēs Khorenats'i History//ՀԱ.- 1992.- № 11-12. - էջ 1-13.*

GULBENKIAN E. *Movsēs Khorenats'i and Lazar P'arpets'i// ՀԱ.- 1994.-№ 11-12.- էջ 1-7։*

GUTSCHMID A. *Üeber die Glaubwürdigkeit.- Leipzig, 1873.*

GUTSCHMID A. *Üeber die Glaubwürdigkeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren//Berichte über die Verhandlungen der Könglich-sächsischen Gessellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch historische Classe.- 28 Band.- Leipzig, 1876.- S. 1-43.*

GUTSCHMID A. Նույնը, առանձին.- Leipzig, 1876.- S. 43.

GUTSCHMID A. Նույնը//Kleine Schriften.- Bd. III.- Leipzig, 1892.- S. 282-332.

GUTSCHMID A. Moses von Chorene//Նույն տեղում.- S. 332-338.

GUTSCHMID A. Moses von Khorene//Encyclopaedia Britannica.- Volume IX.- Edinburgh, 1883.- P. 861-863.

---

[1] Գրախոսությունը՝ Ն. Ադոնցյան, Հայրենիք, 1927, № 9 (57), էջ 46-52։

GUTSCHMID A. Նույնը//The Encyclopaedia Britannica.- Volume 16.- New York, 1902.- P. 861-863.

GUTSCHMID A., CONYBEARE F. C. Moses of Chorene//The Encyclopaedia Britannica.- Volume 18.- Cambridge, 1911.- P. 897-898.

GUTSCHMID A. Untersuchungen üeber die Geschichte des Königsreichs Osroene//Memoires de L'Academie Imper., des scienees St. Petersb.- 1887.- VII serie.- T. XXXV.- № 1.- P. 17.

HAASE F. Die Abfassung szeit der Armenischen Geschichte des Moses von Khoren//Orients Christianus.- Leipzig, 1923.- T. X-XI.- S. 77-90.

HADJIAN B. Movsés Jorenatsi//**B. Hadjian**, Crandes figuras de la cultura Armenia.- Buenos Aires, 1987.- P. 35-38.

HAIRAPETIAN S. Movses Xorenatsi//**S. Hairapetian**, A history of Armenian literature.- Delmar - New York, 1995.- P. 90.[1].

HEWSEN R. H. On the date autorship of the Asxarhac'oyc'//REArm, 1967.- Tome IV.- P. 409-432.

HEWSEN R. H. Interoduction to the Study of Armenian Historical Geography: The Ašxarhac'oyc' of Ananias of Shirak Formerly Attributed to Moses of Xoren.- Georgetawn University.- 1967, UMY order.- № 68.-1898.

HEWSEN R. H. Moses of Khoren as a hitorical source//Armenien Rewiew.- 1986.- V. 39, № 2.- S. 49-69.

HEWSEN R. H. «Aspects of the Regin of Tiridates the Great»//Armenian Studies in Memorian Haïg Berbérian, ed D. Kouymjian.- Lisbon, 1986.- P. 323-332.

---

[1] Գրախոսությունը՝ Գ. Ս. Քառու, Լրաբեր, ՀՀ ԳԱ, 1997, № 3, էջ 180-181:

HEWSEN R. H. *The literary genius of Moses Khorenats'i//International Conference of Armenian medieval literatore.- Yerevan.- September, 15-19, 1986. - Theses of reports.- Yerevan, 1986.- P. 86-88.*

HEWSEN R. H. *A Vindication of the chronology of book III of Movses Khorenatsi//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը. Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 107-108.*

HEWSEN R. H. *The literary genius of Moses of Khoren//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography.- International Conference. May 22-23.- 1992.- New York, 1992.- P. 17.*

HEWSEN R. H. *The Geography of Ananias of Sirak (Ašxarhac'oyc'). Introduction and Commentary.-Wiesbaden, 1992.*

HOVANISSIAN R. C. *Movses Khorenatsi//R. C.* ***Hovanissian****, The translation of Armenian classical sources in the United States//Հասկ, Հայագիտական Հանդես.- Ջ տարի.- Անթիլիաս, 1995.- էջ 30-31.*

HÜBSCHMANN J. H. *Zur Geschichte Armeniens und der ersten Kriege der Araber. Aus dem armenischen des Sebeos.- Leipzig, 1875.- 44 p.*

HÜBSCHMANN J. H. *Die altarmenischen Ortsnamen. Mit Beiträgen zur historischen Topographie Armeniens und einer Karte.- Strasburg, 1904.- 297 p.*

INGLISIAN V. *Moses Khorenatzi//Handbuch der orientalistik-Armenisch und Kaukasische sprachen.- Leiden-Köln, 1963.- S. 177-179.*

IOHANNISIAN H. *Das literarische Parträt der Armenier bei ihren Historikern von V-VIII. (Die Porträts bei Agathangelus und Moses Chorene).- Iahrh. n. Chr. mit einer einleitung über ihre Abstammung, historische Entwicklung und Geschtschreibung.- Rötha bei Leipzig.- Druck von G. Apitz.- 1912.- P. 117-133.*

KALAYAN H. *An Appreciation of Moses of Khoren's. Work and Times//Armenian Review.- 1987.- vol. 40.- Number 2 (158).- P. 103-106.*

KIEPERT H. *Üeber älteste Landes und Volksgeschichte von Armenien//Monatschrift der Akademie Wissenschaft.- Berlin, 1869.- März, № 3.*

KIEPERT H. *Նույնը առանձին.- Berlin, 1869.- 27 p.*

KIEPERT H. *Üeber die Zeit der Abfassung des dem Moses von Chorene Zugeschriebenen geogr. Kompendiums//Monatschrift der Akademie Wissenschaft.- Berlin, 1873.*

KOSTANIAN A. A. *Torgom's House, State of Ararat, Askanazian regiment. Cenealogical New Comprehension at the very Outset of the Appearance of Armenian Written Language//International Conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986.- Theses of raports.- Yerevan, 1986.- P. 112-113.*

KOUYMJIAN D. *Moïse de Khorène: Le témoignage scribes//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը». Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 109-110.*

KOUYMJIAN D. *Moïse de Khorène: Le témoignage scribes//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines. Colloque.- Institut national des langues et civilisations orientales (INAL CO). Centre de recherches sur La giastora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 13.*

KOUYMJIAN D. *Movsēs Xorenac'i: Le témoignage des scribes//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 71-81.*

KURKJIAN V. M. *Movses Khorenatsi//***V. M. Kurkjian***, A history of Armenia.- New York, 1958.- P. 385-386.*

KUUN GÉZA. *Ujabb nyilatkozatok a magyar Choreneizöl//Armenia.- 1893.- № 5.- O. 236-243.*

LA CROZE MAT. V. DE. *Thesaurus epistolicus Lacrozianus.- Leipzig.- T. 1-3.- 1762-1764*[1].

LANGLOIS V. *Les sources de L'Histoire de Arménie de Moïse de Khoren.- Paris, 1858.*

LANGLOIS V. *Etude sur les sources de L'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène//Bulletin de L'Académie.- Tome III, Paris, 1861.- P. 531-583.*

LANGLOIS V. *Նույնը առանձին.- Paris, 1861.- 77 p.*

LANGLOIS V. *E'tudes sur les sources de L'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène//Bulletin de L'Académie Imp. des Sciences. Mel. asiatique.- St.-Pétersburg.- Tome IV.- 1863.-P. 293-368.*

LANGLOIS V. *Նույնը առանձին.- St.- Pétersburg, 1863.- 74 p.*

LANGLOIS V. *Moïse de Khorène//Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie.- T. 2.- Paris, 1869.- P. 47-52.*

LANGLOIS V. *Նույնը տե՛ս 2-րդ հրատ.- Paris, 2001.- P. 47-52.*

LEWY H. *The date and purpose of Moses of Chorene's History//Buzantion.- Revue internationale des E'tudes Buzantines.- Tome XI, f. 1.- Bruxelles, 1936.- P. 81-96.*

LEWY H. *An additional note on the date of Moses of Khorene//Buzantion.- Tome XI, f. 2.- Bruxelles, 1936.- P. 593-596.*

LINDIÈRE T. *Notice sur Moïse de Khorène, historien de la Grande Arménie//Lu au Congres historique.- Paris, 1898.*

---

[1] *Մովսես Խորենացու վերաբերյալ Լա Կրոզի տեսակետների մասին տե՛ս Գ. Ա. Ծրումպֆ, ուսումնասիրությունք Հայ լեզվի և մատենագրության յարևմուտս (ԺԴ-ԺԹ դար), Վենետիկ, 1895, էջ 51-53:*

LUKÁCSI Kr. *Chorenei Mózes//Armenia.- 1891.- № 12.- O. 362-366.*

MACLER F. *Moïse de Khorèn et les travaux d'Auguste Carrière//Revue archéologique.- Paris, 1902.- № 42.- P. 293-301.*

MACLER F. *Նոյնը առանձին.- Paris, 1902.- 12 p.*

MACLER F. *Extraits de la Chronique de Maribas Kaldoyo (Mar Abas Katina [?])//Journal Asiatique, Paris, 1903.- XC.- T. 1.- P. 491-549.*

MACLER F. *Zur Geschichte des Ps. Moses Chorenatsi//Armeniaca.- 1927.- II. P.*

MACLER F. *Contes L'eyendes et épopées populaires d'Arménie.- Contes.- Paris, 1928.- 161 p*[1]*.*

MADOYAN A. *The epistolary Genre and Historiography in the 5th Century//International conference of Armenian medieval literature.- Theses of raports.- Yerevan, 1986.- P. 129-130.*

MAHÉ J.-P. Robert W. Thomson, *Moses Khorenats'i. History of the Armenians // JA.- Paris, 1979.- T. 267, № 3-4.- P. 455-457.*

MAHÉ J.-P. Robert W. Thomson, *Moses Khorenats'i. History of the Armenians, Cambridge, 1978, VIII + 408 p.//Revue des Études Byzantines.- 1980.- T. 38.- P. 301-302.*

MAHÉ J.-P. *«Le crime d'Artawazd et les K'ajk'» ou le mythe du temps profane.- REArm.- T. 16.- Paris, 1982.- P. 175-206.*

MAHÉ J.-P. *Moïse de Khorène devant la critique//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines.- Colloque.- Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO).- Centre de recherches sur la giastora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 14-15.*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* **L. Mariès**, *REArm.- Paris, 1929.- T. IX, № 2.- P. 288-289.*

MAHÉ J.-P. *Movses Khorenats'i at the court of the Bagratunis//Movses Khorenats'i and medieval Armenian historiography.- International Conference.- May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 17.*

MAHÉ J.-P. *Introduction: I. La question de Moïse de Khorène. II. Structures narratives de L' Histoire de l'Arménie. III. Moïse de Khorène et L'Histoire//Histoire de L'Arménie par Moïse de Khorène.- Callimard, 1993.- P. 9-98.*

MAHÉ J.-P. *Movsēs Xorenac'i devant la critique//Movsēs Xorenac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 83-98.*

MANANDIAN A. *Die Lösung des problems des Moses Chorenathsi. (Vortrag dehalten in der Sitzung der historischen Sektion des Instituts der Kulturgeschicte S. S. R. A. am 21 januar 1933)//Հ.* ***Մանանդյան, Խորենացու առեղծվածի լուծումը.-*** *(Թեզիսներ Կուլտուրայի պատմության ինստիտուտում կարդացված զեկուցման: Զեկուցման հիմնական թեզիսները հայերեն, ռուսերեն և գերմաներեն լեզուներով).- Երևան, 1933, էջ 17-21:*

MANANDIAN A. *Նույնը//Հ.* ***Մանանդյան, Խորենացու առեղծվածի*** *լուծումը.- Երևան, 1934.- էջ 219-228.*

MARQUART J. *Ērānšahr. Nach der Geographie des Ps. Mosēs Xorenac'i.-Abhande d. Götte.- Gesellsch.- mit hisorisch-kritischen kommentar und historischen und topographischen excursen.- Berlin, Weidmann,1901.- 358 S.*[1].

---

[1] Գրախոսությունները՝ ***E. Chavannes****, Journal Asia.- Sér. XC.- 1901.- T. 18.- P. 551-558.* ***G. Schlodol****, T. CP.- Sér. II, vol. 2.- 1901.- P. 389-394. M. J. De Goeje, WZKM.- 1902, № 16.- P. 189-197.* ***W. Bang****, Rev. orient pour des et ouralo-alt.- Keleti Szemle.- 1902.- № 3.- P. 230-241.* ***E. Justi****, Berlin. philol. Wochenschr.- 1902.- P. 1487-1492.* ***H. Hübschman****, LC.- 1902.- P. 317 f.* ***Th. Nöldeke****, ZDMG.- 1902.- V. 56.- P. 427-436.* ***P. Vetter*** *«Theol. Qoart.», 1902.-V. 84.- P. 442-443 f.* ***S. Levi****, Rev. critiq., II, 1902, № 43.- P. 321 f.* ***J.-B. Chabot****, Rev. critiq., 1902, № 45.- P. 363-365 f.* ***Հ. Վետրել****, ՀԱ, 1902, № 12.- էջ 405-408.* ***H. Адонц****, BB, 1904.- T. 11, C. 317-318.//Buz. Zeit.- 1907.- T. 16.- P. 319-321.*

MARQUART J. Նույնը, Բ տպագրություն.- Wiesbaden, 1970.- 360 Տ.

MARQUART J. Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Xorenaç'i//Caucasica.- Leipzig, 1930.- Fasc. VI.- Teil. 2.- P. 10-77[1].

MATHEVOSSIAN A. Movses Khorenatsi et La «Chronologie» D'Athanase Taronatsi//International conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986.- Theses of reports.- Yerevan, 1986.- P. 136-137.

MEILLET A. A. Carrier, Nouvelles sources de Moïse de Khorèn, Wien, 1893.- [Գրախոսություն]//Revue critique.- 1893.- XXXVI.- P. 213-214.

MEILLET A. A. Carrier, Nouvelles sources de Moïse de Khorèn, Wien, 1894.- [Գրախոսություն]//Revue critique.- 1894.- XXXVIII.- P. 211.

MKRTCHIAN L. M. The history of Armenia by Movses Khorenatsi in Russian translations//International conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986.- Theses of reports.- Yerevan, 1986.- P. 149-152.

MLAKER E. K. Zur Geschichte des Ps. Moses Chorenaçi//Armeniaca, Zeitschriftfür die Erforschung der Sprache und Kultur Armeniens.- Leipzig, 1927.- P. 114-125.

MLAKER E. K. Die gatierung der Geschichte des Ps. Moses Xorenac'i//Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes.- 1935.- № 42.- P. 267-286.

MOLNÁR A. Az örmény irodalom//Armenia.- 1887.- № 9.- O. 257-260, № 10.- O. 298-301, № 11.- O. 327-331, № 12.- O. 374-378.

MOLNÁR A. Az ó-örmény népies költészet//Armenia.- 1888.- № 4,

[1] Գրախոսությունը՝ A. Meillet, REArm, Paris, 1930.- Tome X.- Fascicule 2.

O. 97-100, № 5, O. 134-137, № 6, O. 162-165, № 7.- O. 197-201, № 8.- O. 228-231.

MOLNÁR A. Khorenei Mózes//Armenia.- 1896.- № 8.- O. 265.

MOLNÁR A. Örményország történelme és irodalma//Armenia.- 1898.- № 3.- O. 70-74, № 4. - O. 102-106, № 5.- O. 131-135, № 6.- O. 164-169, № 7.- O. 197-200, № 8.- O. 229-234.

MORGAN J. Moïse de Khoréne//**Jacgues de Morgan,** Histoire du peuple Arménien.- Paris.- MCM XIX.- P. 305-312.

MORGAN J. Նույնը, Բ տպագրություն.- Boston, 1965.- P. 346-352.

MOURADIAN K. M. Traduction Armenienne de L'Oeuvre de Gregoire de Nysse. Epitaphe de L'Eveque Melitee//International conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986.- Theses of reports.- Yerevan, 1986.- P. 155-156.

MURADYAN G. The rhetorical exercises (Progymnasmata) in the old Armenian «Book of Chreia» (Girk' Pitoyic'). Translation or original composition?//REArm.-Tome 27.- Paris, 1998-2000.- P. 99-115.

MUSCHEGYAN A. Die zeit des Moses Chorenazi//Նույն տեղում.- էջ 160-162.

MÜLLER F. Moses Xorenac'i//Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.- Wien, 1893.- Heft II.-P. 210-211.

NERSESSIAN V. History of the Armenians. By Moses Khorenats'i. Translation and Commentary on the Literary Sources by Robert W. Thomson, Cambridge, 1978//Journal of Ecclesiastical history.- 1979. V. 30.- № 4, october.- P. 479-480.

NERSESSIAN V. Movsés Khorenatsi and Chazar P'arpetsi//ՀՀՀ.- Բեյրութ, 1998.- Հատ. ԺԸ.- էջ 195-206.

NÈVE F. M. *L'Arménie chrétienne et sa litterature.- Louvain, 1886.- VII + 403 p.*[1]

NÈWMANN C. F. *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, nach den werken der Mechitaristen frei bearbeitet.- Leipzig, 1836.- P. 28-39.*

NÈWMANN C. F. *Beiträge zur armenischen Literatur.- München, 1849.- P. 31 ff. (ստորագրությունը՝ N.).*

NICHANIAN M. *Le récit (Conception et réception du récit populaire chez Moïse de Khorène et dans le Buzandaran)//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines. Colloque.- Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO).- Centre de recherches sur la giastora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 10.*

NICHANIAN M. *Conception et réception du récit mythique, chez Movsēs Xorēnac'i//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antèlias, 2000.- P. 29-53.*

NORAYR N. de BYZANCE. *De L'urgence d'une édition critique des textes arméniens Nota//Reale Accademia dei lincei.- Rendiconti, 1892.- P. 807-818.*

NORAYR N. de BYZANCE. *Նույնը առանձին. - Roma.- Tip. della R. Accad.- 1892.- 12 p.*[2]

OUTIER B. *Les traditions relatives à Saint Jean Baptiste chez Movses Xorenac'i//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը.- Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 106:*

OUTIER B. *Movsēs après Movsēs//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie arménienne des origines.- Antèlias, 2000.- P. 99-112.*

---

1 Գրախոսությունները՝ ՀԱ, 1887, № 2, էջ 24: Արձագանք, 1887, № 14, էջ 208-211;

2 Գրախոսությունները՝ Մուրճ, 1893, № 2: **Fr. Müller**, *WZKM, 1893, t. VII, p. 210-211.*

OUZOUNIAN A. *Quelques aspects du discours rapporté dans l'oeuvre de Movses Xorenac'i//REArm.- T. 2.- Paris, 1996-1997.- P. 7-24.*

PATCANIAN K. *Catalogue de la littérature arménienne depuis le commencement du IV siécle jusque vers le milieu du XIII//Bullet. de L'Acad. de St.-Pétersurg.- 1860.- T. II.- P. 44-91.*

PATCANIAN K. *Essai d'une histoire de la dinastie des Sassanides, d'après les renseignements fournis par les historiens arméniens. Traduit du rusee par Ev. Prud'homme//JA.- 1866, VI C.- T. 7, P. 101-258.*

PATCANIAN K. *Critique de la Geographie de Moïse de Khorène, edités par le R. P. Arsène Soukry, Venise, 1881.- [Գրախոսութիւն]// Le Muséon.- T. 2.- Louvain, 1882.- P. 447-452 (ստորագր.' K. de Raistaing).*

PATRUBÁNY L. *Örmény irodalom az V. Században//Armenia.- 1901, № 7.- O. 202-205, № 8.- O. 229-231, № 9.- O. 266-270, № 10.- O. 295-299, № 11.- O. 333-335, № 12.- O. 359-362.*

PETERMANN J. H. *Üeber Moses Chorensis und die quellen seiner Geschichte der Armenier//Academie der Wissenschaft.- Berlin, 1851.- P. 456-458.*

PETERMANN J. H. *Üeber die schriftl. Quellen des Moses Chorensis// Նույն տեղում. Berlin, 1852.- 2.- P. 87-104.*

PETERMANN J. H. *Brevis linguae armeniacae grammatica, litteratura, chrestomathia cum glossario.- Lipsiae, 1872.- XI + 203 p.*

PETERMANN J. H. *Moses Chorensis//Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche.- 2-րդ տպագր.- Lipsiae , 1875.*

PICHARD C. E. *Essai sur Moïse de Khorène Historien Arménien du Ve siècle de L'ère de Christ.- Paris, 1866.- 99 p.*

POGGI S. *Moses Khorenats'i, History of the Armenians. Translation*

and Commentary by Robert W. Thomson, Cambridge, 1978: [Գրախոսություն]//Orientalia Christiana periodica.- 1979.- V. 45.- P. 432-433.

PRUD'HOMME E. Moïse de Khorène Historie d'Arménie en trois Livres. Traduction par V. Langlois. Paris, 1869: [Գրախոսություն]//Journal Asiatique.- Paris, 1869.- № 1.- P. 93-95.

QUATREMERE E. Observations sur la ville de Ninive//Journal des Savants.- 1850.- P. 364.

ROSENSTIEHL J.-M. Enosh, le premier. Movses Xorenac'i I, 4 et la traduction arménienne de la Genèse//REArm.- T. 25.- Paris, 1994-1995.- P. 97-108.

RUSSEL J. R. Zoroastrianism in Armenia (Movses Khorenats'i).- P. 41-45 և այլուր:

RUSSEL J. R. Sts. Thaddeus and Bartholomew and Mar Gabryab: Christian and manichaean apostolates in Armenia//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography.- International Conference. May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 18.

SAINT-MARTIN J. Mémoires historiens et géographiques sur l'Arménie.- Vol. 1.- Paris, 1818.- Vol. 2.- Paris, 1819.- P. 301-309, 388-395[1].

SAINT-MARTIN J. Notice sur la vie et les écrits de Moyse de Khoren, historien Armenien//Journal Asiatique.- Paris, 1823.- Juin.- T. II.- P. 321-344.

SAINT-MARTIN J. Histoire des révolutions d'Aménie, sous le règne d'Arsace II//Journal Asiatiqu.- Paris, 1829.- T. IV.- P. 402-452; T. V.- Paris, 1830.-P. 161-207, 336-374.

SAINT-MARTIN J. Fragments d'une histoire des Arsacides.- T. 1.- Paris, 1840.- P. 145-158.

---

[1] «Աշխարհացոյց»-ի Առաջաբանը և ծանոթագրությունները:

SAINTE-CROIX I. DE. *Sur la géographie de Moïse de Khorèn//Journal des Savants.- Paris, 1789.- P. 217-223.*

SALVINI M. *Un témoignage «Archéologique» rendu par Movses Chorenac'i//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը.- Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 111-112.*

SARAFIAN J. *Armenia a través de sus Prosa.- Buenos Aires.- 1988.*

SARGSIAN A. *Üeber eine besonderheit des werkes von Johannes Draschanakertzi//Imternational conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986.- Yerevan, 1986.- P. 199-200.*

SARKISIAN A. O. *On the autenthicity of Moses of Khoren's History//Journal of the American Oriental Society. - 1940.- № 60.- P. 73-81.*

SARKISIAN A. O. *On the authenticity of Moses of Khoren's History//The Armenian review.- 1948.- Volume 1.- № 1.- P. 38-43.*

SARKISSIAN B. *Étude sur la vallée de l'Araxe et ses trois villes anciennes//Բազմավեպ.- 1886.- № 4-6.- էջ 200-225.*

SARKISSIAN G. Kh. *Üeber den chronologischen Lusammenhang in der «Geschichte Armeniens» von Moses Chorenazi//XXV* Междунаpод. конгресс востоковедов. Докл. делегации СССР.- Москва, 1960, С. 249.

SARKISSIAN G. Kh. *L' «Histoire de L'Arménie» de Movsès Khorenatsi comme Système//International conference of Armenian medieval literature.- Yerevan, September 15-19, 1986.- Theses of reports.- Yerevan, 1986.- P. 203-204.*

SARKISSIAN G. Kh. *L' Histoire d'Arménie de Moïse de Khoréne et L'Ourartou//Moïse de Khorène et L'Histoiriographie Arménienne des origines.- Colloque.- Institut national des langues et civilisa-*

tions orientales (INALCO).- Centre de recherches sur la diaspora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 8.

SARKISSIAN G. Kh. *«The history of Armenia» by Movses Khorenatzi.- Yerevan, 1991.- 124 p.*

SARKISSIAN G. Kh. *L'Histoire d'Arménie de Movsēs Xorēnac'i et L'Ourartou//Movsēs Xorēnac'i et l'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 9-27.*

SARKISSIAN G. Kh. *Moses Khorenatsi's «History of Armenia» as a System//Proceedings of the Fourth International Conference on Armenian Linguistics. - Cleveland, 1991. - New York, 1992. - P. 213-222.*

SAFRASTIAN A. *«Mysterey» of Movses Khorenaci//Massis.- An organ of Armenian interests.- London, 1933.- Vol. V.- № 3 (45).- July.- P. 64-68.*

SAFRASTIAN A. *Movses Khorenaci, Book I, 20//Massis.- London, 1935.- № 56*[1]*.*

SCHRÖDER Joh. J. *De antiquitate linguae Armeniae (Mosis Choronensis)//Thesaurus linguae Armenicae, antiquae et hodiernae. Cum varia praxios materia.- Արամեան լեզուի գանձ.- Amstelodami, 1711.*

SCHÜTZ O. *Movszesz Khorenaci ês a madyar óstörténet//Körösi Csoma Társaság Östörténeti Konferenciája.- Budapest, 1973.*

SCHÜTZ O. *Concordance Series of Medieval Armenian Literature//Acta Orient.- Budapest, 1975.- T. XXIX, fasc. 3.- P. 395-401.*

SCHÜTZ O. *Az örmény történetirás Kerdetei, ... Movses Khorenaci (Khoreni Mozes). Pseudo Mozes Khorenaci Geografiaja// Örmény források.- Tankönyvkiadó, 1976.- P. 260-273.*

---

[1] *Գրախոսությունը՝ Ե. Փեչիկյան, Բազմավեպ, 1935, № 6, էջ 216-217:*

SCHÜTZ O. *Mozes Khorenaci//Vilagirodalmi lexikon.- T. VIII.- Budapest, 1982.*

SCHÜTZ O. *Moses Khorenats'i, History of the Armenians. Trabslation and Commentary on the literary Sources by R. W. Thomson, Cambridge 1978//Acta Orient. Hung.- 1987.- T. XLI.- P. 164.*

SCHÜTZ O. *The northern momads in the «History of Armenia» of Movses Khorenatsi and the Geography and the testimony of place names in Hungary//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը: Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 113:*

SCHWEIGER-LERCHENFELD A. *Moses von Chorene//A. Schweiger-Lerchenfeld.- Zwischen Donau und Kaukasus.- Wien, 1887.*

SÈRPOS G. ge, *Mosè Corenense//G. ge Sèrpos, Compendio storico di, Memorie cromologiche concernenti la religione e la morale della nazione Armena Suddita dell Impero Ottomano.- Tomo primo.- Venezia, 1786.*

SGARBI R. *Contributo allo studio delle fonti sull, opera Yatags Pitoyic' attribuita a Mosè Corenese//Rendiconti, dell' 'Istituto Lombardo.- Accademia di Sciense e Lettere, classe di Lettere e scienze Morale e Storiche, Vol. 103.- Milano, 1969.- P. 78-84.*

SIMAY J. *A Magyar Chorenei//Armenia.- 1891.- № 12.- O. 353-355.*

SHAHINIAN L. P. *On the «Vahe» mentioned in Movses Khorenats'is History//Armenian review.- 1983.- V. 36.- № 2.- P. 54-57.*

SKÖLD H. *L'origine des Manigoniens, d'après Moïse de Khorène//REArm.- Paris, 1925.- T. V, f. 1.- P. 131-136.*

SKÖLD H. *Comment se forment les Legendes (Moïse de Khorène)//REArm.- Paris, 1925.- T. V, f. 1.- P. 137-139.*

SOMAL P. S. *Quadro delle storia letteraria d'Armenia. - Venezia.- S. Lazaro, 1829.- P. 23-28.*

SOULTANIAN G. *The History of the Armenians and Mosēs Khorenats'i.- London, 2012.- 280 p.*

STACKELBERG R. *Iranica (Moses von Choreni)//Zeitschrift d. Deutschen Morgenl. Gesellsch.- 1891.- XLX.- Heft IV.- P. 620-629.*

STACKELBERG R. *Bermerkunden zur Persischen Sagengeschichte//Wiener Zeitchrift für die Kunde des Morgenlandes.- 1899.- Band 12.- P. 237-248.*

STEPANIAN A. A. *On a basic Unife of Saciology by Moses Khorenatsi//Armenian revue.- 1995.- № 36.- P. 142-147.*

STEPANIAN A. A. *Alessandro nella «Storia degli Armeni» Moses Xorenac'i//Fonti e semantica dell' immagine, La diffusione dell'eredita classica nell' eta tardoantica e medievale.- № 2 (1998).- P. 289-295.*

STEPANIAN A. A. *On the Basic Idea of «The History of the Armenians». by Moses Khorenatsi//L'œuvre de David l' Invencible (ed. V. Calzolari, J. Barnes).- V. 1.- Leiden//Boston, Brill, 2009.- P. 181-196.*

STEPANIAN A. A. *A Neoplatonian paradigm in «History of the Armenians» by Moses Khorenatsi//Քրիստոնեական Հայաստանը քաղաքակրթությունների խաչմերուկ.- Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ.- Երևան, 2001.- էջ 120-122.*

SZONGOTT Kr. *Chorenei//Armenia.- 1887.- № 2.- O. 48-49.*

SZONGOTT Kr. *Chorenei müve és az európai armenisták//Armenia.- 1891.- № 12.- O. 366-368 (ստորագր.՝ Sz. K.).*

TCHOBANIAN A. *L'Arménie, son histoire, sa lettérature, son rôle en Orient.- Paris, 1897.*

TERIAN A. *The historiographical emphasis on antiquity in Moses of Khoren//Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծ-*

ման 1500-ամյակը.- Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 114-115.

TERIAN A. *Xorenats'i and Eastern historiography of the Hellenistic period//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography.- International conference.- May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 18.*

TERIAN A. *Xorenac'i and Eastern Historiography of the Hellenistic period//REArm.-T. 28.- Paris, 2001-2002.- P. 101-141.*

TEZA E. *Ad un dotto Armeno («Mosè Chorenese»)//Բազմավէպ.- 1894.- № 12.- էջ 544-547*[1]*.*

TEZA E. *Mosè Corenese//Բազմավէպ.- 1895.- № 2.- էջ 65-70*[2]*.*

THIERRY L.-M. *Histoire des Saintes Hripsimiennes (Moïse de Khorène)//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines.- Colloque.- Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO). Centre de recherches sur la diaspora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 16.*

THIERRY L.-M. *L'Histoire des Saintes Hripsimiennes. Commentaires archéologiques//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 113-166.*

THOMSON R. W. *Introduction. References to Moses in other Armenian writers. The tradition is challenged. Moses attitude toward historiography. Moses and his sources. Archives. Earlier Written histories. Moses and the Bible. Moses and classical Greek literature. Byzantine Chronicles. Moses and Christian writers. Moses and earlier Armenian historians. The purpose of Moses' History//Moses Khorenats'i, History of the Armenians.- Translat. and Com. Robert W. Thomson.- Harvard, 1978.- P. 1-61.*

THOMSON R. W. *Նույնի վերահրատարակությունը.- Harvard, 1980.- P. 1-61.*

---

[1] *Իտալերեն բնագիրն ու հայերեն թարգմանությունը:*

[2] *Իտալերեն բնագիրն ու հայերեն թարգմանությունը:*

THOMSON R. W. Սույնի երկրորդ բարեփոխված հրատարակու-թյունը.- Caravan books ann Arbor.- 2006.- P. V-XXI.

THOMSON R. W. *Introduction. (The history of Moses Khorenats'i)//«Moses Khorenats'i, History of the Armenians» Classical Armenian text. Reprint series.- Harvard University.- Delmar, New York.- 1981.- P. V-XXI.*

THOMSON R. W. *Movsēs Xorenac'i (Moses Khorenats'i)//Dictionaru of the Midlle Ages.- New York, 1987.- P. 509-511.*

THOMSON R. W. *A Quol Moise de Khorène doit-il sa reputation// Moïse de Khorène et l'Historiographie Arménienne des origines.- Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO). Centre de recherches sur la diaspora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 12.*

THOMSON R. W. *Medieval Armenian adaptations of foreign histories//Movses Khorenats'i and Medieval Armenian historiography.- International Conference.- May 22-23, 1992.- New York, 1992.- P. 19.*

THOMSON R. W. *Moses Khorenatsi//Studies in Classical Armenian Literature.- Delmar, New York, 1994.- P. 84-100.*

THOMSON R. W. *A quoi Movsēs Xorenac'i doit-il sa réputation?//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 55-70.*

TOROSSIAN H. *Movses Khorenstsi (Moïse de Khorène)//***H. Thorossian,** *Histoire de la littérature arménienne. Des origines jusqu'à nos jours.- Paris, 1951.- P. 84-88*[1].

[1] Գրախոսությունները՝ Սանահին, Ազդարար, շաբաթաթերթ, 1951, 21 սեպտեմբերի, № 464, էջ 11: [Անտորապքիր], 1951, № 12, էջ 390: Ն. Սարաֆյան, Ակոս, 1952, № 4, էջ 119-121: Ա., Անդաստան, Փարիզ, 1952, էջ 111-112: Օ. Սարգսյան, Անի, [illegible] ամսագիր, 1952, ապրիլ-մայիս, [illegible], էջ 275-276.

THOROSSIAN H. *Histoire de L'Arménie et du peuple arménien, Paris, 1958*[1].

TOPCH'YAN A. *Firmilian's marration as a Source for Movsēs Xorēnac'i//REArm.- Tome 27.- Paris, 1998-2000.- P. 99-115.*

TOPCHJAN A. *Julius Africanus' Chronicle and Movsēs Xorēnāc'i//Le Muséon.- Revue d'etudes orientales.- T. 114, fasc. 1-2.- Louvain, 2001.- P. 153-185.*

TOPCHIAN A. *Moïse de Khorène//Հոռմ-Հայաստան.- Երևան, 2001.- էջ 137-143.*

TOPCHYAN A. *The Problem of Greek Sources of Movsēs Xorenāc'i's istory of Armenia.- Leuven-Paris-Dudley, 2006.- 145 p.*

TOUMANOFF C. *On the dete of Pseudo-Moses of Chorene//ՀԱ.-1961.- № 10-12.- էջ 467-476*[2].

TOUMANOFF C. *Նույնը առանձին.- Viene , 1961.- 10 p.*

TOUMANOFF C. *The Orontids of Armenia//Studies in Christian Caucasian history.- Washington, 1963.- P. 277-354*[3].

TOUMANOFF C. *The Third-century Armenian Arsacids. A chronological and genealogical Commentary//REArm.- Paris, 1969.- T. 6.- P. 233-281.*

TOURNEBIZE F. *Histoire politique et religieuse de L'Arménie.- Paris, 1910.*

TRAINA G. *Le fonti di Movses Xorenac'i, 1. 5: Quale tradizione?//*

---

*[1] Գրախոսությունը՝ **Ա.** Անդաստան, ամսագիր, Փարիզ, 1958, № 8-9, էջ 203-204:*

*[2] Գրախոսությունը՝ **[Անստորագիր]**, Սիոն, 1962, օգոստոս-սեպտեմբեր, № 8-9, էջ 266:*

*[3] Գրախոսությունը՝ **Գ. Տիրացյան**, ԲԵՀ, 1967, № 2, էջ 246-251:*

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակը.- Միջազգային գիտաժողովի դրույթներ.- Երևան, 1991.- էջ 116.

TRAINA G. *Moïse de Khorène entre technique et analogie//Möse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines.- Colloque.- Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO).- Centre de recherches sur la diaspora Arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 19.*

TRAINA G. *Il complesso di Trimalcione//Evrasiatica.- № 27.- Venice, 1991.*

TRAINA G. *Il complesso di Trimalcione.- (Movsēs Xorēnac'i e le origini del pensiero storico armeno).- Venezia.- Case Editrice Armena.- 1991.- 130 p.*[1]*.*

TRAINA G. *Pensiero storico armeno e pensiero classico: Origini e sviluppi di un incontro idealle//Atti del V Simposio Internazionale di Arte Armena.-Venezia.- San-Lazzaro, 1992.- P. 785-805.*

TRAINA G. *Materiali per un commento a Movses Xorenaċi, Patmutìwn Hayoc//Le Muséon.- 1995.- № 108.- P. 279-333; 1998.- № 111.- P. 95-138.*

TRAINA G. *Archivi armeni e mesopotamici. La testimonianza di Movsēs Xorēnac'i // Archives et sceaux du monde hellénistique, ed M. F. Boussac and A. Invernizzi.- Bulletin de correspondance hellénistique.- 1996, № 29.- P. 349-363.*

TRAINA G. *Movsēs Xorēnac'i et l'«Occident» classique//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 205-213.*

TRETTER H. *Moses Khorenats'i:History of the Armenians. Trans and*

---

[1] *Գրախոսությունը՝* ***B. Zekiyan,*** *Journal of the society for Armenian studies.- Micigan, 1994.- Volume 7.- P. 167-172.*

Commentary on the R. W. Thomson, Cambridge, 1978//Ostkirchlicle Studian, Würzburg, 1979.- T. 28.- Helf 2-3.

VETTER P. *Das Sibyllen-Zitat bei Moses von Khoren//Theologische Quartalsehrift.- Tübingen, 1892.- Heft III.- P. 465-474.*

VETTER P. *Նոյնը առանձին.- Tübingen, 1892.- 10 p.*

VETTER P. *Moses von Khoren//Wetzer und Weltes.- Kirchenlexikon (herausg. v. Hergenröther und Kaulen).- Freiburg, 1893.- Band VIII.- P. 1955-1963.*

VETTER P. *Das Buch des Mar-Abas von Nisibis//Restgruss. Roth.- Feetschrift, 1893.- P. 81-88.*

VETTER P. *Ա. Կարիերի՝ «Նորագույն աղբերք Մ. Խորենացվո» երկի քննախոսություն//Theologische Quartalschrift, Tübingen, 1893.- Heft I.- P. 350-351.*

VETTER P. *Հ. Տաշյանի՝ «Ուսումնասիրությունք Ստոյն Կալիսթենեայ» երկի քննախոսություն//Litterarische Rundschau.- 1893.- № 4.- P. 107-108.*

VETTER P. *Moses von Choren//Nirschl, Patrologie und Patristin.- Mainz.- Bd. III.- 1893.- § 245-247.*

VETTER P. *Die nationalen Gesänge der alten Armenier//Theol. Quartalschrift.- Tübingen, 1894.- LXXVI.- Heft 1.- P. 48-76[1].*

VILLOT J. *Հակոբ Վիլոտ, Ցանգ Թագաւորաց Հայոց//Dictionarium Latino-Armenum. Բառգիրք Հայկազեան լեզու.- Romae, Anno MDCCXIII (= 1713).*

ZEKIJAN B. L. *L'Idéologie nationale de Movsēs Xorēnac'i et sa conception de L'Histoire//ՀԱ.- 1987, № 1-12.- P. 471-485.*

---

*[1] Գրախոսությունը՝ **Ստ. Կանայանց**, Արձագանք, 1894, № 13-14։ **Ն. Ավգերյան**, ՀԱ, 1894, № 5-8։*

ZEKIJAN B. L. *Ellenismo, ebraismo e cristianesimo in Mosé di Corene (Movsês Xorenac'i//Augustinianum.- 1988.- XXVIII.-XVI Incontra di Studiosi dell' Antichità Cristianna, Cristianesimo e Giudaismo.- Eredità e confronti, 7-9 maggio, 1987.- P. 381-390.*

ZEKIJAN B. L. *Tensions dynamiques et achè vement eschatologique dans L'Histoire de Moïse de Khorène//Moïse de Khorène et L'Historiographie Arménienne des origines. - Colloque.- Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO).- Centre de recherches sur la diaspora arménienne (CRDA).- Paris, 1991.- P. 18.*

ZEKIJAN B. L. *Eredità classica e componenti i Mosé di Corene (Movsês Xorenac'i). La sintesi armena in cerca di nuove frontiere della «civlita» e dell'etnia//Autori Classical in Lingue dei Medioe Vicino Oriete.- Roma, 1993.*

ZEKIYAN B. L. *Tensions dynamiques et achèvement eschatologique dans L'Histoire de Movsēs Xorenac'i//Movsēs Xorēnac'i et L'Historiographie Arménienne des origines.- Antélias, 2000.- P. 193-204.*

ZORAB M. I. *Haik and Belus.- Calcuta, 1895.- 43 p.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Moïse de Khorène, Histoire d'Arménie, par M. Le Vaillant de Florival, 2 vol.- Journal Asiatique. - Paris, 1844. - T. IV.- P. 522.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *A Magyar Chorenei//Armenia.- 1891.- № 10.- Október.- O. 318.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Nyilatkozatok a magyar Choreneizöl//Armenia.- 1892.- № 12.- O. 374-381.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *A magyar Chorenei//Armenia.- 1893.- № 1.- O. 29-31; № 2.- O. 61-63.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Annonce bibliographique (Moïse de Khorène)// Jour-*

nal Asiatique.- Paris, 1897.- IX, T. 7.- P. 339.

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Moses of Chorene//The New century Ciclopedia of names.- Volume 2.- New York, 1954.- P. 2838.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Moïse de Khoren//Dictionnaire Encyclopédique quillet.- K-M.- Paris, 1969.- P. 4327.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Moses of Chorénе//Webster's biographical gictionary.- Springfield.- Massachusets, 1974.- P. 1062.*

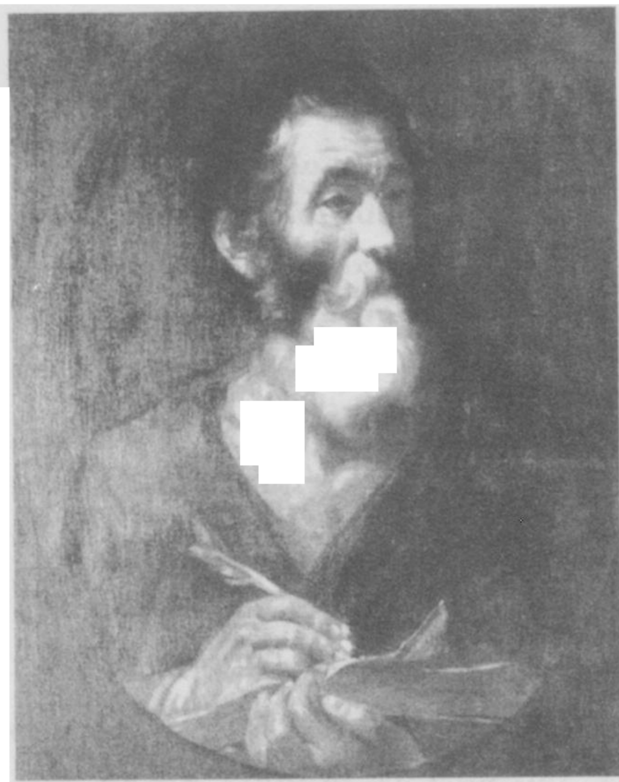
ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Movses Khorenatsi (Moses of Khoren)//Great Soviet Encyclopedia.- V. 16.- New York.- London, 1977.- P. 589.*

ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Moses of Khoren//The New Encyclopaedia Britannica.- Volume 8.- Chicago, 1992.- P. 352.*

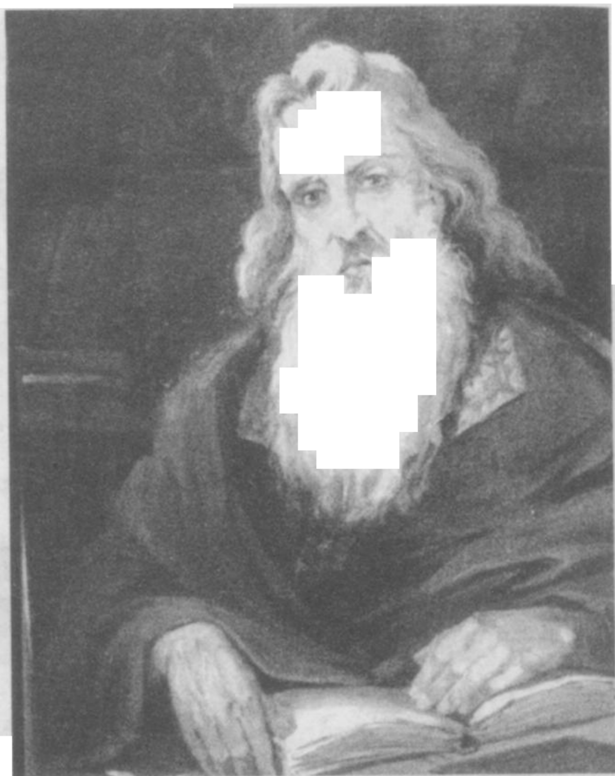
ԱՆՍՏՈՐԱԳԻՐ. *Dictionnaire historique, géographique, philologique et critique pour servis d'annotations à L'Histoire d'Arménie.- Paris, 210 p.- (Երկսյուն): Խորենացու «Հայոց պատմության» անվանացանկն է՝ դարձած մանրամասն բառարան (Հրատ. Հեղինակը և թվականը նշված չեն):*

Քանզի ամբարտաւանութիւն և մարդահաճութիւն առ ի նորա վարս տեղի գտանել երբէք ոչ կարացին. այլ հեզ և լաւակամ և բարեխորհուրդ գոլով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեամբք զինքն բոլորից ցուցանէր: Վասն զի գոյր տեսլեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւ պայծառ, գործովք ժուժկալ, մարմնով արտափայլեալ, սարասիւք անճառ, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերողական, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ:

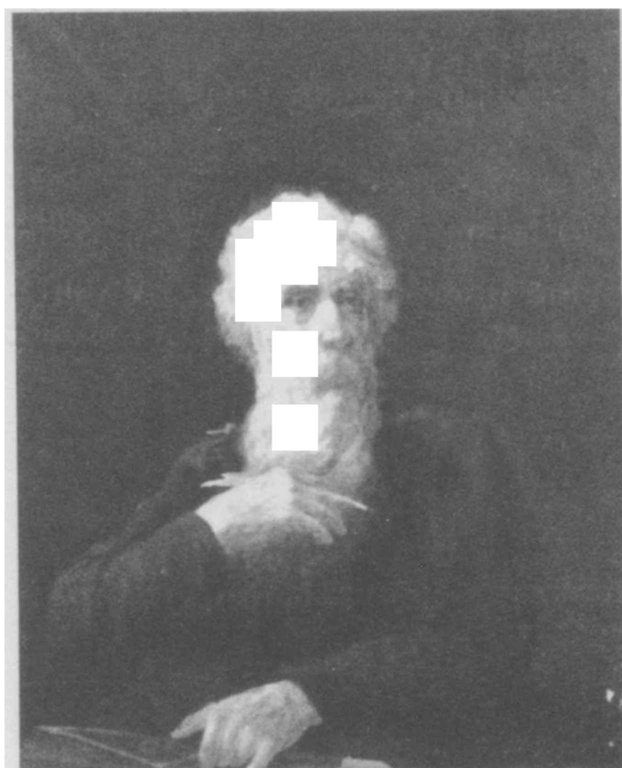
Մովսես Խորենացի,
Պատմութիւն Հայոց,
(Գիրք Գ, գլ. կե)

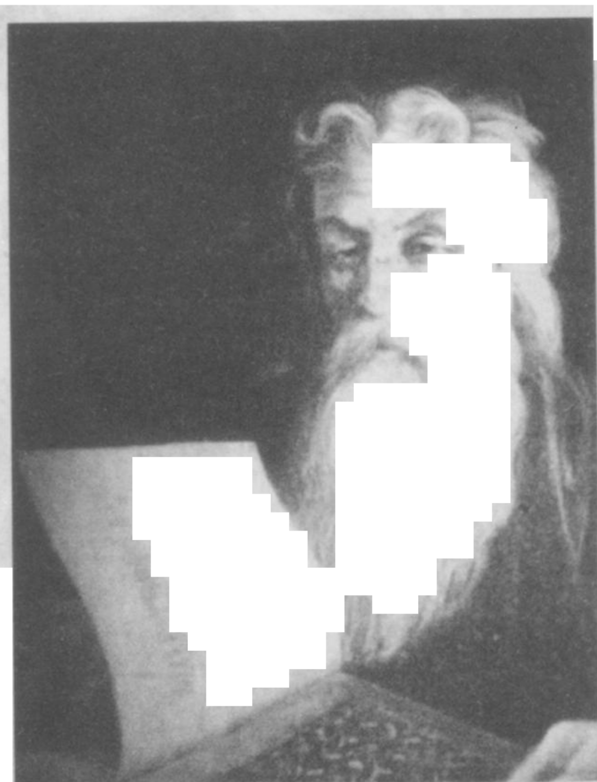
Գործ Հմայակ Հակոբյանի

Գործ Գևորգ Ավագյանի

Գործ Արշակ Ֆեթվաճյանի

Գործ Հրաչյա Ռուխկյանի

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ»-Ի ԵՐԿԱՍԻՐՈՂՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հրատարակության ու թարգմանության հետ են աղերսվում հայ և օտար բազմաթիվ նշանավոր հայագետներ: Մովսես Խորենացու երկերի մատենագիտությունը կազմելուց հետո անհրաժեշտություն զգացվեց անդրադառնալ բոլոր նրանց, ովքեր զբաղվել են Պատմության հրատարակության և թարգմանության աշխատանքներով: Այսինքն՝ անհրաժեշտ համարեցինք ի մի հավաքել ու դասակարգել հայ և եվրոպացի բոլոր այն հայագետների կենսագրականները, ովքեր անմիջականորեն զբաղվել են Խորենացու Պատմության հրատարակությամբ և թարգմանությամբ: Դրա անհրաժեշտությունը զգալի է: Խոստովանելի է, որ մեզանում գոյություն ունեցող կենսագրական բառարաններն ու հանրագիտարանները թերի են, եղած կենսագրականներն էլ խիստ սխեմատիկ: Նրանցում, ի դեպ, տեղ չեն գտել, ի չարս շատ անվանի հայագետների, նաև Խորենացու Պատմության երկասիրողներ Սարգիս Սարաֆյանի, Հովսեփ Հովհաննիսյանի, Ջուզեպպե Կապպելետիի, Մաքսիմիլյան Լաուերի, Խորեն Ստեփանեի, Սեթ Հարությունյանի կենսագրականները: Ուստի այդ բացը մասամբ լրացնելու մտահոգությամբ է, որ կազմել ենք սույն կենսագրական բառարանը:

Բառարանում ժամանակագրական հաջորդականությամբ տրված են հայ և օտար քսանվեց երկասիրողների համառոտ կենսագրությունները: Լինելով տարբեր դարաշրջանների, տարբեր ազգությունների ու տարբեր նախասիրությունների տեր հեղինակներ՝ նրանց բոլորին միավորել և մի տեղ է հավաքել մի ընդհանուր ելակետ՝ Խորենացու Հայոց պատմությունը, որի հետ նրանք կապված են իրենց ընդհանուր գիտական հետաքրքրություններով ու ակնածանքով:

Ինչ խոսք, Խորենացու Պատմության երկասիրողների դիմապատկերների սույն համառոտ բառարանը որոշ պատկերացում կտա նաև խորենացիագիտության անցած ուղու և ձեռք բերած արդյունքների մասին: Այն անշուշտ, ցուցահանում է նաև քսանվեց երկասիրողներից յուրաքանչյուրի ներդրած վաստակն ընդհանրապես հայագիտության և մասնավորապես Պատմահոր անմահ երկի գիտական

ուսումնասիրության, տարածման ու պրոպագանդման բնագավառներում:

Կարծում ենք, որ սույն բառարանը կնպաստի նաև խորենացիագիտության ամբողջական ու գիտական պատմության ստեղծման գործին:

ԹՈՎՄԱՍ ՆՈՒՐԻՋԱՆԻ ՆՈՒՐԻՋԱՆՑԱՆ
(ԹՈՎՄԱՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ, ծն. թ. անհտ. - 1708)

Ծնվել է Նախիջևանի Գողթն գավառի Վանանդ գյուղում: Սովորել է ծննդավայրի վարժարանում: Իրեն նվիրել է հոգևոր գործունեության, հեղինակել չափածո երկեր: 1670 թ. մեկնել է Եվրոպա, առժամանակ գործել է Կիպրոսում, Հռոմում և այլուր: 1673 թ. վերադառնալով հայրենիք՝ նշանակվել է Գողթնի Ս. Խաչ վանքի հոգևոր առաջնորդ, օծվել եպիսկոպոս: 1679 թ., իր հետ առնելով Ղուկաս և Միքայել եղբորորդիներին, դարձյալ մեկնել է Եվրոպա՝ տպագրական գործը զարգացնելու նպատակով: Լինում է Մարսելում, Հռոմում, Լիսաբոնում, Բրյուսելում, ի վերջո՝ 1694 թ. հաստատվում Ամստերդամում: Այստեղ Մատթեոս Հովհաննիսյան Վանանդեցու աջակցությամբ հիմնադրում է տպարան և տպագրում մի քանի արժեքավոր գործեր՝ «Համատարած աշխարհացոյց» (1695), Թոմա Գեմբացու «Ցաղագս համահետեւմանն Քրիստոսի» (1696), «Աստուածաշունչ Նոր կտակարան» (1698-1700), Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ, եւ դրամից բոլոր աշխարհի» (1696), «Տարակնոց» (1702-1703), «Ժամգիրք» (1705) և այլն:

1695 թվականին, Թովմաս Վանանդեցու ծախսով և աշխատասիրությամբ լույս է տեսնում Մովսես Խորենացու Պատմությունը: Դիմելով «Համայն ընթերցօղս» աշխատասիրողը նշում է. «Ես անպիտան և ունայն և թափուր յամենից լաւաց և օգտակարաց Թօմաս ծառայ ծառայից Աստուծոյ ի վայելուչ քաղաքէ Վանանդու Գողթնեաց, ձեռնամուխ եղեալ տպեցի զՁքնաղավէպ՝ և զԳեղեցկաչատ Պատմութիւնս, Նախնեաց մերոց, և Հայկազուննեաց Տոհմի համեղ՝ և ախորժալուր ոճիւ»: Այս տպագրության շնորհիվ է, որ Խորենացու Պատմությունը տարածվում է հայ իրականության մեջ, հայտնի դառնում Եվրոպայի գիտական շրջանակներին, հիմք դառնում այլալեզու թարգմանությունների համար: Սրանով սկիզբ է դրվում խորենացիագիտությանը: Միևնույն ժամանակ, այս տպագրությամբ Թովմաս Նուրիջանյանը դառնում է հայտնի և խիստ հարգված անուն, վայելում մեծ հեղինակություն: Այդ ժամանակ է, որ նրան աշակերտում է

նշանավոր Յոախիմ Շրյոդերը, որն իր «Արամեան լեզուի գանձ» գրքի (1711) առաջաբանում բազում գովեստից խոսքեր է ասել իր ուսուցչի հիշատակին: Անձնական սերտ կապերի մեջ է եղել նաև նշանավոր փիլիսոփա Գ. Վ. Լայբնիցի, հավանաբար Իսրայել Օրու և այլոց հետ:

1707 թ. մայիսի 29-ին, Օքսֆորդում եղած ժամանակ, նրան շնորհվել է «Դոկտոր աստուածաբանութեան» պատվատիտղոսը:

Կյանքի վերջին շրջանում Թովմաս Նուրիջանյանը հետամուտ էր տպարանն ու տպագրած գրքերը Հայրենիք փոխադրելու, այնտեղ տպագրության գործը կազմակերպելու և դպրոց հիմնադրելու գաղափարին: Սակայն ծանր հիվանդությունն ու մահը Անտվերպենում (8 սեպտեմբերի, 1708 թ.) ի չիք են դարձնում նրա այդ ազնիվ մտադրությունը:

Թովմաս Նուրաջանյանի մարմինն ամփոփված է Անտվերպենի Նոտր Դամ Մայր եկեղեցու ավագ խորանում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. **Լեո,** Հայկական տպագրություն, հատ. Ա (XVI-XVII դար), երկրորդ տպագրություն, Թիֆլիս, 1904, էջ 415-449: **Ա. Սարուխան,** Հոլանդան և հայերը ԺԶ-ԺԹ դարերում, Վիեննա, 1926: **Մ. Գ. Գրիգորյան,** Նոր նյութեր և դիտողություններ հրատարակիչ Վանանդեցվոց մասին, Վիեննա, 1969:

ՀԵՆՐԻԿՈՍ ՅԱԿՈԲՈՒՍ ԲՐԵՆՆԵՐ (1669-1732)

Հենրիկոս Բրենները ծնվել է 1669 թ. սեպտեմբերի 13-ին Շվեդիայի Քրոնոբու բնակավայրում, քահանայի ընտանիքում: Սովորել է Աբո քաղաքի գիմնազիայում (1683-1687): Ավարտել է Լունդի (1687) և Ուպսալայի (1690) համալսարանները: Ուպսալայի համալսարանում նրան շնորհվել է Արվեստից մագիստրոսի տիտղոս: 1697 թ., Շվեդիայի թագավոր Կարլոս XI-ի կարգադրությամբ Պարսկաստան է ուղեկցել շվեդական պատվիրակ Լյուդվիգ Ֆաբրիցիուսին: Սպահանում եղած ժամանակ հետաքրքրվել է հայերի մասին, տեղեկություններ հավաքել նրանց պատմության վերաբերյալ: Հայերեն է սովորել դոմինիկյան միաբանության վանական Յոհաննես Բարթոլոմեուսի մոտ: Հենց վերջինս էլ Բրեններին նվիրում է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մի համառոտված հայերեն ձեռագիր օրինակ, որն ինքն էր արտագրել Հռոմում: 1699 թ., Շվեդիա վերադարձի ժամանակ Բրենները լինում է նաև Հայաստանում և հայրենակ վայրերում, ծանոթանում հայ ժողովրդի պատմական անցյալին, հուշարձաններին, խորացնում իմացությունը հայոց լեզվից:

1700 թվականին, երբ Բրեններն արդեն Ռուսաստանում էր, բռնկվում է ռուս-շվեդական պատերազմը: Որպես շվեդական քաղաքացի նա ձերբակալվում է ռուսական իշխանությունների կողմից և արգելափակվում: Բրենները բանտարկված մնաց ավելի քան 20 տարի (Կազան, Մոսկվա) և միայն Նիշտադյան հաշտության պայմանագրի կնքումից հետո (1721) հնարավորություն ունեցավ վերադառնալու հայրենիք: Այստեղ վարել է զանազան պաշտոններ՝ նշանակվել հնությունների արխիվի խորհրդական, թագավորական գրադարանի տնօրեն (1728-ից), արժանացել պրոֆեսորի կոչման, դասավանդել Ստոկհոլմի ուսումնական հաստատություններում:

Հ. Բրենները հեղինակ է դեպի Պարսկաստան Պետրոս Մեծի կատարած արշավանքի նկարագրության (1722-1723), հեղինակակից Կասպից ծովի ափերի վերաբերյալ մի քանի քարտեզների: Հ. Բրեններին, որպես արևելագետի, անշուշտ, բնորոշում է Մովսես Խորենացու Պատմության՝ նրա կատարած լատիներեն թարգմանությունը: Հ. Բրենները թարգմանությանը ձեռնամուխ եղավ ու ավարտեց բանտարկության տարիներին (1700-1721): Թարգմանությունը լույս տեսավ 1723 թ.՝ Ստոկհոլմում: Սա, ըստ էության, ոչ թե ամբողջական, այլ Խորենացու Պատմության երեք գրքերի համառոտված թարգմանություն է, համեմված առաջաբանով և հարուստ ծանոթագրություններով: Վերջիններս վկայում են աշխատասիրողի հմտությունը և քաջատեղյակությունը հին հայկական դասական գրականության մասին:

Հ. Բրենները մահացել է 1732 թ. օգոստոսի 29-ին, Ստոկհոլմում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. «Svensk biografisk lexikon», t. 6, Stockholm, 1926, p. 214-217: Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Հենրիկոս Բրենները և Խորենացու Հայոց պատմության լատիներեն համառոտագրված առաջին թարգմանությունը, տե՛ս ՀՀՀ, Բեյրութ, 1999, հատ. 19, էջ 123-140:

ԳԵՎՈՐԳ ԵՎ ԳՈՒԼԻԵԼՄՈՒՍ ՎԻՍՏՈՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

Վիստոն եղբայրները վիթխարի դեր են խաղացել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն»-ը եվրոպական բանասիրական ու պատմագիտական մտքի հետ ծանոթացնելու գործում: Նրանց լատիներեն թարգմանությունը հիմք հանդիսացավ հայագիտության համակարգի նոր, աննախընթաց զարգացմանը:

Ցավոք, մենք շատ քիչ բան գիտենք Վիստոն եղբայրների մասին: Հայտնի է, որ նրանց հայրը՝ Գուլիելմուս Վիստոնը XVII դարի

վերջերին և XVIII դարի սկզբներին բնակվում էր Հնդկաստանում: Ծառայել է մեծահարուստ Գրիգոր Աղափիրյանի մոտ և եղել նրա զավակների ուսուցիչը Մադրաս քաղաքում: XVIII դարի 10-ական թվականներին վերադարձել է Անգլիա: Գեորգ և Գուլիելմուս որդիներն առաջին անգամ նրանից են իմացել հայերի մասին, նրանից են սովորել հայերեն: Հետագայում եղբայրներն իրենց հայերենը խորացրին և կատարելագործեցին Ղուկաս Նուրիջանյանի հսկողության ներքո և ըստ երևույթին հենց վերջինս էլ հորդորեց նրանց Խորենացու գործը լատիներեն թարգմանելու համար: Թարգմանության առաջին փորձերը կատարեցին դեռևս 1720-ական թվականների վերջերին և թարգմանության առանձին մասեր ուղարկեցին ֆրանսիացի հայագետ Մ. Վ. լա Կրոզին՝ կարծիքի: Վերջինս մեծ հեղինակություն էր, քաջահմուտ հայ գրականության և եղբայրները հույս ունեին խրախույս գտնելու նրա մոտ: Սակայն լա Կրոզը չի ողջունում նրանց այդ որոշումը և հաճությամբ չի վերաբերում «Մովսիսի առասպելաց ի լատին թարգմանութեան»-ը: Միաժամանակ լա Կրոզը կարծիք է հայտնում, թե Հայոց պատմության շարադրողը պետք է ապրած լիներ IX-X դարերում՝ Բագրատունիների օրոք և, որ նա զինվորական է եղել: Չնայած լա Կրոզի բացասական, սուբյեկտիվ հայեցակետին՝ Վիստոնները չարունակում են խորը պատկառանք տածել Հայոց Պատմահոր նկատմամբ և վճռապես չեշտում են, թե նա «Հինգերորդ դարու մեջ ապրած է և չկա պատճառ մը հետագա դարուց մեջ զինք դնելու»: Ամբողջ Պատմության թարգմանությունն ավարտվել է 1735 թ., որը հավաստում է նույն թվի հուլիսի 13-ին լա Կրոզին ուղղված Գեորգ Վիստոնի նամակով, իսկ տպագրությունն իրականացվել է 1736 թ. մայիսին: Թարգմանության ընդարձակ առաջաբանում երկասիրողները բարձր են գնահատել Պատմահոր անձն ու նրա գործը և չեշտել, որ Խորենացին «Բավական հմտություն ունեցող մատենագիր մը է, դյուրահավատ, քան քննադատ...

*Ով որ կկարծե, թե այս Պատմության գրքեն օգուտ մը քաղելը կարելի չէ, զայնպիսին բոլորովին անգրագետ մեկը կհամարենք, ուստի հույսերնիս մեծ է, թե արդարադատ և հմուտ ընթերցողք մեր այս ձեռնարկը պիտի չարհամարհեն, որ այսպիսի ամենահին լեզվով շարադրված երկասիրություն մը ի խավարե ազատելով ի լույս կընծայենք» (**Գ. Տրումպֆ**, նշվ. աշխ., էջ 71): Այս թարգմանությամբ է, որ Խորենացին դուրս է գալիս ազգային նեղ անձուկ շրջանակներից և մտնում նոր ուղեծիր, ձեռք բերում համամարդկային հնչեղություն,*

դասվում համաշխարհային քաղաքակրթության արժեքների ու նվաճումների շարքը:

*ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. **Գ. Ա. Զրումպֆ**, Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզվի և մատենագրության Արևմուտս (ԺԴ-ԺԹ դար), Վենետիկ, 1895, էջ 69-73:*

ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԱՖՅԱՆ (ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԵՑԻ, ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՅԱՆ, ԲՅՈՒԶԱՆԴՅԱՆ, ԿԵՍԱՐՅԱՆ՝ 1699-1773)

Ծնվել է Ադրիանապոլսում 1699 թ. փետրվարին, ակնցի լումայափոխ Աղեքսանդր Սարաֆյանի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է Կ. Պոլսում: Եղել է ոսկերչի աշակերտ, սակայն բուռն սերը գրի և գրքի, Հայոց եկեղեցու նկատմամբ նրան տարել է վանք: Աշակերտել է Կ. Պոլսի Հովհաննես Կոլոտ պատրիարքին (1719-ից): 1726 թվականին ձեռնադրվել է քահանա, մեկ տարի անց՝ վարդապետ: 1734 թ. էջմիածնում օծվել է եպիսկոպոս: Եղել է նշանավոր քարոզիչ Կ. Պոլսում և շրջակայքում, Կեսարիայի (1731-1738) և Գաղատիայի (1738-1741) Հայոց թեմերի առաջնորդ, Երուսաղեմի նվիրակ: 1740-ական թվականների սկզբներին հրաժարվել է Հայ Առաքելական եկեղեցու դավանանքից և ընդունել կաթոլիկություն: 1745 թ. մայիսից որպես կաթոլիկ քարոզիչ գործել է Հռոմում, Վենետիկում, Լիվոռնոյում և Զմյուռնիայում: 1754 թ. դեկտեմբերին դարձյալ հաստատվում է Կ. Պոլսում, ուր և այլուր զբաղվել քարոզչությամբ (մինչև 1772 թիվը): 1747 թվին Վենետիկում հիմնադրել է հայկական տպարան և մինչև 1752 թ. այստեղ տպագրել 15 անուն գիրք՝ «Նոր Կտակարան» (1751), «Պատմութիւն վարուց Յոհաննու Ոսկեբերանի» (1751) և այլն: 1752 թ. մայիսին խոջահայ մեծահարուստ Հովհաննես չելեպի Սեդրոսյանի (Մարքեզե Ջիովաննի դի Սերբոս, 1727-1811) նվիրատվությամբ մի գրքով տպագրել է Մովսես Խորենացու Պատմությունը և Աշխարհագրությունը: Պատմության տպագրությունը կատարվել է Ամստերդամի հրատարակության հիման վրա՝ «Եւ յաղագս չունելոյ մեր աստ գձեռագիր գաղափար, միայն ի Յամստելօդամ տպագրեցելոյն օրինակեցաք» («Առաջաբան»):

Սարգիս Սարաֆյանը մահացել է Լիվոռնոյում, 1773 թ. հոկտեմբերի 2-ին:

*ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. **Գ. Գալեմքեարյան**, Կենսագրութիւն Սարգիս արքեպիսկոպոսի Սարաֆյան և ժամանակին հայ կաթողիկեայք, Վիեննա, 1908: **Ս. Ճեմճեմյան**, Նոր*

*նյութեր Սարգիս արքեպիսկոպոս Սարաֆյանի մասին, տե՛ս «Բազմավեպ», 1983, № 1-4, էջ 132-173; 1984, № 1-2, էջ 118-141: Գ. **Բամբուքճյան,** Հովհաննես պատրիարք Կոլոտ (1678-1741) և իր աշակերտները, Ստանպոլ, 1984:*

ՀՈՎՍԵՓ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ (ԻՈՍԻՖ ԻՈԱՆՆԵՍՈՎ, ՑԱԺԴԵՐԽԱՆՑԻ, ծն. թ. անհտ. - 1862)

Կենսագրական տվյալները խիստ կցկտուր են: Հայտնի է, որ աստրախանցի է, եղել է ավագ սարկավագ, պաշտոնավարել Ս. Պետերբուրգի հայկական Ս. Կատարինե Մայր եկեղեցում: 1811 թ. սեպտեմբերին Հովսեփ Հովհաննիսյանը Պետերբուրգում հիմնադրել է հայկական երկրորդ տպարանը Ռուսաստանում: Այն տեղավորված էր Նևայի պողոտայի վրա գտնվող Լազարյաններին պատկանող շենքերից մեկի երկրորդ հարկում: Տպարանը գործել է մինչև 1827 թվականը: Տպագրել է շուրջ 12 անուն գիրք՝ մեծ մասամբ Բրիտանական Աստվածաշնչական ընկերության գրքերը՝ «Նոր Կտակարան» (1814, 1817), «Աստվածաշունչ» (1817) և այլն: Հովսեփ Հովհաննիսյանի տպագրած «Աստվածաշունչը» համարվում է նշանակալից երևույթ հայ տպագրական կյանքում:

Զբաղվել է թարգմանական աշխատանքներով. ռուսերեն է թարգմանել Գևորգ (Եգոր) Մելքիսեդեկյան Խուրովի «1778-1809 թթ. Հայաստանի արժանահիշատակ անցքերի նկարագրությունը» (հայերեն բնագիրն անհայտ է, 1811), Մարգար Խոճենցի (Գեղամյան) «Բարառնական դիմառնութիւն բարոյական» (1812) աշխատությունները, թարգմանել և գրաբար-ռուսերեն համատեղ տեքստով հրատարակել Գրիգոր Նարեկացու «Մաղթանք գիշերայինք»-ը (1810): Ռուսերենից գրաբար է թարգմանել Մոսկվայի մետրոպոլիտ Պլատոնի «Քարոզներ» (1811), «Բան առ Հայկազնեայ քրիստոնեայս, ընկերակցութենէ ռուսաց Աստուածաշունչ ժողովոյն, որ ի Ռուսաստան» (1816) գրքերը: Հովսեփ Հովհաննիսյանի գործունեության պսակը կազմում է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ռուսերեն թարգմանությունը (1809), որը ձոնված է ռուսաց Ալեքսանդր I-ին կայսրին: Հովսեփ Հովհաննիսյանի սույն թարգմանության շնորհիվ է, որ ռուս ընթերցողն ու գիտական հասարակայնությունը, առաջին անգամ լայն ընդգրկմամբ, ծանոթացան Մովսես Խորենացու Պատմության հետ: Ըստ էության, այս թարգմանությունը նոր, լայն հորիզոններ բացեց Ռուսաստանում հայագիտական մտքի զարգացման համար: Մահացել է 1862 թ.՝ Ս. Պետերբուրգում:

Արսեն Բագրատունի

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Ռ. Հախվերդյան, Իոսիֆ Իովաննեսովի տպարանը Պետերբուրգում, տե՛ս «Հայություն», թերթ, 1993, 17-30 նոյեմբերի, № 15, էջ 6:

ԱՐՍԵՆ ԿՈՄԻՏԱՍ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ
(ԱՆԹԻՄՈՍՅԱՆ, ԱՌԱՆ ՍԻՍԱԿՅԱՆ՝ 1790-1866)

Նշանավոր Հայագետը ծնվել է Կ. Պոլսում 1790 թ. օգոստոսի 21-ին: Նախնական կրթությունը ստացել է տեղի վարժարաններից մեկում: 1801 թ. ընդունվել է Վենետիկի Մխիթարյան դպրոցը, որն ավարտելուց Հետո (1810) նշանակվել է ուսուցիչ Ռափայելյան վարժարանում, ապա՝ տեսուչ Ս. Ղազարի Մխիթարյան դպրոցում: Եղել է միաբանության գործակալության օգնականը Հռոմում: Գրական առաջին փորձերը կատարել է 1812 թ., գրել է կրոնաբարոյախոսական բնույթի բանաստեղծություններ, Հին Հունարենից, լատիներենից, իտալերենից և ֆրանսերենից կատարել թարգմանություններ: Նրա բանաստեղծությունների, պոեմների և թարգմանությունների մեծ մասը լույս են տեսել «Տաղք Մխիթարյան վարդապետաց» ժողովածուի Ա Հատորում (1852): Հեղինակ է կրոնապատմական բովանդակություն ունեցող թատերգությունների՝ «Երուանդ», «Արտաշէս» և այլն: Հայ գրական կյանքի աչքառու երևույթներից է նրա «Հայկ Դիւցազն» ծավալուն էպոպեան (1858), որով դառել է կլասիցիզմի ամենանշանավոր ու չգերազանցված դեմքը Հայ գրականության մեջ:

Արսեն Բագրատունու աշխատությամբ են լույս տեսել «Գրիգոր Նարեկայ վանից վանականի մատենագրութիւնք» (1827, 1840), Եղիշեի «Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին» (1828, 1852), Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն Հայոց» (1835, 1862), Բարսեղ Կեսարացու «Ճառք վասն վեցօրեայ արարչութեան» (1830), «Գիրք Աստուածաշունչ Հին և Նոր Կտակարանաց» (1860) և այլ երկասիրություններ: Հին Հունարեն բնագրից Հայերեն է թարգմանել Թեոփրաստոսի «Նկարագիրք» (1830), Կալիսթենեսի «Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ» (1842), Հոմերոսի «Իլիական» (1864, 1893), լատիներենից Հայերեն է թարգմանել Կվինտոս Հորացիոս Ֆլակկոսի «Արուեստ քերթողական» (1847), Վիրգիլիոսի «Մշակականք» (1847), անգլերենից՝ Ջոն Միլտոնի «Դրախտ կորուսեալ» (1861) ստեղծագործությունները: Կարևոր պետք է Համարել Հատկապես Արսեն Բագրատունու «Տարերք Հայերէն քերականութեան» աշխատությունը (1846, ունեցել է ևս յոթ այլ Հրատարակություններ): Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի բնագրի գիտական Հրատարակության ուղղությամբ նշանակալի են Արսեն Բագ-

բառունու ջանքերը: Տեքստաբանական տքնաջան աշխատանքի արդյունք է 1827 թ. Վենետիկում լույս տեսած Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ը: Ըստ Լության Ա. Բագրատունին կազմել է մի նոր համեմատական բնագիր, որը բազում առավելություններ ուներ Թովմաս Նուրիջանյանի հրատարակությունից: Այդ մասին հետևյալն է նշված «Ազգ»-ում՝ «Դոյզն նշխար աւանդից նախննացս յայս գանձ մատենի ամփոփեալ ի բազմերախտ ալեւոր ծերոյն Խորնոյ, և ի հրոյ և ի հինէ հազիւ զերծեալ, այս չորիր տեսանէ զլոյս գրաւորական, ոչ ի միոյ անստոյգ օրինակէ՝ որպես հինքն, այլ ի չորից. մին ՋՄԲ ամի, մեւսն ՌԺԻ, մեւս եւս ՌԾԼԲ, և այլ անյայտ»:

Ա. Բագրատունին մահացել է 1866 թ. դեկտեմբերի 24-ին Ս. Ղազարում:

***ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Ղ. Ալիշան,** Արսեն Բագրատունի, տե՛ս «Բազմավեպ», 1866, էջ 357-367: **Ս. Երեմյան,** Ազգային դեմքեր, գրագետ հայեր, հատ. 1, Վենետիկ, 1920, երկրորդ տպագրություն, էջ 72-210: «Հայ գրականության պատմություն», հատ. 1, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1962, էջ 171-193:*

ՊՈԼ ԷՄԻԼ ԼԸ ՎԱՅՅԱՆ ԴԸ ՖԼՈՐԻՎԱԼ
(1800-1862)

***Ֆրանսիական** հայագիտական դպրոցի առավել նշանավոր դեմքերից է: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Փարիզի Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում (1821-1828): Այստեղ աշակերտել է ականավոր լեզվաբան Հակոբ Շահան-Ջրպետյանին, որի հսկողության ներքո էլ սովորել է հայերեն, հին հայկական բնագրերից կատարել թարգմանություններ: 1828 թվականից հայոց լեզու և գրականություն է դասավանդել Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում, 1830 թվից գլխավորել է նույն դպրոցի հայագիտական ամբիոնը: 1834 թ. մեկնել է Վենետիկ և խորացել հայոց լեզվի ուսումնասիրության մեջ, Մխիթարյանների աջակցությամբ կատարել իր առաջին հայագիտական հետազոտությունները, ձեռնամուխ եղել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ֆրանսերեն թարգմանությանը: Թարգմանությունը լույս տեսավ Փարիզում 1836 թ. և չատ լայն արձագանք չունեցավ, կարելի է ասել այն չընդունվեց գիտական հասարակայնության կողմից: Սույն հապճեպ թարգմանությունն այնքան պակասավոր էր ու թերի, որ թարգմանիչը «բռնադատվեցավ անհետ ընել զայն՝ վերցնելով ի վաճառմանն» (տե՛ս **Գ. Ա. Տրումպֆ,** նշվ. աշխ., էջ 130):*

1837–1840 թվականներին դը Ֆլորիվալն ամբողջությամբ զբաղված էր Խորենացու Պատմության նոր թարգմանության աշխատանքներով: Սա միանգամայն այլ, ընտրելագույն թարգմանություն էր, որը կատարվել էր քաջահմուտ գրաբարագետ Գաբրիել Այվազովսկու խիստ հսկողության ներքո: Ի վերջո աշխատանքը պսակվում է հաջողված հրատարակությամբ: Խորենացու Պատմության ֆրանսերեն նոր թարգմանությունը լույս տեսավ 1841 թ. երկու գրքով՝ հայերեն բնագրով ու հարուստ ծանոթություններով: Այն վերահրատարակվել է նաև 1845 թվականին: Նշելի է, որ դը Ֆլորիվալն իր թարգմանությունը ձոնել է ռուսաց Նիկոլայ I-ին կայսրին, որն ի նշան շնորհակալության, թարգմանչին նվիրել է ադամանդակուռ մատանի:

Դը Ֆլորիվալը շատ բարձր է գնահատել Խորենացուն, համարելով նրան «Բարեկամ և սիրող ճշմարտության», որը «կըրնա երբեմն խաբված ըլլալ, բայց ոչ երբեք խաբող»: Նա ֆրանսերեն է թարգմանել նաև Մարգար Խոճենցի «Բարառնական դիմառնութիւն բարոյական» երկը (1832), Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոցը» (1843) և Մխիթար Գոշի Առակները (չի հրատարակվել):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Գ. Ա. Շրումպֆ, *Ուսումնասիրությունք հայ լեզվի և մատենագրության Արևմուտս (ԺԴ–ԺԹ դար), էջ 129–136:*

ՆԻԿՈԼԼՈ ԹՈՄՄԱԶԵՈ (ՏՈՄԱՇԻՋ, 1802–1874)

Ծնվել է Դալմատիայի Շեպենիկ քաղաքում, 1802 թ. հոկտեմբերի 9-ին: 1818 թ. ընդունվել է Պադուայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը և ավարտել այն 1823 թվականին: Զբաղվել է գրական աշխատանքներով, աշխատակցել ֆրանսիական, իտալական գիտական պարբերականներին: 1848 թ. նշանակվել է Վենետիկի դեսպան Ֆրանսիայում, կարևոր դեր է խաղացել իտալական ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարում: Եղել է Վենետիկի պառլամենտի դեպուտատ: Հեղինակ է բազմաթիվ բանաստեղծական ժողովածուների, վեպերի, գրականագիտական-բանասիրական երկասիրությունների, կազմել է բառարաններ, կատարել թարգմանություններ: Հայերեն է սովորել Վենետիկի Մխիթարյանների մոտ, նրա ուսուցիչն է եղել Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկին: Վերջինիս խորհրդով ու օգնությամբ իտալերեն է թարգմանել Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությունը (1841, վերահրատարակվել է 1850 թվականին), Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն»-ը (1843): Զույգ

հրատարակությունների էլ օժտել է պատմաքննադատական հմտալից առաջաբաններով: Ագաթանգեղոսի թարգմանության «Ազգ»-ում չեշտել է հայ հին գրականության դերն ու նշանակությունը համաշխարհային գրականության համակարգում: «Իցմ՛ւ Հայաստանի հին յիշատակներու այս իտալական թարգմանութիւնը՝ հաստատէ սիրոյ նոր զօդ և կցորդութիւնը՝ իրարմէ հեռի, այլ հաւատքով և վիճակաւ համանման երկու քոյրերու մէջ» («Բազմավեպ», 1902, էջ 523):

Ն. Թոմմազեոն մահացել է 1874 թ. մայիսի 1-ին, Ֆլորենցիայում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Գր. Ճեղալ, Նիկոլո Թոմմազեո, տե՛ս «Բազմավեպ», 1902, № 11, էջ 520-523:

ՋՈՒԶԵՊՊԵ ԿԱՊՊԵԼԵՏԻ (1810-1876)

Ծնվել է Վենետիկում: Սովորել է տեղի հոգևոր վարժարանում, որն ավարտելուց հետո ձեռնադրվել է քահանա: Պաշտոնավարել է նախ Ճենովայի Ս. Բարդուղիմեոս եկեղեցում, ապա Վենետիկում: Դեռևս ուսումնառության տարիներին հետաքրքրվել է հայոց լեզվով և ուսումնասիրել այն Մանվել Ջախջախյանի «Հայ-իտալերեն» բառարան»-ի օգնությամբ: Լատիներեն է թարգմանել և հրատարակել Ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականը» (1829): Հաջողված թարգմանության ջերմ ընդունելությունից ոգևորված՝ ձեռնամուխ է լինում Շնորհալու մյուս արձակ թղթերի թարգմանությանը, որը պսակվում է Պիոս Թ պապին ձոնված երկհատոր մի շքեղ հրատարակությամբ (1833): Ջ. Կապպելետին հեղինակել է «Հայաստան» եռահատոր իտալերեն աշխատությունը (1841-1842), որն, ըստ ամենայնի, Ղ. Ինճիճյանի «Հնախօսութիւն Հայաստանեայց»-ի համառոտությունն է: Սույն աշխատությունը կարևոր դեր է խաղացել Արևմուտքում, մասնավորապես, Իտալիայում, Հայաստանի և հայ ժողովրդի պատմության մասին ճշգրիտ պատկերացում կազմելու գործում: Հեղինակն, ի դեպ, սույն գրքի առաջին էջի վրա իրեն անվանում է «Մխիթարյան հայկական ճեմարանի անդամ»: Ջ. Կապպելետին հեղինակ է նաև Ս. Ղազարի Մխիթարյան միաբանության պատմությանը նվիրված ծավալուն մենագրության (1877) և բազմաթիվ հայագիտական հոդվածների, որոնք տպագրվել են իտալական բանասիրական բնույթի ամենատարբեր հանդեսներում: Անշուշտ, Կապպելետին առավել նշանավոր է Եղիշեի (1840) և

Մովսես Խորենացու (1841) Պատմությունների իտալերեն թարգմանություններով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Գ. Ա. Տրումպֆ, Ուսումնասիրություն Հայ լեզվի և մատենագրության Արևմուտս (ԺԴ-ԺԹ դար), էջ 362-365:

ՄԿՐՏԻՉ ՀՈՎՍԵՓԻ ԷՄԻՆ (ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ՝ 1815-1890)

Ծնվել է Նոր Ջուղայում 1815 թ. նոյեմբերի 25-ին: Նախնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրի հայկական վարժարանում: 1824-1829 թթ. սովորել է Կալկաթայի Հայոց մարդասիրական ճեմարանում: 1829 թ. ընդունվել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը, որն ավարտելուց հետո ուսանել է Մոսկվայի համալսարանի բանասիրական բաժնում (1834-1838): Համալսարանն ավարտելուց հետո պաշտոնավարել է Լազարյան ճեմարանում որպես հայերենի ուսուցիչ, ապա տեսուչ, վերատեսուչ, պրոֆեսոր: Եղել է Վլադիմիրի նահանգի դպրոցների վերատեսուչ, Մոսկվայի 5-րդ դասական գիմնազիայի տնօրեն, Լազարյան ճեմարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչ:

Ծավալել է հայագիտական բուռն գործունեություն: Նրա աշխատասիրությամբ են լույս տեսել Ղազար Փարպեցու «Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան» (1853), Հովհաննես Դրասխանակերտցու (1853), Մովսես Կաղանկատվացու (1860), Մխիթար Այրիվանեցու (1860), Վարդան Արևելցու (1861), Ստեփանոս Օրբելյանի (1861) բնագրերը: Ռուսերեն է թարգմանել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմութիւնը» (1858, 1893), Վարդան Արևելցու (1861) և Ասողիկի (1864) Պատմությունները, նաև Լամբրոնացու Ատենաբանությունը (1864), Շարականները (1879, 1914), ֆրանսերեն է թարգմանել Փավստոս Բուզանդի Պատմությունը (1867): Հեղինակ է Մովսես Խորենացու Պատմությանը նվիրված մի շարք ուշագրավ հետազոտությունների, որոնցից շատերը պահպանել են իրենց այժմեականությունն ու նշանակությունը՝ «Վեպք հնոյն Հայաստանի» (1850), «Մովսես Խորենացին և Հայոց հին վեպերը» (1881, հայերեն՝ 1886, 1887), «Հայկյանների դինաստիական ցանկը Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ» (1884) և այլն:

Մ. Էմինը 10.000 ռուբլի է տրամադրել հայագիտական հետազոտությունները խրախուսելու նպատակով: Նրա կտակած այդ գումարով են լույս տեսել Էմինյան ազգագրական ժողովածուի ինը հատորները:

Մկրտիչ Էմին

Մահացել է 1890 թ. դեկտեմբերի 13-ին, Մոսկվայում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. *Ե. Շահազիզ, Մ. Հ. էմին, Թիֆլիս, 1906: Բ. Չրաքյան, Մկրտիչ էմին, տե՛ս «Բազմավեպ», 1901, № 11, էջ 372-377: «Արաքս», ամսագիր, 1890, գիրք Բ, դեկտեմբեր, էջ 23-29: «Հանդես ամսօրյա», 1891, № 2, էջ 51-53: «Լումա», 1906, № 1:*

ՎԻԿՏՈՐ ԼԱՆԳԼՈՒԱ (1829-1869)

Ծնվել է 1829 թ. մայիսի 20-ին Ֆրանսիայի Տիեփ քաղաքում: Ուսումնառությունն անցել է Հին Հրովարտակների դպրոցում, այնուհետև սովորել Փարիզի Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում: Այստեղ հրապուրվել է հայերենով և խորապես ուսումնասիրել այն: 1852-1853 թթ. Նապոլեոն III-ի հանձնարարությամբ գիտական հետազոտություններ է կատարել Կիլիկիայում և Փոքր Հայքում: Մանրամասն ուսումնասիրել է Կիլիկիայի աշխարհագրությունը, հանքային հարստությունները, ժողովրդի կենցաղն ու սովորույթները, պատմությունը: Այս բոլորի արդյունքն ամփոփել է «Ճանապարհորդություն Կիլիկիայում և Տավրոսի լեռներում կատարված 1852-1853 թվականներին» (1861) աշխատությունում: Հայագիտական առաջին երկասիրությունները վերաբերում են Ռուբինյան դրամների դասակարգմանը: 1861 թ. աշխատել է Ճենովայի, Վենետիկի և Թուրինի դիվաններում, հայտնաբերել արժեքավոր շատ վավերագրեր՝ նվիրված հայ-ֆրանսիական պատմական կապերին: Նրա աշխատասիրությամբ են լույս տեսել «Կոռիկոսի տիրոջ՝ Հեթումի ժամանակագրությունը» (1863), «Տեղեկագիրք Վենետիկի Սուրբ Ղազար կղզու հայկական վանքի և Մխիթարյան միաբանության մասին» (1863, լեհերեն՝ 1876, անգլերեն՝ 1899): Հայերենից ֆրանսերեն է թարգմանել Միքայել Ասորու ժամանակագրությունը (1868): Ի պաշտպանություն Զեյթունի հայերի գրել «Թուրքիայի հայերը և Զեյթունի ապստամբությունը» հոդվածը (1863): Նուպար փաշայի դրամական առատաձեռն նվիրատվությամբ և Վենետիկի Մխիթարյանների գործուն գիտական աջակցությամբ ծրագրել էր հինգ մեծադիր հատորներով հրատարակել Հայոց հին և նոր պատմիչների երկերի ֆրանսերեն թարգմանությունները: Առաջին հատորը (1867, 1881, 2001) ամփոփում է Մար Աբասի, Բարդածանի, Ագաթանգեղոսի, Փավստոսի Ղերուբնա Եդեսացու, Զենոբ Գլակի, Հովհան Մամիկոնյանի, Սուտ Կալիսթենեսի երկերի ֆրանսերեն թարգմանությունները, իսկ երկրորդ հատորը (1869, 2001)

Վիկտոր Լանգլուա

բովանդակում է V դարի պատմիչների երկերը՝ Կորյուն, Եղիշե, Եզնիկ, Մովսես Խորենացի, Ղազար Փարպեցի: Ցավոք, այս վիթխարի գործը իրականացվեց միայն մասամբ: Այն ընդհատվեց Վ. Լանգլուայի վերահաս ու անժամանակ մահվամբ: Նա Պատմահորը նվիրված մի շարք կարևոր հոդվածների և մենագրության հեղինակ է՝ «Մովսես Խորենացին և նրա պատմությունը» (1858, հայերեն՝ 1863) և այլն: Վ. Լանգլուան եղել է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության «Ակադեմիայի» և Լազարյան ճեմարանի անդամ:

Վ. Լանգլուան մահացել է 1869 թ. մայիսի 14-ին Փարիզում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.«Բազմավեպ», 1869, էջ 247-249: **Ա. Ա.,** «Հայկական աշխարհ», 1869, № 10-12, էջ 346-349: **Գ. Ա. Տրունյփ**, նշվ. աշխ., էջ 219-228: **Ա. Ղազիկյան,** նշվ. աշխ., էջ 966-1002: **Հ. Մ. Պողոսյան,** Զեյթունի պատմությունը (1409-1921 թթ.), Երևան, 1969, էջ 6-11:

ՄԱՔՍԻՄԻԼԻԱՆ ԹԵՈԴՈՐ ԱԼԲԵՐՏ ԼԱՈՒԵՐ (1841-1923)

Ծնվել է 1841 թ. հունվարի 11-ին Շհիլլինգենում (Գերմանիա): Սովորել է Գոտինգենի համալսարանում, ստացել արևելագիտական ու աստվածաբանական հիմնարար կրթություն: Դասավանդել է Գոտինգենի և Քյոլնի համալսարաններում, եղել Պրուսական թագավորական գպրոցական ընկերության խորհրդական:

Ուսումնառության տարիներին հրապուրվել է հայերենով և հմտացել գրաբարի ուսումնասիրության բնագավառում: Զբաղվել է նաև հայագիտությամբ, որտեղ ներդրել է ծանրակշիռ ավանդ:

Դեռևս 28 տարեկան հասակում՝ 1869 թվականին, Վիեննայում հրատարակել է «Դասական հայերենի քերականություն» դասագիրքը (98 էջ): Նույն թվականին Ռեգենսբուրգում լույս է տեսել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» (240 էջ), իսկ մի քանի տարի անց՝ 1879 թ., Քյոլնում Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» (218 էջ) նրա թարգմանությունները: Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Բ գիրքն ամբողջությամբ զետեղել է 1881 թ. Վիեննայում հրատարակած իր «Հայկական քրեստոմատիա» ձեռնարկում (էջ 1-93), որից հետո տվել է հայոց լեզվի քերականության սկզբունքներն ու իր ծանոթագրությունները (էջ 94-179): Ֆրանսիացի նշանավոր հայագետ Ավգուստ Կարիերը ֆրանսերեն է թարգմանել Լաուերի «Դասական հայերենի քերականություն» դասագիրքը (Փարիզ, 1883): Հեղինակն անձամբ հետևել է թարգ-

մանությանը և սրբագրել ամբողջ գործը:

Մաքսիմիլիան Լաուերի կենսագրական տվյալները տրամադրել է բեռլինահայ հայտնի մտավորական Աշոտ Մանուչարյանը, որին հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը:

ԽՈՐԵՆ ՍՏԵՓԱՆԵ (ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՏԵՓԱՆԵ, ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ ԻՇԽԱՆ՝ 1840–1900)

Ծնվել է 1840 թ. Թիֆլիսում: Սովորել է ծննդավայրի Ներսիսյան դպրոցում և Լազարյան ճեմարանում: 1858 թ. ընդունվել և 1862 թ. ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: 1862–1868 թթ. ուսուցչությամբ է զբաղվել Թիֆլիսի առաջին դասական գիմնազիայում և այլ դպրոցներում: Հիմնադրել է մի քանի դպրոցներ: Աշխատակցել է ժամանակի նշանավոր հայկական պարբերականների («Հյուսիսափայլ» և այլն), տպագրել բանաստեղծություններ, կատարել թարգմանություններ: Հրատարակել և խմբագրել է «Հայկական աշխարհ» (1864–1879) և «Մանկավարժնոց» (1884–1887) հանդեսները: 1871 թ. ձեռնադրվել է կուսակրոն քահանա և նշանակվել Երևանի թեմական ծխական դպրոցների տեսուչ, այնուհետև տեսչություն է արել Շուշիում, Թիֆլիսում, Բաքվում: 1874 թվականից դասավանդել է Գևորգյան ճեմարանում և միաժամանակ խմբագրել «Արարատ» հանդեսը (1878 թվականից):

1876 թվականից վարդապետ, 1894 թ. եպիսկոպոս: 1882 թ. նշանակվել է Ախալցխայի առաջնորդական փոխանորդ, 1887 թ.՝ Ս. Պետերբուրգի և Մոսկվայի հայոց հոգևոր հովիվ, իսկ այնուհետև Ղրիմի Ս. Խաչ վանքի վանահայր, 1895 թ. Աստրախանի թեմի առաջնորդական փոխանորդ և դարձյալ Ղրիմի Ս. Խաչ վանքի վանահայր (1896 թվականից):

Խորեն Ստեփանեն Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» թարգմանությանը ձեռնամուխ է եղել դեռևս 1860-ական թվականներին և որոշ հատվածներ տպագրել «Հայկական աշխարհ» ամսագրում: Այն ամբողջությամբ տպագրվեց Հովհաննես Հովնանյանի առատաձեռն նվիրատվությամբ՝ 1889 թվականին: Թարգմանիչը «Առաջաբանում» խոստովանում է «այն դառն ճշմարտությունը, որը չափազանց ցավալի իրողություն է, որ մինչդեռ հայկական ազգի պատմության հայրը, ամբողջ ուսումնական աշխարհից արժանապես գնահատվելով, ուսումնասիրվեցավ և թարգմանվեցավ լատիներեն, ֆրանսերեն, ռուսերեն, իտալերեն, գերմաներեն, հայերն անփույթ

Կրիշտոֆ Սոնգուտ

և անհոգ մնացին մինչև այժմ իրանց ազգային թանկագին ժառանգությունը ճանաչելու և գնահատելու»: Սույն թարգմանությունը լայն տարածում գտավ և թարգմանչին բերեց արժանի գնահատական:
Խորեն Ստեփանեն մահացել է Թիֆլիսում, 1900 թ. նոյեմբերի 13-ին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. «Արարատ», ամսագիր, 1900, № 12, էջ 586: «Արարատ», 1901, № 1, էջ 27-28: «Բազմավեպ», 1901, № 1, էջ 34: Մ. Գասպարյան, Խորեն եպիսկոպոս Ստեփանեի մանկավարժական գործունեությունը, տե՛ս «Էջմիածին», ամսագիր, 1960, № 5, էջ 23-29: Մ. Մխիթարյան, Խորեն Ստեփանեի «Հայկական աշխարհ» ամսագիրը, Երևան, 2002: Ղևոնդ քահանա Մայիլյան, Խորեն եպ. Ստեփանե, տե՛ս «Նշանավոր ճեմարանականներ», հատ. 2, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 395-404:

ԿՐԻՍՏՈՖ ՍՈՆԳՈՍ (ՔՐԻՍՏՈՖ ՍՈՆԳՈՏՅԱՆ, ԽԱՉԻԿ ԱՍՏՎԱԾԱՏՐՅԱՆ՝ 1843–1907)

Ծնվել է Հունգարիայի Մարոշ-Բոգատ բնակավայրում: Սովորել է Բուդապեշտի համալսարանում: Ուսանողական տարիներից հետաքրքրվել է հայագիտությամբ, թղթակցել ժամանակի հայկական պարբերականներին, հոդվածներ տպագրել հունգարահայերի անցյալի և ներկա իրավիճակի մասին: Եղել է Գեռլա քաղաքի հայկական դպրոցի, ապա գիմնազիայի ուսուցիչ, այնուհետև վերատեսուչ (1863-1903): Հիմնադրել ու խմբագրել է հունգարահայ «Արմենիա» ամսագիրը (1887-1907), որը հսկայական դեր է խաղացել Հունգարիայում հայոց պատմության և մշակույթի պրոպագանդման ու տարածման գործում: Կ. Սոնգոտյանը գործուն մասնակցություն է ունեցել Բուդապեշտի «Հայկական թանգարանային ընկերության» ստեղծմանը, եղել նրա նախագահը (1905-1907):

Հեղինակ է հունգարահայ գաղթավայրերին նվիրված բազմաթիվ ծանրակշիռ ուսումնասիրությունների, որոնցից շատերն այսօր էլ պահել են իրենց նշանակությունը: Դրանցից նշելի են երկհատոր «Սամոշույվար (Գեռլա) հայաքաղաքի պատմությունը» (1901-1903), «Հունգարահայ գերդաստանների տոհմանունները» (1898), «Հունգարահայ ազգագրություն» (1903) և այլ մենագրություններ: Հայերեն է թարգմանել հունգարացի գրողների, հատկապես Շանդոր Պետեֆիի ստեղծագործությունները:

1880-ական թվականների վերջերին սկսում է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» թարգմանության աշխատանքները, որի ընթացքի վերաբերյալ մեկ-երկու թղթակցություն է տպագրում

«Արմենիայում»: Թարգմանությունն ավարտվում է 1891 թ. սկզբներին և անմիջապես սկսվում տպագրությունը, որն ավարտվում է 1892 թվականին: Կ. Սոնգոտյանի սույն թարգմանությունն ունեցել է գրական մեծ արձագանք, որի վկայությունն են տպագրված բազմաթիվ գրախոսականները ժամանակի հունգարական մամուլում:

Կ. Սոնգոտյանը մահացել է 1907 թ. հունվարի 24-ին, Գեղլայում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Ա. Փիփաս, Խաչիկ Սոնկոդյան, տե՛ս «Հանդես ամսօրյա», 1907, № 3, էջ 65-75:

ՄԱՆՈՒԿ ԽԱՉԱՏՈՒՐԻ ԱԲԵՂՅԱՆ (1865-1944)

Ծնվել է Նախիջևանի Աստապատ գյուղում 1865 թ. մարտի 17-ին, երկրագործի ընտանիքում: 1882 թ. ավարտել է Գևորգյան ճեմարանի դպրոցական, իսկ 1885 թ.՝ լսարանական բաժինները: Ուսուցչությամբ է զբաղվել Գևորգյան ճեմարանում (1885-1887), Շուշվա թեմական (1887-1889) և Թիֆլիսի Հովնանյան օրիորդաց (1889-1893) դպրոցներում: Բարձրագույն կրթություն ստանալու նպատակով գնացել է Եվրոպա, ուր ուսանել է Ենայի, Լայպցիգի, Բեռլինի և Սորբոնի համալսարաններում (1893-1897): Ենայի համալսարանում ստացել է փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան (1898): Վերադառնալով Հայրենիք՝ հայոց գրականություն է դասավանդել Գևորգյան ճեմարանում (1898-1914), Թիֆլիսի Հովնանյան և Ներսիսյան դպրոցներում (1914-1919): Հայաստանի համալսարանի հիմնադիր դասախոսներից է: Եղել է Երևանի պետական համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետի դեկան (1923-1925), Գիտության և արվեստի ինստիտուտի նախագահ (1925-1930): Ընտրվել է ՀԽՍՀ ԳԱ հիմնադիր կազմի անդամ (1943):

Ստ. Մալխասյանցի, Ստ. Կանայանցի և այլոց հետ 1903 թ. հիմնադրել է «Պատմագիրք Հայոց» մատենաշարը: Հրատարակել է (Ս. Հարությունյանի հետ) Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ի (Թիֆլիս, 1913 վերահրատարակվել է Դելմար՝ 1981, Երևան, 1981, 1991), Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» (1941, վերահրատարակվել է՝ 1954, 1962, 1981, 2005) բաղդատական բնագրերը, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հետ՝ «Սասնա ծռեր» ժողովրդական վեպի տարբերակները (հատ. 1-2, 1936-1951):

Մ. Աբեղյանը հեղինակ է շուրջ 250 անուն մեծարժեք ուսումնասիրությունների, որոնք նվիրված են հայագիտության ամենա-

տարբեր խնդիրների: Նրա աշխատությունններն ամփոփված են երկեբի ութհատորյակում (1966-1985):

Մ. Աբեղյանի գիտական ժառանգության մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն հատկապես Մովսես Խորենացուն նվիրված ուսումնասիրությունները: Նշանակալից են «Հայ ժողովրդական առասպելները Մովսես Խորենացու պատմության մեջ. Քննադատություն և ուսվածք» (Վաղարշապատ, 1899, 602 էջ), «Հայ վիպական բանահյուսություն» («Երկեր», հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 15-180), «Մովսես Խորենացի» («Երկեր», հ. Գ, Երևան, 1968, էջ 276-321) և այլն:

Մ. Աբեղյանը վախճանվել է 1944 թ. սեպտեմբերի 25-ին, Երևանում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. «Մանուկ Խաչատուրի Աբեղյան» (կենսամատենագիտություն), Երևան, 1963: **Կ. Մելիք-Օհանջանյան,** Մանուկ Աբեղյան, տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1965, № 3, էջ 3-18: **Ս. Հարությունյան,** Մանուկ Աբեղյան. կյանքն ու գործը, Երևան, 1970:

ՍԵԹ ԳՐԻԳՈՐԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ (1862-1936)

Ծնվել է 1862 թ. սեպտեմբերի 1-ին Նոր Նախիջևանի Նխվիթա գյուղում: Սովորել է ծննդավայրի վարժարանում, ապա Գևորգյան ճեմարանում, ուր աշակերտել է Կարապետ Կոստանյանցին: Ճեմարանն ավարտելուց հետո նշանակվել է Իգդիրի ծխական դպրոցի ավագ ուսուցիչ: 1890-ական թվականների կեսերին Գևորգյան ճեմարանի վարչության կողմից հրավիրվել է որպես գրաբարի ուսուցիչ, որտեղ և աշխատել է մինչև հաստատության փակվելը (1917 թ.): Հետագայում հայոց լեզու և գրականություն է դասավանդել Վաղարշապատի դպրոցներում: «Ասուպ», «Ս. Ց.» ծածկանուններով աշխատակցել է ժամանակի պարբերականներին, հատկապես «Արարատ» ամսագրին (1896-1907), «Գիսավոր» կեղծանունով երգիծական մանրապատումներ և ֆելիետոններ է տպագրել «Նոր Դար»-ում: Հեղինակ է «Եղիշեի և Մակաբայեցվոց գրքերի հարաբերության խնդիրը» (1896), «Մարգարեից գրքերի հետքերը Եղիշեի պատմության մեջ» (1897) բանասիրական ուսումնասիրությունների և դաստիարակության ու մանկավարժական խնդիրներին նվիրված մի շարք հոդվածների, որոնք լույս են տեսել «Արարատ» հանդեսում:

Ստ. Մալխասյանցի, Մ. Աբեղյանի և այլ նշանավոր հայագետների հետ մասնակցել է «Պատմագիրք Հայոց» մատենաշարի գիտական հրատարակության ստեղծմանը: Մ. Աբեղյանի հետ կազմել է Խո-

րնացու Պատմության համեմատական բնագիրը: Աշխատանքներն սկսվել են 1901 թվականին և ավարտվել 1908 թվականին: Գիրքը տպագրվել է 1911–1913 թթ. ընթացքում: Ինչպես կատարված աշխատանքը, այնպես էլ ժամանակակիցները վկայում են, որ Ս. Հարությունյանը եղել է հմուտ գրաբարագետ և բնագրագետ:

Ս. Հարությունյանը մահացել է 1936 թ. մարտի 21-ին, Վաղարշապատում:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԱՐԳՍԻ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ (1857–1947)

Ծնվել է հոկտեմբերի 25-ին, Ախալցխա քաղաքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրի Կարապետյան ծխական և ռուսական գավառական դպրոցներում: Սովորել է նաև էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում (1874–1878): Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Ս. Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետում (1881–1889): Համալսարանն ավարտելուց հետո զբաղվել է մանկավարժական գործունեությամբ: Հայոց լեզու և հայ հին գրականություն է դասավանդել ծննդավայրի Կարապետյան և Եղիազարյան, Թիֆլիսի Ներսիսյան, Հովնանյան և Գայանյան օրիորդաց դպրոցներում: Եղել է Ներսիսյան դպրոցի և Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ, Հայաստանի համալսարանի հիմնադիր դասախոսներից: 1921 թ. ընդհատել է մանկավարժական գործունեությունը և իրեն նվիրել միմիայն գիտական աշխատանքների: 1943 թ. ընտրվել է Հանրապետության Գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմում:

Ստ. Մալխասյանցը հայագիտական մեծ վաստակ և անուրանալի հեղինակություն ունեցող գիտնական էր: Նրա աշխատասիրությամբ են լույս տեսել «Բոնի միութիւն Հայոց Լեհաստանի ընդ եկեղեցւոյն Հռովմայ» ժողովածուն (1884), Ստեփանոս Ասողիկի (1885), Ղևոնդ Վարդապետի (1887), Ղազար Փարպեցու (1904, վերահրատարակվել է 1982), Սեբեոսի (1939՝ հայերեն և ռուսերեն), Ամիրդովլաթ Ամասիացու (1940) բնագրերը: Նախաձեռնել և 1903 թ. հիմնադրել է «Պատմագիրք Հայոց» մատենաշարը: Խմբագրել է սույն մատենաշարով լույս տեսած բոլոր հատորները: Թարգմանել և ընդարձակ ուսումնասիրությամբ ու ծանոթագրություններով լույս է ընծայել Մովսես Խորենացու [1940, վերահրատարակվել է՝ 1953, 1961, 1968, 1981 (երկու անգամ), 1990, 1997] և Փավստոս Բուզանդի (1947, վերահրատարակվել է՝ 1954, 1968, 1987) «Հայոց պատմությունները»: Ռուսերեն է թարգմանել Սիմոն Երևանցու «Ջամբռ» աշխա-

տուԹյունը (1958): Հեղինակ է «Հայերեն բացատրական բառարան» (Հատ. 1-4, 1944-1945, երկրորդ տպագրություն՝ Բեյրութ, 1955-1956, երրորդը՝ Երևան, 2010) կոթողային երկասիրության:

*Խորենացիագիտության բնագավառում, անկասկած, Ստ. Մալխասյանցն անմրցելի է: Շուրջ 50 մեծ ու փոքր ուսումնասիրություններ է նա նվիրել Պատմահոր խնդրին: Դրանց մեջ կան և՛ ծանրակշիռ ուսումնասիրություններ և՛ փոքրածավալ, սակայն խիստ դիպուկ դիտողություններ: Նշելի են հատկապես «Սեբեոսի պատմությունը և Մ. Խորենացի» (1899), «Մովսես Խորենացի» (**Մովսես Խորենացի,** Հայոց պատմություն, Երևան, 1940, էջ VII-XCIV), «Խորենացու առեղծվածի շուրջ» (Երևան, 1940) և այլ ուսումնասիրություններ:*

Ստ. Մալխասյանցը վախճանվել է 1947 թ. հուլիսի 21-ին, Երևանում:

***ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Ն. Ակինյան,** Ստեփանոս Մալխասյանց, տե՛ս «Հանդես ամսօրյա», 1947, № 11-12, էջ 644-648: «Ստեփան Սարգսի Մալխասյանց» (կենսամատենագիտություն), Երևան, 1962:*

ՌՈԲԵՐՏ ՎԻԼՅԱՄ ԹՈՄՍՈՆ

Ծնվել է 1934 թ. մարտի 24-ին Անգլիայի Չիմ քաղաքում: Սովորել է Քեմբրիջի համալսարանում (1952-1957): Համալսարանն ավարտելուց հետո փոխադրվել է Վիեննա, ուր Մխիթարյանների դպրոցում հետևել է հայագիտական դասընթացների: Հմտացել է հայերենի իմացության մեջ և կատարել թարգմանություններ: Ուսումնասիրել է հին հայկական թարգմանական հուշարձանները, հատկապես Աթանասիոս Աղեքսանդրացու հայերեն և ասորերեն թարգմանությունները և հատուկ հետազոտություն նվիրել դրան (1962): Լուվենի համալսարանում նրան շնորհվել է Արևելքի պատմության ու բանասիրության դոկտորի աստիճան: Անմիջապես հրավիրվել է Հարվարդի (ԱՄՆ) համալսարանի վարչության կողմից որպես գրաբարի դասախոս (1963 թվականից): 1969 թվականից նա պրոֆեսոր է, 1973 թվականից առ 1992-ը Հարվարդի համալսարանի Մերձավոր արևելյան լեզուների և քաղաքակրթությունների ամբիոնի վարիչ, 1992 թվականից Օքսֆորդի համալսարանի Փեմբրոկ քոլեջի Գալուստ Գյուլբենկյանի անվան ամբիոնի պրոֆեսոր:

Ռ. Թոմսոնը հեղինակ է V դարի հայոց դպրության, մասնավորապես Ագաթանգեղոսին նվիրված մեկ տասնյակից ավելի մենա-

գրությունների: Մի քանի անգամ եղել է Երևանում, ուսումնասիրություններ կատարել Մատենադարանում, հանդես եկել հայագիտական նստաշրջաններում, աշխատակցել «Պատմա-բանասիրական հանդեսին»: Նրա աշխատասիրությամբ են լույս տեսել Ագաթանգեղոսի (1976), Մովսես Խորենացու (1978), Եղիշեի (1982), Դավիթ Անհաղթի (Բ. Քենդալի հետ համատեղ, 1983) և այլ մատենագիրների երկասիրությունների անգլերեն թարգմանությունները:

Մովսես Խորենացու Պատմության անգլերեն թարգմանության Առաջաբանում Ռ. Թոմսոնը վերարծարծել է Պատմահոր ժամանակաշրջանի վերաբերյալ վաղուց մերժված տեսակետներ, որոնք խորենացիագետների կողմից արժանացան լուրջ քննադատության:

ԳԵՎՈՐԳ ՄԿՐՏՉԻ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ
(1926-1998)

Ծնվել է 1926 թ. հունվարի 5-ին Զիտա քաղաքում: 1932 թվին նրանց ընտանիքը տեղափոխվել է Մոսկվա, ապա՝ Թեհրան: Ավարտել է Թեհրանի Ֆիրուզբահրամ միջնակարգ դպրոցը: 1946 թ. հայրենադարձվել է Խորհրդային Հայաստան: Սովորել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրության ֆակուլտետի արևելյան լեզուների և գրականության (իրանական) բաժնում (1946-1951): 1952 թ. դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետում: Եղել է արևելյան բանասիրության ամբիոնի (1962-1973), ապա՝ իրանագիտության ամբիոնի վարիչ (1973-1997), արևելագիտության ֆակուլտետի դեկան (1968-1973): 1955 թվականին պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1972 թվականին՝ դոկտորական ատենախոսություն: 1973 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Գ. Նալբանդյանը հեղինակ է պարսկերեն լեզվին նվիրված մի շարք ուսումնասիրությունների, ձեռնարկների, բառարանների՝ «Հին պարսկերեն» (1960), «Միջին պարսկերեն (պահլավերեն)» (1962), «Իրանական լեզուներ և բարբառներ» (1962), «Պարսկերեն լեզվի քերականություն» (1980), «Պարսկերեն-հայերեն բառարան» (Երևան, 1987, Թեհրան, 1995) և այլն:

Գ. Նալբանդյանը ձեռնարկել է հայ պատմիչների երկերի պարսկերեն թարգմանության գործը: Նրա աշխատասիրությամբ են լույս տեսել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն»-ը (1984) և Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ը (1989): Երկու թարգմանություններն էլ օժտված են առաջաբանով և հարուստ ծանոթագրություններով:

Գ. Նազրանդյանը վախճանվել է 1998 թ. նոյեմբերի 5-ին Երևանում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Կենսագրական հանրագիտարան. Երևանի պետական համալսարան, Երևան, 2009, էջ 449:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԱԲԴԱԼԱՁԵ

Ծնվել է 1945 թվականի հունվարի 1-ին Վրաստանի Քութայիսիի շրջանի Սաղուլիա գյուղում: 1970 թ. ավարտել է Թբիլիսիի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետը: Նույն թվականից առ այսօր աշխատում է Վրացական ԽՍՀ ԳԱ Ի. Ջավախիշվիլու անվան պատմության, հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Անդրկովկասի ժողովուրդների հետ Վրաստանի փոխհարաբերությունների պատմության բաժնում, նախ, որպես ավագ, ապա՝ առաջատար գիտական աշխատող: 1983 թ. պաշտպանել է «Վրաստանի և Հայաստանի քաղաքական փոխհարաբերությունները IX դարի կեսերից մինչև XI դարի 60-ական թվականները» խորագիրը կրող դոկտորական ատենախոսությունը և ստացել պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան:

Ա. Աբդալաձեն հեղինակ է հայագիտական մի շարք մենագրությունների՝ «XIV-XV դարերի հայոց հիշատակարանների տեղեկությունները Վրաստանի մասին» (1978), «Հայ-վրացական հարաբերությունները հնագույն ժամանակներից մինչև XII դարը» (1982), «Քաղաքական կոնֆիգուրացիայի հարաբերությունները Անդրկովկասում IX-XI դարերում» (1988), «Վրաստանը և Հայաստանը» (2008), «Հայերի պրոբլեմը Վրաստանի համար» (2011) և այլն:

Նրա թարգմանությամբ է լույս տեսել «Հայկական ձեռագրերի հիշատակարանների տեղեկությունները Վրաստանի մասին IX-XIV դարերում» նշանակալից ժողովածուն (1978), որն օժտված է թարգմանչի ընդարձակ առաջաբանով և հարուստ ծանոթագրություններով: 1984-ին վրացերեն է թարգմանել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»:

ԱՐԹԻԱՐ ԳԱՐԱՄԱՆԼՅԱՆ
(ՎԱԶԳԵՆ ԷԹԻԵՄԵԶՅԱՆ, 1943-1996)

Ա. Գարամանլյանը (իսկական ազգանունը էթիեմեզյան), սփյուռքահայ հայտնի արձակագիր է, հրապարակախոս, խմբագիր, հրա-

տարակիչ, կրթական ու հանրային գործիչ: Ծնվել է 1943 թ. մարտի 29-ին Հալեպից ոչ հեռու գտնվող հայաբնակ Նոր Գյուղ ավանում: Սովորել է ծննդավայրի ծխական դպրոցում և Հալեպի Ազգային Սահակյան վարժարանում: Այնուհետև ուսումնառությունը շարունակել է Հալեպի Մխիթարյան վարժարանում, ուր աշակերտել է Վահան Հովհաննիսյանին և Եփրեմ Ղազարյանին: Ավարտել է Ազգային Քարեն Եփփե ճեմարանը: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի ճարտարագիտության (1963-1965) և Տորոնտոյի (Կանադա) համալսարանի գրականագիտության (1968-1975) բաժիններում:

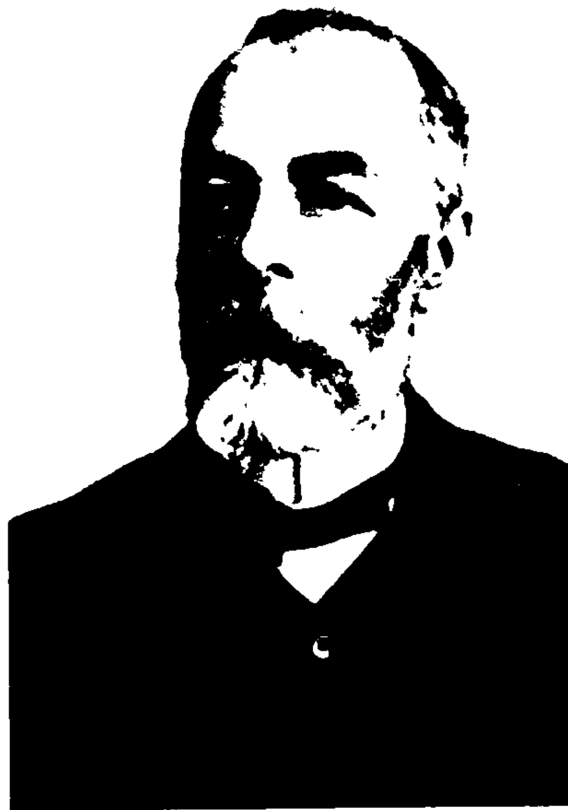
1975 թվականին վերադարձել է Բեյրութ և իրեն ամբողջությամբ նվիրել ազգային-հասարակական ու կուսակցական գործունեության: Զբաղվել է ուսուցչությամբ, դասավանդել Բեյրութի ուսումնական տարբեր հաստատություններում, աշխատակցել պարբերական մամուլին՝ «Սփյուռք», «Ահեկան», «Դրոշակ», «Բագին», խմբագրել «Ազդակ» օրաթերթը և այլն: Սփյուռքահայ մամուլի էջերում Վ. էթիեմեզյան, Ն. Դիմաքսյան, Վ. Է. Վարազդատ և այլ ծածկանուններով տպագրել է պատմվածքներ, ակնարկներ, հրապարակախոսական, գրականագիտական, իմաստասիրական, գեղագիտական բազմաթիվ հոդվածներ: Հիմնադրել է «Մորմոք» հրատարակչությունը և զբաղվել թարգմանական աշխատանքներով: Արևմտահայերեն է փոխադրել և «Հայհոգի» մատենաշարով հրատարակել Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմություն» (Բեյրութ, 1995), Եղիշեի «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին» (Բեյրութ, 1995), Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» (Բեյրութ, 1995), Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» (Բեյրութ, 1996) և Ս. Խանզադյանի «Թագուհին Հայոց» (Բեյրութ, 1999) երկասիրությունները:

Մահացել է 1996 թ. սեպտեմբերի 17-ին, Բեյրութում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. «Հարգանքի հանդիսություն նվիրված՝ վաստակավոր մտավորական Վազգեն էթիեմեզյանին», Բեյրութ, 1996:

ԲԱԳՐԱՏ ԱՐՇԱԿԻ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ
(1925-2001)

Նշանավոր գրող, հրապարակախոս, պատմաբան Բ. Ա. Ուլուբաբյանը ծնվել է 1925 թ. դեկտեմբերի 9-ին Լեռնային Ղարաբաղի Մարտունու շրջանի Մուշկապատ գյուղում: Միջնակարգ կրթությունն

Ստեփանոս Մալխասյանց

Գուրիկ Սարգսյան

ստացել է ծննդավայրում, այնուհետև ավարտել է Շուշիի ուսուցչական ինստիտուտ (1944) ու Բաքվի մանկավարժական ինստիտուտի հայոց լեզվի և գրականության բաժինը (1946): Եղել է «Սովետական Ղարաբաղ» թերթի խմբագիր, ԼՂԻՄ գրողների միության նախագահ (1949-1967), զբաղեցրել կուսակցական և խորհրդային բարձրագույն պաշտոններ: 1967 թվականից տեղափոխվել է Հայաստան, եղել ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, Գրողների միության անդամ: Լույս է ընծայել «Մարդը» (1963), «Սարդարապատ» (1991) և այլ վեպեր ու ժողովածուներ:

Բ. Ուլուբաբյանի պատմագիտական աշխատանքները գլխավորապես վերաբերում են «Հայոց Արևելից կողմանց» խնդիրներին, ինչպես օրինակ՝ «Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում» (1975), «Դրվագներ Հայոց Արևելից կողմանց պատմության. 5-7-րդ դարեր» (1981), «Արցախի պատմությունը. սկզբից մինչև մեր օրերը» (1994), «Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն» (1997), «Հայոց Արևելից կողմանց եկեղեցին և մշակույթը» (1998) և այլն: Նրա աշխարհաբար թարգմանությամբ են լույս տեսել Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմություն» (1982), Եսայի Հասան-Ջալալյանի «Համառոտ պատմություն Աղուանից երկրի» (1997) և Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» (2003) երկասիրությունները:

Բ. Ա. Ուլուբաբյանը մահացել է 2001 թ. նոյեմբերի 19-ին Եղվարդ գյուղում:

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԿՅԱՆ
(1880-1950)

Մանկավարժ, թատերագիր, դերասան, գրաքննադատ, թարգմանիչ, հասարակական և կուսակցական գործիչ Գրիգոր Եղիկյանը ծնվել է 1880 թ. Արևմտյան Հայաստանի Ակն գյուղաքաղաքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է Կ. Պոլսում, բարձրագույնը՝ Հռոմում: Երիտասարդական տարիներից գործուն մասնակցություն է ունեցել հեղափոխական շարժումներին, անդամակցել Ս. Դ. Հնչակյան կուսակցությանը: Խմբագրել է Ս. Դ. Հնչակյան կուսակցության Ամերիկայի շրջանի օրգան «Երիտասարդ Հայաստան» օրաթերթը (Նյու Յորք, 1906), գրական, քաղաքական, տնտեսական և ընկերային «Կոհակ» շաբաթաթերթը (Կ. Պոլիս, 1909-1914): Հնչակյան կուսակցության 6-րդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովի (12 հուլիսի, 1909) մասնակից: Կարևոր դերակատարություն է ունեցել Թեհրա-

Մովսես Խորենացի
Մատենադարան, ձեռ. 1502, էջ 1?
Ծաղկող՝ Մարկոս Պատկերահա
(1651 թ., Կ. Պոլիս)

նում Հնչակյան կուսակցության գաղափարները պրոպագանդելու և կուսակցական օղակներ ստեղծելու բնագավառում: Հնչակյան կուսակցության առավել ակտիվ 120 գործիչների հետ 1914 թ. հուլիսի 15-ին ձերբակալվել է թուրքական ոստիկանության կողմից և բանտարկվել: Դատավարության ընթացքում ճանաչվել է անպարտ և դատարանի 1915 թ. մայիսի 14-ի որոշմամբ ազատ արձակվել: Կուսակցության հանձնարարությամբ հեռացել է Թուրքիայից և գործել Պարսկաստանում, 1917 թ. տեղափոխվել է Կովկաս, ղեկավարել կուսակցության Թիֆլիսի կոնֆերանսի (15 հունիսի, 1917) աշխատանքները, այնուհետև տեղափոխվել Բաքու (1918): 1938 թ. օգոստոսի 15-ին Փարիզում գումարված Ս. Դ. Հնչակյան կուսակցության 10-րդ պատգամավորական ժողովը նրան հեռացրել է իր շարքերից:

Այնուհետև Գր. Եղիկյանն անմնացորդ նվիրվել է լրագրական, թարգմանական, խմբագրական աշխատանքներին: Եղել է «Իրան-է-Բոնունի» («Ժամանակակից Իրան») հասարակական-քաղաքական, տնտեսական և գրական պարբերականի արտոնատերը և խմբագիրը, «Մեծ Իրան» պարսկերեն շաբաթաթերթի գլխավոր խմբագիրը: Կյանքի վերջին տարիներին ապրել և գործել է Գիլանում:

Չափազանց արժեքավոր են նրա հուշագրությունները, որ տպագրվել են Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրում («Հնչակյանները և բոլշևիկները», «Իմ հուշերից» և այլն, տե՛ս «Հայրենիք», 1939, №№ 2, 3):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Արսեն Կիտուր, Ս. Դ. Հնչակյան կուսակցության պատմություն, հատ. Ա-Բ, Բեյրութ, 1962-1963: Անդրանիկ Հովյան, Իրանի հայերը, Թեհրան, 2001: Ալի Ֆորուհի և Ֆարամարզ Թալեբի, Գիլանի հայերը, Գիլան-Ռաշտ, 1998 (երկուսն էլ պարսկերեն):

Գր. Եղիկյանի կենսագրական տվյալները տրամադրել է ղեկավարգետ Գր. Առաքելյանը, որին հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը):

ԳԱԳԻԿ ԽՈՐԵՆԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
(1926-1998)

Ծնվել է 1926 թ. ապրիլի 6-ին Երևանում: Ավարտել է Երևանի Ն. Կրուպսկայայի անվ. հայկական միջնակարգ դպրոցը (1945) և Լենինգրադի (Ս. Պետերբուրգ) համալսարանի պատմության ֆակուլտետը (1950): Ջուգահեռաբար հետևել է նույն համալսարանի

Խորեն Ստեփանե

արևելագիտության ֆակուլտետի ասուրա-բաբելոններեն և ուրարտերեն լեզուների դասընթացներին: Սովորել է ԽՍՀՄ ԳԱ պատմության ինստիտուտի Լենինգրադի բաժանմունքի ասպիրանտուրայում (1951-1954): Պատմական գիտությունների դոկտոր (1967), պրոֆեսոր (1981), ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում եղել է բաժնի վարիչ, տնօրենի տեղակալ (1954-1971), ապա արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն (1971-1994), ԳԱ ակադեմիայի փոխպրեզիդենտ (1988-1990, 1994-1998): Եղել է «Պատմաբանասիրական հանդեսի» խմբագրական խորհրդի անդամ (1978-1998), ընտրվել Արևելագետների համամիութենական ընկերության հայկական մասնաճյուղի նախագահ (1984-1991): Դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանում (1967-1995) և Վ. Բրյուսովի անվ. ռուսաց և օտար լեզուների ինստիտուտում (1977-1984):

Աշխատությունները հիմնականում վերաբերում են Հին Արևելքի երկրների և մասնավորապես հին և վաղմիջնադարյան Հայաստանի ամենատարբեր խնդիրներին: Հեղինակ է ավելի քան 100 ուսումնասիրությունների, որոնցից 20-ը մենագրություններ են: Նշանակալից են հատկապես «Հակոբ Համազասպի Մանանդյան» (ռուս., Երևան, 1959), «Տիգրանակերտ» (ռուս., Մոսկվա, 1960), «Հին Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղիների մասին» (1962), «Ուրարտու-Հայաստան» (համահեղինակ, 1988), «Հայկի սերունդները» (ռուսերեն, համահեղինակ, 1998) և այլ ուսումնասիրություններ: Հեղինակակից է «Հայ ժողովրդի պատմություն. Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» (1972, նաև՝ ռուսերեն, 1980) միհատորյակի, «Հայ ժողովրդի պատմություն» (ութ հատոր) ակադեմիական հրատարակության 1-ին հատորի (1971), հանրակրթական դպրոցների «Հայոց պատմություն» դասագրքի (Երևան, 1993, 1996, 1998) և այլն:

Անուրանալի է Գ. Խ. Սարգսյանի վաստակը խորենացիագիտության բնագավառում: Նա Մովսես Խորենացուն նվիրված երեսունից ավելի ուսումնասիրությունների հեղինակ է, որոնցից մի քանիսը մենագրություններ են՝ «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական համակարգը» (1965), «Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին» (Երևան, 1966), «История Армении» Мовсеса Хоренаци» *(1986), «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» (1991, նաև՝ ռուսերեն, անգլերեն): Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի առթիվ իրականացրել է Պատմության ռուսերեն նոր թարգմանու-*

Վազգեն Էթիեմեզյան
(Արփիար Գարամանցյան)

թյունը, որն օժտել է հմուտ ծանոթագրություններով ու առաջաբանով (1990)։

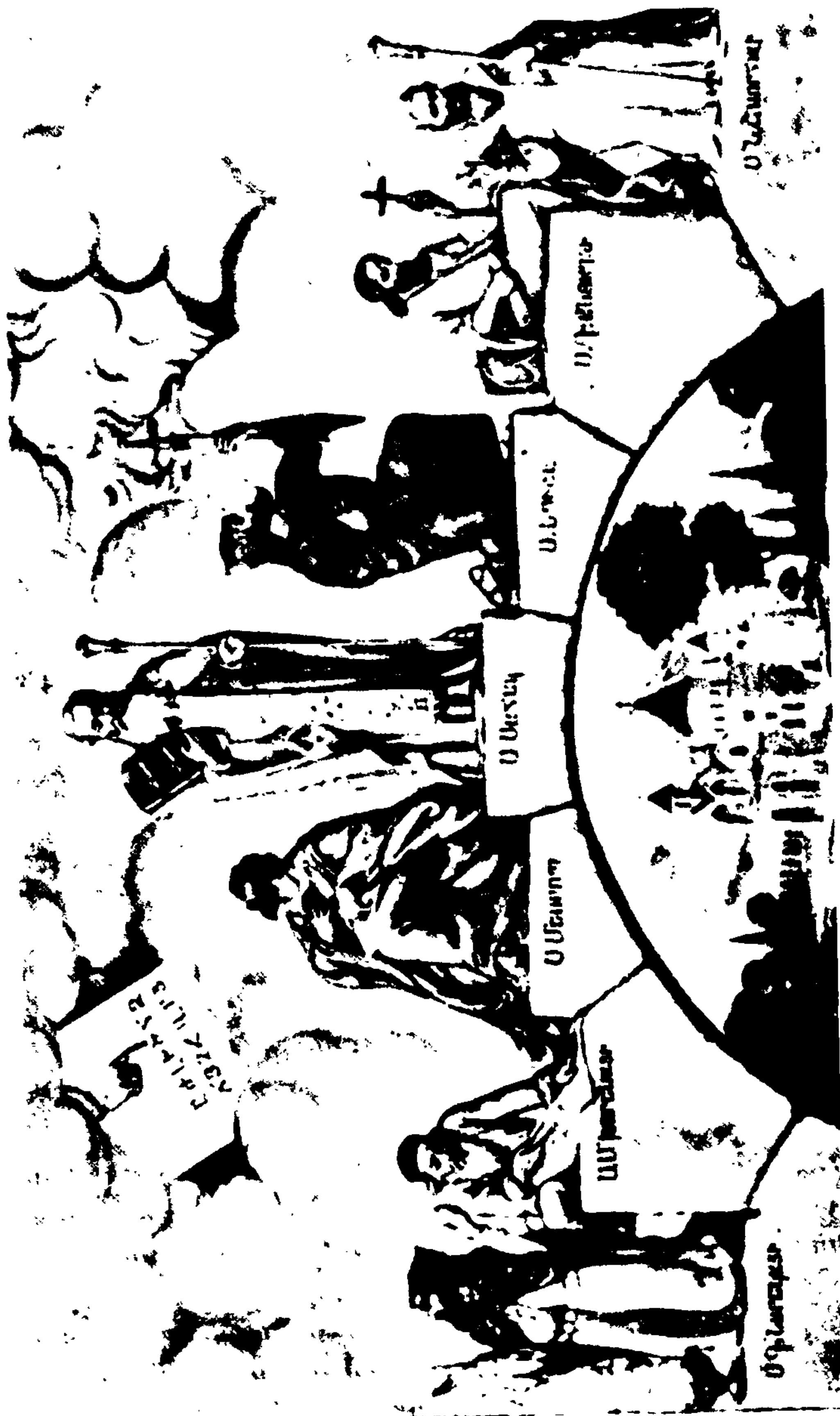
Գ. Խ. Սարգսյանը վախճանվել է 1998 թ. օգոստոսի 25-ին, Մոսկվայում։

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. **Բ. Ն. Առաքելյան,** Գագիկ Սարգսյան, տե՛ս «Լրաբեր» (հասարակ. գիտ.), 1986, № 7, էջ 92-93։ **Պ. Մ. Մուրադյան,** Գ. Խ. Սարգսյան, տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1986, № 2, էջ 206-208։ **Վ. Բ. Բարխուդարյան, Ա. Վ. Քոսյան,** Գ. Խ. Սարգսյան, տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1996, № 1-2, էջ 269-272։ «Գագիկ Խորենի Սարգսյան»։ Կենսամատենագիտություն. Ներածականը՝ Վլ. Բ. Բարխուդարյանի, Մ. Ա. Դանդամաևի և Պ. Մ. Մուրադյանի, մատենագիտությունը կազմել է Ռ. Ա. Բաբաջանյանը, Երևան, 1998։ «Ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանի տպագիր աշխատությունների մատենագիտություն (գիտնականի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ)». ցանկը կազմել է Ռ. Ա. Բաբաջանյանը, խմբագրությունն ու ներածականը՝ Վլ. Բ. Բարխուդարյանի և Պ. Մ. Մուրադյանի, Երևան, 2006։

ԺԱՆ-ՊԻԵՌ ԱՆՐԻ ՄԱՐԻ ՄԱՀԵ

Ծնվել է 1944 թ. մարտի 21-ին Փարիզում։ Սովորել է Սորբոնի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետում, որն ավարտել է 1967 թվականին։ Ուսումնառությունը շարունակել է Արևելյան լեզուների և քաղաքակրթությունների ազգային ինստիտուտում, Հին արևելյան լեզուների դպրոցում, Փարիզի կաթոլիկ համալսարանում (1967-1981)։ Ստացել է դասական լեզուների և գրականության, արևելյան լեզուների (հայերեն, վրացերեն, ղպտիերեն), փիլիսոփայության և կրոնների պատմության մասնագետի որակավորում։ Աշակերտել է նշանավոր հայագետներ Ֆ. Ֆեյդիին, Ժ. Մնացին, Շ. Մերսիեին, հմտացել հայագիտության բնագավառում։ Դասավանդել է Սորբոնի, Ստրասբուրգի, Հարվարդի և Քվեբեկի համալսարաններում, 1975-1977 թթ. ֆրանսերեն լեզու և գրականություն է ավանդել Երևանի պետական համալսարանում։

Ժ.-Պ. Մահեն կարևորագույն գիտա-վարչական պաշտոններ է զբաղեցրել Սորբոնի համալսարանի համակարգում՝ եղել Արևելյան կենդանի լեզուների և քաղաքակրթությունների ինստիտուտի հայագիտության ամբիոնի վարիչ (1977-1989), Սորբոնի բարձրագույն ուսմանց դպրոցի չորրորդ՝ պատմական և բանասիրական գիտությունների, բաժանմունքի տնօրեն (1989-ից սկսյալ)։ 1989-2006 թթ. խմբագրել է «Revue des etudes Arméniennes» հայագիտական ամսագիրը։ 2001-ից Ֆրանսիայի Արձանագրությունների և գեղարվես-

տական գրականության ակադեմիայի թղթակից անդամ, 2012-ից՝ նախագահ, ֆրանսիական Ասիական ընկերության անդամ, փոխնախագահ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիայի և Վրաստանի ԳԱ իսկական անդամ, բրիտանական ակադեմիայի թղթակից անդամ: Պատվո լեգեոնի ասպետ:

Ժ.-Պ. Մահեի հայագիտական աշխատանքները նվիրված են հին հայկական պատմական գրականությանն ու թարգմանություններին: Ֆրանսերեն է թարգմանել Հերմես Եռամեծի «Սահմանքը», ուսումնասիրել Ագաթանգեղոսի, Կորյունի, Մովսես Խորենացու, Անանիա Շիրակացու, Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործությունները, որոնք ամփոփել է առանձին հոդվածներում: Հեղինակ է «Հայոց եկեղեցին 615-1066 թվականներին» մենագրության (1996):

ՆԻԶԱՐ ԽԱԼԻԼԻ

Ծնվել է 1925 թ., Հալեպում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրի տարրական դպրոցում: Սովորել է նաև Հալեպի համալսարանի իրավաբանական և Լիբանանի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետներում: Հալեպի Ջավարյան հայկական դպրոցում դասավանդել է արաբերեն, իր աշակերտներից էլ սովորել է հայերեն, հայ գրականությունից կատարել իր առաջին թարգմանությունները: Պաշտոնավարել է նաև Հալեպի երկաթգծի հաստատությունում (1947-1983):

Մասնակցել է միջազգային գիտական բազմաթիվ նստաշրջանների (Ռուսաստան, Հայաստան, Վրաստան): Թբիլիսիի Ասիայի և Աֆրիկայի ինստիտուտի կողմից արժանացել է պատվո պրոֆեսորի կոչման (1998):

Արաբերեն է թարգմանել Հովհ. Շիրազի, Հակոբ Պարոնյանի, Գր. Զոհրապի, Լ. Սուլահյանի, Վ. Պետրոսյանի, Ս. Խանզադյանի առանձին գրական ստեղծագործություններ: Առանձնակի արժեք են ներկայացնում Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմի (1994), Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» (1999) արաբերեն թարգմանություններն ու «Հայկական կոտորածների մասին արաբական վկայություններ» ժողովածուն (1995):

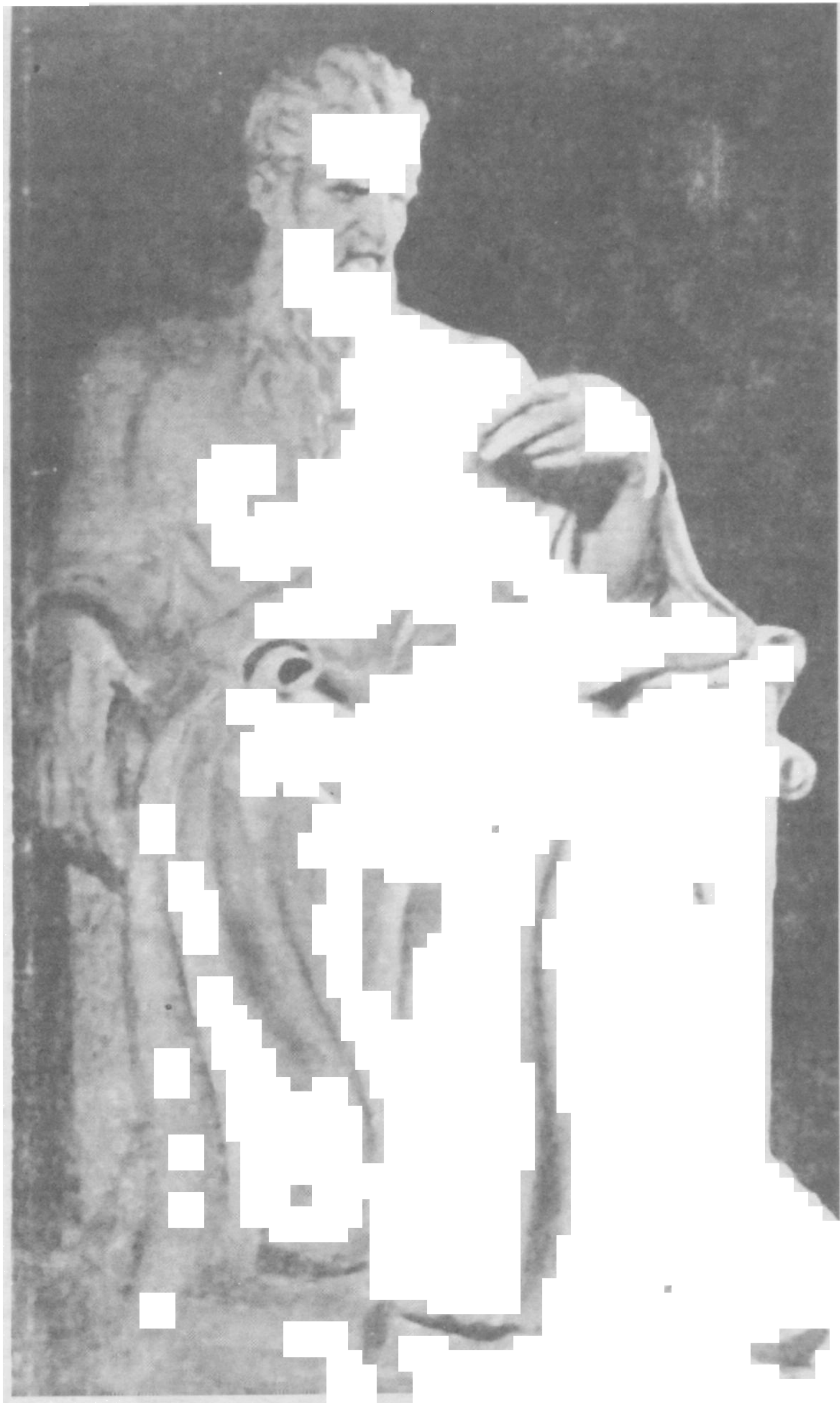
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Լ. Սյուլահյան, Նիզար Խալիլի, տե՛ս «Կանչ», օրաթերթ, Բեյրութ, 1999, 9 հոկտեմբերի, էջ 8:

ԷԴԻԿ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ
(Էդիկ Գերմանիկ)

Ծնվել է 1957 թ. Թեհրանում: Սովորել է Թարանի հայկական միջնակարգ դպրոցում: Բարձրագույն կրթություն է ստացել Շիրազի և Թեհրանի համալսարաններում, ստացել ծրագրավորողի բարձրագույն կրթություն, դարձել հաշվիչ տեխնիկայի ճանաչված ու հեղինակավոր մասնագետ: Առաջին գրական փորձերը տպագրվել են 1979-ին «Փյունիկ» ամսագրում: Հեղինակ է պատմագիտական ու գրականագիտական մի շարք ուսումնասիրությունների: Պարսկերեն է թարգմանել ակադ. Մ. Գ. Ներսիսյանի խմբագրությամբ 1972-ին Երևանում լույս տեսած «Հայ ժողովրդի պատմություն» հատորյակը (Թեհրան, 1981. վերահրատարակվել է բազմիցս):

Դասավանդել է Թեհրանի հայկական դպրոցներում, Ալ-Զահրա, Ազադ, Հորմոզգանի համալսարաններում, Նեյշաբուրի իրանագիտական ինստիտուտի հայկական բաժնում (1981-2002): 2002 թ. փոխադրվել է Կանադա և 2005-ին Տորոնտոյում հիմնադրել Հայկական հետազոտությունների կենտրոնը, խմբագրել «Ապագա» (1995-1999) և «Լույս» (2000-ից առ այսօր) ամսագրերը: Հեղինակ է «Իրանահայ համայնքի համառոտ պատմություն», «Հայ մշակույթի պատմություն», «Հայ մաթեմատիկայի պատմություն» և այլ ուսումնասիրությունների, ինչպես նաև «Անգլերեն-հայերեն-պարսկերեն գրուցարան»-ի, «Անգլերեն-հայերեն-պարսկերեն պատկերազարդ բառարան»-ի և այլ գրքերի:

Ընդառաջելով պարսիկ իրանագետների խնդրանքին և նկատի ունենալով Մովսես Խորենացու երկասիրության պարսկերեն ամբողջական ու ճշգրիտ թարգմանության անհրաժեշտությունը՝ Էդ. Բաղդասարյանը 1981 թ. սկսում և 2002-ին ավարտում է Պատմահոր գլուխգործոցի պարսկերեն թարգմանությունը (հավելվածներով և ծանոթագրություններով): Նախաբանում թարգմանիչը հավաստում է, թե իր թարգմանության միջոցով ընթերցողը «կկարողանա մուտք գործել Խորենացու իրական աշխարհը, այնպես՝ ինչպես ներկայացնում է ինքը, և դրանով կծանոթանա հայոց Պատմահոր գլուխգործոցի բազմաբեղուն և բազմաբովանդակ նյութերին»:

Գործ Այծեմիկ Ուրարտուի, մարմար

Histoire de l'Arménie

par Moïse de Khorène

Nouvelle traduction
de l'arménien classique par
Annie et Jean-Pierre Mahé
(d'après Victor Langlois)
avec une introduction et des notes

nrf

L'aube des peuples
Gallimard

ՑԱՆԿ

Օգտագործված պարբերականների և տարեգրքերի

Ազատամարտ, շաբաթաթերթ, Երևան
Ազգ, եռօրյա թերթ, Բոստոն
Ազգ, շաբաթաթերթ, ապա՝ եռօրյա թերթ, Երևան
Ազգագրական Հանդես, Թիֆլիս
Ազգագրական Հանդես, Շուշի
Ազգասեր, շաբաթաթերթ, Կալկաթա
Ազդակ, օրաթերթ, Բեյրութ
Ազդակ շաբաթօրյակ, գրական հավելված Ազդակ օրաթերթի, Բեյրութ
Ազդարար, շաբաթաթերթ, Բեյրութ
Ազդարար, օրաթերթ, Ստամբուլ
Ալիք, օրաթերթ, Թեհրան
Ակոս, ամսագիր, Բեյրութ
Աղբյուր, ամսագիր, Թիֆլիս
Ամենուն նոր տարեցույց, Բեյրութ
Ամենուն տարեցույց, տարեգիր, Կ. Պոլիս
Անահիտ, ամսագիր, Փարիզ
Անդրադարձ, շաբաթաթերթ, Երևան
Անի, ամսագիր, Բեյրութ
Աշխատություններ. ԵՊՀ Ն. Յա. Մառի անվ. կաբինետի, Երևան
Աշտանակ, պարբերագիրք, Երևան
Ասպարեզ, օրաթերթ, Լոս Անջելես
Ավանգարդ, օրաթերթ, Երևան
Ավարայր, ամսագիր, Երևան
Ավետաբեր, շաբաթական հանդես, Կ. Պոլիս
Ավետիք, պաշտոնաթերթ, Բեյրութ
Արարատ, ամսագիր, Վաղարշապատ
Արարատ, Հանդես ամսօրյա, Բուենոս Այրես

Արարատ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս
Արաքս, Հանդես, Ս. Պետերբուրգ
Արծուի Վասպուրական, ամսաթերթ, Վարագ
Արձագանք, լրագիր, Թիֆլիս
Արմենիա, լրագիր, Մարսել
Արշալույս, երկշաբաթաթերթ, Թեհրան
Արշալույս Արարատյան, շաբաթաթերթ, Զմյուռնիա
Արև, օրաթերթ, Կահիրե
Արևելյան մամուլ, ամսագիր, Զմյուռնիա
Արևելք, օրաթերթ, Կ. Պոլիս
Բազմավեպ, ամսագիր, Վենետիկ
Բանասեր, ամսագիր, Փարիզ
Բանասեր, եռամսյա Հանդես, Փարիզ
Բանբեր Երևանի Համալսարանի, քառամսյա Հանդես, Երևան
Բանբեր Մատենադարանի, պարբերագիրք, Երևան
Բանվոր, օրաթերթ, Լենինական
Բյուզանդիոն, ամենօրյա Հայաթերթ, Կ. Պոլիս
Բյուրակն, ամսագիր, Կ. Պոլիս
Բյուրակն, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս
Բուրաստան, ամսաթերթ, Մարսել
Գանձասար, աստվածաբանական Հանդես, Երևան
Գարուն, ամսագիր, Երևան
Գիտական աշխատություններ. Երևանի պետական Համալսարան, Երևան
Գիտական աշխատություններ. Երևանի Խ. Աբովյանի անվ. Հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտ
Գիտական աշխատություններ. Շիրակի Հայագիտական Հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի
Գիտական աշխատությունների ժողովածու. Երևանի Խ. Աբովյանի անվ. պետական Հայկական մանկավարժական ինստիտուտ
Գիտական տեղեկագիր, Երևանի պետական Համալսարան
Գիտություն և տեխնիկա, ամսագիր, Երևան
Գլաձոր, տարեգիրք, Բեյրութ
Գրական-բանասիրական Հետախուզումներ, տարեգիրք ՀԽՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտ
Գրական թերթ, շաբաթաթերթ, Երևան

Գրքերի աշխարհ, ամսաթերթ, Երևան
Դաշինք, օրաթերթ, Զմյուռնիա
Դարբնոց, ամսագիր, Թիֆլիս
Դարձ, Ազգայնական ակումբի հանդես, Երևան
Դպրոց, ամսագիր, Վաղարշապատ
Դպրություն, օրաթերթ, ապա՝ շաբաթաթերթ, Երևան
Դրազարկ, տարեգիրք, Բեյրութ
Եթեր+, շաբաթաթերթ, Երևան
Եվրոպա, շաբաթաթերթ, Վիեննա
Երեկոյան Երևան, օրաթերթ
Երիտասարդ գիտնական, տարեգիրք, Երևան
Երկիր, օրաթերթ, Երևան
Երկիր Ավետյաց, հանդես, Երևան
Երկրագունդ, երկամսյա հանդես, Կ. Պոլիս
Եփրատ, օրաթերթ, Հալեպ
Երևակ, հանդես կիսամսյա, Կ. Պոլիս
Նրմասր համալսարան, գիտա-ըմփրմացրիս հանդես (լրատու)
Երևանի համալսարան, շաբաթաթերթ, ապա՝ երկշաբաթաթերթ
Զարթոնք, օրաթերթ, Բեյրութ
Զարկ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս
Զեկույցներ. ՀԳԱ ակադեմիայի, Երևան
Էջմիածին, ամսագիր, Վաղարշապատ
Ընդարձակ տարեցույց Ս. Փրկչյան ազգային հիվանդանոցի, Իսթանպուլ
Ժամանակ, օրաթերթ, Կ. Պոլիս
Իրան-է-Քոնունի, ամսագիր, Թեհրան (պարսկերեն)
Իրան-Նամե, ամսագիր, Երևան
Լրաբեր, ՀՍՍՀ (ՀԽՍՀ) ԳԱ (հասարակ. գիտ.), Երևան
Լրաբեր, օրաթերթ, Լոս Անջելես
Լրաբեր, օրաթերթ, Նյու Յորք
Լումա, ամսագիր, Թիֆլիս
Լույս, երկամսյա հանդես գրականության և գիտության, Թեհրան
Լույս, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս
Լուսաղբյուր, ամսագիր, Փարիզ
Լուսանցք, թերթ, Երևան
Խոսնակ պատանեկան, պարբերաթերթ, Բեյրութ

Խորհրդային Ղարաբաղ, օրաթերթ, Ստեփանակերտ
Ծաղիկ, շաբաթական հանդես, Կ. Պոլիս
Միածան, պարբերաթերթ, Բեյրութ
Կանչ, շաբաթաթերթ, Բեյրութ
Կիլիկիա, պարբերաթերթ, Նյու Յորք
Կոչ, երկշաբաթաթերթ, Բաքու
Կոչնակ, շաբաթաթերթ, Բոստոն
Կովկաս, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս
Կռունկ Հայոց աշխարհին, ամսօրյա հանդես, Թիֆլիս
Կումայրի, օրաթերթ, Կումայրի
Հայ գրականություն, հանդես, Զմյուռնիա
Հայ ընտանիք, ամսագիր, Վենետիկ
Հայ կեդրոն, ամսագիր, Բուենոս Այրես
Հայագիտական հանդես, պարբերագիրք, Երևան
Հայաստան, ամսագիր, Աթենք
Հայաստան, ամսագիր, Լոնդոն
Հայաստան, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս
Հայաստան, օրաթերթ, Երևան
Հայաստանի բնություն, պարբերական ժողովածու, Երևան
Հայաստանի կոչնակ, ամսագիր, Նյու Յորք
Հայաստանի Հանրապետություն, օրաթերթ, Երևան
Հայաստանյայց եկեղեցի, ամսաթերթ, Նյու Յորք
Հայկազյան հայագիտական հանդես, տարեգիրք, Բեյրութ
Հայկական աշխարհ, ամսագիր, Թիֆլիս
Հայկարան, պարբերագիրք, Սոֆիա
Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում, ամսագիր, Երևան
Հայոց պատմության հարցեր, տարեգիրք - ժողովածու, Երևան
Հայրենիք, ամսագիր, Բոստոն
Հայրենիք, օրաթերթ, Բոստոն
Հայրենիք, օրաթերթ, Կ. Պոլիս
Հայրենիքի ձայն, շաբաթաթերթ, Երևան
Հանդես ամսօրյա, ամսագիր, Վիեննա
Հանդես գրական և պատմական, պարբերագիրք, Մոսկվա
Հանրագիտակ օրացույց, Երևան
Հասկ, ամսագիր,-Բեյրութ
Հասկ. Հայագիտական տարեգիրք, Բեյրութ

Հյուսիսափայլ, տարեգիրք, Երևան
Հնչակ Հայաստանի, պաշտոնաթերթ, Երևան
Հովիվ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս,
Հովիտ, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս
Հորիզոն, գրական հանդես, տարեգիրք, Թիֆլիս
Հորիզոն, օրաթերթ, Թիֆլիս
Հրազդան, երկամսյա հանդես, Աթենք
Հույս, շաբաթաթերթ, Թիֆլիս
Հուր, ամսագիր, Թեհրան
ՀԴ (Լջ 239)
Ձայն օրինաց, շաբաթաթերթ, Երևան
Ճաշակ ուսկեղեն դպրության, հանդես ամսօրյա, Կ. Պոլիս
Ճռաքաղ, ամսագիր, Մոսկվա
Մանկավարժ, ամսագիր, Երևան
Մաշտոց, տասնօրյա թերթ, Երևան
Մասիս, երկշաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս
Մասիս, լրագիր, Կ. Պոլիս
Մասիս, կիսամյա հանդես, Կ. Պոլիս
Մասիս, շաբաթաթերթ, Բեյրութ
Մարմարա, օրաթերթ, Ստամբուլ
Մեղու Հայաստանի, օրաթերթ, ապա՝ շաբաթաթերթ, Թիֆլիս
Մշակ, օրաթերթ, Թիֆլիս
Մունետիկ, շաբաթաթերթ, Երևան,
Մուրճ, ամսագիր, Թիֆլիս
Յառաջ, օրաթերթ, Փարիզ
Յուսաբեր, ամսագիր, Կահիրե
Յուսաբեր, օրաթերթ, Կահիրե
Նավասարդ, պարբերաթերթ, Բեյրութ
Նավասարդ, ամսագիր, Լոս Անջելես
Նարցիս պարբերագիրք, Երևան
Նոյյան աղավնի, շաբաթագիր, Կ. Պոլիս
Նոր այգ, հանդես, Մարզվան
Նոր աշխատավոր, օրաթերթ, Թիֆլիս
Նոր Գեղի, ազգագրական հանդես, Բեյրութ
Նոր գիր, եռամսյա հանդես, Նյու Յորք
Նոր գիրք, եռամսյա հանդես, ամսագիր, Դամասկոս

Նոր Դար, օրաթերթ, Թիֆլիս
Նոր կյանք, ամսագիր, Երևան
Նոր կյանք-Սիուան, շաբաթաթերթ, Ֆրեզնո
Նոր Հոսանք, ամսագիր, Թիֆլիս
Նոր օր, օրաթերթ, Լոս Անջելես
Շիրակ, ամսագիր, Բեյրութ
Շիրակ, ամսաթերթ, Կահիրե
Շիրակ, շաբաթական հանդես, Կ. Պոլիս
Շողակաթ, ամսաթերթ, Ստամբուլ
Շողակաթ, Հայագիտական տարեգիրք, Վաղարշապատ
Շողակն Արարատյան, երկշաբաթաթերթ, Երևան
Որբունի, ամսագիր, Վենետիկ
Պալքանյան մամուլ, շաբաթաթերթ, Սոֆիա
Պայքար, բացառիկ տարեգիրք, Բոստոն
Պայքար, շաբաթաթերթ, Ստամբուլ
Պայքար, օրաթերթ, Բոստոն
Պայքար, օրաթերթ, Ուոթերթաուն
Պատանեկան արձագանք, ամսագիր, Բեյրութ
Պատմա-բանասիրական Հանդես, Երևան
Պատմություն և մշակույթ, Հայագիտական Հանդես, Երևան
Պարտիական կյանք, ամսագիր, Երևան
Պիոներ, ամսագիր, Երևան
Ջանասեր, երկշաբաթաթերթ, Բեյրութ
Ռուբիկոն, եռամսյա Հանդես, Երևան
Սիոն, ամսագիր, Երուսաղեմ
Սովետական գրականություն, ամսագիր, Երևան
Սովետական գրականություն և արվեստ, Երևան
Սովետական դպրոց, ամսագիր, Երևան
Սովետական Հայաստան, ամսագիր, Երևան
Սովետական Հայաստան, օրաթերթ, Երևան
Սփյուռք, շաբաթաթերթ, Բեյրութ
Սևան, պարբերագիրք, Հալեպ
Վան-Տոսպ, կիսամյա Հանդես, Վան
Վեմ, երկամսյա Հանդես, Փարիզ
Վեմ, Համահայկական Հանդես, Երևան
Վերածնված Հայաստան, ամսագիր, Երևան

Տաճար, ամսագիր, Կ. Պոլիս
Տարազ, շաբաթաթերթ, ապա՝ միամսյա հանդես, Թիֆլիս
Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ Գիտության և արվեստի ինստիտուտի, Երևան
Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ Պատմության և գրականության ինստիտուտի, Երևան
Տեղեկագիր, ԽՍՀՄ ԳԱ Հայկական Ֆիլիալի (ԱրմՖԱՆ), Երևան
Տեղեկագիր, ՀԽՍՀ (ՀՍՍՀ) ԳԱ (հասարակ. գիտ.), Երևան
Տնտեսագետ, երկշաբաթաթերթ, Երևան
Ուսանողական գիտական աշխատությունների ժողովածու (ԵՊՀ)
Ուսումնարան, ամսաթերթ, Կ. Պոլիս
Ուրբաթ, շաբաթաթերթ, Երևան
Փարոս, հանդես, Մոսկվա
Փարոս Հայաստանի, տարեգիրք, Մոսկվա
Փյունիկ, հանդես, Ալեքսանդրիա
Փորձ, ամսագիր, Թիֆլիս
Քննադատական տարեգիրք, Երևան
Քննասեր, ամսագիր, Ստոկհոլմ
21-րդ դար, շաբաթաթերթ, Երևան
Քրիստոնյա Հայաստան, երկշաբաթաթերթ, Ս. Էջմիածին
Օֆող (Հորիզոն), օրաթերթ, Արաքս (Իրան)

Азиатский вестник, жур., Азов
Армяне и война, жур., Одесса
Армянский вестник, газ., Москва
Армянский вестник, жур., Москва
Археологические известия и заметки, ежегодник, Москва
Вестник АН Арм. ССР (обществен. науки), жур., Ереван
Вестник Европы, жур., М.-СПб.
Вестник Ереванского университета, жур., Ереван
Византийский временник, жур., Москва
Вопросы литературы, жур., Москва
Востоковедческий сборник, Ереван
Голос Армении, газ., Ереван
Древности восточные, жур., Москва
Дружба народов, жур., Москва
Журнал Министерства Народного просвещания, Москва

Записки Восточного отделения императорского русского археологического общества, СПб.
Известия, АН Арм. ССР (обществ. науки), жур., Ереван
Известия, АрмФАНа АН СССР, жур., Ереван
Известия Императорского Русского археологического общества, СПб.
Известия Кавказского Историко-Археологического института, жур., Ленинград
Известия Кавказского общества истории и археологии, жур., Тифлис
Известия Североосетинского научно-исследовательского института, Орджоникидзе
Исследование по истории культуры народов Востока, сборник, М.-Л.
Историк-Марксист, жур., Москва
Историко-филологический журнал, Ереван
Исторический вестник, Москва
Кавказ, газ., Тифлис
Кавказ и Византия, Ереван
Кавказский календарь на 1855 г., Тифлис
Кавказская старина, жур., Тифлис
Кавказский книжний вестник, жур., Тифлис
Книжевна реч, газ., Белград
Коммунист, газ., Ереван
Литературная Армения, жур., Ереван
Материалы по истории Грузии и Кавказа, Тбилиси
Мир книг, газ., Тбилиси
Новое обозрение, жур., Тифлис
Новый мир, жур., Москва
Палестинский сборник, жур., М.-Л.
Республика Армения, газ., Ереван
Русские ведомости, газ., Москва
Советская книга, газ., Москва
Советский Карабах, газ., Степанакерт
Сборник Кавказа, сборник, Тифлис
Труды АН Арм. ССР, сектор философии, Ереван
Труды Восточного отдела Императорского Археологического общества, жур., СПб.
Труды Московского археологического общества, Москва
Ученые записки Ергосунта, серия ист. и философ. науки, Ереван
Ученые записки, издаваемие императорским Казанским университетом, жур., Казань
Христианский Восток, СПб., Петроград

Церковний вестник, СПб.
Епоха, еженедельник, Ереван

Academie der Wissenschaft, Berlin
The Academy, Paris
Acta Orientalia Hung., Budapest
Analecta Bollandiana, Bruxelles
Annali Instituto orientale de Napoli, Nap les
Ararat. A Scarchlight on Armenia, London
Armenia, Szamosújváritt
Armeniaca. Zeitschriftfür die Erforschung der Sprache und Kultur Armeniens, Leipzig
The Armenian review, Boston
L'Arménie, Paris
Berichte über die verhandlungen der Könglish-Sächsischen Gessellshaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch historische Classe, Leipzig
Berliner philologie Wochenschrift, Berlin
Bulletin de L'Académie, Paris
Bulletin de L'Académie Imp. des Sciences. Mel. Asiatique, St.-Pétersburg
Bulletin de Correspondant Hellénistique, Paris
Bulletin Critique
Byzantion. Revue International des Etudes, Bruxelles
Byzantinische Zeitschrift, Leipzig
Caucasicaa, Leipzig
Dialoghi di archeologia
Etudes critiques, Wienna, Paris
Evrasiatica, Venice
Geschichte der Byzantinischen Literatur, München
Göttingische Gelehrate Anzeigen, Göttingen
Hermes. Oder Kritisches Jahrbuch der Literatur, Lepzig
Instituto Orientale de Napolu, Napoli
Journal Asiatique, Paris
Journal of the American Oriental Society, New York
Journal of Ecclesiastical history
Journal des Savants, Paris
Journal of the Society for Armenian Studies, Micigan
The Journal of Theological studies, Oxford
Kleine Schriften, Leipzig
Lit. Rolsch. f. d. Kath

Litterarisches Centralblatt
Litterarische Rundscchaufür Kath Deutschland
Masis. An organ of Armenian interests, London
Mélanges Asiatique Academie des Science, St.-Petersburg
Memories de L'Academie Imper. des scienees St. Petersb., St.-Petersburg
Mitteilungen aus d. Historische literatur
Monatschrift der Academie Wissenschaft, Berlin
Le Muséon. Revue d'etudes orientales, Lauvain
The New Armenia, New York
Numismatische Zeitschrift, Wien
Orients Christianus, Leipzig
Orientalia Christiana periodica, Roma
Ostkirchlicle Studian, Vürrburg
La Parola del passato, Roma
Reale Accademia dei lincei, Rendiconti, Roma
Real-Encyklopädia für protestantische Theologie and Kirche, Lipsiae
Rendiconti, dell' Istituto Lombardo, Milano
The Revue, Paris
Revue archéologique, Paris
Revue critique international, Paris
Revue de deux mondes, Paris
Revue des Etudes Arménienne, Paris
Revue de L'Historie des religions, Anvers
Revue internationale de E'tudes
Revue de L'Orient Chretien
Studia Biblicaet Ecclesiastica, Oxford
Studies in Christian Caucasian history, Washington
Theologische Quartalschrift, Tüblingen
Theologische revue
Theol. Stud.
Vilagirodalmi lexikon, Budapest
Wiener Zeitschrift für die kunde des Morgenlandes, Wien
Zeitschrift der Deutschen Morgenländichen Gesellschaft, Leipzig
Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Göttingen, Wien

Համառոտագրությունների ցուցակ

ԲԵՀ- Բանբեր Երևանի համալսարանի
ԳԱ- Գրքերի աշխարհ
ԳԹ- Գրական թերթ
ԳՏ- Գիտական տեղեկագիր, Երևանի պետական համալսարան
ԳՏ- Գիտություն և տեխնիկա
ԵԳ- Երևանի պետական համալսարանի երիտասարդ գիտաշխատող
ԵԵ- Երեկոյան Երևան
ԵՀ- Երևանի համալսարան (շաբաթաթերթ)
ԵՀ- Երևանի համալսարան (լրատու)
ԽՂ- Խորհրդային Ղարաբաղ
ՀԱ-Հանդես ամսօրյա
ՀԱՊ- Հայկազունիներ. Առասպել և պատմություն (ժողոված.)
ՀՀ- Հայաստանի Հանրապետություն, օրաթերթ
ՀՀՀ- Հայկազյան հայագիտական հանդես
ՀՀՀ- Հայկական համառոտ հանրագիտարան
ՀԿ- Հայաստանի կոչնակ
ՀՍՀ- Հայաստանի սովետական հանրագիտարան
ՀՁ- Հայրենիքի ձայն
ՀԸ- Հայ ընտանիք
ՀԴ- Հայագիտությունը դպրոցում
ՊԲՀ- Պատմա-բանասիրական հանդես
ՊԿ- Պարտիական կյանք
ՍԳ- Սովետական գրականություն
ՍԳԱ- Սովետական գրականություն և արվեստ
ՍԴ- Սովետական դպրոց
ՍՀ- Սովետական Հայաստան (ամսագիր)
ՍՀ- Սովետական Հայաստան (օրաթերթ)
ՎՀ- Վերածնված Հայաստան

БСЭ- Большая Советская Энциклопедия
ВВ- Византийский временник
ВЕ- Вестник Европы
ВЕУ- Вестник Ереванского университета
ЖМНП- Журнал Министерства народного просвещения
ЗВОРАО- Записки Восточного отделения императорского русского археологического общества
ИВ- Исторический вестник
ИИРАО- Известия императорского Русского археологического общества
ИКИАИТ- Известия Кавказского Историко-археологического института
ИКОИА- Известия Кавказского общества истории и археологии
ИСОНИИ- Известия Североосетинского научно-исследовательского института
ИФЖ- Историко-филологический журнал
ЛА- Литературная Армения
МСЭ- Малая Советская Энциклопедия
СК- Советская Книга
ТВОИАО- Труды Восточного отдела Императорского археологического общества
ТМАО- Труды Московского археологического общества

BYZ. Z- Byzantinisce Zeitschrift
CRDA- Centre de recherches sur la giastora Arme¦nienne
INALCO- Institut national des langues et civilisations orientales
JA- Journal Asiatique
LC- Litterarisches Centralblatt
Mitt. aus d. hist. litt. – mitteilungen aus d. historische literatur
REArm- Revue des Etudes Arméniennes
Rev.. hist. rel.- Revue de L'Histoire des religions
WZKM- Wiener Zeitschrift für die kunde des Morgenlandes
ZDMC- Zeitschrift der Deutschen Morgenländichen Cesellschaft

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՄԱՍ ԵՐՐՈՐԴ

ՊԵՏՐՈՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Սրբագրիչ **Վ. Վ. Դերձյան**
Համ. շարվածքը և ձևավորումը **Ս. Ա. Գասպարյանի**
Նկարների մշակումը և տեղադրումը **Ա. Խ. Աղուզումցյանի**

Պատվեր՝ 71: Տպաքանակ՝ 300:

ԵՊՀ Հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

ԵՊՀ տպագրատուն, Երևան, Աբովյան 52

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հովանավորությամբ Երևանի համալսարանի հրատարակչությունը լույս է ընծայել հետևյալ գրքերը

Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 3, 1998:

Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 4, 1998:

Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 5, 2001: (Բառարանը 2002 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիստական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»):

Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Վ. Վարդանյանը), 2000 թ.:

Հրաչյա Գաբրիելյան - Հայկական լեռնաշխարհը, 2000 թ.:

Ալեքսանդր Մարգարյան - Հայերենի հոլովները, 2000 թ.:

Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխատասիրությամբ ակադեմիկոս Հրանտ Թամրազյանի, Եր., 2001 թ.:

Շարական (ժողովածու) - Աշխարհաբարի վերածեցին **Ա. Մաղոյանը և Գ. Մաղոյանը**, 2001 թ.:

Հրաչյա Միրզոյան - Հովհաննես Մրքուզ Ջուղայեցի, 2001 թ.:

). **Ռուբեն Ղազարյան** - Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, 2001 թ.:

. **Բաբկեն Հարությունյան** - Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյցի», 2001 թ.:

!. **Վարդան Արևելցի** - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Գ. Թոսունյանը), 2001 թ.:

}. **Գևորգ Մաղոյան** - Գրիգոր Անավարզեցին շարականագիր, 2001 թ.:

Գևորգ Աբգարյան - Հայ տպագրության նախապատմություն, 2001 թ.:

Փայլակ Անթապյան - Հովհաննես սարկավագ Իմաստասեր, 2001 թ.:

Յոզեֆ Կարստ - Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, 2001 թ.:

Ռաֆայել Մաթևոսյան - Կուբան ապագայի որոնումներում. իրադարձություններ և դասեր, 2001 թ.:

Խաչիկ Բադիկյան - Ուսումնական դարձվածաբանական բառարան, 2002 թ.:

Հրաչյա Գաբրիելյան - Հայոց բնաշխարհը (դասագիրք), 2002 թ.:

Էդուարդ Աղայան - Լեզվաբանական հետազոտություններ, 2003 թ.:

Արտակ Մովսիսյան - Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրավոր մշակույթը, 2003 թ.:

Հրաչյա Աճառյան - Քննություն Կիլիկիայի բարբառի, 2003 թ.:

Պիոն Հակոբյան - Գիտական ուսումնասիրություններ, 2003 թ.:

Աշոտ Սուքիասյան - Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիստական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), 2003 թ.:

Երջանիկ Գևորգյան - Հայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան (Շարժուբարան), 2003 թ.:

Հայնրիխ Հյուբշման - Հայերենի քերականություն, առաջին մաս, Հայերենի ստուգաբանություն, 2003 թ.:

Հայնրիխ Հյուբշման - Հայագիտական ուսումնասիրություններ, 2004 թ.:

Ալեքսանդր Մարգարյան - Հայոց լեզվի քերականություն (Ձևաբանություն) 2004 թ.:

Ռամազ Գորգաձե - Հայերեն-վրացերեն զրուցարան, 2004 թ.:

«Ժուռնալ Ազիատիկ» հանդեսի հայագիտական նյութերի ծանոթագրված մատենագիտություն, 2004 թ. (ռուսերեն):

1. **Հրաչյա Աճառյան** - Հայոց պատմություն, հյուսված ընդհանուր պատմության հետ, 2004 թ.:
2. **Յովհաննէս Սարկաւագ Իմաստասէր** - Լուծմունք «Սահմանաց գրոց», 2004 թ.:
3. **Սանդրո Սարդարյան** - Հայաստանը քաղաքակրթության օրրան, 2004 թ.:
4. **Կարէն Իւզբաշեան** - Աւարայրի ճակատամարտից դէպի Նուարսակի պայմանադրութիւնը, 2005 թ.:
5. **Հարություն Դելլայան** - Ժողովածու, 2005 թ.:
6. **Բախտիար Հովակիմյան** - Հայոց ծածկանունների բառարան, 2005 թ.:
7. **Գառնիկ Անանյան** - Ակնարկներ հայոց հին և միջնադարյան իրապարակախոսության, 2005 թ.:
8. **Վահան Տեր–Ղևոնդյան** – Կիլիկյան Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները (1145-1226 թթ.), 2005 թ. (ֆրանսերեն):
9. **Գառնիկ Ստեփանյան** – Երզնկա (Հնագույն դարերից մինչև մեր օրերը), 2005 թ.:
0. **Հրաչյա Աճառյան** - Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների. Իմաստաբանություն, Բառաքննություն, Շարահյուսություն, 2005 թ.:
1. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին. 16-րդ հատոր: Արաբ մատենագիրներ Թ-Ժ դարեր: Ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունները **Արամ Տեր-Ղևոնդյանի**, 2005 թ.:
2. **Սահակ Բազյան** - Խաչատուր Աբովյանը առակախոս-բանաստեղծ և դրամատուրգ, 2005 թ.:
3. **Ռամազ Գորգաձե** - Վրացերեն-հայերեն բառարան, 2005 թ.:
4. **Պավել Շարաբխանյան** - Հանգաբանություն, 2005 թ.:
5. **Ռուբէն Ղազարեան** - Գրաբարի հոմանիշների բառարան, 2006 թ.:
6. Գրիգոր Զօհրապը ժամանակակիցների յուշերում եւ վկայութիւններում: Աշխատասիրութեամբ **Ալբերտ Շարուրեանի**, 2006 թ.:
7. **Նիկողայոս Ադոնց** - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Ա, Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, 2006 թ:

48. **Պ. Պօղոս Գոճանեան** - Ուղեցոյց դասական ուղղագրութեան, 2006 թ.:

49. **Հայկազ Ժամկոչյան** - Հայ ժողովրդի պատմություն, 2006 թ.:

50. Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ: Աշխատությամբ Ս. Հարությունյանի, 2006 թ.:

51. **Սաթենիկ Գեջյան** - Անի: Մատենագիտություն, 2006 թ.:

52. **Հարություն Մ. Վենետիկյան, Ջերալդ Ա. Ուորֆիլդ** - Համաշխարհային առևտրի ֆինանսավորում, 2006 թ.:

53. **Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճէմեան**, Հայերէն Աստուածաշունչը, 2006 թ.:

54. LA MINIATURE ARMENIENNE - Collection du Matenadaran, 2006 թ., «Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ

55. Արևելագիտության հարցեր (Հոդվածների ժողովածու, հատոր VI), 2006 թ.:

56. **Հակոբ Սիմոնյան** - Վերին նավեր, գիրք Ա, (1976-1990 թթ. պեղումների արդյունքները), 2006 թ.:

57. **Նիկողայոս Ադոնց** - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Բ, Պատմաբանասիրական ուսումնասիրություններ, 2006 թ.:

58. **Լիլիթ Զաքարյան** - Աղջոց սուրբ Ստեփանոս, 2007 թ.:

59. **Ալբերտ Խառատյան** - Կոստանդնուպոլսի հայ գաղթօջախը (XV-XVII դարեր), 2007 թ.:

60. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Զ հատոր, Ը դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:

61. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Է հատոր, Ը դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:

62. Մատենագիրք Հայոց, մատենաշար, Ը հատոր, Շարական, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:

63. Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա (Հնագույն ժամանակներից մինչև Ք. հ. 298 թվականը), հատ. 1, 2007 թ.:

64. **Ռուբեն Ղազարեան, Հենրիկ Ավետիսեան** - Նորայայտ բառեր գրաբարում, 2007 թ.:

65. **Ֆելիքս Հայրապետյան** - Ֆենոլոգիայի հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բացատրական բառարան, 2007 թ.:

Արմէն Մալխասեան (կազմող) - Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հատոր Գ, 2007 թ.:

Դենի դը Ռուժմոն - Սերը և Արևմուտքը (թարգմ. **Ալ. Թոփչյանի**), 2007 թ.

Սերոբ Ղազարյան - Հայոց լեզվի պատմություն, 2007 թ.:

Լաւրենտի Յովհաննիսեան - Հայ թարգմանական գրականութեան բառապաշարը (V դար), Ազգային Մատենադարան, հ. Մխ, 2007 թ.:

Համաստեղ - Մոռացված էջեր, հատոր Դ, 2007 թ.:

Գրիգոր Միքայելյան - Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն, 2007 թ.:

Նիկողայոս Ադոնց - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Գ, Հայերենագիտական ուսումնասիրություններ, 2008 թ:

Աելիտա Դոլուխանյան - Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, 2008 թ.:

Ստեփան Պողոսյան - Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, 2008 թ.:

Ժիրայր Անանյան - Պիեսներ, Ընտրանի, 2008 թ.:

Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Թ հատոր, Թ դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:

Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԲ հատոր, Ժ դար Գրիգոր Նարեկացի, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:

Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԳ հատոր, Գանձեր I մաս, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:

Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԴ հատոր, Գանձեր II մաս, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:

Խաչիկյան Լևոն - Աշխատություններ, հատոր Գ, («Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ), 2008 թ.:

Հարությունյան Հ. Մ. - Նոր Բայազետի գավառը 1828-1913 թթ., 2008 թ.:

Գրիգոր Ղափանցյան - Արմատական բառարանի առթիվ դիտողություններ, Ара Прекрасный мифотворческий образ у армян, 2008 թ.:

Բաբկեն Հարությունյան - Խորհրդահայ թատրոնի տարեգրություն, հատոր III, 2008 թ.:

Վահրամ Ղարախանյան - «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկու-

թյան հայանպաստ գործունեությունը. 1956-2006 թթ., 2008 թ.:

Ավետիք Իսահակյան - Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր IV - Պոեմներ, 2008 թ.:

Հրաչյա Հարությունյան - Շուշի, XVIII-XIX դդ. տապանագրեր, 2008 թ.:

Գառնիկ Ստեփանյան - Ակնարկներ սփյուռքահայ թատրոնի պատմության, Գիրք 2, Ամերիկահայ թատրոնի պատմություն, 2008 թ.:

Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հատոր Դ., 2008 թ.:

Ալեէմեզեան Նարեկ եպս. - Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցւոյ պատասխանները ոչ-ուղղափառ առարկութիւններու, 2009 թ.:

Հրաչիկ Սիմոնյան - Հայերի զանգվածային կոտորածները Կիլիկիայում (1909 թ. ապրիլ), 2009 թ.:

Ստեփան Տ. Մելիք-Բախշյան - Հայոց պաշտամունքային վայրեր, 2009 թ.:

Աշոտ Սուքիասյան - Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիստական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), երկրորդ հրատարակություն, 2009 թ.:

Ստեփան Պողոսյան - Հայոց ցեղասպանության պատմություն, հ. 2, 2009 թ.:

Պերճ Զեյթունցյան - Ապրենք տասը պատվիրաններով, 2009 թ.:

Հակոբ Չոլաքյան - Քեսապի բարբառը, 2009 թ.:

Հրանտ Թամրազյան - Երկեր, հ. 2, 2009 թ.:

Արամ Բարլեզիզյան - Հայերեն - ֆրանսերեն բառարան, 2009 թ.

Հրաչիկ Սիմոնյան - Ազատագրական պայքարի ուղիներում, 2009 թ.

Գառնիկ Ստեփանյան - Մղձավանջային օրեր, 2009 թ.

0. **Արամ Սիմոնյան** - Զանգեզուրի գոյամարտը, 2009 թ.:

1. **Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան** - Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ, 2009 թ.:

2. **Գուրգեն Մահարի** - Սիբիրական, 2009 թ.:

103. **Ռուբեն Ղազարյան, Հենրիկ Ավետիսյան** - Միջին հայերենի բառարան, երկրորդ հրատարակություն, 2009 թ.:
104. **Հրաչյա Աճառյան** - Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, 2009 թ.:
105. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Ժ հատոր, Նարեկյան դպրոց, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2009 թ.:
106. **Նիկողայոս Ադոնց** - երկեր հինգ հատորով, հատոր Դ, 2009 թ.:
107. **Մայր ցուցակ** հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հատ. Ե, «Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ, 2009 թ.:
108. **Հակոբ Մանանդյան** - Երկեր, Բանասիրական ուսումնասիրություններ, հատոր է, 2010 թ.:
109. **Արման Եղիազարյան** - Արաբական խալիֆայության Արմինիա վարչական շրջանը (Պատմաշխարհագրական ուսումնասիրություն), 2010 թ.:
110. **Ռուբեն Ղազարյան** – Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ, 2010 թ.:
111. **Ստեփան Մալխասեանց** - Հայերէն բացատրական բառարան, չորս հատորով, հատոր I (Ա-Ե), 2010 թ.:
112. **Ստեփան Մալխասեանց** - Հայերէն բացատրական բառարան, չորս հատորով, հատոր II (Զ-Կ), 2010 թ.:
113. **Ստեփան Մալխասեանց** - Հայերէն բացատրական բառարան, չորս հատորով, հատոր III (Հ-Ո), 2010 թ.:
114. **Ստեփան Մալխասեանց** - Հայերէն բացատրական բառարան, չորս հատորով, հատոր IV (Չ-Ֆ), 2010 թ.:
115. Համակուրսեցի բանաստեղծներ. Վաթսունականների հիսնամյակը (հրատ. պատրաստեց Վ. Գաբրիելյանը), 2010 թ.:
116. **Հրանտ Թամրազյան** - Երկեր, հատոր 3, 2010 թ.:
117. **Հրաչիկ Սիմոնյան** - Ազատագրական պայքարի ուղիներում, հատոր 4, 2010 թ.:
118. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԱ հատոր, X դարի պատմիչներ, գիրք Ա, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2010 թ.:
119. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԵ հատոր, X դարի պատմիչներ, գիրք Բ, 2011 թ.:

120. **Էդուարդ Աբայան** - Նշան, համակարգ, հաղորդակցում. Հոդվածների ժողովածու՝ նվիրված Էդ. Աբայանի հիշատակին, 2011 թ.:
121. **Ստեփան Պողոսյան** - Հայոց ցեղասպանության պատմություն, III հատոր, 2011 թ.:
122. **Վանիկ Սանթրյան** – Ձեր ընծայագրի հետքերով, ինքնալրագիտարան երկու հատորով, հատոր I (Ա-Կ), պատվակալ խմբագիր՝ Զավեն Եկավյան, 2011 թ.:
123. **Ավետիք Իսահակյան** - Երկերի լիակատար ժողովածու, Անտիպ և հետմահու տպագրված բանաստեղծություններ, հատ. II, 2011 թ:
124. **Արման Եղիազարյան** - Հայ Բագրատունիների տերությունը (885-908 թթ.), Պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն, 2011 թ.:
125. **Հակոբ Մանանդյան** - Երկեր, հատոր Ը, Բնագրագիտական աշխատություններ, 2011 թ.:
126. **Պետրոս Մ. Բեդիրյան** - Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, 2011 թ.:
127. Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա (III դարի վերջերից մինչև IX դարի կեսերը), հատ. 2, 2011 թ.:
128. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԵ հատոր, X դարի պատմիչներ, գիրք Բ, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2012 թ.:
129. **Հարությունյան Հ. Մ.** - Նոր Բայազետի գավառը 1914-1920 թթ., 2012 թ.:
130. **Hrachik Simonyan** - The Destruction of Armenians in Cilicia, April 1909, London, 2012.
131. **Ռուբէն Ղազարեան** - Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, 2012 թ.:
132. **Համիկ Ստեփանյան** - Հայերի ներդրումը Օսմանյան կայսրությունում, 2012 թ.:
133. **Նիկողայոս Ադոնց** - Երկեր հինգ հատորով, հատոր Ե, Հայ-բյուզանդական ուսումնասիրություններ (հրատ. պատրաստեց Պ. Հովհաննիսյանը), 2012 թ.:
134. **Բաբկեն Հարությունյան** – Վահրամ Փափազյան. կյանքի և ստեղծագործության տարեգրություն 1888-1968, 2012 թ.:
135. **Բախտիար Հովակիմյան** - Շեքսպիրը հայ թատրոնում, 2012 թ.:

136. **Վանիկ Սանթրյան** – Չեր ընծայագրի հետքերով, ինքնալրագիտարան երկու հատորով, հատոր II (Ղ-Ֆ), պատվական խմբագիր՝ Զավեն Եկավյան, 2012 թ.:

137. **Նիկողայոս Ադոնց** - Երկեր, հատոր Զ (լրացուցիչ), Հրապարակախոսություն, (հրատ. պատրաստեց Պետրոս Հովհաննիսյանը), 2012 թ.:

138. **Ներսէս Շնորհալի** – Հաւատով խոստովանիմ (աղոթք 36 լեզվով), 2012 թ.:

139. Մովսես Խորենացի, Մատենագիտություն (կազմ.՝ Պ. Հովհաննիսյան), 2013 թ.: